

รู้แค่เล่มนี้ ก็พอที่จะพูดว่า

รู้จักพระพุทธรูป

สมเด็จพระพุฒาจารย์

(ป. อ. ปยุตโต)

งานพระราชทานเพลิงศพ

คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ

๑๙ พฤษภาคม ๒๕๖๑

รู้แค่เล่มนี้ ก็พอที่จะพูดว่า

รู้จักพระพุทธศาสนา

© สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN 978-616-468-316-7

พิมพ์ครั้งที่ ๑ - ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๖๑

๓,๐๐๐ เล่ม

- งานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงกระจางศรี รักตะกนิษฐ

แบบปก:

พิมพ์ที่

หมายรับสั่งที่ ๒๗๓๔

(แบบ ก.)
สำนักพระราชวัง

๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑

คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ป.ม.,ท.ช.,ต.จ. อายุ ๑๐๓ ปี ข้าราชการบำนาญ
สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ กราบถวายบังคมลาถึงแก่อนิจกรรมด้วยโรคชราภาพ ณ บ้านเลขที่ ๑๕
ซอยลาดพร้าว ๑๐๑ ซอย ๔๔ (หมู่บ้านเสรี) แขวงคลองจั่น เขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร
เมื่อวันพฤหัสบดี ที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑ เวลา ๑๑.๔๐ น.

วันเสาร์ ที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑ เวลา ๑๗.๐๐ น. ขอรับพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ
พร้อมด้วยเครื่องเกียรติยศประกอบศพ ณ ศาลา ๔ วัดธาตุทอง เขตวัฒนา กรุงเทพมหานคร
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานโกศโถ ฉัตรเบญจาตั้งประดับ ปี่ กลองชนะ
ประโคมเวลาพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ.

๑๒
ค.ม.กษ./พิมพ์ /๑๒๖ /ทาน.

วัน	หน้าที่
	พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ
	เพื่อทราบ
	เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานผู้มาปฏิบัติ
	เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับสั่ง
โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

๑๒

หมายรับสั่งที่ ๔๐๘๕

(แบบ ก.)
สำนักพระราชวัง

๕ มีนาคม ๒๕๖๑

พระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ป.ม.,ท.ช.,ต.จ. ข้าราชการบำนาญ
สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ ณ เมรุวัดธาตุทอง เขตวัฒนา กรุงเทพมหานคร

วันศุกร์ ที่ ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๖๑ เวลา ๑๕.๐๐ น. เชิญหีบศพออกตั้งบำเพ็ญกุศล
ณ ศาลาวัดธาตุทอง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานโกศโถ ฉัตรเบญจาตั้งประดับ

วันเสาร์ ที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๖๑ เวลา ๑๕.๓๐ น. เชิญโกศศพแห่เวียนเมรุ
แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

เวลา ๑๗.๓๐ น. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนิน
ไปในการพระราชทานเพลิงศพ

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์

ค.ม.ก.ษ. / พิมพ์ / ๗/๗๓ / ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ
	เพื่อทราบ
	เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานผู้มาปฏิบัติ
	เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง
โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่ ๔๐๘๖

(แบบ ก.)
สำนักพระราชวัง

๕ มีนาคม ๒๕๖๑

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินไปในการพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ป.ม.,ท.ช.,ต.จ. ที่เมรุวัดธาตุทอง เขตวัฒนา กรุงเทพมหานคร

วันเสาร์ ที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๖๑ เวลา ๑๗.๓๐ น.
แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์.

ค.ม.ก.ษ./พิมพ์ / ๗/๕๖๑ / ทาน.

วัน	หน้าที่
	พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

J.h

คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ

พ.ศ. ๒๔๕๗ - พ.ศ. ๒๕๖๑

หน้าว่าง

เริ่มพิธีบำเพ็ญกุศลอุทิศ ที่วัดธาตุทอง กทม. วันเสาร์ที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๖๑

คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ เมื่อมีอายุ ๑๐๓ ปี มาเยี่ยมวัดญาณเวศกวัน ครั้งสุดท้าย ณ ๑๒ มี.ค. ๖๐ มงดูโบสถ์ ที่โยมเป็นประธานในพิธีตัดลูกนิมิต งานผูกสีมา เมื่อวันอาทิตย์ ที่ ๑๔ ม.ค. ๒๕๔๔

ย้อนหลังไป พ.ศ. ๒๕๒๘ โยมยุคแรก เมื่อเรื่องเริ่มที่วัดพระพิเรนทร์

(๒๘ ก.ค. ๒๕๒๘) ถึง พ.ศ. ๒๕๖๑ ทั้งพระและโยมในภาพนี้ ลับล่่วงไปแทบหมดสิ้นแล้ว

ศาลากลางสระ ณ ลำภูกกา ที่โยมนิมนต์ให้พักฟื้นฟูสุขภาพ ในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๙ - ๒๕๓๒

กุฏิแรกหลังเดียวของวัดญาณเวกวัน ที่พระ ๓ ศิษย์ ๑ อยู่ในปี ๒๕๓๒

ต่อด้วยหลังที่ ๒ ของวัดญาณเวกวัน กุฏิเล็กสำหรับเจ้าอาวาส
ทั้ง ๒ หลัง สร้างด้วยไม้ที่ริบบ้านคุณหญิง กระจ่างศรี รักตะกนิษฐ

วัดยุคแรก เมื่อพระ ๓ รูป ยังมีชีวิตอยู่ครบ

บรรยากาศเก่าๆ คราวใกล้ปิดทองพระประธาน

อุโบสถ ๓.๓. ๒๕๕๑; หอสมุด พ.ย. ๒๕๕๙

คุณเชษฐ รักตะกนิษฐ บุตรชายคนโต ประมวลให้คุณแม่
ชื่อ Mac Plus ถวายพระ ในปี ๒๕๒๙ เข้าสู่ยุคทำ
หนังสือในระบบ desktop publishing

หลังจากมีอายุ ๙๖ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๕๓ แล้ว คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ
และคุณหมอรุณ ผลนิवास เริ่มไปวัดไม่ไหว พระจึงเป็นฝ่ายไปเยี่ยมโยม

ประวัติ

คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ

ชื่อ	คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ (ชื่อเดิม กระจ่างศรี หงสเวส)
วันเกิด	วันที่ ๑๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๗
ถิ่นเกิด	จังหวัดสุราษฎร์ธานี
บิดา-มารดา	เป็นบุตรของหลวงปราณีประชาชน (ลาก หงสเวส) และคุณนายเทศ ปราณีประชาชน (เทศ หงสเวส)
คู่ครอง	นายชม รักตะกนิษฐ มีบุตร ๒ คน คือ ๑. นายเชษฐ รักตะกนิษฐ ๒. นายกนิษฐ รักตะกนิษฐ

การศึกษา

ปฐมวัย	มัธยมศึกษาปีที่ ๑-๖ ที่โรงเรียนเบญจมราชาลัย พ.ศ. ๒๔๗๕
พ.ศ. ๒๔๗๕	มัธยมศึกษาปีที่ ๗-๘ ที่โรงเรียนสตรีฝึกหัดครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ พ.ศ. ๒๔๗๙
พ.ศ. ๒๔๗๙	อนุปริญญาครุศาสตร์และอักษรศาสตร์ ป.ม. (จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย) [๒๔๗๙? ในประวัติมหาวิทยาลัยสวนดุสิต]
พ.ศ. ๒๔๘๒	B.S.H.E. (U.P.) ปริญญาตรีศึกษาศาสตร์ จากมหาวิทยาลัย ฟิลิปปินส์
พ.ศ. ๒๔๙๖-๒๔๙๗	งานการศึกษาคหกรรมศาสตร์และอนุบาลศึกษา ที่ สหรัฐอเมริกา
พ.ศ. ๒๔๙๘	เป็นผู้แทนกระทรวงศึกษาธิการไปร่วมประชุมสัมมนาด้านโภชนาการ และสุขศาสตร์ขององค์การอาหารและเกษตร (FAO) และศึกษางาน ด้านการพัฒนาชนบท ที่ประเทศฟิลิปปินส์

ความชำนาญพิเศษ

- ด้านคหเศรษฐศาสตร์ อาหารและโภชนาการ ตลอดจนการจัดและตกแต่งสถานที่

งานริเริ่มสำคัญ

- จัดงาน ชุมนุมแม่บ้าน ร่วมกับสมาคมคหเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทย รวม ๑๑ ครั้ง (พ.ศ. ๒๕๐๑ – ๒๕๑๑)
- จัดงาน วันดอกไม้ เนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ร.๙ และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ รวม ๓ ครั้ง
- จัดหาทุนการศึกษาสำหรับนักศึกษาที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ โดยจัดตั้งทุนการศึกษาทุนแรกชื่อ ทุนหงส์ทอง โดย ม.ล.ปิ่น มาลากุล ได้ประพันธ์ละครเรื่อง "หงส์ทอง" มอบให้วิทยาลัย (สวนดุสิต จากอดีต ถึง ปัจจุบัน, หน้า ๕๑)
- จัดหาทุนส่งเสริมการศึกษา สำหรับอาจารย์วิทยาลัยสวนดุสิต
- สร้างสระว่ายน้ำ
- จัดโครงการอาหารกลางวัน แก่นักศึกษาในชนบท

ประวัติการรับราชการ

- พ.ศ. ๒๔๗๙ เข้ารับราชการเป็นอาจารย์โรงเรียนสตรีวัดระฆัง
- พ.ศ. ๒๔๘๒ เป็นอาจารย์โรงเรียนการเรือนจันทร์เกษม และโรงเรียนการเรือนพระนคร
- พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๘ ครูน้อยโรงเรียนการเรือนพระนคร
- พ.ศ. ๒๔๘๙ อาจารย์ชั้นเอก โรงเรียนการเรือนพระนคร
- พ.ศ. ๒๔๘๙-๒๔๙๘ ครูใหญ่โรงเรียนการเรือนพระนคร
- พ.ศ. ๒๔๙๙-๒๕๐๓ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนการเรือนพระนคร (สวนสุนันทา)
- พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๑๘ ผู้อำนวยการวิทยาลัยครูสวนดุสิต

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ และเกียรติคุณอื่นๆ

- พ.ศ. ๒๔๘๕ จตุรตถาภรณ์มงกุฎไทย
- พ.ศ. ๒๔๙๑ จตุรตถาภรณ์ช้างเผือก
- พ.ศ. ๒๕๐๐ ตริตาภรณ์มงกุฎไทย
- พ.ศ. ๒๕๐๕ เหรียญกาชาดสมนาคุณชั้น ๓
- พ.ศ. ๒๕๐๗ เหรียญจักรพรรดิมาลา
- พ.ศ. ๒๕๐๙ ตริตาภรณ์ช้างเผือก
- พ.ศ. ๒๕๑๑ ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก
- พ.ศ. ๒๕๑๔ จตุตถจุลจอมเกล้า
- พ.ศ. ๒๕๑๖ ตติยจุลจอมเกล้า
- พ.ศ. ๒๕๑๘ ประถมาภรณ์มงกุฎไทย
- พ.ศ. ๒๕๓๐ เข็มเกียรติคุณของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

งานพิเศษ

- กรรมการสมาคมคหเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์ และได้รับเลือกเป็นนายกสมาคม รวม ๓ สมัย (เป็นนายกสมาคมฯ ท่านแรก)
- กรรมการสมาคมไทย-อเมริกัน
- กรรมการสมาคมวางแผนครอบครัวแห่งประเทศไทย

อนิจกรรม วันพฤหัสบดีที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๖๑, สิริอายุ ๑๐๓ ปี ๔ เดือน

.....

หมายเหตุ: สี่พ้าน้ำทะเล เป็นสี่ประจํามหาวิทยาลัยสวนดุสิต ด้วยคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ชอปสินี (สวนดุสิต จากอดีต ถึง ปัจจุบัน, หน้า ๑๓๘)

อ้างอิง:

ประวัติมหาวิทยาลัยสวนดุสิต www.dusit.ac.th/history-university

สวนดุสิต จากอดีต ถึง ปัจจุบัน กองประชาสัมพันธ์ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต

หนังสือบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สถาบันราชภัฏสวนดุสิต คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ, จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสรับพระราชทานปริญญา วิทยาศาสตร์ดุสิตบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ประจำปี ๒๕๔๓

อุทิศนา

คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ เป็นครูเป็นอาจารย์และเป็นผู้บริหารโรงเรียนการเรือน ได้สั่งสอนลูกศิษย์มากมายตลอดเวลายาวนาน และได้พัฒนาโรงเรียนการเรือนให้เจริญขึ้นมาตามลำดับ ดังที่ในกาลต่อมาได้เป็นมหาวิทยาลัยสวนดุสิตตามที่ปรากฏในบัดนี้

ครั้นโยมเกษียณอายุราชการแล้ว เวลานั้นผ่านมาหลายปี กิจทางบ้านเบาบางลง ครั้นอายุใกล้ ๗๐ ปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๖ โยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ก็เริ่มอุทิศเวลาอุทิศชีวิตให้แก่งานพระศาสนา และการไปวัด อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ โดยมีโยมหม่อมจรรยา ผลนิवास มิตรคู่ใจ เป็นคู่บุญ ไปไหนไปด้วยกัน ทำบุญอะไรก็ทำด้วยกัน กับทั้งโยมชม รักตะกนิษฐ ร่วมไปด้วย สนับสนุนทุกอย่าง

ประวัติการทำบุญของโยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ และโยมหม่อมจรรยา ผลนิवास นับแต่ปี ๒๕๒๖ นั้น รวมอยู่ด้วยกันกับประวัติการเกิดขึ้นและพัฒนาการของวัดญาณเวศกวัน ต่อเนื่องมากับการเกื้อหนุนงานหนังสือธรรม เช่น พุทธธรรม พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม และพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ พร้อมกับการดูแลพระอาพาธไปพลาง ตั้งแต่ก่อนสร้างวัด

โยมใช้เวลาและเรี่ยวแรงมากมาย นำและร่วมกับหมู่โยมรุ่นแรก ในการเสาะหาถิ่นที่เหมาะสม ที่เป็นสัปปายะแก่สุขภาพและงานหนังสือธรรมของพระ แล้วสร้างวัดที่ชื่อว่าญาณเวศกวันนี้ขึ้นมา เมื่อสร้างกุฏิหลังแรกเสร็จ โดยใช้ไม้ยอดดีของเก่าที่รื้อจากบ้านของโยมเองมาสร้าง ในปี ๒๕๓๒ และพระมาอยู่จำพรรษาได้แล้ว โยมก็มาวัดเป็นประจำ จัดอำนวยการปัจจัยสี่ วัตถุประสงค์ วัตถุประสงค์ อาคารเสนาสนะ เริ่มแต่ตั้งทุนพื้นฐานสำหรับการเป็นอยู่ของพระและการดำรงอยู่ของวัด โดยมีบัญชีทุน กัดตอาหาร บัญชีทุนไฟฟ้า ฯลฯ จนถึงงานก่อสร้าง ทำให้เกิดมีเสนาสนะอาคารสถานที่ กุฏิ โบสถ์ จนกระทั่งพอสมควร อย่างที่ปรากฏในปัจจุบัน โดยที่ทางพระอยู่กับงานด้านธรรมอย่างเต็มเวลา เพียงดูแลด้านธรรมวินัยและอนุโมทนา ไม่ต้องใช้แรงหรือเวลากับด้านวัตถุเลย

การบุญบางอย่างที่โยมริเริ่มไว้ เป็นเหมือนกล้าไม้ที่ผู้ร่วมบุญมาชวนกันปลูกเลี้ยงต่อ ดังที่ว่าเมื่อโยมชรามากเดินไม่ไหวไปไหนไม่ได้แล้ว โยมผู้ศรัทธาที่ร่วมทำบุญกันมาและนักทำบุญรุ่นต่อมา ได้ยกเรื่องกองทุน ป. อ. ปยุตโต เพื่อเชิดชูธรรม ที่โยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ และโยมหม่อมจรรยา ผลนิवास ริเริ่มตั้งขึ้นโดยเปิดบัญชีธนาคารไว้เมื่อ ๑๒ พ.ค. ๒๕๔๑ ขึ้นมาสานต่อ โดยตกลงกันจัดตั้งเป็นมูลนิธิ จนได้จดทะเบียนจัดตั้งเสร็จสิ้นเมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๖๐

เวลาก้าวมาแล้วผ่านไปรวดเร็วนัก ถึงปี ๒๕๕๓ โยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ และโยมหม่อมจรรยา ผลนิवास เจริญอายุ ๘ รอบ คือ ๘๖ ปี มีวัยชรามาก ร่างกายอ่อนแอลง เป็นเหตุให้มาวัดได้น้อยลงๆ จนในที่สุด โยมก็ต้องอยู่กับบ้าน แต่กระนั้นก็ยังพยายามมาทำบุญในมงคลวารวันเกิดประจำปี กระทั่งมาไม่ไหว ลูกหลานจึงจัดงานทำบุญที่บ้าน

แม้จะเดินไม่ไหวนานแล้ว อยู่มาวันหนึ่ง ในปีที่มีอายุได้ ๑๐๓ ณ วันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๖๐ โยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ได้ให้ลูกหลานพาไปเยี่ยมวัดญาณเวศกวัน ได้นั่งรถเข็นขึ้นไป ถึงชั้น ๒ ของหอญาณเวศกัศธรรมสมุจย์ และนั่งมองลงมาจากหน้าต่างหอสมุคณัน ชมผืนน้ำในสระใหญ่ บริเวณวัด และโบสถ์ที่โยมเองได้เริ่มสร้างขึ้นมา แม้จะมีริ้วแรงเหลืออยู่น้อย โยมได้พูดออกมาว่าวัดยังงามเหมือนเดิม แล้วลูกหลานก็นำโยมลงมา นั่งบนฝั่งสระน้ำมองดูทัศนียภาพบริเวณ หน้าและอุโบสถบนลานข้างฝั่งสระน้ำนั้น ในบรรยากาศสบายๆ ที่มีสายลมสดชื่น โดยลูกหลาน พุดจาชวนที่ชวนชม และฟังพระปฏิสันถาร นั่นคือครั้งสุดท้ายที่โยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ได้ไปเยี่ยมวัดญาณเวศกวันด้วยสายตาของโยมเอง

เวลาผ่านมาแสนรวดเร็ว ขึ้นสู่ปี พ.ศ. ๒๕๖๐ ไม่ทันนาน โยมหม่อมจรรยา ผลนิवास มิตรคูใจ ซึ่งตามปกติเป็นผู้ที่แข็งแรงกว่าวัย แต่ได้อ่อนกำลังลงอย่างรวดเร็ว พอถึงวันที่ ๑๐ มิถุนายน คือ ก่อนวันคล้ายวันเกิดที่ ๑๗ มิถุนายน ที่โยมจะมีอายุเต็ม ๑๐๓ ปี เพียงสัปดาห์เดียว คุณโยมหม่อมจรรยา ผลนิवास ก็ถึงแก่กรรมจากไป

โยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ เจริญอายุเต็ม ๑๐๓ ปี ในวันที่ ๑๒ ตุลาคม ปีนั้น แล้ว พ.ศ. ๒๕๖๐ ก็ล่วงผ่านเลยไป แต่เมื่อขึ้นสู่ศกใหม่ในปีปัจจุบัน คือ พ.ศ. ๒๕๖๑ ไม่ทันนาน โยมก็อ่อนแอลงตามลำดับ แล้วในที่สุด ณ วันพฤหัสบดีที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๖๑ เวลา ๑๑.๔๐ น. โยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ ก็ได้ถึงแก่อนิจกรรมจากไป

มีพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า สาวกสาวิกาของพระอริยเจ้า ผู้ประกอบด้วยความเจริญ ๕ ประการ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา ถือว่าเป็นผู้ประกอบด้วยความเจริญอันเป็นอริยะ เป็นผู้ถือเอาสาระ ยึดถือเอาสิ่งที่ประเสริฐของชีวิตนี้ไว้ได้

บุญมากมายเป็นอันได้บำเพ็ญแล้ว เพื่อสังขะ เพื่อวัดวาอาราม เพื่อพระพุทธรูปศาสนา เพื่อประโยชน์แก่มหาชน เพื่อความดีงามเพื่อความสุขของคนจำนวนมาก ชีวิตที่ยืนยาว หมายถึงบุญกุศลและประโยชน์สุขที่ได้บำเพ็ญเพิ่มพูนแผ่ขยายไพศาล การจากไปถือว่าเป็นไปตามธรรมดาของอายุขัย ชีวิตสิ้นไป แต่คุณความดีและคุณค่าสาระยังคงอยู่และยืนยงต่อไป

นับแต่คุณย่าคุณยายคุณหวดจากไป ลูกหลานลูกศิษย์บรรดาผู้ที่เคารพนับถือได้บำเพ็ญกุศลอุทิศแต่ท่านผู้เป็นบุพการีมาทุกวาระสำคัญโดยลำดับ บัดนี้ ได้กำหนดจัดให้มีงานพระราชทานเพลิงศพในวาระครบ ๑๐๐ วัน ณ วันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๖๑

ในงานบำเพ็ญกุศลครั้งสำคัญนี้ เห็นควรเจริญบุญกุศลแห่งธรรมทาน เพื่อเป็นการอุทิศกุศลด้วยอักษรทาน และเพื่อให้วาระสำคัญอันเนื่องด้วยท่านผู้วายชนม์นั้นเป็นโอกาสแห่งการเผยแผ่ธรรมเพื่อประโยชน์สุขที่แท้จริงและยั่งยืนแก่ประชาชน เป็นการบำเพ็ญบุญกุศลอันสำคัญนั้นในนามของท่าน โดยได้ตกลงจัดพิมพ์หนังสือธรรม ๓ เล่ม คือ

๑. รู้แค่เดิมนี่ ก็พอที่จะพูดว่า รู้จักพระพุทธศาสนา
๒. เก่าเรื่องให้โยมฟัง
๓. กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก

เล่มที่ ๑. *รู้แค่เล่มนี้* เป็นที่รวมเรื่องหลักธรรมและความรู้พื้นฐานของพระพุทธศาสนา เล่มที่ ๓. *กาดานุกรม* ว่าด้วยเรื่องน่ารู้ที่น่าสนใจเชิงประวัติศาสตร์ เพื่อประกอบความเข้าใจในการศึกษาพระพุทธศาสนาและสภาพของอารยธรรมมนุษย์

ส่วนเล่มที่ ๒. *เล่าเรื่องให้โยมฟัง* เป็นธรรมกถาหลายเรื่องที่แสดงในโอกาสแห่งบุญกิริยาของโยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ จัดแยกเป็น ๒ ตอน คือ ตอนแรก ว่าด้วยเรื่องซึ่งเล่าที่เมืองไทย ได้แก่ธรรมกถารายวันหลังภัตตาหารเพล ที่ศาลากระจก บ้านโยมเล็ก นันทาภิวัฒน์ ซึ่งโยมคุณหญิง และโยมชม นิมนต์พระหนีจากอากาศเสียและฝุ่นธุลีในงานก่อสร้างใหญ่ใกล้ชิดกุฎิที่วัด โดยเดินทางรายวันไปนั่งเขียนส่วนเพิ่มเติมของหนังสือ *พุทธธรรม* เริ่มแต่เข้าพรรษาปี ๒๕๒๘ ซึ่งมีมากมายหลายเรื่อง พิมพ์ไว้เป็นตัวอย่าง ๓ เรื่อง (ทั้งหมดมี ๖๑ ครั้ง ส่วนใหญ่ยังไม่ได้ถอดจากเสียงเป็นตัวหนังสือ) และตอนหลัง ว่าด้วยเรื่องเล่าในอินเดีย คือ *ตามทางพุทธกิจ* ซึ่งรวมธรรมกถาแก่คณะโยมมีคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ เป็นผู้นำ คราวเดินทางไปนมัสการพุทธสังเวชนียสถานในประเทศอินเดีย เมื่อต้นปี ๒๕๒๘ เรื่องราวความเป็นมาปรากฏในหนังสือเล่มนั้น

อนึ่ง หนังสือ *กาดานุกรม* ที่พิมพ์ครั้งใหม่นี้ พระครูวินัยธร (ชัยยศ พุทธิวิโร) ได้จัดปรับรูปเล่มกลับเป็นหนังสือขนาดใหญ่คล้ายอย่างในการพิมพ์ครั้งแรกๆ และเมื่อการพิมพ์กระชั้นเข้ามา ผู้เขียนได้ขอให้แทรกความเพิ่มเติมเล็กน้อย คือในตอนต้นเล่ม เพิ่มพุทธดำรัสก่อนจะบริษิพพานให้ถือธรรมวินัยเป็นพระศาสดา และในตอนกลางเล่ม บอกพระนามเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศในเรื่องการแก้ไขปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ขออนุโมทนาที่ได้ทำให้สำเร็จเสร็จทัน ส่วนในการจัดเตรียมหนังสืออีก ๒ เล่มนอกนี้ ได้อาศัยพระครูสังฆวิจารณ์ (พงศธรณ์ เกตุวัฒโน) ในการติดต่อสื่อสารทั้งหลาย และช่วยค้นหาข้อมูลมากมายทาง online เช่นรวบรวมหนังสือประชุมพงศาวดารเล่มต่างๆ ตลอดจนข้อมูลประวัติของโยมคุณหญิง ขออนุโมทนาไว้ ณ ที่นี้ด้วย

มีข่าวว่า ทางมูลนิธิ ป.อ.ปยุตโต เพื่อเชิดชูธรรม ปรรากว่าในฐานะที่โยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ เป็นผู้ก่อตั้งทุนอันเป็นต้นกำเนิดของมูลนิธินั้น มูลนิธิจึงจะขอเป็นผู้อุปถัมภ์งานพิมพ์หนังสือ ๒ เล่ม ซึ่งได้จัดทำ ณ ที่พักสงฆ์ในชนบท ความที่ตกลงนี้เป็นข้อที่ควรอนุโมทนา

ธรรมทานในวาระนี้ เป็นเครื่องแสดงความรำลึกถึงบุญการของท่านผู้ได้บำเพ็ญบุญมากมาย มอบไว้ และเป็นการปรรากวาระสำคัญอันเนื่องด้วยท่านผู้วายชนม์ให้เป็นโอกาสแห่งการเผยแผ่ธรรมเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนดังได้กล่าวข้างต้น หากว่าประชาชนได้รู้เข้าใจและนำธรรมไปปฏิบัติให้เกิดผลเป็นประโยชน์สุขแก่ชีวิตและสังคม ก็จะเป็นบุญกุศลอันควรแก่การที่ท่านจะอนุโมทนา และจะนำมาซึ่งสุขสมบัติแก่ท่านอย่างแท้จริง

ขออำนาจธรรมทานบุญกิริยาที่ได้บำเพ็ญ เป็นปัจจัยนำมาซึ่งสุขสมบัติแก่ **คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ** สมตามมโนปณิธานของลูกหลานและบรรดาผู้เคารพรัก ตามคติวิสัย ทุกประการ

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต)

สารบัญ

อุทิศมา

๗

รู้แค่เล่มนี้ ก็พอที่จะพูดว่า

รู้จักพระพุทธศาสนา๑

ถิ่นรมณีย์

คือที่ตั้งต้นของพระพุทธศาสนา..... ๓

ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา พระพุทธศาสนาเริ่มต้น ๓

วัด ชื่อเดิมว่าอาราม คืองามตาชื่นใจ เป็นที่รมณีย์ ๖

แต่ไหนแต่ไร ก็ได้ดูแลรักษาวัดกันมา
ให้เป็นที่รมณีย์ ๗

เกณฑ์ต่ำสุดของถิ่นรมณีย์

คือมีน้ำอุดม ร่มรื่นด้วยพุกษา ๘

คนศึกษา มีภาวนา ก็มั่นใจว่ายังได้พบรมณีย์ ๙

ทำบุญขั้นพื้นฐาน

คือชาวบ้านช่วยกันทำชุมชนให้อยู่กันดี ๑๓

ในตำนาน ในประเพณี
มีสาระที่ควรเข้าถึงและอนุรักษไว้ให้ตรงให้ดี ๑๓

ชาวพุทธผู้นำ ทำบุญแรก คือทำถิ่นให้เป็นรมณีย์

บุญใหญ่อันสำคัญ คือช่วยกันทำชุมชนให้อยู่กันดี ๑๕

วัฒนธรรมประเพณีไทย ที่สืบจากหลักพระพุทธศาสนา
 ควรเป็นเครื่องรักษาหลักพระพุทธศาสนา-รักษาประโยชน์ของสังคมไทย ๑๙
 พระอวยธรรม ชาวบ้านอวยทาน สองชุมชนเชื่อมประสานกันด้วยธรรม
 เมื่อคนมีธรรม ชีวิตก็งาม สังคมก็ดี ธรรมชาติที่รอบล้อมก็เป็นรมณีย์ ๒๑

จะทำชั่ว หรือทำดี ก็เริ่มที่อยาก

รู้จักอยากให้ชัด จะได้พูดให้เต็มปาก ทำให้เต็มมือ ๒๔

จะบอกว่าอยาก ปากก็พูดออกมา ไม่ต้องว่าอ้อมอ้อม ๒๔

อยากด้วยฉันทะ-อยากด้วยตณหา
 รู้หลักวิชากันสักหน่อย ๒๖

อารยธรรมจะพัฒนาหรือหายนะ
 อยู่ที่ให้ฉันทะหรือตณหาพาไป ๓๐

อรุณรุ่งแล้ว แสงเงินแสงทองมา
 ตะวันขึ้นฟ้า สว่างมาแน่นอน ๓๔

เมตตากรุณา อย่าแค่คล่องปาก

ต้องชัดให้ถึงอุเบกขา ๓๘

แปลกใจใหม่ว่า ฉันทะออกมาอย่างไร
 จึงไปเป็นอุเบกขา ๓๘

พระพุทธศาสนาма คนก็เป็นผู้สร้างสรรคโลก
 เป็นพระพรหมได้ทั่วหน้า ๔๑

พ่อแม่มีปัญญา รู้จักใช้อุเบกขา
 ได้ลูกที่พัฒนาเลิศล้ำ ๔๖

เราทุกคนทำได้

ให้สังคมนี้มีความสุข และมั่นคงสามัคคี..... ๔๙

ฝรั่งว่าคนพุทธทำดีแค่นอนแผ่เมตตา

จะว่าจะดำเขาก็ดูตัวเราให้ดีกว่านอน ๔๙

ความเสมอภาค เสมอสมาน สำคัญอย่างไร

จึงเอาไปคุมท้าย ๕๓

ปฏิบัติธรรม ทั้งมีในใจ และทำในสังคม

ให้ทั้งครบ ทั้งพอดี ๕๗

เสมอภาคคุมท้ายสังคหวัตถุ์

ให้สังคหธรรมคุมท้ายวินัยของชาวบ้าน ๖๑

จิตใจอย่างนี้ดี มีความสุขแน่

แม้แต่สมาธิก็ตามมาด้วย..... ๖๗

จะปฏิบัติธรรม จะพัฒนาจิตใจ

ไม่มองข้ามสภาพจิตที่ดั่งงามสดใส ๖๗

จะแน่ใจว่ารู้จัก ก็มาดูหลักสักหน่อย

ภาวะจิตเปิดทางพร้อม ๖๘

ให้ก้าวไปในการปฏิบัติพัฒนา

เกิร์ตความรู้ในเชิงปฏิบัติ หรือใช้ประโยชน์ ๗๑

จากสุขุขทัย ผ่านอยุธยา

คนไทยก้าวหน้า หรือว่าถอย..... ๗๖

- ไหนว่า ชาวพุทธคือคนตื่นรู้ อยู่ด้วยปัญญา

ก็เห็นๆ กันอยู่ว่า รู้ไม่ถึงไหน คิด พุด ทำอะไร ก็ไม่ชัดเจน ไม่จริงจัง ๗๖

- บทเรียนที่ต้อรู้ เพราะอยู่กับความประมาท

ความพินาศจึงมาหา ๘๑

- บุญสิ้นย่อยยับดับสลาย ภูษาติได้
บ้านเมืองกลับมั่นคง ๘๗
- ภูษาศาสนาขึ้นมา แต่ยังคงพากันก้าวต่อไป ๙๐
- “รู้ให้ชัดเจน ทำให้จริงจัง” จับตั้งแต่ศีล ๕ เป็นต้นไป ๙๗
- ถึงเวลาสังคมไทยต้องก้าวไป
บนฐานความรู้เข้าใจ ที่ทำได้จริงจัง ๑๐๒

รู้จัก สู้รู้แถม ๑๐๗

ถ้าสูงอายุเป็น ก็น่าเป็นผู้สูงอายุ ๑๐๙

- วัฒนธรรมนับถือผู้สูงอายุ
มาเป็น “สังคมผู้สูงอายุ” ๑๐๙
- ผู้สูงอายุ ก็คือพ่อแม่แม่
จะเอาเรื่องแรงมาจากไหน ๑๑๐
- สูงอายุ ไม่ใช่ขี้ขลาดงอแง
แต่เป็นหลักใหญ่แท้ที่มั่นคง ๑๑๑
- มีทางทำไว้ให้ดู ที่เขาจะได้เลือกเดินตาม ๑๑๒
- ไม่แก่เกินเรียนไม่แก่เกินเรียน
ไม่แก่เกินเรียนแถมได้เรียนเรื่องยอดประโยชน์ ๑๑๓
- สูตรพระพรหม สร้างโลก ๑๑๔
- สูตรพระราชา สร้างรัฐ ๑๑๗
- สูตรพระมหากษัตริย์ ครองแผ่นดิน ๑๑๘
- ทำบุญทำทาน จะตักบาตร ก็ต้องศึกษา
จึงจะพัฒนาในบุญ ๑๑๙
- ไม่ว่าจะสูงอายุเท่าไร
ก็ยังทำกำไรให้ชีวิตนี้ได้มากมาย ๑๒๑

ไม่ใช่วาระสุดท้าย แต่เป็นวาระที่ได้สูงสุด	๑๒๓
อย่างน้อยก็ได้จตุรพิธพร: อายุ วรรณะ สุขะ พละ	๑๒๕
สูงอายุ คือได้ ไม่ใช่เสียอายุ	๑๒๗
สังคมอย่างไร คือรู้เข้าใจคุณค่าของผู้สูงอายุ	๑๓๐
ทุกรุ่น ทุกวัย แต่ละชีวิตต่างศึกษา	
และ ทุกคนมาร่วมกันพัฒนาสร้างสรรค์สังคม	๑๓๒
สงกรานต์ เป็นมงคลवार	
ที่ผู้สูงอายุปฏิบัติกรรมดีสมานสังคม	๑๓๔
หลัก “อนัตตา” มากับปัญญา	
ที่รู้เข้าใจและทำการตามเหตุปัจจัย	๑๓๘
หลักอนัตตา ปฏิเสธอัตตา	
ที่ภาษาพราหมณ์เรียกว่า “อาตมัน”	๑๓๘
ลัทธิอัตตา ลงท้ายพาคนมุ่งไปหาพรหมัน	
ให้อาตมันไปรวมเข้าในบรมอัตตา	๑๔๐
ปัญญาารู้เห็นกระแสธารแห่งปัจจัย	
อัตตาหายไป ไม่มีอาตมัน ไม่ติดตันอยู่กับอัตตา	๑๔๓
อนัตตา มากับความรู้อุเหตุปัจจัย	
ที่คนจะได้ประโยชน์จริงแท้จากการมีปัญญา	๑๔๕
สรรพสังขาร ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา	
นิพพานและบัญญัติ เป็นอนัตตา	๑๔๘
หนังสือที่มาของบทตอนเลือกสรร	๑๕๕

รู้แต่เล่นนี้ ก็พอที่จะพูดว่า

รู้จักพระพุทธศาสนา

ถิ่นรมณีย์

คือที่ตั้งต้นของพระพุทธศาสนา

ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา พระพุทธศาสนาเริ่มต้น

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบรรพชา หลังจากได้ทรงเรียนรู้ลัทธิของฤๅษีดาบส และทดลองปฏิบัติจนจบความรู้ของสำนักนั้นๆ แล้ว ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางที่แท้ จึงเสด็จออกมา และได้ตกลงพระทัยที่จะดำเนินในวิถีแห่งการค้นคว้าของพระองค์เอง แล้วเสด็จดำเนินไปจนถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม จึงทรงพบถิ่นที่อันเหมาะที่จะทรงบำเพ็ญเพียรในภาวนาที่จะพัฒนาไปในไตรสิกขา ดังที่ได้ตรัสเล่าไว้เองว่า

ภูมิสถานถิ่นนี้ เป็นที่รมณีย์หนอ (“รมณียโฆ วต ภูมิภาโค”) มีไพร่สวนที่ร่มรื่น น่าชื่นบาน ทั้งมีแม่น้ำไหลผ่าน น้ำใส เย็นชื่นใจ ชายฝั่งทำน้ำก็ราบเรียบ เป็นรมณีย์ ทั้งโคจรคามก็มีอยู่โดยรอบ เป็นสถานที่เหมาะจริงหนอที่จะบำเพ็ญเพียร สำหรับกุลบุตรผู้ต้องการทำความเพียร

ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแล ได้นั่งลงแล้ว ณ ที่นั้น โดยตกลงใจว่า ‘ที่นี่ละเหมาะที่จะบำเพ็ญเพียร’

ที่อุรุเวลา ณ ถิ่นอันเป็นรมณีย์นี้ ในที่สุด พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสรู้ ซึ่งถือว่าเป็นจุดตั้งต้นของพระพุทธศาสนา ดังความที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎก เล่ม ๔ (วินย.๔/๑/๑)ว่า

โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า แรกตรัสรู้ ประทับอยู่ที่อุรุเวลา ณ โภทิจุกขมุต ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับนั่งคู้บัลลังก์เดียว ณ โภทิจุกขมุต เสวยวิมุตติสุข ตลอดลัปปตาหิ

นี่คือเหตุการณ์สำคัญที่พระโพธิสัตว์ประทับในร่มโพธิพฤกษา ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา อันมีบรรยากาศเป็นรมณีย์ ในถิ่นนิคมอุรุเวลา ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และหลังเสวยวิมุตติสุข ณ ที่นั้นแล้ว การประกาศพระพุทธศาสนาก็เริ่มต้น จึงได้บอกว่ถิ่นรมณีย์เป็นที่กำเนิดของพระพุทธศาสนา

จากวาระแห่งการตรัสรู้ที่เริ่มต้นพระพุทธศาสนา ขอฟ่านรวดเดียวไปถึงก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานเพียง ๓ เดือน คือคราวที่ทรงปลงพระชนมายุสังขาร ที่พระพุทธเจ้า แม้จะประชวรหนักแล้วก็ได้ตรัสให้โอกาสแก่พระอานนท์ที่จะทูลอาราธนาให้ดำรงพระชนม์ต่อไป เมื่อตรัสแล้ว พระอานนท์ก็เฝ้ายามอยู่ จึงได้ตรัสว่าทรงปลงพระทัยแล้วว่า จากนั้นอีก ๓ เดือน จะปรินิพพาน

พระดำรัสประทานโอกาสนั้น เริ่มด้วยตรัสถึงเมือง ภูเขา ถ้ำ เจ้ามหาปา วัดเจติยสถาน (นับได้ ๑๘ แห่ง) ว่าเป็นที่รมณีย์ เช่น เขาคิชฌกูฏ วัดที่บ่อน้ำร้อนนโศภาราม เวฬุวัน วัดอัมพวันของหมอชีวก แล้วตรัสว่า บุคคลผู้หนึ่งผู้ใดเจริญอิทธิบาท ๔ เป็นอย่างดีแล้ว หากประสงค์ จะอยู่ตลอดกัป (อายุกัป) หรือเกินกว่านั้น ก็ได้

การที่ตรัสโดยทรงยกรมณียสถานทั้งหลายเป็นข้อปรารภ ก็แสดงอยู่ในตัวถึงความสำคัญของความเป็นรมณีย์ ถึงแม้พระอานนท์จะไม่ทันนึกที่จะอาราธนา ก็เป็นการย้ำเตือนพระโยม บรรดาผู้ดำเนินในวิถีพุทธให้คำนึงใส่ใจในสภาพรมณีย์นี้

ต่อจากพระพุทธเจ้า ขอกกล่าวถึงพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร อัครสาวก เป็นกรณีอันให้เห็นว่า ในชีวิตของพระสงฆ์สมัยพุทธกาล บรรยากาศรมณีย์มีความหมายและความสำคัญอย่างไร

เรื่องที่จะเล่าเป็นตัวอย่างนี้มีว่า สมัยหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าประทับที่ป่าไม้สาละชื่อว่าโคสิงคะ พร้อมด้วยพระสาวกผู้ใหญ่ที่สำคัญ ตั้งแต่พระสารีบุตรเป็นต้นไป

วันหนึ่ง ยามสายัณห์ พระสาวกผู้ใหญ่ คือ พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ และพระอนุรุทธ ออกจากที่พักแล้วชวนกันไปหาพระสารีบุตรเพื่อฟังธรรม ครั้งนั้น พระอานนท์ได้เห็นพระสาวกผู้ใหญ่ทั้งสามไปหาพระสารีบุตร ก็ชวนพระอิกรูปหนึ่งชื่อพระเรวัตให้ไปหาพระสารีบุตรเพื่อฟังธรรมด้วย

พระสารีบุตรเห็นพระอานนท์มาแต่ไกล ได้กล่าวทักทายว่า

มาเถิด ท่านอานนท์...ท่านมาดีแล้ว ป่าสาละชื่อว่าโคสิงคะนี้ เป็นรมณีย์ราตรีแจ่มกระจ่าง ต้นสาละผลิดอกบานสะพรั่งเต็มต้นทั่วทั้งป่า ส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่ว ดูจงกลิ่นทิพย์ก็ปานฉะนั้น ท่านอานนท์เอ๋ย ป่าโคสิงคสาละวันจะฟังงามด้วยภิกษุเห็นปานไร?...

ได้เป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งสืบมาแต่พุทธกาล ในหมู่พระสงฆ์เมื่อเดินทางไปมาหาสู่กัน พระเจ้าถิ่นจะปฏิสันถาร โดยถามถึงความเป็นอยู่ และกล่าวต้อนรับโดยบอกว่าถิ่นที่นั่นเป็นรมณีย์ เหมาะที่ท่านผู้มาเยือนจะเข้าพักอาศัย

คำต้อนรับนี้ นอกจากแสดงถึงความสำคัญของสภาพรมณีย์ต่อชีวิตแห่งการศึกษาภาวนาของพระแล้ว ก็เหมือนเป็นการเตือนตัวเองให้พระต้องเอาใจใส่ดูแลรักษาวัดและถิ่นอาศัยให้เป็นรมณีย์ที่จะกล่าวต้อนรับอาคันตุกะได้

ต่อจากพระสารีบุตร ขอยกเรื่องราวถ้อยคำของพระมหากัสสปะมาบอกเล่าเป็นอีกตัวอย่างหนึ่ง

พระมหากัสสปะนี่ก็เป็นที่รู้จักกันดีว่าสำคัญแค่ไหน นอกจากเป็นประธานการสังคายนาครั้งที่ ๑ แล้ว ท่านเป็นแบบอย่างของพระผู้เคร่งครัดถืออุ้งศอกอยู่ป่าเป็นต้นตลอดชีวิต

พระมหากัสสปะอยู่ในป่า บนภูเขา ยามเช้าเดินลงไปบิณฑบาต ครั้นกลับมาเดินขึ้นเขา ก็ขึ้นชมรมณีย์ทั้งบนทั้งข้างริมทางไปตลอด ดังมีบันทึกคาถาของท่านไว้ในพระไตรปิฎก เช่นว่า

พระมหากัสสปะ ผู้บำราศอุปาทาน ไร้อาสวกิเลส ทำกิจเสร็จแล้ว กลับจากบิณฑบาต ขึ้นสู่ภูเขา เอาจิตพิเนิจธรรม

ภาคพื้นภูผา เป็นที่ร่าเริงใจ ต้นกุ่มมากมายเรียงรายเป็นทิวแถว มีเสียงช้างร้องก้องกังวาน เป็นรมยสถาน ถิ่นขุนเขาทำใจเราให้รื่นรมย์

ขุนเขาสีทมะมินดูจเมฆ งามเด่น มีธารน้ำเย็นใสสะอาด ตารตาชด้วยผืนหญ้าแผ่คลุม มีสีเหมือนนมแมลงค่อมทอง ถิ่นขุนเขาทำใจเราให้รื่นรมย์

ยอดภูผาส่งตระหง่านเทียมเมฆ เขียวทมะมิน มองเห็นเหมือนเป็นปราสาทกัมปนาทด้วยเสียงช้างคำรนร้อง เป็นที่ร่าเริง ถิ่นขุนเขาทำใจเราให้รื่นรมย์...

แดนดอยถิ่นไพร ไม่พลุกพล่านด้วยผู้คน มีแต่หมู่เนื้อเสพอาศัย ดั้นดาไปด้วยหมู่ขนานาหลากหลาย ถิ่นขุนเขาทำใจเราให้รื่นรมย์...

คำว่า “รมณีย์” (รื่นรมย์) “รมม” (นิยมใช้ในคาถา, =รมย์) และ “อาราม” มีทั่วไปมากมายในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ทั้งหลาย

คิดว่ายกมาบอกเล่าเป็นตัวอย่างเท่านั้น น่าจะพอสมควร

วัด ชื่อเต็มว่าอาราม คืองามตาชื่นใจ เป็นที่รมณีย์

หลังตรัสรู้ไม่นาน พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปประกาศพระศาสนาที่เมืองราชคฤห์ นครหลวงของแคว้นมคธ ซึ่งถือกันว่าเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธศาสนา ณ ที่นั้น พระเจ้าพิมพิสารทรงเลื่อมใส ได้ถวายราชอุทยานเวพวันให้เป็นที่ประทับของพระองค์ และเป็นที่อยู่อาศัยบำเพ็ญสมณธรรมของภิกษุสงฆ์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “อนุชานามิ ภิกขเว อาราม” (ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาราม, วินย.๔/๖๓/๗๑) พระสงฆ์จึงเริ่มมีวัดอยู่

คำว่า “วัด” ที่ทรงอนุญาตก็คือ “อาราม” ตรงกับคำว่าสวน (โดยทั่วไปมี *บุปผาราม* – สวนดอกไม้ กับ *ผตาราม* – สวนผลไม้) ซึ่งเป็นที่ “รมณีย์” (อาราม เป็นคำนาม รมณีย์ เป็นคุณศัพท์ มาจากรากศัพท์เดียวกัน)

ในคราวนั้น เวพวันอุทยาน คือสวนไม้ที่พระเจ้าพิมพิสารทรงถวาย ได้เป็นอาราม คือวัดแรกในพระพุทธศาสนา ดังที่เรียกว่า เวพวันาราม

ต่อจากนั้นก็มิผู้สร้างวัดถวาย หรือถวายวนะ เป็นอาราม คือเป็นวัดเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ มากมาย ทุกวัดมีลักษณะสำคัญว่าเป็นรมณีย์ ที่สดชื่นรื่นรมย์

(“รมณีย์” เป็นคำที่ใช้บ่อยมาก เมื่อใช้ในบทร้อยกรอง กลายเป็นคำที่ยาว ไม่สะดวก ดังนั้นในคำร้อยกรอง จึงมักใช้ “รมุม” แทน ลดจาก ๔ เหลือ ๒ พยางค์, รมุม ก็คือ รมย์ เท่ากับรมณีย์นั่นเอง)

พระพุทธเจ้าก็ตรัสไว้เอง เช่นในคราวที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีถวายเชตวันเป็นอาราม ว่า “วิหาเร การเย รมเม” (วินย.๗/๒๗๑/๑๒๑; พึงสร้างที่พระอยู่อาศัย อันเป็นรมณีย์)

ที่จริงก็ถือกันมาแต่โบราณ จะว่าเป็นหลักก็ได้ว่า ต้องเลือกหา สรรค์สร้าง และจัดสรรที่อยู่อาศัยให้เป็นรมณีย์ เช่นพวกฤาษี พวกดาบส อย่างพระเวสสันดร ก็สรรกั สร้างอาศรม และแม้แต่บรรณศาลา ซึ่งเป็นที่อาศัยง่ายๆ อยู่กับธรรมชาติ ให้เป็นรมยสถาน เป็นที่รมณีย์

ความเป็นที่รมณีย์นี้ขยายความหมายออกไป จนถึงขั้นเทวดา พระราชา มหาเศรษฐี ความเป็นรมณีย์ที่รื่นรมย์กลายเป็นว่า มีการตกแต่งด้วยวัตถุประดับประดา โอ้อ้อออลังการ

แต่แม้ถึงจะเป็นวิมานที่มีวัตถุออลังการมากมาย ก็ต้องให้มีลักษณะสำคัญด้านธรรมชาติที่เป็นแกนของความเป็นรมณีย์

แต่ไหนแต่ไร ก็ได้ดูแลรักษาวัดกันมา ให้เป็นที่รมณีย์

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วไม่นาน วันหนึ่ง วัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์แห่งมคธ เดินทางในงานในนครราชคฤห์ และโดยบังเอิญ ได้พบกับพระ อานนท์ เมื่อสนทนาได้ถกกัน ตอนหนึ่ง วัสสการพราหมณ์ถามว่า (ม.ญ.๑๔/๑๑๕/๗๗)

วัสสการ: เวลานี้ ท่านพระอานนท์พำนักอยู่ที่ไหน?

อานนท์: ตูกรพราหมณ์ เวลานี้ อาตมาอยู่ที่เวฬุวัน

วัสสการ: ท่านพระอานนท์ผู้เจริญ ก็เวฬุวัน ยังเป็นรมณีย์ สงัดเสียง ไม่อึกทึก ไม่พลุกพล่าน เป็น ที่ควรแก่คนที่จะทำการส่วนตัว เหมาะแก่การปลีกเร้นอยู่หรือ?

อานนท์: ตูกรพราหมณ์ แน่ละ เวฬุวัน จะเป็นรมณีย์ สงัดเสียง ไม่อึกทึก ไม่พลุกพล่าน เป็นที่ควร แก่คนที่จะทำการส่วนตัว เหมาะแก่การปลีกเร้นอยู่ ก็ด้วยมีผู้รักษาคุ้มครองเช่นท่าน.

มหาเวสสันดรชาดก ที่เรียกสั้นๆ ว่า “มหาชาติ” มี ๑๓ กัณฑ์ ยกเนื้อที่ ๒ กัณฑ์ ให้เป็นคำพรรณนาความงดงามน่ารื่นรมย์ของป่าเขาลำเนาไพร คือ จุลพน และ มหาพน

ในวินัยของพระสงฆ์ มีพุทธบัญญัติให้เป็นหน้าที่ของพระที่จะดูแลรักษาที่อยู่ อาศัยให้สะอาด เรียบร้อย งดงาม คือ ให้เป็นที่รมณีย์ เรียกว่า “เสนาสนวัตร”

จึงเป็นธรรมดาที่ว่า ในวัด พระซึ่งมีชีวิตใกล้ชิดศีลธรรมชาติ อยู่กับหมู่ไม่ร่วมไม้ จะต้องหมั่นกวาดไปไม้ที่ร่วงหล่น โดยถือสำคัญ จนกระทั่งเป็นธรรมเนียมในวัฒนธรรม ประเพณีไทย ดังเห็นได้ในหนังสือสวดมนต์ ซึ่งระบุการ “กวาดลานวัด” ไว้ในรายการ กิจวัตรของพระ (การดูแลรักษาความสะอาดในวัดกวาดบริเวณวัด ถือว่าเป็นการดูแล คุปชฌาจารย์ไปด้วยในตัว)

หน้าที่หรือกิจของพระสงฆ์ที่ต้องดูแลรักษาความสะอาดเรียบร้อยร่มรื่นให้วัดเป็น ที่รมณีย์ ตั้งแต่บัดนี้แล้วกวาดลานวัดเป็นต้นไปนี้ น่าจะได้เป็นประเพณีปฏิบัติที่ชัดเจน จริงจังสืบกันมาอย่างยั่งยืนในประเพณีไทย จนทำให้ภาพวัดที่เป็นรมณีย์นั้น ประทับ ตาประทับใจ และได้ประทับอยู่ในกวีนิพนธ์ตามกาลสมัย

ดังเช่นใน *นิราศนรินทร์* ที่นรินทร์ธิเบศร์ เขียนโคลงชื่นชมบรรยากาศอันเป็น รมณีย์ของวัดวาอาราม ในยุคทำของกรุงศรีอยุธยา ต่อมายังรัตนโกสินทร์ ดังนี้ว่า

โบสถ์ระเบียงมรทพพื้น	ไพหาร
ธรรมาสน์ศาลาถาน	พระแผ้ว
หอไตรระซังชาน	กายค้ำ
ไชประทับโคมแก้ว	กำฟ้าเพือนจันทร์

เกณฑ์ต่ำสุดของถิ่นรณีย์ คือมีน้ำอุดม ร่มรื่นด้วยพสกษา

เป็นอันว่า ถิ่นอาศัยต้องมีคุณลักษณะสำคัญเป็นรณีย์ โดยเฉพาะวัด ด้านหนึ่งมีองค์ประกอบของธรรมชาติ เป็นฐานเป็นแกน และอีกด้านหนึ่ง อยู่ในขอบเขตพระวินัย

พระสงฆ์ดูแลวัดให้สะอาด เรียบร้อย ร่มรื่น ปลอดภัย ได้ *ปัสสัทธิสุข* (ความสุขแบบสงบ เบาสบายผ่อนคลาย) มีใช้อย่างชาวบ้านที่มักประดับตกแต่ง ให้เป็นเครื่องแสดงฐานะแห่งยศหรือทรัพย์ด้วย และอาจเลยรณีย์ไปเป็นเรจรณีย์ ได้แก่ *อุตุสุข* หรือไม่ก็เอียงไปข้าง *กีฬาหรรษาสุข*

คุณลักษณะสำคัญของความเป็นรณีย์ ที่ถือได้ว่าเป็นแกนยื่นพื้น ซึ่งท่านพูดถึงก่อนอย่างอื่น อาจจะพูดว่าเป็นคุณสมบัติอย่างน้อย หรือเป็นเกณฑ์จำเป็นต่ำสุดของความเป็นรณีย์ คือ ความพร้อมด้วยน้ำ และร่มเงา (“*ฉายา = ร่มเงา + อุทก = น้ำ*” คำของท่านว่า *ฉายาทกสมบัติ*) พูดกันง่ายๆ ว่า ต้นไม้ และสายน้ำ

อย่างที่อุรุเวลาฯ ที่พระพุทธเจ้าตกลงพระทัยใช้เป็นทีทรงบำเพ็ญเพียร พระองค์ทรงบรรยายไว้เองว่า “มีไพร่สนที่ร่มรื่น น้ำขึ้นบาน ทั้งมีแม่น้ำไหลผ่าน น้ำใส เย็นชื่นใจ”

สถานรณีย์ที่ท่านบรรยายไว้ มีความพร้อมพร้อมงดงามด้วยน้ำและร่มเงานี้ ต่างกันไปหลากหลาย เช่นบางแห่งว่า “สระโบกขรณี มีน้ำใส น้ำมีรสอร่อย เย็นชื่น สะอาด สะท้อนแสงระยิบระยับตา มีทำน้ำเรียบงาม น้ำความรื่นรมย์ ตกคืนด้วยรุกขชาตินานาชนิดแผ่คลุมให้ร่มเงา”

แต่ไม่ว่าจะวิจิตรงดงามอย่างไร ก็ต้องมี **น้ำอุดม มีร่มไม้ให้พักพิง**

ต่อจากน้ำ และร่มเงาต้นไม้ ที่เป็นหลักเป็นแกน ก็เพิ่มขึ้นไปอีก คือ **ภูมิภาคสมบัติ** ได้แก่ ทำเล พื้นที่ บริเวณ ผืนแผ่นดิน ที่สะอาด สดใส ไร้ขยะ ไม่รกรุงรัง เรียบร้อย ราบรื่น เดินง่าย ปลอดภัย สบายตา ควรทอดทัศนา น้ำชื่นชม อย่างอุรุเวลาฯ ที่ว่ามีชาน้ำราบเรียบ

บางแห่งท่านบรรยายไว้ว่า มีหาดหรือผืนทรายแผ่ไปเป็นลานกว้างไกล เหมือนนปูด้วยแผ่นเงินหรือลาดด้วยแผ่นทอง ขอนี้ขยายโยงต่อไปถึงสายลม แสงแดด ท้องฟ้า รวมถึงว่า ยามราตรี มีดวงจันทร์กระจ่างฟ้า นภาแจ่มใส ไร้ธุลีและหมอกควัน ว่ามาถึงนี้แล้ว ก็ให้เป็นเรื่องของกวีที่จะเอื้อนบรรยายกันไป

ต่อจากนั้นอีก ก็ควรมี **คมนาคมนสมบัติ** เช่นว่า ไม่ใกล้เกินไป ไม่ไกลเกินไป เดินทางไปถึงได้สะดวก

จากนั้นก็โยงต่อไปที่ **บุคคลสมบัติ** ปลอดภัยร้าย มีคนดี มีคนที่พึ่งพาอาศัยได้ ที่ จะให้ความรู้ความเข้าใจ เฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับพระสงฆ์ ก็ต้องเป็นที่สงบสงัด ไม่แออัด ไม่พลุกพล่านจอแจ ควรแก่การแสวงวิเวก

เพื่อให้จับเป็นหลักไว้ และให้จำง่าย สรุปอีกที่ว่า ความเป็นธรรมนี้มีคุณสมบัติ ๔ อย่าง คือ

๑. **ฉาวยุทธสมบัติ** คือ พร้อมด้วยร่มไม้ และสายน้ำ เป็นคุณสมบัติข้อแรกยื่นพื้น หรือเป็นเกณฑ์จำเป็นต่ำสุด **ร่มไม้** ก็คือ ต้นไม้ หมู่มไม้ ไพรสนท **สายน้ำ** ก็คือ แม่น้ำ ลำธาร คลอง สระ บึง ทะเลสาบ

๒. **ภูมิภาคสมบัติ** พร้อมด้วยภูมิประเทศ คือ พื้น ที่ พื้นดิน พื้นถนน บริเวณ สะอาด เรียบรื่น นำเดิน ปลอดภัย สบายตา ควรทอดทัศนาน่าชื่นชม ชวนเดินชวนดู

๓. **คมนาคมนสมบัติ** พร้อมด้วยคมนาคม คือ เหมาะแก่การไปมา เช่นว่า ไม่ ไกลเกินไป ไม่ไกลเกินไป เดินทางสะดวก ปลอดภัย

๔. **บุคคลสมบัติ** พร้อมด้านบุคคล คือ ไม่มีบุคคลที่เป็นภัยอันตราย ปลอดภัย คนร้าย คนในถิ่นในที่และผู้เกี่ยวข้อง เป็นคนดี มีบุคคลที่สบายใจ ที่เกื้อกูลหนุนกัน พร้อมที่จะช่วยเหลือ ชื่นจิตชื่นใจ เอื้อธรรมเอื้อปัญญา สำหรับพระสงฆ์ ก็ควรเป็นที่สงบ สงัด ไม่พลุกพล่านจอแจ ควรแก่การแสวงวิเวก

ได้แค่นี้ก็คงไม่มีปัญหาสิ่งแวดล้อมให้ต้องแก้ และในที่สุดเรื่องก็มาลงที่คน ถึงถิ่น จะมีคุณสมบัติอื่นพร้อม แต่ถ้ามีคนร้าย ความเป็นธรรมก็เสื่อมเสีย และก็เป็นงานของการศึกษา ทั้งที่จะให้คนรู้จักสรรค์สร้างสภาพรมณีย์ และให้คนพัฒนาตนจนคนนั้นเป็น สภาพรมณีย์ในตัวเอง อย่างที่ว่าในคาถาที่จะบอกต่อไป

คนศึกษา มีภาวนา ก็มันใจว่ายังได้พบรมณีย์

เหตุใดการมาอยู่ในที่สงบสงัดอันเป็นรมณีย์จึงเกื้อหนุนการศึกษาภาวนาพัฒนา คน ดูตามนัยที่ท่านอธิบายไว้ เมื่ออยู่ในที่ที่วุ่นๆ ไป สิ่งแวดล้อมหรือบรรยากาศ ถ้าไม่พา ให้ใจฟุ้งซ่านวุ่นวาย ก็เลือนราง ไม่มีกำลังที่จะดึงความสนใจ คนก็คิดเรื่องโน้นเรื่องนี้ ใจ วุ่นหรือพรวดไปกับอารมณ์ต่างๆ แต่พอมาอยู่ในที่สงบสงัดที่มีสิ่งแวดล้อมหรือ บรรยากาศเป็นรมณีย์ ชวนใจให้ชื่นชมยินดี ก็ตั้งหรือชักพาจิตใจให้ละให้ผละหรือถอน กลับออกมาจากอารมณ์โน้นนี่นานา มาอยู่กับสภาพที่ปลอดภัยโปร่งโล่งเบาสบาย ซึ่งเป็น อารมณ์ที่ไม่มีพิษภัย แต่เกื้อกูลแก่จิตใจ ทำให้สดชื่นเบิกบานแจ่มใส มีกำลังที่จะตั้งจะ อยู่ตัวเป็นสมาธิ เหมาะแก่งานเช่นการศึกษาภาวนา

คนทั่วไปก็ชอบบรรยากาศรมณีย์กันมาแต่ไหนแต่ไรนานักหนา ชาวบ้านพากัน ไปเที่ยวในอุทยาน และที่หย่อนใจต่างๆ ให้ใจได้พักได้พ้นไปจากอารมณ์ที่สับสนวุ่นวาย กวนใจ ดังที่แม้ในพุทธกาลก็กล่าวถึงที่รมณีย์ของชาวบ้านชาวเมือง แต่สภาพรมณีย์ แบบชาวบ้านและคนเมืองนั้น มักต่างไปจากสภาพรมณีย์ของพระ

ที่สำคัญคือ ชาวบ้านชาวเมือง เมื่อได้ถึนรมณียดีแล้ว ก็มักนำเอาเรื่องสนุกสนาน บันเทิงที่ตัวชอบ บางทีแม้แต่เรื่องอกุศล ไปแทรกเสริมเติมใส่หรือปนเปกกับสภาพรมณียที่บริสุทธิ์ของธรรมชาติ บางทีทำให้ ที่รึนรมย์ กลายเป็น ที่เรึงรมย์ และเมื่อเข้าไปที่นั่นแล้ว ใจพึนไปจากอารมณ์รบกวนเก่าก่อนจริง แต่แทนที่ใจนั้นจะได้ชื่นชมยินดีกับสภาพรมณียจริงๆ กลับไปหมกมุ่นรึนวายกับอารมณ์อย่างอื่นที่เอาไปแทรกไปปนนั้นเสีย

อีกอย่างหนึ่งที่สำคัญ ในที่รมณียของชาวบ้าน มักมีการจัดแต่งต่างๆ โดยบางทีไม่ระวัง กลายเป็นการรุกรานเบียดเบียนธรรมชาติ และบางทีผลที่ได้กลายเป็นปฏิปักษ์ต่อจุดหมายของการมีรมณีย

หันไปดูรมณียของพระ ที่นับได้ว่าบริสุทธิ์หรือค่อนข้างบริสุทธิ์ ประการแรก ทางพระต้องการผลที่ตรงตามความมุ่งหมายของการมีรมณีย ที่ว่าจะให้มีใจชื่นชมยินดี แล้วใจนั้นก็ปลอดโปร่งโล่งเบาสงบสดชื่นผ่องใสห่างไกลอกุศล และเกื้อหนุนกุศลเช่นสมาธิ จึงต้องระวังที่จะไม่เอาอะไร ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อจุดหมายนั้น เข้าไปเติมใส่แทรกแซงปะปน ถ้าจะนำเข้าไป ก็ต้องให้เป็นของเป็นเรื่องที่กลมกลืนเข้ากันหรือเกื้อกูลหนุนกัน

แล้วในข้อสำคัญ พระมีวินัยตามพุทธบัญญัติ ที่ทำให้พระอยู่กัับธรรมชาติ โดยไม่รุกรานเบียดเบียนธรรมชาติ แต่ให้เอื้อให้เกื้อกูลกัน จะจัดสรรดูแล ก็ให้เป็นไปโดยชอบธรรม ไม่ให้ผิดวินัย โดยเฉพาะการทำให้สะอาดเรียบร้อยรึนรื่น เช่นที่มีการกวาดลานวัดเป็นกิจวัตรสืบกันมา และรู้จักพึ่งพาอาศัยรึนมือกัับชาวบ้านญาติโยมในการจัดการต่างๆ ให้ได้เรียนรู้ศึกษาไปด้วยกัน

รมณียเป็นศัพท์สำคัญมาก แต่เราทำไม่ลึ้มไป วัดต้องเป็นตัวอย่างของถึนรมณีย มีน้ำอุดม มีรึนไม้งาม แล้วก็มีพื้นที่บริเวณที่สะอาด เรียบร้อย ชวนใจให้สดชื่น แจ่มใส ไน้มใจสู่ความสงบ ความเบิกบานชื่นใจ พาให้เกิดปีติปราโมทย์ได้ง่าย

ที่เป็นรมณียนี้ไม่ใช่เฉพาะสำหรับที่อยู่พระ แต่สำหรับประชาชนด้วย ประชาชนต้องมาวัดอยู่แล้ว เขาก็จะได้สัมผัสธรรมชาติที่สะอาดงามสดใส มีจิตใจไน้มไปสู่กุศล สงบว่าเรึงเบิกบาน แล้วพึงธรรม ก็รู้เรื่อง เข้าใจง่ายขึ้น

รวมความว่า พระพุทธศาสนาเน้นความสำคัญของถึนและที่อยู่อาศัยมาก การสรร (เลือกสรร-จัดสรร) และสรรค์ (สร้างสรรค์) ถึน-ที่อาศัยให้เป็นรมณีย ที่สดชื่น รึนรมย์ ชุบชูชีวิต ชื่นกายชูใจ เป็นหลักพื้นฐานรวมอยู่ในหลักการใหญ่ข้อแรก ของระบบการพัฒนามนุษย์ คือในข้อ กายภาวนา (การพัฒนาด้้านกายภาพ)

ถิ่นอาศัย ได้แก่ ที่อยู่ สถานที่ทำกิจกรรมการงาน ภาวะสิ่งแวดล้อม เป็นฐานเป็นที่ตั้ง เป็นที่รองรับความเป็นอยู่ การพัฒนาชีวิต การเลี้ยงชีพ การประกอบกิจการงาน การงาน ตลอดจนการเสวยสุขผจญทุกข์ของมนุษย์ รวมทั้งการที่ชีวิตจะเริ่มต้นและสิ้นสุด คือเกิดจนถึงตาย

ถิ่นอาศัยเป็นจุดเชื่อมต่อกับโลกของมนุษย์ เข้ากับโลกของธรรมชาติที่รองรับโลกมนุษย์นั้น จึงเป็นความสำคัญอย่างยิ่ง ที่มนุษย์จะต้องอนุรักษ์สภาพมณีนี้นี้ไว้

จะเห็นได้ในตำนานและในประวัติศาสตร์ แค่ขาดส่วนพื้นฐานหรือแกนของสภาพมณีนี้อย่างไร “ฉวยทุก” หรือ “ฉวยโยทก” น้ำแฉ่งๆ ต้นไม้ล้มๆ ไม่นานนักเลย เหล่ามนุษย์ก็ต้องย้ายถิ่นฐาน ย้ายบ้านย้ายเมือง ดินแดนที่เคยรุ่งเรือง ก็กลายเป็นที่รกร้าง ถ้าหนักหนา ก็สูญสิ้นความเป็นรัฐเป็นชาติ แม้กระทั่งอารยธรรมก็ล้ม

ตัวมนุษย์เอง ด้านที่เป็นบุคคล ซึ่งเป็นส่วนของ**สังคม** แม้ได้ความสุขจากลาภ ยศ สรรเสริญ ความสนุกสนานบันเทิง ก็เป็นของห่อหุ้มอยู่เปลือกผิว เป็นของประกอบประดับไว้ ไม่แท้จริงยั่งยืน

แต่ตัวมนุษย์ ด้านที่เป็นชีวิต ซึ่งเป็นส่วนของ**ธรรมชาติ** เป็นเนื้อตัวที่แท้ เป็นที่พิสูจน์ความสุขที่เป็นของจริงอยู่ในตัว มนุษย์จึงต้องมีความสุขที่เป็นของชีวิต ซึ่งอยู่ในธรรมชาติ และถึงกันกับธรรมชาติ ให้ความสุขของชีวิตที่ลึกเข้าไปถึงในจิตใจจริงๆ นี้มีอยู่เป็นพื้นเป็นแกน

ตามที่ว่านี้ ในขั้นพื้นฐาน จึงควรให้มนุษย์มีความสุขอยู่ที่ธรรมชาติในสภาพมณีนี้อย่างมีดิน ที่ปรากฏตัวของป่า ภูเขา ต้นไม้ เขียวขจี มีดอกหลากสี นานาพันธุ์ มีน้ำ ไนแม่น้ำ และบรรดาชลาลัย ที่ใส สะอาด ดงงาม ขึ้นกายชื่นใจ และมีแสงแดด สายลม อากาศ สดชื่น แจ่มใส ใต้ท้องฟ้าที่เจิดจ้าอำไพ

อีกอย่างหนึ่งที่ควรสังเกตและรู้เข้าใจ คือลักษณะอาการและภาวะจิตใจในการชื่นชมมณีนี้อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่องลึกซึ้งลงไปข้างใน ควรบอกไว้ เพื่อประโยชน์ทางการศึกษา ในการพัฒนาของคน

ขอให้นึกถึงคำกล่าวชื่นชมมณีนี้อย่างหนึ่งของพระมหากัสสปะ ที่ยกมาให้ดูเมื่ออีก ขอให้สังเกตว่า พระอรหันต์ชื่นชมความงามของต้นไม้ดอกไม้ เป็นต้น โดยมีเจตนาดีด้วยกับสภาวะที่ดงามเต็มอิมสมบูรณ์ของมัน โดยไม่ได้คิดอยากจะได้เด็ดจะตัดเอาไป หรือจะเอามาเป็นของตน แต่ปรารถนาดีที่จะให้มันงดงามสมบูรณ์อยู่อย่างดีของมัน

พูดในภาษาธรรมตามสภาวะว่า ในใจของพระอรหันต์มีฉันทะ คือความปรารถนาดีที่อยากให้ดอกไม้ต้นไม้นั้นอยู่ในภาวะหรือเข้าถึงภาวะที่ดั่งงามเต็มอิมสมบูรณ์ของมัน เมื่อเห็นมันงดงามอยู่ในภาวะที่ดีที่เต็มอิมสมบูรณ์อย่างนั้น ก็ชื่นชมยินดีด้วย อย่างที่พูดกันว่าอนุโมทนา เป็นภาวะจิตแบบมุทิตา คือเมื่อเห็นเขาเจริญอกงาม ก็พลอยชื่นชมยินดีด้วย และในกรณีนี้ ก็อยากให้ดอกไม้ต้นไม้นั้นงดงามสมบูรณ์ต่อไป หรือยิ่งขึ้นไป

แต่จะเห็นว่า คนชาวบ้านบางคน เมื่อเห็นดอกไม้สวยต้นไม้งามอย่างนั้น ก็ดีใจชอบใจแล้วก็อยากจะได้ดอกอยากจะได้ดอกเอามาเป็นของตัวเอง และเพื่อจะให้ได้ดอกไม้งามนั้น อาจจะต้องหักกิ่งไม้ หรือถึงกับตัดต้นไม้นั้น ทำลายต้นไม้มันทั้งต้นไปเลย

มองดูสภาวะในใจของชาวบ้านคนนี้ ก็คือเขามีตัณหา ความอยากได้อยากเอาเพื่อตัวตน ไม่ใช่มีฉันทะที่ปรารถนาเพื่อความดั่งงามเต็มอิมสมบูรณ์ของดอกไม้ต้นไม้นั้นเอง

คนทั่วไป แม้ยังไม่เป็นพระอรหันต์ แต่ก็เดินตามรอยพระอรหันต์ได้ ในกรณีนี้ก็คือฝึกใจให้มีฉันทะที่ปรารถนาดีที่ชื่นชมยินดีกับสิ่งทั้งหลายที่ดั่งงาม อยากให้คนและสิ่งและของทั้งหลายเจริญอกงามอยู่ในภาวะที่เต็มอิมสมบูรณ์

ถึงจะยังมีตัณหาอยากได้อยากเอาให้แก่ตัว แต่ก็ควรฝึกให้มีฉันทะขึ้นมาดูมาคานไว้ เมื่อตัณหาให้เอาดอกเอาผลเอาอะไรบนต้นไม้ ฉันทะก็จะได้ให้รักษาต้นไม้ไว้ไม่ต้องตัดต้นทิ้งทำลายต้นไม้ตามดอกตามผลไปด้วย

หลักมืออยู่ว่า ธรรมทั้งปวงมีฉันทะเป็นมูล การศึกษาเอาฉันทะพัฒนาคนขึ้นไปให้มีชีวิตแห่งฉันทะ ตัวบุคคลนั้นก็จะเป็นสภาพรมณีย์อยู่ในตัวเอง ซึ่งทำให้ที่นั่นถิ่นนั้นเป็นรมณีย์ไปด้วย

นี่คือจะได้ผลตามคาถาที่ว่า (ขุ.ข.๒๕/๑๘/๒๘)

ไม่ว่าบ้าน ไม่ว่าป่า ไม่ว่าที่ลุ่ม หรือที่ดอน ผู้ไกลไกลอยู่ที่ไหน ที่นั้น
ไซ้ไรเป็นถิ่นสถานอันรื่นรมย์

.....
หมายเหตุ: กายภาวนา = การพัฒนาผัสสทวารกาย คือ พัฒนาร่างกาย ซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งช่องทางรับรู้ติดต่อกับโลกหรือสิ่งแวดล้อม อันได้แก่ระบบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกายสัมผัส ด้วยอินทรีย์สังวร โดยรับรู้ติดต่อกับโลกอย่างมีสติ ให้ได้ผลดี มีการเรียนรู้ ได้ปัญญา

ทำบุญขั้นพื้นฐาน

คือชาวบ้านช่วยกันทำชุมชนให้อยู่กันดี

ในตำนาน ในประเพณี

มีสาระที่ควรเข้าถึงและอนุรักษ์ไว้ให้ตรงให้ดี

มีความเก๋าคืออยู่ในความระลึกอย่างหนึ่งว่า เมื่อผู้เขียนยังเป็นสามเณรเล็กๆ อยู่ในชนบท พอจะเห็นว่ามีคามนิยมหรือเป็นประเพณีอย่างหนึ่งที่พระเทศน์เรื่องเกี่ยวกับพระอินทร์ พุทธถึงวัตรบท ๗ ของพระอินทร์ เล่าเรื่องการทำบุญของมฆมาณพกับพวก ที่ชวนกันรวมตัวกัน ตั้งกลุ่มทำบุญ ด้วยการทำงานสร้างสรรค์บำเพ็ญประโยชน์ พัฒนาท้องถิ่นและชุมชน ให้เข้มแข็งมั่นคงอยู่ดีมีศีลธรรมมีความสุข ซึ่งควรถือเป็นแบบอย่าง

แต่กาลล่วงมาๆ เรื่องวัตรบท ๗ ของพระอินทร์นั้นก็เหมือนว่าเจียบหายหรือถูกลืมไป คนยังได้ยินนามของพระอินทร์ และคนมากมายก็ยังทำบุญกัน แต่คนไม่รู้จักรักการทำบุญขั้นพื้นฐาน คือการร่วมแรงร่วมใจกันดูแลรักษาพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนของตนเอง การที่ติดใจนึกถึงเรื่องนี้ เพราะอยากได้ความรู้ในเรื่องนั้นให้มีหลักฐานที่ชัดเจนมันใจ

ถ้าเมื่อ ๖๐-๗๐ ปีก่อนนั้น มีประเพณีเทศน์เรื่องวัตรบท ๗ ของพระอินทร์ อย่างที่ว่า ก็พูดได้ว่า คนไทยสมัยก่อน พ.ศ. ๒๕๐๐ มีความรู้เข้าใจเรื่องบุญและการทำบุญ ชัดตรงกว่าคนไทยทั่วไปในปัจจุบันนี้มาก

พร้อมกันนั้นก็เป็นตัวช่วยให้เห็นว่า ในเวลายาวนานที่ผ่านมา ซึ่งคนไทยห่างเหินจากความรู้จักพระพุทธศาสนา และวัฒนธรรมประเพณีไทยได้หดเหี่ยวลง ความประพฤติปฏิบัติที่เรียกว่าพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีไทย หลายอย่างอาจจะเหลืออยู่เพียงแค่รูปแบบที่ทำตามๆ กันไป

ในสภาพเช่นนี้ หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่คนไทยเวลานี้รู้เข้าใจและปฏิบัติกัน หลายอย่างจึงคงได้พร่องได้เพี้ยนไปแล้ว หรือถึงกับเลือนลหาย อย่างน้อยก็คืบแคบลง

เมื่อพร้อมหรือเพื่อนไป ความรู้ความประพฤตินั้น นอกจากขาดประโยชน์ที่พึงได้ตามความหมายและวัตถุประสงค์ที่แท้จริงแล้ว ก็อาจก่อโทษเสียหายไปทุกด้าน ทั้งแก่พระพุทธศาสนา แก่วัฒนธรรมประเพณีไทย แก่ตัวคน ตลอดจนแก่สังคมประเทศชาติ

ไม่ว่าจะอย่างไร ในที่นี้ก็ควรเล่าตำนานพระอินทร์ที่ว่ำนั่นไว้ เพื่อฟื้นความรู้ความเข้าใจในเรื่องบุญ และคติการทำบุญ ให้ใกล้เคียงหลักพระพุทธศาสนา และกู่ประโยชน์ให้แก่สังคมไทย

สำหรับประเทศไทยในอดีตอันยาวนาน พระอินทร์มีความสำคัญมาก เป็นที่นับถืออย่างสูงในสังคมไทย ตั้งแต่องค์พระมหากษัตริย์ลงมา จึงได้เป็นที่สืบสานคตินิยมต่างๆ เช่น พระอินทร์มีสวนสวรรค์ ๔ แห่ง คือ จิตรลดาวัน ปารุสกวัน มิสสกวัน และนันทวัน (นันทวัน ก็ว่า) ซึ่งได้มาเป็นนามของพระราชวัง วังเจ้านาย และสถานที่สำคัญของราชการ

ชื่อต่างๆ ที่เกี่ยวกับองค์อินทร์ เป็นที่รู้จักคุ้นชินแก่คนไทยในทางที่รู้สึกสูงส่งยิ่งใหญ่ อย่างพระวชิราวุธ เวชยันตปราสาท เวชยันตราชรถ ช้างเอราวัณ นันทาโบกขรณี และต้นไม้สวรรค์ประจำดาวดึงส์เทวโลก ชื่อว่าปาริฉัตร หรือปาริชาติ

พระอินทร์เป็นเทพเจ้ายิ่งใหญ่ตั้งแต่ยุคพระเวท เมื่อพวกอารยันอพยพปรุกมายังชมพูทวีป พระอินทร์เป็นเทพสูงสุดยอดนักรบ จนกระทั่งเมื่ออารยันตั้งถิ่นฐานมั่นในชมพูทวีปแล้ว การยุทธ์ลดความเด่น พระอินทร์ก็ด้อยความสำคัญลงไป พระพรหมยิ่งใหญ่ขึ้นมา โดยพวกพราหมณ์อ้างพระพรหมจัดแบ่งมนุษย์เป็น ๔ วรรณะ และจัดระบบพิธีบูชาัญญูให้เป็นเรื่องจำเป็น และใหญ่โตโอฬาร

เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงสอนว่าธรรมที่เป็นความจริงมีอยู่เป็นธรรมดานั้นแหละที่มนุษย์จะต้องเคารพถือเป็นสำคัญ ให้เลิกถือวรรณะ ไม่ต้องบูชาัญญู มนุษย์และเทพเป็นอิสระต่อกัน ทั้งคนและเทวดาจะลูถึงจุดหมายแห่งธรรมได้โดยต่างก็ดำเนินวิถีปฏิบัติจนล่วงตลอดด้วยตนเอง

ดังนั้น ผู้ที่สมัครเข้ามาในมรรคาเป็น**พระภิกษุ**ในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ไม่มีอะไรติดพันห่วงพะวงเกี่ยวโยงถึงเทวดา นอกจากว่าเทวดาที่หวังความก้าวหน้าในธรรมจะมาขอพึ่งธรรมจากพระดีๆ หรือเทวดามีศรัทธาอาจมาถวายบริการ หรือมีพระคิดเฉไฉประพฤติน่าดี เทวดาดีๆ ก็อาจจะมาช่วยให้สติ (เทวดาไม่ดีก็มีบ้าง ที่จะมาพยายามแกล้ง ก็ให้ชวนอยู่กันด้วยเมตตา)

อย่างไรก็ดี **คฤหัสถ์ชาวบ้าน**มากมายยังไม่รู้เข้าใจชัดเพียงพอในพุทธมรรคา และยังห่วงพะวงพรั่นใจต่อเทวดานานา

ตอนนี้ ท่านให้พระพรหมอยู่เจียบๆ ดีๆ ไม่ต้องมายุ่งกับคน แต่พระอินทร์ที่ยิ่งใหญ่มาแต่เดิม ยังมีบทบาทในโลกมนุษย์มาก ถึงตอนนี้ พระอินทร์ที่ยิ่งใหญ่ของศาสนาเก่า ก็เปลี่ยนมาเป็นพระอินทร์ในพระพุทธศาสนา โดยมีบทบาทสัมพันธ์กับมนุษย์อย่างใหม่ เปลี่ยนพฤติกรรมจากการสำแดงเดชข่มเหงครอบงำผู้อื่น มาเป็นการปกป้องคนดีช่วยเหลือคนมีธรรม

ในคัมภีร์พุทธศาสนา พระอินทร์จึงเป็นบุคลิก ๒ แบบ คือ **แบบแรก** ที่เป็นมาแต่เดิมในศาสนาเก่า ซึ่งมีอาการหวงแหนความยิ่งใหญ่ ระวังกลัวว่าใครจะมาแย่งแย่งอำนาจ เช่น ถ้ามีฤๅษีดาบสบำเพ็ญตบะแก่กล้า อาสน์ของพระอินทร์ก็จะร้อน ทำให้ทรงสอดส่องว่าใครมีฤทธิ์ข่มแข่งที่จะทำให้พระอินทร์หลุดหล่นจากฐานะ แล้วก็ไปแก่งไปหาทางทำลายตบะ

ใน **แบบหลัง** พระอินทร์ที่มานับถือพระพุทธเจ้า ถ้าคนดีถูกข่มเหงรังแก คนมั่งมันทำความดีแล้วติดขัดหรือถูกขัดขวาง เกิดความไม่เป็นธรรม อาสน์ของพระอินทร์ก็จะร้อน เมื่อสอดส่องทราบเหตุแล้ว ก็ทรงมาช่วยเหลือแก้ไข ดังที่คนไทยไม่นานนักนี้คุ้นดีกับความในพระราชนิพนธ์เรื่อง **สังข์ทอง** ว่า “ทิพอาสน์เคยชอนแต่ก่อนมา กระต้างตั้งคิลาประหลาดใจ...สอดส่องทิพเนตรดูเหตุภัย ก็แจ้งใจในนางจรณา แม้นมิไปช่วยจะม้วยมอด...”

พระอินทร์ในคติพุทธ เอาใจใส่ดูแลส่งเสริมให้คนในโลกมนุษย์ประพฤติธรรม ถึงขั้นถือเป็นงานเป็นการของดาวดึงส์เทวโลก โดยพิจารณาในสุธรรมสภา

ยกตัวอย่าง เช่น ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ ทำวจาตุมหาราชไปเที่ยวตรวจดูโลกว่า มนุษย์ที่เกื้อกูลแก่มารดา-บิดา เกื้อกูลแก่สมณะ-พราหมณ์ อ่อนโยนน้อมนบผู้ใหญ่ในสกุลหมู่เหล่า อยู่ถืออุโบสถ ทำบุญทั้งหลาย มีมากหรือน้อย ในวัน ๑๕ ค่ำ ส่งโอรสไปเที่ยวดู และ ๘ ค่ำ ส่งเทวดาบริวารไปดู แล้วรายงานแก่ประดาเทพชั้นดาวดึงส์ที่มาประชุมในสุธรรมสภาตามนั้น

ชาวพุทธผู้นำ ทำบุญแรก คือทำถิ่นให้เป็นรมณีย์ บุญใหญ่อันสำคัญ คือช่วยกันทำชุมชนให้อยู่กันดี

ได้พูดข้างต้นว่า คนในวัฒนธรรมไทยสมัยครั้งศตวรรษก่อนนี้ พอจะคุ้นกับคำว่า “วัตรบท ๗ ของพระอินทร์” คือข้อปฏิบัติประจำตัวของพระอินทร์ และบุคคลที่ถือวัตรบท ๗ นี้แหละ พวกเทวดาชั้นพระอินทร์เรียกว่าเป็นคนดี (สัตบุรุษ) คนดีควรถือวัตรบท ๗ นี้ประจำตัว และใส่ใจรักษาพัฒนาท้องถิ่นชุมชนด้วยการทำบุญอย่างพวกมฆมาณพ

วัตรบท ๗ (พระไตรปิฎกฉบับอักษรพม่า และฉบับอักษรโรมัน เรียกว่า วัตตบท หรือ พรตบท) ได้แก่ ถิ่นว่า: *ตลลตชชีวัตินี้*

๑. เราจะเลี้ยงดูมารดาบิดา
๒. เราจะมิปกติชื่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุลหมู่เหล่า
๓. เราจะพูดจาสุภาพนุ่มนวล
๔. เราจะมิพูดจาใส่ร้ายต่อยุข พูดแต่คำสมานสามัคคี
๕. เราจะครองเรือนโดยมีใจไว้ความตระหนี่ ยินดีในการสละ ชอบแจกจ่ายให้ปัน
๖. เราจะมีวาจาสัตย์
๗. เราจะมิโกรธ ถ้าแม้ความโกรธเกิดขึ้น ก็จะกำจัดมันได้จับปล้น

พอถึงตรงนี้ คัมภีร์ต่างๆ (ราว ๔ คัมภีร์ บอกรายละเอียดต่างกันไปบ้าง) ก็เล่าประวัติของหนุ่มมฆมาณพ ผู้ได้ทำ “บุญ”ทั้งหลาย ซึ่งทำให้ถิ่นอาศัยเป็น “รมณีย์” ให้ชุมชนอยู่กันดี ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีศีลมีธรรม เป็นเรื่องราวการทำบุญที่น่าจะได้สืบมาในวัฒนธรรมไทยที่เคยคุ้นกันมาในสังคมไทย

ในที่นี้ เห็นว่าเป็นเรื่องดีงามที่เหมือนถูกลืมนำไป และที่สำคัญจะช่วยให้เข้าใจความหมายของคำว่า “บุญ” ได้ชัดเจน จึงยกมาเล่ายาวสักหน่อย (ขอให้สังเกต คำว่า *บุญ* และ *บุญกรรม* กับคำว่า *รมณีย์*)

ในอดีตกาล ที่มัจฉคามในแคว้นมคธ ขณะที่ชาวหมู่บ้านทำงานกันอยู่ที่บริเวณกลางหมู่บ้าน มาณพชื่อว่ามฆะ ไปทำงานที่นั่น เขากำจัดขยะมูลฝอยชำระจัดสถานที่ในส่วนของตัวเองให้สะอาดเรียบร้อย เป็น*รมณีย์* ทำงานแล้วพักอยู่

แต่แล้วมีคนอื่นชอบใจที่นั่น มาเอาแขนผลัดเขาให้หันไปแล้ว เข้าไปพักที่นั่นเสียเอง มฆมาณพต้องออกไป ก็ไม่โกรธ แต่ไปชำระทำความสะอาดที่จุดอื่น ทำที่ใหม่ให้เป็น*รมณีย์* แล้วย้ายไปอยู่ตรงนั้น แล้วก็มีคนอื่นอีกมาเอาแขนผลัดเขาออกมาจากที่นั่น แล้วเข้าไปใช้ที่นั่นแทน มฆมาณพก็ไม่โกรธ แต่ย้ายไปจัดทำที่อื่นให้เป็น*รมณีย์*

มฆะยังถูกคนอื่นแย่งเอาที่นั่นไปอีก เขาไม่โกรธ ก็ย้ายไปทำที่อื่นต่อไป ขยายไปเรื่อยๆ พร้อมกับคิดว่า คนเหล่านี้ได้รับความสุขที่ดีแล้ว เขามีความสุขด้วยการกระทำของเรา การกระทำของเรานั้นก็ต้องเป็นกรรมที่เป็น “บุญ” ซึ่งจะให้ความสุขแก่เราด้วย

วันรุ่งขึ้น มฆะถือจอบไปขุดแต่งบริเวณที่เป็นลานให้เป็น*รมณีย์* ชาวบ้านทั้งผู้เด็กผู้ใหญ่ก็ได้ไปนั่งพัก ที่ไหนคนมาชุมนุมกัน อย่างกลางหมู่บ้าน มฆะก็กวาดชำระทำสถานที่นั้นให้สะอาดเป็น*รมณีย์* จัดที่ทางบริเวณให้สะอาดสงบสบายแก่บรรดาผู้คน ถิ่นว่าเป็นการให้ความสุขแก่มหาชน เมื่อถึงฤดูหนาว เขาก็ก่อไฟให้ ในฤดูร้อน ก็จัดน้ำให้

ต่อมา มหะคิดว่า ที่ *รมณีย์* ย่อมเป็นที่รักที่ชอบใจของทุกคน ไม่มีใครไม่ชอบที่ *รมณีย์* แต่ไป เราควรทำหนทางให้ราบเรียบ แล้วก็แบกถือมีดขวานจอบเสียม ออกจากบ้านแต่เช้าตรู่ เทียวไปจัดแต่งถนนหนทาง ตัดรานกิ่งไม้ที่เกะกะกีดขวาง

เมื่องานที่ต้องทำมากขึ้น ก็ต้องทำทั้งวันๆ เป็นเหตุให้กลับบ้านค่ำมืด วันหนึ่ง หมู่บ้านใกล้เจอบเขา ถามว่าไปทำอะไรมา ก็ตอบว่า ไปทำบุญ ชำระทางสวรรค์ หมู่คนนั้นบอกว่าขอเป็นเพื่อนร่วมทำบุญด้วย ตั้งแต่นั้นก็กลายเป็นคณะที่มี ๒ คน

แล้วก็มีหมู่คนอื่นอีกเห็นเขาทั้งสอง สอบถามทราบแล้ว ก็ขอเป็นสหายร่วมทำบุญด้วย ต่อมาคนหมู่ในหมู่บ้านซึ่งเห็นด้วยก็เข้าร่วมงานทำบุญเพิ่มขึ้นทีละคนสองคน จนกลายเป็นหมู่ใหญ่ถึง ๓๓ คน เป็นนักทำบุญ โดยตั้งอยู่ในเบญจศีล แล้วเที่ยวดูแลทำประโยชน์แก่ท้องถิ่นชุมชน เช่น พัฒนาการเข้าหมู่บ้าน ทำทางสัญจรของชุมชนให้ไปมาสะดวก ขุดสระน้ำ ทำสะพาน สร้างศาลาที่สี่แยก ศาลาที่คนมาพักมาพบกัน

ตัวหมู่ตนเอง ซึ่งเป็นหัวหน้ากลุ่มทำบุญ (บำเพ็ญประโยชน์) อย่างนี้ เมื่อได้รับความนับถือเชื่อฟังมากขึ้น ก็ได้แนะนำชักชวนชาวบ้านให้อวยทานเผื่อแผ่แบ่งปันกัน เจริญเมตตา และรักษาศีล ๕ ละเว้นสิ่งชั่วร้ายทั้งหลาย เช่น สุรายาเสพติด และการพนัน จนชาวบ้านอวยทานรักษาศีลกันทั้งหมู่บ้าน ทำให้ท้องถิ่นชุมชนอยู่กันดีมีศีลมีธรรม

กลุ่มหมู่หม่นักทำบุญ มีจอบเป็นต้นประจำมือ ได้ทำหนทางให้ราบเรียบกว้างไกลออกไปเป็นโยชน์ๆ

ฝ่ายนายบ้านได้เห็นหมู่คณะนี้เที่ยวทำงานอย่างนั้น ก็ไม่พอใจ

นายบ้านนั้นมองว่า ก่อนนั้น เมื่อพวกชาวบ้านยังดื่มสุรา ยิงนกตกปลาล่าสัตว์ เป็นต้น ตนก็มีรายได้จากค่าตุ้มสุรา และเก็บส่วย เป็นต้น แต่พอชาวบ้านหันมาทำบุญตามหมู่หม่นคณะนี้ รายได้นั้นก็หายไป จึงคิดว่าจะต้องขัดขวาง

แล้วก็ให้เรียกหมู่พวกนั้นมาถามว่า “พวกแกเที่ยวทำอะไรกัน?”

หมู่คณะนักทำบุญตอบว่า “ทำทางสวรรค์ ขอรับ”

นายบ้านบอกว่า “พวกแกนี้อยู่บ้านอยู่เรือน ไม่ควรทำอย่างนั้น ควรออกไปยิงนกตกปลาล่าเนื้อเอามากินกัน และทำสุราดื่มให้สบายใจแล้วจะทำการงานโน่นนี่อะไร ก็ทำกันไป”

มหะกับพวกคัดค้าน ไม่ทำตามคำของนายบ้าน ถึงจะถูกกล่าวซ้ำๆ อีก ก็ไม่ยอมทำตาม ในที่สุด นายบ้านขัดใจมาก คิดว่าจะต้องกำจัดคนพวกนี้ ก็เลยไปฟ้องทางการ ถึงขั้นกราบทูลพระราชาว่า “ข้าพระองค์เห็นโจรยกพวกพากันไป พระเจ้าข้า” เมื่อพระราชาตรัสว่า “เธอจะไปจับพวกมันมา” ก็ทำตามรับสั่ง นำตัวมหะกับพวกมา

พระราชาก็ไม่ทันได้ทรงพิจารณา ก็รับสั่งลงโทษให้ช่างเหยียบ แต่ด้วยอำนาจเมตตาของพวกนักทำบุญ ช่างไม่ยอมเหยียบ พระราชาทรงดำริว่าช่างคงเห็นคนมากไม่กล้าเหยียบ จึงทรงให้พวกนั้นนอนลง เอาเสื่อลำแพนมาปูคลุม ช่างก็ไม่เหยียบ

พระราชาทรงเอะพระทัย ทรงสอบสวนทราบว่าเป็นคนเหล่านี้รวมกลุ่มกันทำบุญ เช่น เทียวดูแลถนนหนทาง สร้างศาลาพักตามทางแยก ขุดสระน้ำ สร้างสะพานให้แก่ประชาชน ก็ทรงชื่นชมสนับสนุน

แทนที่จะถูกลงโทษ ก็กลับเป็นว่าพระราชาก็ได้พระราชทานนายบ้านนั้นแหละให้เป็นคนรับใช้ของนักทำบุญ พระราชทานช่างตัวนั้นให้เป็นพาหนะของพวกเขา และทรงมอบหมู่บ้านนั้นให้พวกเขาจัดการใช้ประโยชน์ตามแต่จะสะดวกเป็นสุข

นักทำบุญกลุ่มนี้ ได้เห็นอานิสงส์ของบุญแล้ว แถมได้ช่างมาช่วยงานด้วย ก็พอใจยิ่งนัก คิดจะทำบุญกันยิ่งขึ้นไป ก็ปรึกษากัน ตกลงจะสร้างศาลาพักแบบถาวรที่สี่แยก ซึ่งเป็นงานใหญ่ ต้องหาช่างมาทำด้วย แต่ที่ทำบุญกันมานี้ ยังไม่ได้ให้ส่วนร่วมทำบุญ (คือ “ปัตติ” ใน “ปัตติทาน” ที่แปลกันสั้นๆ ว่าให้ส่วนบุญ) แก่เหล่าสตรี

ถึงตอนนี้เป็นงานบุญใหญ่มาก พวกสตรีแม่บ้านก็เข้ามาร่วมทำบุญด้วย เช่น สุธรรมมา (ภรรยาหนึ่งของมมะ) เข้ามาเป็นเจ้างานสร้างศาลา ให้ช่างสลักที่ซ่อฟ้าเป็นชื่อศาลาว่า “สุธรรมมา” (หอประชุมเทพในดาวดึงส์ได้ชื่อว่า “สุธรรมสภา/สุธรรมาสภา”) สนับสนุนให้ขุดสระโบกขรณี สุจิตราสร้างสวนดอกไม้ (บุปผาราม) ที่เป็น *รมณีย์*

มฆมาณพถือวัตรบท ๗ ตลอดชีวิตตั้งที่ว่าแล้ว ตัวเขาและเพื่อนนักทำบุญได้ทำกรรมอันเป็นบุญ (บุญกรรม/งานบุญ) อย่างที่ว่ามา

เห็นได้ชัดว่า การทำบุญ หรืองานบุญ (บุญกรรม) ในเรื่องนี้ เน้นการทำความดี ด้วยการบำเพ็ญประโยชน์ ช่วยกันจัดสรรถิ่นอาศัยให้เป็น *รมณีย์* ร่วมกันสร้างสรรค์ชุมชนให้สงบร่มเย็น ให้ทุกคนอยู่ร่วมกันด้วยดี โดยที่แต่ละคนก็ทำชีวิตของตนให้ดีงาม เราต้องการผู้นำชาวพุทธที่เป็นผู้นำในการทำบุญทำประโยชน์อย่างมฆมาณพนี้

นี่คือเข้าหลักในพุทธพจน์ (ส.ส.๑๕/๑๔๖/๔๖)ว่า

ชนเหล่าใด ปลูกสวน ปลูกป่า สร้างสะพาน (รวมทั้งจัดเรือข้ามฟาก) จัดที่บริการน้ำดื่ม และบึงบอกระน้ำ ให้ที่พักอาศัย บุญของชนเหล่านั้น ย่อมเจริญงอกงาม ทั้งคืนทั้งวัน ตลอดทุกเวลา, ชนเหล่านั้น ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ถึงพร้อมด้วยศีล เป็นผู้เดินทางสวรรค์

วัฒนธรรมประเพณีไทย ที่สืบจากหลักพระพุทธศาสนา

ควรเป็นเครื่องรักษาหลักพระพุทธศาสนา-รักษาประโยชน์ของสังคมไทย

เท่าที่ได้เล่าเรื่องการทำบุญมายืดยาว ก็เพราะเป็นเรื่องสำคัญทั้งต่อพระพุทธศาสนา และต่อสังคมไทย

ดังที่ทราบกันดี วัฒนธรรมประเพณีไทยมากหลายส่วน เกิดขึ้นจากการนำหลักพระพุทธศาสนามาประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาในสังคมไทย เพื่อประโยชน์แก่สังคมไทย การที่จะอนุรักษ์ รวมทั้งสืบสานวัฒนธรรมไทยในส่วนเหล่านี้ จึงหมายถึงการรู้เข้าใจหลักพระพุทธศาสนาที่นำมาใช้ประโยชน์ และประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง

ถ้าความรู้เข้าใจเลือนรางไป แล้วประพฤติปฏิบัติผิดเพี้ยนหรือกลายรูปกลายร่างไป นอกจากอาจทำลายพระพุทธศาสนาแล้ว แทนที่สังคมไทยจะได้ประโยชน์ ก็จะถูกกลายเป็นเกิดโทษ แต่ถ้ารู้เข้าใจและปฏิบัติถูกต้อง นอกจากสังคมไทยจะสืบสานประโยชน์ของตนได้แล้ว ก็จะเป็นการรักษาพระพุทธศาสนาไว้ด้วย

ถ้าถือว่าวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญของสังคม เป็นเอกลักษณ์ของชาติ เป็นคุณค่าสาระที่แสดงตัวของประเทศ ถ้าถือว่าการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยเป็นหน้าที่อย่างหนึ่งของคนไทย การอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยอย่างเข้าถึงทั้งทางพฤติกรรม ทางจิตใจ และทางความรู้เข้าใจจริงด้วยปัญญา ก็จะเป็นทั้งการรักษาพระพุทธศาสนาไว้ให้แก่สังคมไทย และช่วยให้สังคมไทยยังได้ประโยชน์ที่พึงได้จากพระพุทธศาสนา

ทั้งนี้ รวมทั้งจะได้ไม่เกิดโทษจากความเข้าใจคับแคบ เลือนราง หรือผิดเพี้ยนไป

ที่พูดตรงนี้ หมายความว่า การทำหน้าที่ของรัฐไทยก็ตาม ของคนไทยก็ตาม ต่อพระพุทธศาสนา และต่อวัฒนธรรมไทย ในความหมายนี้ เนืองอยู่ด้วยกัน โดยโยงไปรวมกับการรักษาประโยชน์ของคนไทยและสังคมไทย

พอจะเห็นได้ไม่ยากว่า พระพุทธศาสนาที่สืบมาในวัฒนธรรมไทยนี้ จัดแบ่งสังคมชาวพุทธไทยเป็น ๒ ชุมชนใหญ่ คือ **บรรพชิต** กับ **คฤหัสถ์** หรือพระสงฆ์ กับสังคมใหญ่ของชาวบ้านหรือประชาชนทั่วไป ซึ่งเป็นไปตามหลักการของพระพุทธศาสนา นั่นเอง

ชาวพุทธ ๒ ชุมชนใหญ่นี้ แม้จะมีวิถีชีวิตและระบบกิจการแยกต่างหากกันชัดเจน ก็มีฐานร่วมกันเป็นที่ตั้งของจุดแยก และมีปลายยอดบรรจบกัน โดยประสานกันตลอดในระหว่าง

บรรพบุรุษไทยถือกันมาในรูปแบบง่ายๆ ว่า พระสงฆ์หรือชุมชนวัดมุ่งตรงสู่นิพพานเป็นจุดหมาย ส่วนคฤหัสถ์หรือประชาชนชาวบ้านมุ่งนิพพานเป็นสุดท้าย โดยหมายสวรรค์เป็นประกันไว้ก่อน

ภาวะจิตและความเข้าใจอันเป็นสภาพนามธรรมนี้ เมื่อปรากฏออกมาในวิถีชีวิตก็สืบต่อมาเป็นวัฒนธรรม เกิดเป็นรูปแบบที่แยกกันค่อนข้างชัดเจน

- ในฝ่ายของพระสงฆ์ *มุ่งแนวไปในวิถีแห่งนิพพาน* (โมกขมรรค)
- ส่วนในฝ่ายคฤหัสถ์คือสังคมของชาวบ้าน *เน้นไปในวิถีแห่งสวรรค์* (สัคคมรรค)

โดยที่พวกเขาบ้านถือการดำเนินในทางแห่งนิพพานเป็นเรื่องส่วนตัวของบุคคลที่จะยกย่องเชิดชูเป็นแต่ละกรณี

(ตรงนี้ วัฒนธรรมไทยน่าจะพัฒนาวิถีชาวบ้านขึ้นไปอยู่ในระดับประถมมรรคแห่งโมกขมรรค ไม่ควรติดอยู่แค่สัคคมรรค)

วัฒนธรรมประเพณีไทย ที่สืบมาถึงปัจจุบัน ถ้ามองให้ดี ก็จะมีระบบที่แยกเป็นสองด้านสองส่วนนี้ ซึ่งเห็นได้ในประเพณีการทำบุญต่างๆ ด้วย แต่ที่จะพูดที่นี่คือ เรื่องการทำบุญของมฆมาณพ หรือในประวัติของพระอินทร์ที่เล่ามานั้น แต่เนื่องจากเป็นเรื่องที่เลือนรางจางหาย และผู้เขียนเองก็แทบไม่ทันเห็นความเป็นไป จึงพูดเรื่องราวได้ในเชิงสันนิษฐาน โดยมีหลักการเป็นฐานอ้างอิง

ขอพูดรวบรัดย่อว่า ตามนัยที่กล่าวมา ซึ่งสอดคล้องกับประเพณีไทยอื่นๆ น่าจะเป็นว่า ในวัฒนธรรมประเพณีไทย ที่เรามีการเทศน์มหาชาติ นั้น เดิมที คงมี หรือน่าจะได้มีการเทศน์อีกอย่างหนึ่งเป็นประเพณีคู่เคียงกันมา กล่าวคือ

การเทศน์มหาชาติ ว่าด้วยการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นวิถีแห่งโพธิญาณที่จะลูถึงนิพพาน ยกเป็นเรื่องของอุดมคติ ซึ่งพึงพยายามรักษาไว้ให้เห็นความสำคัญอย่างสูง

การเทศน์เรื่องวัตรบท ๗ ของพระอินทร์ โดยจับสาระที่การทำบุญกรรมของมฆมาณพกับพวก เป็นวิถีแห่งบุญกิริยาของชาว บ้านหรือประชาชนทั่วไป ผู้อยู่ท่ามกลางโลกธรรมและเรื่องเทวฤทธิ์ พิพิทธานุภาพ และยังมีมุ่งหวังความสุขความเจริญระดับสวรรค์

ที่พูดเชิงสันนิษฐานไว้นี้ เป็นข้อที่ผู้มีฉันทะน่าจะสืบค้นกันต่อไป

แต่ไม่ว่าจะเป็นอย่างไรที่สันนิษฐานนั้นหรือไม่ ก็มีประโยชน์ใหญ่ที่ได้นั้น คือ

ดังที่รู้กันชัดอยู่แล้วว่า การทำบุญเป็นหลักการใหญ่อย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา และการทำบุญก็ได้เข้ามาเป็นทั้งเนื้อหาสาระส่วนสำคัญ และเป็นแรงขับเคลื่อนอยู่ในวัฒนธรรมไทยตลอดมา พร้อมทั้งเป็นหลักการที่ผูกโยงชีวิตไว้ให้ถึงกับกับธรรมชาติ ไม่แปลกแยกไม่ทำร้ายกัน

ดังนั้น จึงน่าจะชวนกันฟื้นความรู้ความเข้าใจในเรื่อง**การทำบุญ** ให้ประชาชนชาวบ้านปฏิบัติได้ถูกต้องตามหลักการของพระพุทธศาสนา อันจะช่วยให้วัฒนธรรมประเพณีเกี่ยวกับการทำบุญปรับตัวเข้าในวิถีที่เต็มสาระตามหลักธรรม และเกิดเป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมไทยตามที่ควรจะมีมุ่งหมาย

พระอวยธรรม ชาวบ้านอวยทาน สองชุมชนเชื่อมประสานกันด้วยธรรม เมื่อคนมีธรรม ชีวิตก็งาม สังคมก็ดี ธรรมชาติที่รอบล้อมก็เป็นรมณีย์

อย่างไรก็ดี แม้จะมีน้ำใจงามทำบุญบำเพ็ญประโยชน์มากมายอย่างพวกมฆมาณพ ความหมายต่อชีวิตก็ยังเป็นการพัฒนาที่เน้นในระดับกายภาวนา และศีลภาวนา ซึ่งยังไม่พอ

ควรก้าวต่อไปในการพัฒนาระดับจิตตภาวนา และปัญญาภาวนา ซึ่งในระบบบุญกิริยาของคฤหัสถ์ เรียกรวมว่า “ภาวนา” แต่ก็คือ จิตตภาวนา (**พัฒนาจิตใจ**) กับปัญญาภาวนา (**พัฒนาปัญญา**) นั่นเอง

ตามปกติหรือโดยทั่วไปนั้น การศึกษาพัฒนาควรได้อาจารย์ผู้มีความรู้มีประสบการณ์ ที่จะแนะนำให้ความรู้ความเข้าใจ ที่จะได้ระดับฟัง เป็นกัลยาณมิตรที่มีโอกาสใกล้ชิดได้ปรึกษา พระสงฆ์เป็นผู้มีวิถีชีวิตที่มุ่งไปในการพัฒนาจิตปัญญา และเป็นที่หวังเป็นที่นับถือของสังคมว่า เป็นผู้พร้อม และเป็นผู้นำที่เป็นครูอาจารย์ เป็นกัลยาณมิตรอย่างนี้

พร้อมกันนั้น พระสงฆ์ซึ่งมีวิถีชีวิตที่อุทิศให้แก่การพัฒนาจิตปัญญา ดำรงรักษาสืบทอดธรรม ส่งต่อประเพณีธรรม แสดงธรรมให้ธรรมแก่ชาวโลก โดยช่วยนำช่วยแนะผู้อื่นในการพัฒนาทุกด้านของภาวนา ก็เว้นการแสวงหาสะสมวัตถุไม่หวังสุขที่พึงพาเสพพามิส

เมื่อพระสงฆ์อาศัยวัดอุเพียงเล็กน้อยจากชาวบ้านเท่าที่จำเป็นต่อชีวิต แต่มีธรรมมีปัญญาที่จะแนะนำสั่งสอน ก็ทำให้เกิดความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันกับชาวบ้าน โดยทำให้เกิดเป็นประเพณีที่พระสงฆ์ ซึ่งไม่สะสมเสพสามิสสุขนั้น จะอาศัยปัจจัยสี่พอที่จำเป็นต่อชีวิต จากการจัดถวายโดยคฤหัสถ์ชาวบ้าน ด้วยการเดินทางไปบิณฑบาต เป็นต้น พร้อมกับที่เหล่าชาวบ้านก็หวังจะได้สดับฟังธรรมเกื้อหนุนปัญญาจากพระสงฆ์

โดยนัยนี้ ในพระพุทธศาสนา ตามหลักแห่งพุทธพจน์ “อญโณณณินิสลิตา” จึงได้มีประเพณีความสัมพันธ์แบบอาศัยกัน ที่คฤหัสถ์จัดถวายอาามิสทาน และพระสงฆ์ อำนวยธรรมทาน (พ.ศ.๒๕/๒๘๗/๓๑๕) ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เหล่าพวกพราหมณ์โคหบดี (ชาวบ้าน) เป็นผู้มียุประการมาก แก่พวกเธอ บำรุงเธอทั้งหลายด้วย จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และหยูกยา เครื่องรักษาผู้เจ็บไข้;

แม้เธอทั้งหลายก็จงเป็นผู้มียุประการมากแก่เหล่าพราหมณ์โคหบดีชาวบ้าน โดยแสดงธรรม ชันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามถึงสุดท้าย ประกาศ การดำเนินชีวิตประเสริฐ พร้อมอรรถ พร้อมพยัญชนะ บริสุทธฺิ บริบูรณ์สิ้นเชิง แก่พราหมณ์โคหบดีชาวบ้านเหล่านั้น;

ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์ และบรรพชิต อาศัยซึ่งกันและกัน (ด้วยอาามิสทาน และธรรมทาน) อยู่ประพตฺิชีวิตประเสริฐนี้ เพื่อไถ่ถอนห้วงกิเลส ที่จะกำจัด ทุกข์ให้สิ้นไปโดยชอบ ดังว่าดังนี้

ผู้ครองเรือน (ชาวบ้าน) และผู้เฝ้าเรือน (พระสงฆ์) ทั้งสองฝ่าย “อญโณณณินิสลิตา” (อาศัยกันและกัน) ย่อมสัมฤทธิ์สัมฤทธิ์ธรรมที่ปลอดจากกิเลสผูกมัด อย่าง ยอดเยี่ยม

บรรพชิตปรารถนาจากคฤหัสถ์ แะจีวร บิณฑบาต หยูกยา ที่นั่งที่นอน พอ เป็นเครื่องบรรเทาความข้งขัด

ส่วนเหล่าผู้ยู่ครองเรือน เป็นคฤหัสถ์ อาศัยพระที่ปฏิบัติดีมีธรรม ศรัทธา มุ่งต่อพระอรหันต์ เฟ่งพินิจด้วยศรัยปัญญา ประพตฺิธรรมในพระศาสนา นี้ เป็นทางไปสู่สุคติ เมื่อยังไคร่กำม มีความเพลิตเพลิน ก็บันเทิงในโลกของเทพ

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเริ่มประกาศพระศาสนานั้น พระองค์และพระสงฆ์ มิได้มีวิหาร คือ กุฏิที่อยู่อาศัย แต่พักตามรุกขมูล คือโคนไม้ ตลอดจนถึงโล่งแจ้ง และลอมฟาง

เมื่อมีผู้เลื่อมใสด้วยศรัทธาซาบซึ้งใจในอากัปกิริยา และสมณกิจแห่งธรรมทาน อันแสดงถึงความเป็น “ภาวิต” (ผู้ที่พัฒนาแล้ว) ทั้ง ๔ ด้าน คือ ทั้งภาวิตกาย (มีกายที่พัฒนาแล้ว) ภาวิตศีล (มีศีลที่พัฒนาแล้ว) ภาวิตจิต (มีจิตใจที่พัฒนาแล้ว) และภาวิตปัญญา (มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว) เข้ามาขอสร้างวิหารคือกุฏิถวายเป็นที่อาศัย พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์รับวิหารทาน มีกุฏิที่พักอาศัย จนได้กลายเป็นวัดวาอาราม และมีพุทธพจน์ตรัสอนุโมทนาเป็นหลักไว้ (วินย.๗/๒๗๑/๑๒๑) ดังนี้

ชั้นที่อยู่อาศัย ย่อมป้องกัน หนาว ร้อน และสัตว์ร้าย นอกจากนั้นยังป้องกัน ภู เหลือบยุง และฝนยามเยือก อนึ่ง ถมแรง และแตกถ้ำ เกิดมีมา ก็กันได้

การสร้างที่อยู่อาศัยถวายเป็นวิหารทาน/สร้างกุฏิสร้างวัด) แก่สงฆ์ เพื่อเป็นที่พำนัก เพื่อความสุข เพื่อฉาน และเพื่อวิปัสสนา พระพุทธะทั้งหลายสรรเสริญว่า เป็นทานอันเลิศ

เพราะเหตุฉะนั้น บัณฑิตชน เมื่อถึงเห็นประโยชน์ที่แท้แก่ตน จึงควรสร้างที่พำนักอันรื่นรมย์ และให้ภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นพหูสูต เข้าอยู่อาศัย

อนึ่ง พึงจัดถวายเป็น ข้าว น้ำ ผ้า และเสนาสนะ ด้วยจิตอันเลื่อมใสในพระภิกษุทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติตรงตามพระธรรมวินัย

พระภิกษุเหล่านั้น ย่อมแสดงธรรมเครื่องบรรเทาสรรพทุกข์ ซึ่งเมื่อเขาเข้าใจชัดแล้ว หมดสิ้นกิเลสที่หมักหมมใจ ก็หายทุกข์ร้อน สงบเย็นได้ ตั้งแต่ในโลกรนี้

เรื่องราวที่เล่ามา ช่วยให้เห็นบรรยากาศของ ชีวิตและสังคมแบบพุทธิกะ ซึ่งมีฐานอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เป็น *รมณีย์* อันเชื้อให้คนพัฒนาชีวิตด้วย กายภาวนา และพากันทำบุญกุศลที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิตของชุมชน ที่คนพัฒนาการอยู่ร่วมกันด้วย *ศีลภาวนา*

ครันมีชุมชนดี มีสังคมมั่นคง ก็พัฒนาชีวิตยิ่งขึ้นไป ในทางจิตใจ และปัญญา ด้วย *จิตตภาวนา* และ *ปัญญาภาวนา*

เมื่อมีพระสงฆ์ธรรมเป็น *กัลยาณมิตร* แนะนำให้ความกระจ่าง ตนเอง *รู้จักมนสิการ* ก็ก้าวหน้าไปในการพัฒนาชีวิตด้วย *ภาวนา* ทั้ง ๔ ลุถึงความจริง ความดี ความงาม ความสุขที่แท้จริง

จะทำชั่ว หรือทำดี ก็เริ่มที่อยาก

รู้จักอยากให้ชัด จะได้พูดให้เต็มปาก ทำให้เต็มมือ

จะบอกว่าอยาก ปากก็พูดออกมา ไม่ต้องว่าอ้อมอ้อม

คนไทยไม่น้อยรู้ผิดๆ เชื่อผิดๆ ติดกันมาว่าพระพุทธศาสนาสอนไม่ให้อยาก พระบอกว่าไม่ให้มีความอยาก พอพูดขึ้นมาถึงความอยาก คนถือพุทธบอกว่า อยากไม่ได้นะ ผิด เอาความอยากเป็นผิดหมด เพราะเข้าใจว่าความอยากเป็นต้นเหตุ คนมากมายเข้าใจอย่างนี้ ไซ้ใหม่ บอกกันว่า อยากไม่ได้นะ เป็นต้นเหตุ ต้องไม่อยากอะไรทั้งนั้น

เลยกลายเป็นว่า ถ้าเป็นชาวพุทธละก็ ต้องทำเป็นไม่อยากได้อยากคืออะไร นี่คือพลาดแล้ว พลาดอย่างสาหัส อยู่กันในความมืดมัวสัวสวลุมเคลือบ เมื่อนับถือธรรมกันมัวๆ สลัวๆ อ้อมอ้อมๆ เลื่อนราว ไม่มีความชัดเจน กิ่งอนงนงโซเซแน่นอน

เรื่องนี้สำคัญมาก จึงตั้งเป็นข้อสังเกตย้ำไว้ในหนังสือ *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย* (พ.ศ. ๒๕๕๕, หน้า ๑๐๗๔) ข้อคัดมาล้าทับไว้ที่นี่

มีข้อสังเกตว่า คนไทยทั่วไป โดยเฉพาะชาวพุทธไทยนี้เอง พอพูดถึงความอยาก ก็มักจะบอกว่าไม่ตี ไม่ถูก ไซ้ไม่ได้ แล้วก็ชอบบอกกัน สอนกัน ไม่ให้อยาก ซึ่งนับว่าเป็นอันตราย อาจกลายเป็นการทำร้าย ทั้งตัวรอนการพัฒนาคคน และขีดขวางการพัฒนาสังคมประเทศชาติ

ส่วนคนอีกพวกหนึ่งก็เลยเถิดไปในทางตรงข้าม ชอบพูดชอบสอนว่าให้อยากได้อยากเอา อยากมั่งอยากมี บางทีถึงกับสอนให้โลภ ให้อยากเด่นอยากดัง อยากเป็นใหญ่เป็นโต บอกว่าต้องอย่างนี้ ประเทศชาติสังคมจึงจะพัฒนา แต่ไม่ได้พัฒนาจริงเลย มีแต่พัฒนาไปสู่ความพินาศ อย่างน้อยก็ทำให้เกิดการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ทั้งการเมืองและเศรษฐกิจ พาคนพาโลกออกไปจากสันติภาพ

ที่เป็นกันอย่างนี้ก็เพราะขาดความรู้เข้าใจจริง ซึ่งเป็นอันตราย เพราะเมื่อรู้ไม่ชัดเจน ก็ทำอะไรไม่จริงจัง เดียวไปเจอคำอธิบายธรรมว่า เมตตา แปลว่า อยากให้เขามีความสุข (อยากทำให้เขาเป็นสุข) กรุณา แปลว่า อยากช่วยให้เขาพ้นทุกข์ เป็นต้น กิ่งงไม่รู้ว่าจะเอาอย่างไรดี นี่คือการขาดความรู้ แล้วก็เลยไม่มีหลัก ถ้าหลักลอย ก็ไปได้ไม่เท่าไร

หลายคนคิดว่า จะปฏิบัติธรรมก็ต้องไม่อยาก เลยกลายเป็นว่า คนปฏิบัติธรรม ต้องไปเป็นมนุษย์อีกพวกหนึ่ง ต้องไปมีชีวิตอีกแบบหนึ่ง อย่ามาอยู่กับชาวบ้าน จะมาอยู่กับชาวโลกไม่ได้ ทีนี้ พอจะให้คนศึกษา ให้เด็กเล่าเรียนวิชาหาความรู้ จะให้ไปทำการงานอะไรต่างๆ ก็บอกว่าให้อยากรำรวยมั่งมี อยากเป็นใหญ่เป็นโต บอกว่าเป็นเรื่องทางโลก ทางธรรมไม่เกี่ยว พวกปฏิบัติธรรมก็ไม่เอาด้วยกับโลก พวกทางโลกก็ไม่ต้องยุ่งเกี่ยวกับธรรม แทนที่จะเป็นพวกเดียวกัน ที่พัฒนาอยู่หน้าอยู่หลังตามกันไป ก้าวหน้าไปด้วยกัน ก็กลายเป็นแยกเป็นคนละพวก อยู่ต่างหากกัน แล้วก็เลยหมดไปด้วยกัน

ที่เป็นอย่างนี้ก็เพราะว่า ชาวพุทธไทยมากมายพากันเข้าใจไปว่าความอยากมีอยู่อย่างเดียว คือ “ตัณหา” ไม่ว่าจะอยากอะไร จะร้ายหรือดี ก็มองเป็นตัณหาไปหมด เพราะฉะนั้นมีความอยากไม่ได้ ต้องลด ต้องละ ต้องเลิกอย่างเดียว ให้ดับ ให้ละหมด อย่างน้อยก็ต้องแสดงตัวว่าเป็นคนไม่มีตัณหา ไม่มีมีความอยาก อย่างนี้ก็จบกัน

เพื่อรวบรัด ขอให้ดูหลักที่ท่านแสดงไว้ ท่านว่าไว้แล้ว ขอให้รู้ว่า ความอยาก ความปรารถนามี ๒ อย่าง (ม.ช.๑/๔๕) คือ

๑. ความปรารถนาที่เป็นตัณหา อยากเสพ อยากเอา (ตณฺหาปตฺถนา)

๒. ความปรารถนาที่เป็นฉันทะ อยากรู้เข้าใจ อยากทำให้ดี (ฉนฺทปตฺถนา)

ความปรารถนาหรืออยากแบบตัณหานั้น ไม่ต้องพูดถึงละ รู้กันอยู่ของท่านไม่หนุน แต่ปรารถนาหรืออยากแบบฉันทะ ท่านสอนให้เราเอาจริงเอาจัง ให้อยากทำอะไรๆ ให้มันดี อยากทำดีงาม จนกระทั่งปรารถนาหนีพพาน ดูพุทธพจน์สักแห่ง (ม.มู.๑๒/๓๙๑/๔๒๑) ว่า

ปามุชฺชพฺหุตา โทธ เขมํ ปตฺถเถ ภิกฺขโว

แปลว่า: เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มากด้วยปราโมทย์ พึงปรารถนาความเกษมเกิด ภิกษุทั้งหลาย

ตัณหาเกิดที่ไหน ควรละเสียที่นั่น ส่วนฉันทะ ท่านก็ให้ละ แต่ละด้วยการทำให้สำเร็จตามฉันทะนั้น คือ ละด้วยการทำตามฉันทะนั้นจนสำเร็จผล ทำให้ฉันทะนั้นหมดไปเอง หรือไม่ต้องมีฉันทะนั้นอีกต่อไป

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า **ตัณหา** เป็นความต้องการชนิดที่ว่า เมื่อมันเกิดขึ้นมา เราก็จะด้วยการสลัดทิ้งไปเสียเลย ไม่ต้องเก็บเอาไว้ใช้ ส่วน**ฉันทะ** เป็นความต้องการชนิดที่ควรทำตาม จนสำเร็จ ให้ความต้องการนั้นหมดไปเอง ตั้งแต่อยากไปวัด จนกระทั่งอยากถึงนิพพาน อย่างในเรื่องที่พระอานนท์อธิบายแก่พราหมณ์คนหนึ่งว่า (ส.ม.๑๙/๑๑๓๓-๘/๓๔๙)

พระอานนท์: นี่แน่ะพราหมณ์ ท่านเข้าใจว่าอย่างไร ก่อนนี้ ท่านได้มีฉันทะว่า เราจักไปวัด, เมื่อท่านไปถึงวัดแล้ว ฉันทะเพื่อการนั้น ก็สงบระงับไป ใช่ไหม?

พราหมณ์: ใช่อย่างนั้น ท่าน...

พระอานนท์: ฉันทะนั้นเหมือนกันแล ท่านพราหมณ์ ภิกษุใดเป็นพระอรหันตชีนาสพ...ฉันทะเพื่อการบรรลุอรหัตต์ ที่ภิกษุนั้นเคยมีในกาลก่อน เมื่อเธอบรรลุอรหัตต์แล้ว ฉันทะเพื่อการนั้น ก็สงบระงับไป

ตามที่ท่านว่ามานี้ ฉันทะ ละด้วยการทำให้สำเร็จถึงจุดหมายของมัน ฉันทะที่เกิดขึ้นแต่ละครั้ง ต้องทำให้สำเร็จถึงจุดหมายของมัน จึงบอกว่า ละด้วยการทำให้สำเร็จตามนั้น เมื่อจุดหมายสำเร็จแล้ว มันก็ละ คือหมดหน้าที่ของมันไปเอง จุดหมายของมันในกรณีนั้นคืออะไร ก็ทำให้สำเร็จตามนั้น พอถึงจุดหมาย ก็คือจบแล้ว ที่ว่าละ ก็คือมันหมดหน้าที่ไปเอง เป็นการละเฉพาะกรณี ละในกรณีนั้นๆ ไม่ใช่เลิกไปเลย

ส่วนทางฝ่ายตัณหา ให้ละด้วยการที่ว่า มันเกิดเมื่อไร ก็ไม่เอากับมัน แต่สำหรับปุถุชน อาจจะได้แค่ว่าคุมมัน หรือบรรเทา ทำให้เบาบางลง หรือเอาฉันทะมาดูแลมาคาน

อยากด้วยฉันทะ-อยากด้วยตัณหา รู้หลักวิชากันสักหน่อย

ที่พูดมาข้างต้นนั้น ก็มุ่งเพื่อให้เห็นจุดแยก และความแตกต่าง ระหว่างความอยาก ๒ แบบ คือระหว่างตัณหา กับฉันทะ เป็นสองด้าน ควรเน้นไว้ว่า ฉันทะเป็นคุณสมบัติหรือองค์ธรรมสำคัญในการศึกษา ในการพัฒนาชีวิตทำกิจการทุกอย่าง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพัฒนาขึ้นในเนื้อตัวชีวิตของเรา และสร้างสรรค์ความดีงาม สมบูรณ์ของสิ่งต่างๆ ส่วนตัณหาอันไม่ได้อะไรเข้ามาจริงจัง แค่กระทบ-ผ่าน กระทบ-ผ่าน เข้ามาพบมาผูกมัดรัดพันติดกัน แล้วก็แยกพรากพลัดหลุดจากกันไป

ยกหลักมาดูกันอีกทีว่า ความอยากมี ๒ อย่าง คือ

๑. ความอยาก ที่เป็นอกุศล เรียกว่า **ตัณหา**

๒. ความอยาก ที่เป็นกุศล เรียกว่า **ฉันทะ**

ที่นี้มาดูลักษณะที่ต่างกัน *อย่างแรก* โดยไม่ต้องมีความรู้อะไรเลย ไม่ต้องมีการเรียนรู้อะไรทั้งสิ้น สักแต่ว่ามีความรู้สึก คือ เมื่อ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ (อายตนะ) ได้ประสบสิ่งซึ่งให้เกิดความรู้สึก (เวทนา) ที่เป็นสุข ก็ชอบใจ แล้วใคร่อยากจะเสพความรู้สึกนั้น เมื่อตา หู ฯลฯ (อายตนะ) กระทบสิ่งซึ่งให้เกิดความรู้สึก (เวทนา) ที่เป็นทุกข์ ก็ไม่ชอบใจ แล้วก็อยากหลีกเลี่ยงหนีให้พ้นความรู้สึกนั้น ความอยากเสพความรู้สึกนั้น เรียกว่า **ตัณหา**

ถ้าไม่มีความรู้หรือไม่ใช้ความรู้ คนที่อยู่แค่ความรู้สึก ก็มีชีวิตอยู่กับปฏิกิริยาของ
ต้นเหตุต่อเวทนาคือความรู้สึกอย่างเต็มที่ ความไม่รู้ นั่น เรียกว่า อวิชชา จึงบอกว่า อวิชชา
เป็นปัจจัยคือเป็นตัวเชื้อโอกาสแก่**ตัณหา**

ที่นี่ ถ้ามีปัญญา เกิดรู้ขึ้นมาเมื่อไร อวิชชาลดลงไป ตัณหาก็ไม่มีโอกาสเข้ามา
หรือจะถูกทอนกำลัง เพราะฉะนั้น ตัณหาจึงต้องอาศัยอวิชชา เมื่อเกิดมีความรู้ขึ้นมา
ตัณหาก็ถูกบั่นรอน ถูกทำให้ไม่มั่นคง ไม่แรง หรือบางที่ถูกทำลายอำนาจไปเลย เช่น รู้ว่า
สิ่งที่จะเสพ สิ่งที่ทำให้สุขเวทนานี้ เป็นโทษแก่ชีวิต พอความรู้นี้เกิดขึ้น ถ้าความรู้ที่ชัดเจนนั่น
แรงพอ ตัณหาอาจจะหายไปเลย ขึ้นต่อกรที่ว่า ปัญญาเพิ่มขึ้น หรืออวิชชาลดลงไปมาก
น้อยแค่ไหน ดังที่ว่าถ้าปัญญาความรู้ชัดเจนนั่นแจ่มแจ้ง ก็จะทำลายกำลังตัณหาหมดไปได้
แต่คนที่ยังไม่มีปัญญา อยู่กับด้านความรู้สึก ก็ต้องให้ตัณหาชักนำพาชีวิตไป

ดูต่อไปอีก *อย่างที่สอง* เมื่อไม่อยู่แค่ความรู้สึก พอมีความรู้ความเข้าใจขึ้นมา ถึง
จะประสบสิ่งที่รู้สึกถูกใจชอบใจ แต่เมื่อรู้ว่าสิ่งนั้นเป็นโทษ เช่นของอร่อยมีสารพิษ ก็จะได้
ไม่เสพ (ปัญญาพาพ้นจากอำนาจของตัณหา) แต่ไม่ใช่แค่นั้น เมื่อเกิดความรู้เข้าใจว่าอะไร
เป็นสิ่งที่ดี เป็นคุณแก่ชีวิต เป็นต้น พอรู้ว่าอันนั้นมีคุณเป็นประโยชน์ ก็เกิดมีความอยาก
ทำอะไรต่อสิ่งนั้น ซึ่งก่อนนั้นอาจจะไม่เคยอยาก ความอยากอย่างนี้แหละเรียกว่าเป็น
ฉันทะ ซึ่งเห็นได้ชัดว่าเป็นความอยากที่มากับปัญญา จึงว่า **ปัญญาเชื้อโอกาสแก่ฉันทะ**

สรุปได้ว่า **ตัณหา** คือ ความอยากเสพเวทนาที่เป็นสุข และเลียงหนีเวทนาที่เป็นทุกข์
มีลักษณะเป็นความชอบใจ ไม่ชอบใจ ได้แก่ความอยากในรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสและอารมณ์
ในใจ ที่น่าใคร่ น่าพอใจ แปลงง่าย ๆ ให้เข้ากับภาษาไทยว่า *ความใฝ่เสพ*

ฉันทะ คือ ความอยากให้มันดี แล้วก็อยากทำให้มันดี ให้มันสมบูรณ์ รวมไปถึงอยาก
รู้เข้าใจอะไรๆ เพื่อจะทำให้มันดี แปลงง่าย ๆ ว่า อยากรู้-อยากทำ หรือ *ใฝ่รู้-ใฝ่สร้างสรรค์*

ขอให้สังเกตด้วยว่า เมื่อตัณหา-อยากเสพ เกิดขึ้นมา ก็จะเกิดมีตัวตนอัตโนมัติที่เป็น
ผู้เสพขึ้นมาด้วย แต่เมื่อเกิดมีฉันทะ จะมองแต่ภาวะที่ดีที่งามที่เต็มอ้อมสมบูรณ์ของสิ่ง
นั้นๆ ไม่มีตัวตนไม่มีอัตตาขึ้นมา

ทบทวนกันสั้นๆ อีกที เป็นการย้ำให้ชัด

๑. **ตัณหา** เป็นความอยากเพื่อตัวตนเพื่อ**อัตตา** คือ มีตัวตนขึ้นมาที่จะเสพ จะได้
จะเอา จะเป็นนั่นเป็นนี่ จะไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่

๒. **ฉันทะ** เป็นความอยากเพื่อ**สภาวะ** คือ อยากให้สิ่งนั้นๆ มันดีมันงามเต็ม
สภาวะของมัน แล้วก็อยากทำให้มันดีให้มันงามให้มันถึงให้มันเต็มสภาวะนั้น

เคยยกตัวอย่างบ่อยๆ เช่นเรื่องอาหาร ที่เคยพูดแล้วว่า การกินอาหารมี ๒ อย่าง คือ *หนึ่ง* กินด้วยตัณหา เพื่อเสพสอระอัย เป็นการสนองความอยากต่อความรู้สึกเป็นสุข กับ *สอง* กินด้วยปัญญา เพื่อทำให้เกิดคุณภาพชีวิต หรือทำให้สุขภาพดี เป็นการสนองความอยากความต้องการคุณค่าที่จะทำให้ชีวิตดีงาม หมายความว่า กินด้วยรู้ๆ เพื่อให้เกิดสภาวะดีงามสมบูรณ์ของชีวิต ที่เรียกว่าสุขภาพ แล้วเกิดขึ้นหะความอยากทำให้สุขภาพดีด้วยการกินอาหารนั้น จึงกินเพื่อสนองความอยากให้มันดี คือฉันทะนั้น

อาหารที่รู้สึกอระอัยแต่เป็นโทษ ก็สนองความต้องการของตัณหา แต่พอปัญญาเกิดขึ้น รู้ว่าอาหารนั้นเป็นโทษต่อชีวิต ก็ทำลายกำลังตัณหา ทำให้ตัณหาเบาลง หรืออาจจะหายไปเลย เสรีแล้วก็เปลี่ยน หันไปกินอาหารที่รู้ว่ามีคุณค่า เพื่อสนองความต้องการของฉันทะ ที่อยากทำชีวิตให้เข้าสู่สภาวะที่ดีงามสมบูรณ์ของมัน

ทำนองเดียวกัน ในทางตรงข้าม บางทีแม้ว่ามองดูอาหารไม่ค่อยจะรู้สึกอระอัย แต่พอปัญญารู้ว่าอาหารนั้นมีคุณค่า ดีต่อชีวิต ก็สามารถเกิดความอยากขึ้นได้ คืออยากทำให้มีสุขภาพแข็งแรง ด้วยการกินอาหารที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์นั้น เพราะการบอกของปัญญา มานำทางแก่จิตใจ ทำให้มีความอยากที่เกิดจากความรู้อันรู้ว่าดีว่าควร ไม่ใช่ความอยากแค่ตามความรู้สึก

คราวนี้ก็จะกินอาหารนั้น ไม่ใช่ด้วยความอยากเสพเพื่อได้ความรู้สึกอระอัย แต่กินด้วยความอยากทำให้ชีวิตร่างกายอยู่ในสภาวะที่ดีงามสมบูรณ์ของมัน เป็นความอยากความต้องการที่เกิดจากปัญญา เป็นกุศล เรียกว่า **ฉันทะ**

คิดว่าแยกได้แน่แล้วนะ ระหว่างการกินด้วยตัณหา หรือสนองตัณหา ที่อยากเสพเวทนา ให้ได้ความรู้สึกอระอัย กับกินด้วยฉันทะ หรือสนองฉันทะ ที่อยากทำให้ร่างกายอยู่ในสุขภาพมีชีวิตที่ดี เกิดจากปัญญา สัมพันธ์กับความรู้อัน

การกินสนอง **ตัณหา** เพื่อเสพสอระอัย ว่าไปตามความรู้สึก ไม่เอาความรู้ เป็นเรื่องของอริชชา ไม่ต้องฟังปัญญา เพราะฉะนั้น อะไรอระอัย อะไรโก้ ก็กินเข้าไป ไม่ต้องพูดถึงประเภทอาหาร และจะกินมาก หรือกินน้อย กินเท่าไร ก็แล้วแต่ว่าอระอัยหรือไม่ ถ้าไม่อระอัย ก็ไม่กิน ถ้ายังอระอัย จะมากเท่าไร ก็กินเข้าไป ไม่ต้องคำนึงถึงปริมาณ

แต่ถ้ากินสนอง **ฉันทะ** เพื่อทำให้ชีวิตร่างกายอยู่ในสภาวะที่ดีงามสมบูรณ์ ก็กินด้วยความรู้เท่าทัน โดยให้ความรู้สึกเป็นแค่ตัวประกอบ แต่ถือความรู้เป็นหลัก จะกินอะไร กินอาหารประเภทหรือจำพวกไหน จะกินมาก กินน้อย กินในปริมาณเท่าไร ก็เข้าไปเท่าที่ตระหนักรู้ว่าจะทำให้ชีวิตร่างกายอยู่ในสภาวะดังที่ว่า

การกินด้วยปัญญาสนองฉันทะนี้ ถ้าพูดให้จำง่าย ก็คือกินแบบ *ปฏิสังขายโย* ซึ่งเป็น การกินอาหารอย่างมีโยนิโสมนสิการ ที่ทรงสอนให้พระปฏิบัติเป็นประจำ จนพระสงฆ์ถือ เป็นแบบแผน มีการพิจารณาอาหาร ทำกันกระทั่งบางทีกลายเป็นพิธี เอาแค่รูปแบบไป แต่ที่จริง พระควรปฏิบัติเป็นตัวอย่าง ทุกคน จะเป็นพระหรือโยม ไม่ว่าใคร ก็ควรใช้ หลักการกินอย่างนี้ทั้งนั้น

ที่เรียกว่า *ปฏิสังขายโย* นั้น คือเรียกตามคำภาษาบาลีที่ขึ้นต้นข้อความสำหรับ พิจารณา ซึ่งบอกความตระหนักรู้ถึงเหตุผลและการปฏิบัติที่ถูกต้องในการกินอาหาร ที่ จริง หลักนี้จัดเป็นศีลอย่างหนึ่งของพระ ใช้กับปัจจัยสี่ทุกอย่าง และได้พูดได้อธิบายได้ แปลคำพิจารณาเต็มทั้งบทไปแล้วบ่อยๆ ในที่นี้ พูดอีกก็เอาเพียงจับสาระไปใช้กัน และ เน้นเฉพาะการรับประทานอาหาร

คำพิจารณานี้ ขึ้นต้นว่า *ปฏิสังขาย โยนิโส...* ตามด้วยข้อความที่จัดแยกได้เป็น ๓ ท่อน หรือ ๓ ช่วง จับเอาแต่ใจความ ดังนี้

เรารับประทานอาหาร ด้วยปัญญาผู้ตระหนักรู้ว่า

ก) ข้อระวัง: มิใช่เพื่อสนุกเล่น เห็นแก่เอร็ดอร่อยหลงมัวเมา เอาโก้ไฮ้ฮ่า

ข) วัตถุประสงค์: แต่เพื่อดำรงร่างกาย หายหิว หายไม่สบาย เกื้อหนุนการดำเนินชีวิตที่ ประเสริฐ (พรหมจริยะ คือ การดำเนินอริยมรรค เจริญไตรสิกขา การศึกษา ชีวิตที่ดี)

ค) อานิสงส์: ระวังเวทนาเก่า (แก่ทุกขร้อนรอนกระวนกระวายเนื่องจากความหิว) กับทั้ง ไม่ให้เกิดเวทนาใหม่ (เช่น ไม่อึดอัด ไม่ท้องเสีย เนื่องจากรับประทานมากเกินไป หรือ กินของไม่ดีมีพิษ) มีชีวิตดำเนินไปได้ พร้อมทั้งเป็นการบริโภคน้ำที่บริสุทธิ์ ไร้โทษ ไม่ก่อ ความเสียหาย แล้วก็เป็นอย่างมีความสุข

แค่นี้เรื่องจะกินอาหาร ก็เห็นได้ว่ามีจุดแยกชัด ระหว่างกินด้วยตัณหา กับกิน ด้วยฉันทะ จุดสำคัญก็คือตัณหาอาศัยอวิชชา ส่วนฉันทะอาศัยปัญญามากับปัญญา เมื่อ หมั่นใช้ฉันทะในชีวิตประจำวัน เช่น ในการกินอาหารอย่างนี้ ก็ได้พัฒนาปัญญา มีการ ศึกษาไปด้วย เป็นชีวิตแห่งการศึกษาไปเองโดยไม่ต้องรู้ตัว นี่ก็เป็นลักษณะหนึ่งที่สำคัญ

ก่อนผ่านตอนนี้อย่า บอกหลักใหญ่ไว้หน้อย พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ฉนฺทมูลกกา สพุเพ ธิมฺมา” (อ.จ.ทสก.๒๘/๕๘/๑๑๔) ธรรมทั้งปวงมีความอยากเป็นมูล ทุกร้าย-ดี มีความอยากเป็น รากเหง้า ฝ่ายความดีมีฉันทะเป็นต้นเค้า จึงขอให้พวกเราชวนกันอยากทำให้มันดี*

* แถมความรู้ไว้หนิดว่า ที่จริงนั้น คำต้นเดิมของความอยาก ที่เป็นคำกลาง คือ “ฉันทะ” (ความพอใจ-ใคร่-อยาก) นี่แหละ แล้วแยกเป็น ตัณหาฉันทะ เรียกสั้นว่า **ตัณหา** กับ ธรรมฉันทะ/กัตตุกัมยตาฉันทะ เรียกสั้นว่า **ฉันทะ**

คุณธรรมทั้งหลายอย่างเมตตา กรุณา เป็นต้น ล้วนมีฉันทะนี้เป็นมูล เป็นต้นทาง เป็นที่ก่อกำเนิด ดังที่เมตตา มีความหมายว่า อยากทำให้คนอื่นมีความสุข และกรุณา คือ อยากทำให้เขาพ้นทุกข์พ้นปัญหา ฯลฯ ดังจะพูดต่อไปข้างหน้า

ส่วนในฝ่ายร้าย ตัณหาอาศัยอวิชชา มีอวิชชาเป็นปัจจัยให้โอกาส จึงมาคู่กับ อวิชชา เป็นตัวก่อปัญหา พาสู่การร้ายทั้งหลาย เช่นการแก่งแย่งเบียดเบียนกันในสังคม พุดรวมสั้นๆ ว่า ก่อทุกข์ เข้าวงจรว่า อวิชชา→ตัณหา→ทุกข์ (อวิชชา→ตัณหา→ปัญหา) อย่างเรื่องกินอาหารด้วยอวิชชา-ตัณหา จึงพาเสียสุขภาพเป็นปัญหา อย่างที่ว่าแล้ว จนถึงปัญหาประดาทุกข์ที่เป็นปมลึกในจิตใจ

อารยธรรมจะพัฒนาหรือหายนะ อยู่ที่ให้ฉันทะหรือตัณหาพาไป

ได้พูดแต่ต้นให้สังเกตว่า ในสังคมไทยเรานี้ ในหมู่ชาวพุทธเอง ความอยากที่แยก เป็น ๒ ประเภทนี้ ดูเหมือนว่าจะไม่รู้จักไม่เข้าใจกันเลย พอพูดถึงความอยาก ก็นึกได้แต่ ตัณหา ส่วนฉันทะนี้คนไทยแทบไม่รู้จัก มันหายไปไหน เพราะฉะนั้น ตัณหาก็จึงได้โอกาส นำทางสังคมไทยมานาน

ย้อนหลังไปคงไม่น้อยกว่า ๑ ศตวรรษ หรือตั้งแต่เข้าสู่ยุคสมัยใหม่ ที่มีระบบ การศึกษาและกิจการสังคมแบบปัจจุบัน ในเวลาตอนคน จะปลุกเร้าใจเด็กให้อยาก เจริญก้าวหน้า อยากศึกษา ตั้งใจเล่าเรียน พวกผู้ใหญ่มักพูดว่า “เออ.. ตั้งหน้าตั้งตา มานะปากเพียรเรียนไปนะ ต่อไปจะได้เป็นใหญ่เป็นโต เป็นเจ้าคนนายคน” นี่เป็น ความคิดในเชิงสนองระบบราชการบ้านเมืองเวลานั้น ก็กระตุ้นกันโดยไม่รู้ตัว ไม่ได้คิด อะไรมาก มักจะว่าตามๆ กันไป

เวลานั้น การเล่าเรียนเพื่อมุ่งไปเข้ารับราชการ เป็นจุดหมายเด่นนำหน้าเป้าหมาย อย่างเป็นทางการ เพื่อให้ราชการได้คนเข้าไปเป็นกำลังมากๆ เข้ากับยุคสมัยของประเทศ การที่ จะเป็นข้าราชการ ก็ต้องเล่าเรียนศึกษา เมื่อชาวบ้านไม่มีแรงจูงใจจะให้เรียน ก็เอาไปโยง กับแนวคิดเก่าที่สืบกันมาแบบเจ้านายขุนนางว่า ต้องให้เห็นว่าคนเป็นข้าราชการนั้น ใหญ่โต เพราะฉะนั้น ถ้าอยากใหญ่โตเป็นเจ้านาย ก็ต้องไปเรียน ก็เลยกลายเป็นว่า เอา ความเป็นใหญ่เป็นโต เป็นเจ้าคนนายคนนั้น เป็นแรงจูงใจให้คนมาเรียนหนังสือ

นี่ก็อีกนั่นแหละ มันแสดงว่าคนไทยลืมหักฉันทะมานานแล้ว ในกรณีนี้ ไม่เอา ตัณหามาเร้า ไม่ตรงไปที่ตัณหา และก็ไม่ใช่ฉันทะ แต่ไปเอาตัวร้ายอีกอย่างหนึ่งมาใช้ ความความอยากใหญ่อยากโตนี้ คำพระเรียกว่า “มานะ”

มานะ เป็นตัณหาที่ซบซ้อนขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง แปลว่า ความอยากใหญ่ อยากโต อยากเด่น อยากมีอำนาจ ได้แก่ความถือตัวอยากเหนือคนอื่น (ซึ่งจะทำให้ได้โอกาสมีเสพมากขึ้น หรือเสพได้เต็มที) สมัยนั้น คนเอามานะ คือความอยากใหญ่โตนี้ มากระตุ้นคนให้เรียนหนังสือ ไปๆ มาๆ คำว่ามานะนั้น กลายเป็นดีไปเลย แถมได้ความหมายใหม่ที่ว่าเพียรพยายาม ดังที่ในภาษาไทยเวลานี้ มานะได้เป็นศัพท์ที่มีความหมายว่า “เพียรพยายาม” ไปแล้ว และในที่นี่ มันก็เป็นการเข้าใจคนให้เข้ามาศึกษาเล่าเรียนด้วยกิเลส คือ มานะ โดยกระตุ้นให้อยากใหญ่อยากโต เป็นเจ้าคนนายคน

การที่มานะมีความหมายเพี้ยนมาเป็นความเพียรพยายามนี้ ก็คงเกิดจากเอามานะ ที่อยากใหญ่โต มากระตุ้นให้พากเพียร แล้วไปๆ มาๆ คนเลยเข้าใจเขวเอามานะ เป็นความเพียรไปเสียเลย

ยุคสมัยผ่านมาถึงเวลานี้ ระบบราชการไม่ค่อยมีความสำคัญแล้ว เรื่องผลประโยชน์และระบบธุรกิจสำคัญกว่า ตอนนี้ คนไม่ใช่เล่าเรียนศึกษาเพราะอยากใหญ่อยากโตเป็นเจ้าคนนายคนแล้ว เขาอยากมีเงินมีทองมากๆ มีรายได้ดีๆ มากกว่า นี่คือมาเข้าทางของตัณหา มาเข้ายุคของการพัฒนาที่กระตุ้นให้คนอยากมีทรัพย์สินเงินทอง มีวัตถุฟุ่มเฟือย มีสิ่งเสพมากๆ ตามแบบบริโภคนิยม ดังนั้น ในยุคนี้ ตัณหาจึงขึ้นมาเด่น

เป็นอันว่าสังคมไทยในช่วงร้อยปีที่ผ่านมานี้ ใช้มานะ ต่อด้วยตัณหา เป็นแรงจูงใจกระตุ้นเร้าคนแม้แต่ในการศึกษาเล่าเรียน ส่วนชั้นนี้ คนไม่รู้จักเลย แล้วก็นึกกันว่า คนที่ไม่อยากได้อะไรดี ก็เข้าวัดไป อยู่มาอยู่กับชาวบ้าน ถ้าเข้ามาทางธรรม ก็อยากอะไรไม่ได้ มีความอยากไม่ได้ ความอยากเป็นตัณหา เป็นกิเลส ผิด ต้องดับต้องละให้หมด

นี่คือความสับสนปนเปลลวดเคลื่อนคลุมเครือต่างๆ ที่พาให้สังคมไทยแทบจะฟอนพะ และทำให้ชาวพุทธโทรมเปลี่ยไปหมด

เมื่อมาเข้ายุคของแรงจูงใจแบบ**ตัณหา** คนก็อยากเข้ามาเล่าเรียนศึกษาโดยดูว่าอาชีพไหนจะให้รายได้ดีที่สุด เรียนไปโดยมุ่งหวังได้ผลตอบแทนหรือรายได้ มิใช่เรียนเพราะชอบวิชาการนั้น แต่ติดอยู่ใต้ระบบผลประโยชน์ เขามองไม่เห็น ไม่ตระหนัก ไม่สำนึกว่า แรงจูงใจตัวจริงในการศึกษา ที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่แท้จริง มันอยู่ที่ไหน

ดูง่าย ๆ ในระยะที่ผ่านมานี้ เมื่อคนจะเรียนวิชาชีพ ก็มองหาว่าอาชีพไหนมีรายได้ดีที่สุด เมื่อไม่นานก่อนนี้ อาชีพแพทย์เด่นที่สุด ถือว่าเป็นแหล่งรายได้ที่ดีที่สุด คนเก่งๆ ก็เลือกและแข่งกันเข้าเรียน โดยไม่คำนึงว่าตัวเองชอบความเป็นแพทย์หรือเปล่า อยากรักษาคนหรือเปล่า อยากให้คนมีสุขภาพดีหรือเปล่า

ถึงตอนนี้ ต้องจับจุดให้ได้ว่า แรงจูงใจแบบฉันทะคืออะไร ขอให้ดูให้ดี ตรงนี้แหละ เจอละ หันหลังไปดูแรงจูงใจแบบมานะ คืออยากมีอำนาจ เป็นใหญ่เป็นโต เป็นเจ้าคน นายคน แล้วก็มาตัดถนหา ที่ว่าอยากรวย อยากมีรายได้สูง อยากได้ผลประโยชน์ตอบแทน มากๆ ที่นี้ ดังที่ว่าแล้ว **ฉันทะ** เป็นตัวแท้ที่จะสร้างสวรรค์

ฉันทะ คือความอยากให้มันดี-อยากทำให้มันดี ดังนั้น ฉันทะจึงอยากได้ผลที่ตรงกับเหตุของการกระทำนั้นๆ เมื่อเห็นว่าการกระทำนั้นจะทำให้เกิดผลดีที่มันต้องการ ฉันทะก็อยากทำสิ่งนั้น อาชีพแพทย์เป็นงานที่ดีเพราะอะไร ก็เพราะว่าวิชาแพทย์ช่วยให้ คนหายจากโรคภัยไข้เจ็บ ทำให้คนมีสุขภาพดี ในกรณีนี้ ฉันทะอยากให้มันดี-อยากทำให้มันดี ก็คืออยากให้คนหายจากโรคภัยไข้เจ็บ อยากทำให้คนมีสุขภาพดี ฉันทะจึงบอกว่าอยากเรียนแพทย์

ที่นี้ ถ้าใครมาเรียนแพทย์ เพราะอยากช่วยรักษาคน อยากให้คนหายเจ็บหายป่วย อยากให้คนไทยมีสุขภาพดี อยากให้สังคมไทยมีภาวะของสุขภาพที่ดี อย่างนี้เรียกว่าเรียน ด้วยแรงจูงใจแบบฉันทะ

แต่พอมองถึงตรงนี้ ก็ชัดว่า ในสังคมไทยนานมาแล้วนี้ การเรียนด้วยแรงจูงใจ ฉันทะ แทบหาไม่ได้ หรือหายไปเลย ไม่เฉพาะอาชีพแพทย์ ไม่ว่าจะเรียนอะไร คนก็มุ่งแต่เรื่องรายได้ ยังดีว่ามีคนที่เรียนด้วยฉันทะติดมาบ้าง แม้จะน้อยนิด ก็ช่วยพยุงสังคมไว้ ถ้าไม่มีคนประเภทนี้เลย สังคมจะไปไม่รอด

คนที่มีฉันทะ ถ้าจะมาเรียนแพทย์ ก็เพราะเขามีใจรักเพื่อนมนุษย์ อยากจะช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้มีสุขภาพดี อยากให้สังคมปลอดพ้นโรคภัย ฉันทะนี่แหละที่จะทำ ให้สังคมพัฒนาไปถูกทางที่จะมีสันติสุขได้ แต่ในเมื่อคนส่วนใหญ่ถูกรอบงำด้วยตถนหา และมานะ สังคมก็ต้องเสื่อม ต้องจมปลักอยู่ในการพัฒนาเทียม ที่ไม่ยั่งยืน

เวลานี้ กระแสตถนหาเหมือนจะยิ่งแรงใหญ่ กระแสฉันทะอ่อนเหลือเกิน อย่างที่ว่าแล้ว แม้แต่คนที่รู้จักฉันทะก็แทบไม่มี เพราะฉะนั้น ในการทำงานประกอบการอาชีพทั่วไป มีน้อยคนที่จะใส่ใจในตัวเองว่า มันดีงามเป็นคุณประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมอย่างไรบ้าง คนที่ไปเรียนไปศึกษา ก็มองแต่ผลตอบแทน รายได้ นึกถึงผลประโยชน์ที่ตัวเองจะได้ข้างหน้า ไม่ได้นึกถึงสาระตัวแท้ของงานที่เป็นการกระทำแท้ๆ ว่า ที่จริง การงานอาชีพที่ตัวเองทำนั้น มันเพื่อผลอะไรแท้ๆ ที่ตรงตามธรรมชาติของมัน เช่นว่า งานแพทย์ก็เพื่อแก้ไขบำบัดโรค รักษาคนให้หายเจ็บไข้หายทุกข์ ให้แข็งแรงมีสุขภาพดี ให้สังคมอุดมพลัง งานนักกฎหมายก็เพื่อรักษาความเป็นธรรม ให้คนอยู่ในวินัยได้กฎกติกา ให้สังคมมีความมั่นคงปลอดภัย

ที่นี้มองกว้างยาวออกไป ลองหันไปดูพวกนักสร้างสรรค์ ทั้งสายวิทยาศาสตร์ และสายอุตสาหกรรมที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จของอารยธรรมปัจจุบัน ในดินแดนตะวันตก ไนน์ ตรงนี้ชัดเจนนมาก เพราะมีฉันทะ มีความใฝ่รู้ต้องการศึกษาค้นคว้าให้ถึงความจริง มุ่งทำงานสร้างสรรค์ให้สำเร็จอย่างดีที่สุด จึงได้เกิดมีบุคคลสำคัญ ที่เป็นแกนในการสร้างสรรค์อารยธรรมของโลก เป็นนักวิทยาศาสตร์ที่เยี่ยมยอด แล้วก็มีนักประดิษฐ์ มีนักผลิต ที่นำอารยธรรมให้ก้าวหน้าไป

เพราะอยู่กับงานศึกษาค้นคว้าหาความจริงและคิดค้นทำการที่ตนเห็นว่าเป็นคุณประโยชน์แท้จริง ด้วยฉันทะเต็มที คนเหล่านี้ซึ่งมีแต่ความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ มุ่งมั่นทำให้ดียอดเยี่ยม ก็เกิดมีคุณลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งฟุ้งติดมาด้วย คือมีความ *สันโดษ* เป็นอยู่ง่าย มีความสุขได้ด้วยของที่ตนมี ไม่เห็นแก่การบำรุงบำเรอปรนเปรอตัวเอง ไม่เอาใจใส่กับเรื่องความสะดวกสบายและการหาเสพอะไร แต่เอาเวลาและเรี่ยวแรงกำลังเท่าที่มีไปใช้ในการสร้างปัญญาสร้างสรรค์งาน

เอาง่ายๆ ลองไปอ่านประวัติ คู่วิธีดำเนินชีวิตของไอน์สไตน์ (Albert Einstein, 1879-1955/๒๔๒๒-๒๔๙๘) เป็นสักตัวอย่างหนึ่ง ก็ได้ และก็จะดีด้วย ท่านผู้นี้เป็นอยู่แสนจะง่ายๆ ไม่วุ่นวายกับการหาของกินใช้เสพบริโภค การแต่งเนื้อแต่งตัว อยู่ในจำพวกคนที่คิดมุ่งเอาแต่ว่าจะค้นหาความรู้ให้ถึงความจริง และทำการในมือให้สำเร็จ แล้วก็มีความสุขในการหาความรู้และทำงานสร้างสรรค์เหล่านั้น

หันมาดูสังคมไทยของเรานี้ คนไทยแทบไม่มีนิสัยเป็นนักผลิตมาเลย แต่เป็นนักบริโภคที่เก่งกาจ โดยแทบไม่มีภูมิด้านทานที่จะรอช้าในการเสพออย่างใดเลย เวลาเจอกับสิ่งเสพใหม่ๆ จากตะวันตก ก็ยิ่งไว

จำเพาะว่า *คนไทยมักมองหาเทคโนโลยีในเชิงเป็นของเสพสำหรับนักบริโภค ไม่มองเห็นเทคโนโลยีในเชิงเป็นเครื่องมือทำงานสร้างสรรค์หรือทำการผลิต* คือมองในแง่ที่ว่า จะเอามามำรุงบำเรอปรนเปรอความสุขสะดวกสบายของตัวเอง นี่ก็มีความโน้มเอียงในทางที่จะบริโภคหรือจะเสพออยู่เรื่อย

ดูง่าย ๆ ตั้งแต่ทีวีเข้ามา คนไทยมองทีวีในแง่เป็นเครื่องบำรุงบำเรอที่จะได้เสพความสนุกสนานบันเทิง หายากที่จะมองทีวีในแง่เป็นช่องทางแสวงหาความรู้เสริมสร้างสติปัญญา และช่วยในการคิดงานคิดการสร้างสรรค์ จนแม้ถึงบัดนี้ ที่มีอุปกรณ์เทคโนโลยีพวกไอทีที่เปลี่ยนยุคสมัยของโลก ซึ่งสามารถเปิดทางแก่การแสวงปัญญาและคิดการสร้างสรรค์อย่างก้าวไกล คนไทยก็ยังเพลินอยู่ในข้างของการเสพบริโภคสนองตัณหา หายากที่จะคิดใช้มันเพื่อสนองฉันทะในการพัฒนาปัญญาและทำงานสร้างสรรค์แก้ปัญหา

อรุณรุ่งแล้ว แสงเงินแสงทองมา ตะวันขึ้นฟ้า สว่างมาแน่นอน

เอาละ เราได้เห็นแล้วว่าสังคมฝรั่งยังมีทุนแห่งความ *ใฝ่รู้-ใฝ่สร้างสรรค์* ติดค้างตัวมาค่อนข้างดี โดยมีฉันทะในลักษณะที่เรียกว่า work ethic ที่จะพัฒนาสังคมของเขาได้ แต่เวลานี้ เขาก็บ่นว่าพอเข้าสู่บริโภคนิยม คนของเขาก็เสื่อมลงๆ work ethic ทำท่าจะหายไปแล้วไม่ต้องไปห่วงเขา ดูตัวเรานี้แหละ

บอกแล้วว่า ในสังคมไทย ฉันทะหายไปแล้ว คนไทยรู้จักแต่ค้นหา จนเอาความอยากเป็นต้นเหตุไปหมดอย่างงั้นแล้ว คราวนี้ควรจะรู้ตัว แล้วเอาปัญญามาส่งสลายอวิชชาทำต้นเหตุให้อ่อนแรงลงไป และฟื้นฉันทะขึ้นมา ช่วยกันบอกคน เฉพาะอย่างยิ่งในการศึกษา ต้องฝึกสอนเด็กให้พัฒนาจิตใจให้มากด้วยความ *ใฝ่รู้-ใฝ่สร้างสรรค์* *อยากทำการให้มันดี*

เป็นอันว่าได้คู่แล้ว *ต้นเหตุ* คือความอยากที่เป็นอกุศล ส่วน *ฉันทะ* คือความอยากที่เป็นกุศล ต้องย้ำไว้ว่าเป็นธรรมสำคัญอย่างยิ่ง เป็นมูลของกุศลธรรมทั้งหมด พาให้เจริญก้าวหน้าในบรรดากุศลธรรม จึงต้องมั่นใจว่า เราจะมีฉันทะ *อยากรู้-อยากให้มันดี-อยากทำให้มันดี* หรือ *ใฝ่รู้-ใฝ่สร้างสรรค์* แล้วก็จะพัฒนาได้ ให้ชีวิตดีงาม เป็นต้น

ได้พูดแล้วว่า การใฝ่สร้างสรรค์นี้ ตามมากับความใฝ่รู้ คือ เมื่อเรียนรู้อะไร ก็จะทำให้เห็นว่าคืออะไร เป็นอะไร แล้วก็รู้ว่าเป็นอย่างไร แล้วก็รู้ว่ามันควรจะเป็นอย่างไร แล้วก็อยากให้มันเป็นอย่างที่มีมันควรจะเป็น คืออยากให้มันดี แล้วก็อยากทำให้มันดี ถึงตรงนี้ก็เลยใช้คำให้สั้นว่า *ใฝ่สร้างสรรค์* และในทางกลับกัน เมื่ออยากทำอะไรให้มันดี แต่ยังไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร ก็ทำให้ต้องหาความรู้ในเรื่องนั้น จึงศึกษาค้นคว้า ได้พัฒนาปัญญา

วิธีง่าย ๆ ในการกระตุ้นหรือพัฒนาฉันทะ เริ่มที่สภาพตามธรรมชาติของตัวเราก็ได้ ตั้งแต่ร่างกายไปเลย ที่จริง คนเรานี้มีพื้นฐานอยู่แล้วที่จะพัฒนาตน คนมีฉันทะ *อยากให้มันดี* เป็นทุนอยู่แล้ว อย่างเด็ก ๆ มองดูตัวเอง ก็อยากให้อยู่ในสภาพที่ดี เช่น มีมือ ก็อยากให้มีมือ นั้นหมดจดสดใสสมส่วนแข็งแรง ใช้งานได้คล่องแคล่ว ไม่ผอมซีดสกปรก *อยากให้นิ้วทั้งห้างามสะอาด หน้าตา หู จมูก ก็อยากให้งามหมดจดเรียบร้อย* หมดทั้งร่างกาย ก็อยาก *ให้สมส่วนงามสง่าเปล่งปลั่งมีสุขภาพแข็งแรง* อย่างนี้เป็นต้น

เมื่อใจมีฉันทะอยู่แล้ว ก็เรียนรู้อะไรให้มีปัญญาที่จะบอกว่าร่างกายและอวัยวะนั้นๆ ควรเป็นอย่างไร ควรมีรูปลักษณ์อย่างไรจึงจะดี แล้วก็ดูแลรักษาบริหารให้มันสะอาดแข็งแรงสดใสอยู่ในสภาพและสุขภาพที่ดีที่สุดของมัน นี่คือการมี *ทุนฉันทะ* อยู่แล้ว ก็ปฏิบัติพัฒนาได้ทันที โดยเริ่มจากเรื่องของตัวเองนี่แหละ แต่เอาที่สภาวะ อยู่กับสภาวะนะ *อย่าให้ต้นเหตุเอาอึดตาตัวตนเข้ามายึดครอง* บงการ บัญชา

ตรงนี้พูดให้ชัดอีกหน่อย ที่ว่ามี **ฉันทะ** ใฝ่ใจดูแลรักษาบริหารร่างกาย ให้แขนขา อวัยวะทั้งหลายสะอาดงามสดใสแข็งแรงนั้น เอาที่สภาวะ คือให้มันดีงามสมบูรณ์อย่าง คุณของมัน ที่จะ เป็นสภาวะ โดยไม่ผลอให้ **ตัณหา** แหวกแตกเอาชัฏตา ตั้วตน ตั้วกู ตู ข้า เข้ามายึดครองบงการ ให้กลายเป็นคิดว่า จะแต่งจะเติมจะเสริมอย่างนั้นอย่างนี้ ให้ตัว เรานี้เด่นกว่าใครๆ สวยกว่าคนนั้น ให้คนนี้ชอบเรา หลงเรา ฯลฯ จนกระทั่งไปๆ มาๆ แทนที่จะเป็นสภาวะ ก็กลายเป็นเสียสภาวะไปเลย

ที่นี้ก็ขยายออกไป ไม่ใช่ติดข้องอยู่แค่ร่างกายนี้ เราไปสัมพันธ์กับอะไร ไม่ว่าจะไป เกี่ยวข้องกับอะไร ก็อยากให้มีมันดีงาม ให้มันผ่องแผ้วสมบูรณ์ไปทุกอย่าง เครื่องเรียน เครื่องใช้ อย่างกระเป๋า สมุด ปากกา หนังสือ จนกระทั่งที่นอน ห้องนอน ห้องน้ำ ฯลฯ ดูแลรักษาให้สะอาดเรียบร้อย อยู่ในสภาพที่ใช้งานได้อย่างดี

ไปใช้แก้วน้ำ ก็อยากให้แก้วน้ำสะอาด อยู่ในที่ที่มันควรจะอยู่ ไปนั่ง ไปยืน ไปเดิน ที่ไหน ก็อยากให้ที่นั่นเรียบร้อย สะอาดตา อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ ขยายกว้างออกไป ถึง บริเวณบ้าน สนาม ถนนหนทาง กระจกที่โรงเรียน ที่ทำงาน ฯลฯ ไม่ว่าจะไปเกี่ยวข้องกับ อะไร ก็อยากให้สิ่งนั้น ที่นั่น ดีงามสมบูรณ์ ถ้าเป็นคุณหมอบ ก็ทำงานด้วยใจรักอยาก ให้ คนไข้หายโรคเป็นสุขสดใส ถ้าทำงานกวาดถนน ก็ตั้งใจกวาดด้วยความอยาก ให้ถนน สะอาด ให้คนทั้งหลายสัญจรคล่อง ใจโล่งใจโปร่งสบาย มีบ้านเมืองที่น่าภูมิใจ ฯลฯ

เมื่อเราพัฒนาฉันทะอย่างนี้ นอกจากจะเกิดความดีงามต่างๆ แล้ว กระแสเสฟ ของตัณหาก็จะไม่ค่อยได้โอกาส มันก็จะเบาลงไป ได้แค่ให้ฉันทะมาช่วยถ่วงดุลตัณหา ก็ ดีเยอะแล้ว

เป็นอันว่า ให้เด็กใช้ฉันทะพัฒนาตนให้ก้าวไปในการทำความดีงามต่างๆ เริ่ม จากตัวเอง แล้วขยายไปสู่สิ่งทั้งหลายที่เขาเกี่ยวข้อง อย่างที่ว่ามันั้น นี่แหละการศึกษา ก็ เริ่มที่บ้านเกิดของเรานี้เอง กว่าจะไปโรงเรียน เด็กก็พัฒนาไปเยอะแล้ว ไม่ต้องรอ จนกระทั่งไปบวชเณรบวชพระจึงได้ฝึกพัฒนาฉันทะที่จะไปทำกิจวัตร ไปล้างจาน ไป กวาดลานวัด ฯลฯ (พระมีวินัยซึ่งกำหนดข้อวัตรมากมาย ให้พระได้ฝึกใช้ฉันทะทำการต่างๆ)

ฉันทะ ที่อยากให้มีมันดี-อยากทำให้มันดี ในเรื่องเล็กๆ น้อยๆ บ่อยๆ เสมอๆ นี่แหละ ก็จะพัฒนาเป็นความใฝ่ดีติดตัวไป เมื่อเด็กเติบโตขึ้น จะไปทำงานทำการอะไร ก็มี ต้นทุนฉันทะอยู่ในตัว ที่จะทำงานทำการสร้างสรรค์อะไรทั้งหลาย ด้วยแรงใจใฝ่สัมฤทธิ์ สร้างสรรค์ทุกสิ่งสรรพให้มันดีงามเต็มสภาวะของมัน จึงมีความเป็นเลิศอย่างเป็นไปเอง โดยไม่ต้องไปรำร้องโหยหาอย่างที่ต้องบ่นว่ากัน

ที่สำคัญยิ่งก็คือ *ความใฝ่สัมฤทธิ์ มีความเป็นเลิศ* อย่างนี้ เป็นคุณสมบัติในตัวของเขา ที่เป็นไปของมันเอง โดยไม่ต้องไปคิดที่จะแข่งขันกับใคร

คนมีฉันทะใฝ่ดีแล้วนี้ นอกจากในแง่บวกที่ว่า ไม่ว่าจะไปทำอะไร ก็จะทำสิ่งนั้นให้ดี ให้งาม ให้สมบูรณ์แล้ว ในทางตรงข้าม เขาก็ยอมไม่ได้ที่จะให้สิ่งนั้น เป็นสิ่งที่สึกว่าทำ หรือทำแค่พอให้เสร็จ ผ่านๆ ไป เลอะเทอะ หรือไม่เรียบร้อย เขาไม่ยอมปล่อย คนที่มีฉันทะ ไปเกี่ยวข้องกับอะไร จึง *ไม่ใช่แค่อยากทำให้สิ่งนั้นดี แต่จะทำให้ดีที่สุด*

อีกด้านหนึ่งที่สำคัญ คือ ฉันทะนำความสุขมาให้ คนที่ทำงานทำการ ทำอะไรๆ ด้วยฉันทะนี้ อยู่ในระบบงานแบบธรรมดาของเหตุปัจจัย คือ เขาทำงานเพื่อผลสัมฤทธิ์ของงานนั่นเอง เช่นทำสวนเพื่อให้ต้นไม้งาม เมื่อเขาทำงานก้าวไป เขาก็ก้าวหน้าใกล้เข้าไปๆ สู่จุดหมายที่เขามุ่งหน้า เขาก็มีความสุขได้ปีติเรื่อยไปในการที่ได้ทำงาน พร้อมกับนั้น เขาทำงานทำการนั้น ด้วยความอยากทำ เพราะการทำงานนั้นจะทำให้สำเร็จสิ่งที่เขาต้องการ การทำงานจึงเป็นการสนองความต้องการของเขา เมื่อเขาทำงานก็คือได้สนองความต้องการของเขา เขาก็จึงมีความสุข (ได้ปีติสุข) ในการทำงาน หรือทำงานด้วยความสุข พูดสั้นๆ ว่า “งานก็ได้ผล คนก็เป็นสุข”

แต่ค้นหาฟงเอาปมปัญหามาให้ เพราะคนที่ทำงานทำการ ทำอะไรๆ ด้วยตัณหานั้น อยู่ในระบบเงื่อนไข คือ เขาทำงานมิใช่เพื่อผลสัมฤทธิ์ของงานนั่นเอง แต่ทำเพื่อเป็นเงื่อนไขให้เขาได้สิ่งเสพหรือผลได้ที่เป็นตัวแทนของสิ่งเสพนั่น เช่นรับจ้างทำสวนเพื่อให้ได้เงินเดือน ภาวะที่ต้นไม้งามซึ่งเป็นผลสัมฤทธิ์ของงานนั้น เขามีได้ปรารถนา แต่เขาอยากได้เงินเดือนที่เป็นผลตามเงื่อนไขว่าต้องทำงานนั้นให้ครบเวลา ๑ เดือน จึงจะได้ พูดสั้นๆ ว่า เขามีได้ต้องการต้นไม้งาม แต่เขาต้องการเงินเดือน เขามีได้รักงาน มิได้อยากทำงาน เขาจำใจทำงาน ทั้งต้องทนลำบากเหน็ดเหนื่อยกับงานและทนทรมานใจรอเวลาครบเดือนที่จะได้ผลเงินตอบแทนตามเงื่อนไข เขาทำงานด้วยความทุกข์ เขาทำงานไม่จริงจัง เขาหาทางหลบงานเลียงงาน นายงานต้องตั้งกฎข้อบังคับมากขึ้น มีการกำหนดโทษ จ้างคนมาคุมงานเป็นชั้นๆ ฯลฯ เกิดปมและความสับสนเปลืองหรือความสูญเปล่ามากมาย ลงท้าย ผลสัมฤทธิ์ก็ไม่ดีเท่าที่พึงปรารถนา สรุปว่า “งานก็ด้อยผล คนก็เป็นทุกข์”

ระบบเงื่อนไขของตัณหานั้น ถือว่าเป็นความจำเป็นของสังคัม แต่ก็ต้องจัดการด้วยความรู้เท่าทัน พูดสั้นๆ ว่า ต้องมีการพัฒนาด้านภูมิปัญญาให้คนรู้เข้าใจที่จะเข้าไปอยู่ในระบบงานแบบฉันทะ โดยให้คนมองเห็นว่างานนั้นแหละคือเนื้อตัวแห่งชีวิตของเขา เขาจึงต้องรักงานและมีใจใฝ่มุ่งหมายผลสัมฤทธิ์ของงานนั่นเอง ส่วนเงินเดือนหรือผลตอบแทน เป็นระบบการจัดการทางสังคัมที่ฉลาด เพื่อสร้างหลักประกันอันจะเป็นฐานให้เขามีชีวิตแห่งฉันทะในงานนั้นได้โดยไม่ต้องห่วงใยกังวลกับความเป็นอยู่ เป็นต้น เรียกตามคำพระว่าให้เขาได้สัปปายะ

กลับมาที่หลัก ต้องย้ำกันแน่นหนัก ให้สัมพันธ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า จันตะนี้เป็นรากเหง้า เป็นต้นทางของสรรพธรรม ของความดีงามทั้งปวง และเมื่อแยกได้แล้วว่า อยากที่ผิดคือ อยากด้วยตัณหา และอยากที่ถูกคืออยากด้วยจันตะ รู้ว่าจันตะสำคัญมาก เราก็แหวกไปกับจันตะที่อองงามไปด้วยกันกับปัญญา แล้วขณะที่ตัณหาอ่อนกำลังลงไป อวิชชาก็จะค่อยๆ จางหาย

อย่าไปห้าม อย่าไปตัดทางไม่ให้คนอยาก ต้องบอกว่า อยากด้วยจันตะ คืออยากรู้ อยากเข้าถึงความจริง เรียกว่า *ใฝ่รู้* และอยากให้มันดี-อยากทำให้มันดี เรียกว่า *ใฝ่ดี* หรือ *ใฝ่สร้างสรรค์* นี่คือนี่ที่เราต้องการ เพื่อเป็นทางดำเนินให้มนุษย์มีชีวิตที่ดีงาม และสร้างสังคมที่มีสันติสุขขึ้นมาได้

มีพุทธพจน์ว่า **จันตะ** ความอยากรู้-อยากให้มันดี-อยากทำให้มันดี ใฝ่รู้-ใฝ่สร้างสรรค์นี้ เป็นแสงเงินแสงทองของทางดำเนินชีวิตอันประเสริฐ อันเป็นอริยมรรคา (ส.ม.๑๙/๑๓๒/๓๗) ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉะนั้น ความถึงพร้อมด้วยจันตะ ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของอริยอัษฎางคิกมรรค แก่ภิกษุ ฉะนั้น

พอแสงเงินแสงทองส่องฟ้า อรุณรุ่งมา ไม่ต้องหาใครให้วุ่นวาย อาทิตย์ก็จะอุทัย ดวงตะวันจะเดินหน้าทอแสงแจ่มจ้าแน่นอน ถ้าจันตะตั้งต้นขึ้นมาเมื่อไร ก็มั่นใจได้ว่าคนนั้นจะมีชีวิตที่ดีงาม จะเจริญก้าวหน้าไปในทางของอารยชน แล้วก็จะพัฒนายิ่งขึ้นๆ จันตะเป็นแรงนำหน้ามาเริ่มต้นให้ พอมีจันตะ อยากทำอะไรอะไร ดิ๊งามสมบุรณ์แล้ว ก็เดินหน้าในปฏิบัติการสู่ความสัมฤทธิ์จุดหมาย จนถึงผลสูงสุดของพระพุทธศาสนา

จันตะจึงได้ชื่อว่าเป็น **รุ่งอรุณของการศึกษา** หรือ **แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดี***

* ธรรมที่เป็น รุ่งอรุณของการศึกษา หรือ แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดีงาม (บุพนิมิตแห่งมรรค หรือองค์ธรรมก่อนมรรค) นั้น พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ๗ ประการ ว่าตามคำแปลในหนังสือ *ธรรมบุญชีวิต* ดังนี้

๑. กัลยาณมิตรตา	(มีกัลยาณมิตร)	แสงแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี
๒. สีสสัมปทา	(ทำศีลให้ถึงพร้อม)	มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต
๓. ฉันทสัมปทา	(ทำจันตะให้ถึงพร้อม)	มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์
๔. ชิตตสัมปทา	(ทำตามให้ถึงพร้อม)	มุ่งมั่นฝึกตนจนเต็มสุดภาวะที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้
๕. ทิฏฐิสัมปทา	(ทำทิฏฐิให้ถึงพร้อม)	ถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไร ตามเหตุและผล
๖. อัปปมาทสัมปทา	(ทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม)	ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท
๗. โยนิโสมนสิการสัมปทา	(ทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม)	ฉลาดคิดแยกคายให้ได้ประโยชน์และความจริง

"จันตะ" เป็นแสงอรุณ ขอเรียกว่าแถบสีที่ ๓ แต่เป็นคุณสมบัติภายในข้อแรก (สองข้อแรก คือ ความมีกัลยาณมิตร และความพร้อมด้วยศีลมีวินัย เป็นองค์ประกอบด้านสัมพันธ์กับภายนอก ออกทางสังคม) พ่อแม่และคุณครู ผู้เป็นกัลยาณมิตร พึงทำหน้าที่ปลูกจันตะให้มีขึ้นในลูกตัวและลูกศิษย์

เมตตา กรุณา ขยันแค่คลองปาก

ต้องชัดให้ถึงอุเบกขา

แปลกใจไหมว่า ฉันทำอะไรอย่างไร จึงไปเป็นอุเบกขา

มาพูดคุยกันในเรื่องง่ายๆ หลักธรรมชุดหนึ่งที่ชาวพุทธรู้จักกันดี คนรุ่นเก่าหน่อย รู้สึกคุ้นปากคุ้นใจ คือหลักพรหมวิหาร ๔ แม้ว่ามาถึงขณะนี้ชักจะพูดถึงน้อยลงจนคนรุ่นใหม่หลายคนไม่เคยได้ยิน แต่อย่างน้อยก็ยังรู้จักคำว่าเมตตา กรุณา ที่เป็น ๒ ข้อแรกของพรหมวิหาร ๔ นั้น

พรหมวิหาร ๔ นี้ คนวงในที่นี่ได้ฟังพูดกันบ่อย เรียกว่าแทบไม่จำเป็นต้องพูดกันอีกแล้ว แต่ถึงอย่างนั้น ก็ควรนำมาถกเหมือนกับทบทวนกัน

ได้บอกก่อนนี้แล้วว่าพรหมวิหาร ๔ สืบเนื่องมาจาก “ฉันทะ” เรื่องก็คือว่า ฉันทะนั้น บอกแล้วว่าเป็นความปรารถนาดี ใฝ่ดี ต่อสิ่งต่างๆ ที่เราเข้าไปเกี่ยวข้อง เราไปเจออะไร ไปเกี่ยวข้องกับอะไร ก็อยากให้มันดี และอยากทำให้มันดีไปหมด

ที่นี่ สิ่งที่เราไปเกี่ยวข้องนั้น ก็มีทั้งวัตถุสิ่งของ กิจการงาน แล้วก็นั่นแหละ คือ ในกรณีที่มีความใฝ่ดี หรืออยากให้มันดีนั้น ไปเกี่ยวข้องกับคน มันก็กลายเป็นความหวังดี ความปรารถนาดี คืออยาก让他อยู่ในภาวะที่ดี เช่น อยากให้เขามีร่างกายแข็งแรง สมบูรณ์ อยากให้เขามีความสุข ความอยากให้มันดี ที่มีต่อคนต่อสัตว์ทั้งหลายนี้ มีชื่อพิเศษเรียกว่า **เมตตา**

ย้ำว่า เมตตานี้เป็นอาการของฉันทะ คือความอยากให้มันดีนี่แหละ ที่แสดงออกต่อเพื่อนมนุษย์ ตลอดจนสัตว์ทั้งหลายอื่นๆ จึงเป็นเรื่องต่อเนื่องจากเรื่องฉันทะที่พูดไปแล้ว ก็เลยถือโอกาสทบทวนหลักที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ฉันทะเป็นรากเหง้าหรือต้นตอของสรรพธรรม ทุกความดีมีฉันทะเป็นมูล (จนะมูลกถา สัพพะ ธมฺมา, อภ.ทศก.๒๔/๕๘/๑๑๔)

คัมภีร์บางแห่งเมื่ออธิบายเรื่องพรหมวิหาร ๔ มีเมตตาเป็นต้นนี้ ก็บอกไว้ด้วยว่าฉันทะ คือความปรารถนาดี อยากทำให้มันดีนี่ เป็นจุดตั้งต้นของเมตตา และของพรหมวิหารข้ออื่นทั้งหมด (สัพพะสมฺปิ จ เอเตสํ กตตุกมฺยตาจฺนฺโท ขาทิ, เช่น วิสุทธิ.๒/๑๒๕; สกฺกนฺ อ.๒๔๙)

เมตตาเป็นข้อแรก คือมีฉันทะที่ออกมาอยากให้คนสัตว์ทั้งหลายอยู่ในภาวะที่ดีงาม เช่น อยากให้เขามีร่างกายแข็งแรงมีสุขภาพดี พุดรวมๆ ว่าอยากให้เขามีความสุข

ทีนี้ ถ้าเขาไม่อยู่ในภาวะที่ดี ที่มีความสุข ฉันทะที่อยากให้มันดี อยากทำให้มันดี ก็ก้าวหรือยืดขยายออกไปอีก คือว่า ถ้าเขาไม่เป็นปกติสุข เขาเดือดร้อน ตกต่ำ มีความทุกข์ ฉันทะก็แสดงออกมาเป็นความอยากให้เขาหลุดพ้นจากความทุกข์นั้น ขึ้นมาสู่ภาวะที่เป็นสุข ภาวะจิตใจที่ปรารถนาดีต่อคนที่มีความทุกข์ อยากช่วยให้เขาพ้นจากความทุกข์นั้น ก็มีชื่อเรียกให้ต่างออกไปว่า **กรุณา**

จะเห็นว่า กรุณานี้เป็นตัวที่มาเสริมมาเติมต่อ คือ พอเห็นคนมีทุกข์ ก็พลอยหวนใจหรือพลอยมีใจไหวหวนไปกับทุกข์ของเขา เรียกกันว่าเกิดความสงสาร

(ที่จริง คำว่า “สงสาร” นี้ เป็นคำเพี้ยน เพราะว่าสงสารในภาษาบาลีนั้น ถ้าจะเอากันจริงๆ ก็มาจากคำว่า “สังสาร” แปลว่า เทียบว่อนไป โดยเฉพาะก็คือวัฏสงสาร ที่เรียกว่าเวียนว่ายตายเกิด แต่ไปๆ มาๆ สงสารกลายเป็นความหมายว่า หวนใจไปด้วยกับทุกข์ของคนอื่น และอยากให้เขาพ้นจากทุกข์นั้น อันนี้ก็เป็นเรื่องที่น่าศึกษาว่ามันเพี้ยนมาได้อย่างไร)

จับเอาสาระว่า ความหมายตามภาษาบาลี คือคำว่า “กรุณา” แปลว่า พลอยหวนใจในทุกข์ของผู้อื่น อยากให้เขาพ้นจากทุกข์นั้น ที่ว่าอยากให้เขาพ้นทุกข์ ก็คืออยากให้เขากลับคืนขึ้นมาสู่สภาพปกติที่มีความสุขนั่นเอง

ทีนี้ต่อไป ที่เราอยากให้เขาเป็นสุข หรืออยากให้เขาพ้นทุกข์พ้นภัยขึ้นมา นั้น ถ้าเขาเกิดพ้นทุกข์ หรือประสบความสำเร็จ มีความสุขมากขึ้น อย่างนี้ก็สมใจเรา ใจของเราก็พลอยยินดีไปกับเขาด้วย นี่คือการเกิดภาวะจิตขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง เป็นทำที่หรืออาการของจิตใจนั้น เรียกว่า **มุทิตา** แปลว่าพลอยยินดีด้วยช่วยเสริมส่ง ในกรณที่เขาเจริญอกงามประสบความสำเร็จ มีความสุขมากขึ้น เกิดเป็นพรหมวิหารข้อที่ ๓

อย่างไรก็ตาม ก็ต้องรู้เท่าทันความจริงว่า ความปรารถนาดีหวังดีของคนเรา นี้ ไม่อาจและไม่ควรเกินเลยขอบเขตของความเป็นจริงที่เป็นกฎธรรมชาติ และกฎกติกาที่เป็นธรรมของสังคม คือเรื่องของความจริง ความถูกต้อง ความดีความชั่ว ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ว่าจะปรารถนาดีอย่างไรก็ตาม มันก็เป็นไปได้ในขอบเขตของกฎแห่งธรรม และความเป็นไปตามเหตุปัจจัย คนจะต้องตระหนักรู้และยอมรับความจริงนี้

ถ้าคนทำอะไรเกินเลยหรือละเมิดความจริง ผิดกฎกติกาแห่งความดีงาม ความถูกต้องชอบธรรม ความเป็นเหตุเป็นผล ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย พูดสั้นๆ ว่า ผิดธรรม เราก็ต้องมีทำที่อีกอย่างหนึ่งมาสร้างดุลยภาพ หรือมาคุมไว้ จึงมีหลักข้อ ๔ เรียกว่า **อุเบกขา** มาคุมให้ความปรารถนาดีต่อกัน ซึ่งเริ่มต้นจากเมตตาที่มีฉันท์ระยอกให้เขาอยู่ในภาวะที่ดีมีความสุข ตลอดจนกรุณา และมุทิตานั้น ไม่ละเมิดธรรม ไม่เกินขอบเขตแห่งความสมเหตุสมผล

ถ้าเราไม่มีภาวะจิตนี้ ก็จะเกิดผลเสียแก่ตัวเราเองด้วย โดยเฉพาะในการที่สิ่งเหล่านั้นต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อมันไม่เป็นไปตามความปรารถนาของเรา ผลเสียก็เกิดแก่เราเอง เช่นกลายเป็นทุกข์ เพราะเราอยากให้เขาดีมีความสุข แต่เขาเป็นไปอย่างอื่นตามเหตุปัจจัยที่เป็นเรื่องของกฎธรรมชาติ

เมื่อเขาปฏิบัติผิดธรรม แล้วมีอันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของกรรมในกฎแห่งธรรม ถ้าเรามีความปรารถนาดีในทางที่ขัดขึ้นผิดธรรม คิดจะช่วยเหลือเขาอย่างเดียว นอกจากเราเองจะเกิดทุกข์ จิตใจเสียหาย เป็นผลเสียต่อตนเองแล้ว ก็ทำให้เกิดผลเสียต่อสังคมแก่ผู้อื่นด้วย อย่างน้อยความดีงาม กฎแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่จะส่งผลให้เกิดความดีงามในหมู่มนุษย์ ในความสัมพันธ์ระหว่างกัน อย่างเช่นการรักษาความเป็นธรรม ความยุติธรรม ความถูกต้อง ความดีงามต่างๆ ก็ถูกละเมิด ทำให้เสียความชอบธรรม ความเป็นธรรม นอกจากเรากลายเป็นผู้ทำลายหลักแห่งความถูกต้องดีงามแล้ว สังคมก็พินเพื่อน เสื่อมจากธรรม เกิดผลเสียยี่ดียวกว้างไกล

เพราะฉะนั้นจึงต้องมีข้อที่ ๔ มาคุมไว้ดังที่ว่า คือข้อ “อุเบกขา” ที่วางใจเป็นกลาง ไม่เข้าใครออกใคร โดยใช้ปัญญาดูตามที่มีสมควรจะเป็นของมัน ตามเหตุปัจจัยนั้น หรือตามความถูกต้อง ตามกฎเกณฑ์กติกา ที่วางกันไว้ เป็นอันว่าเรามี **อุเบกขา** เพื่อรักษาธรรม และรักษากฎกติกาไว้ตามธรรม

ได้บอกแล้วว่า พรหมวิหารทั้ง ๔ มีที่มาออกจาก “ฉันท์ระ” เป็นที่ตั้งต้น ก็ขอทบทวนอีกครั้ง สำหรับ ๓ ข้อแรกนั้นง่าย

เมตตา ขยายออกจากฉันท์ระ ความอยากให้มันดี อยากทำให้มันดี ที่ปรารถนาดีให้เขาอยู่ดีเป็นปกติสุข

กรุณา ขยายออกจากฉันท์ระ ความอยากให้มันดี อยากทำให้มันดี ที่ปรารถนาดีให้เขารอดภัยพ้นจากทุกข์

มุทิตา ขยายออกจากฉันท์ระ ความอยากให้มันดี อยากทำให้มันดี ที่ปรารถนาดีให้เขาเจริญงอกงาม มีความสุขความสำเร็จยิ่งขึ้นไป

ที่นี้ก็มาถึงข้อที่ ๔ คืออุเบกขา ที่ชอบแปลกันว่าวางเฉย จะมาจากฉันทะในท่าไหน ได้อย่างไร อันนี้ก็ไมยาก ขอให้ดูกันหน่อย

อุเบกขา ขยายออกจากฉันทะ ความอยากให้มีมันดี อยากทำให้มันดี ที่ปรารถนาดี ให้เขาอยู่ในธรรม อยู่ในความจริงความถูกต้องดีงาม ไม่ทำอะไรที่ผิดพลาดเสียหาย

เมื่อรู้เข้าใจหลักนี้ชัดเจนดี จะเห็นว่า ข้อที่ ๔ คืออุเบกขานี้แหละ เป็นพัฒนาการของจิตใจอย่างสูงสุด สามข้อแรกอยู่ในขอบเขตของจิตใจดีงามที่มุ่งดูแลรักษาคน แต่ข้อที่สี่พาจิตใจที่ดีงาม ก้าวขึ้นไปในแดนของปัญญา ที่เอาธรรมมาดูแลรักษาคนได้ดีที่สุด

เมื่อเจริญพรหมวิหาร ๔ ครบชุด ข้อ ๑ เมตตา ข้อ ๒ กรุณา และข้อ ๓ มุทิตา ก็เท่ากับถูกคุมไว้ให้อยู่ในขอบเขตของธรรม ไม่เกินเลยละเมิดธรรม โดยมีข้อที่ ๔ คืออุเบกขามารักษาดูแล และคุมแดน

พระพุทธศาสนา คนก็เป็นผู้สร้างสรรคโลก เป็นพระพรหมได้ทั่วหน้า

ธรรมสี่ข้อ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา นี้ เป็นหลักธรรมชุด หรือหมวดธรรมที่เรียกว่า **พรหมวิหาร ๔** เป็นเรื่องท่าทีของจิตใจในการเกี่ยวข้องกันและปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ จึงเป็นหลักธรรมสำหรับใช้ในความสัมพันธ์กันในสังคม ในหมู่มนุษย์ เพื่อรักษาสังคมให้อยู่ในความดีงามความสุขความมั่นคง ทั้งนี้เพราะว่าความเป็นสังคมก็คือการที่บรรดามนุษย์มามีความสัมพันธ์กัน และมนุษย์จะสัมพันธ์กันดี ก็ต้องเป็นไปตามหลัก ๔ ประการนี้ ถ้ามนุษย์สัมพันธ์กันไม่ดี ก็จะทำให้เกิดโทษ สังคมก็จะไม่มีความมั่นคง จะตั้งอยู่ดีไม่ได้ เช่นว่าไม่มีเอกภาพ เกิดความเสื่อมเสียด้วยประการต่างๆ เพราะฉะนั้นจึงต้องมีธรรมสี่ประการนี้ เพื่อรักษาสังคมให้อยู่ในภาวะที่ดีงาม เจริญมั่นคง มีความสงบสุข

“สังคม” นี้ แต่เดิมมา ในศัพท์ทางพระพุทธศาสนา ท่านใช้คำว่า “โลก” หมู่มนุษย์ที่อยู่ร่วมกันทั้งหมดนี้ เรียกว่าโลก ส่วนคำว่าสังคม เป็นศัพท์สมัยใหม่ ไม่ตรงกับคำว่าสังคม คือ “สงฺคโม” ในภาษาบาลีเดิม ซึ่งมีความหมายเพียงแค่ว่า คนนั้นคนนั้นมาเกี่ยวข้องสัมพันธ์เจอจะเจอกันในภาวะปกติธรรมดาไปเจอกัน ไปด้วยกัน ไปพบปะกันในที่ใดที่หนึ่ง ก็เรียกว่า สังคโม ไม่ได้มีความหมายเป็นสังคมอย่างที่เรารู้กันในปัจจุบัน

ที่ว่านี้ก็ไม่ได้หมายความว่าสมัยก่อนไม่มีสังคม แต่ท่านใช้คำว่า “โลก” นั้นเอง อย่างที่พระพุทธศาสนาสอนให้เราประพฤติปฏิบัติเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่ออนุเคราะห์โลก ก็หมายความว่าให้ประพฤติเกื้อกูล ให้บำเพ็ญประโยชน์แก่โลก เพื่อให้มนุษย์ให้สังคมมนุษย์อยู่กันด้วยดี เจริญอกงาม มีความสงบสุข

โลกคือสังคมนุชชยนี้ จะอยู่ดีได้ก็ด้วยการที่บรรดาคนนุชชยมีชีวิตจิตใจมันอยู่ในหลักธรรม ๔ อย่าง ที่เรียกว่าพรหมวิหารชุดนี้ เมื่อเราปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ ก็เท่ากับว่าเราได้ช่วยกันดำรงรักษาโลกคือสังคมนี ให้อยู่ในปกติสุข

นานมาแล้วก่อนพุทธกาล ศาสนาพราหมณ์สอนว่า พระพรหมเป็นเจ้าของทรงสร้างโลกขึ้นมา และทรงดูแลรักษาอภิบาลให้โลกนี้ดำรงอยู่เป็นไป นี่เป็นความเชื่อในเรื่องเทพเจ้า พระพุทธเจ้าไม่ทรงยอมรับตามนั้น แต่ทรงสอนว่าคนแต่ละคนนี่แหละ จะช่วยกันดูแลรักษาให้โลกนี้เป็นปกติสุข คือมนุษย์นี่เองสามารถช่วยกันสร้างสรรคโลกนี้ให้เป็นโลกสันนิวาสที่ดี เป็นสังคมของมวลมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันร่มเย็นเป็นสุข

ที่ว่านี้คือ พระพุทธศาสนาบอกว่า มนุษย์แต่ละคนนี่แหละ เมื่อปฏิบัติตามหลักพรหมวิหารชุดนี้ โดยมีธรรม ๔ อย่างนั้นอยู่ประจำใจ ก็เป็น “พระพรหม” จึงใช้คำว่าพรหมหมายถึงคนที่ประพฤติตามหลักธรรมชุดนี้ หรือมีคุณธรรมสี่ประการนี้อยู่ในใจ และจึงเรียกธรรมสี่ประการนี้ว่า “พรหมวิหาร” แปลว่า ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม หรือธรรมประจำใจของพระพรหม คือคนนี่เองกลายเป็นพระพรหม ผู้ประเสริฐ เลิศ สูงสุด

เป็นอันว่าย้ายจากความเชื่อเรื่องเทพเจ้า หรือการรอให้เทพเจ้ามาใช้อำนาจดลบันดาล เปลี่ยนมาให้บรรดาคนนุชชยมีความสำนึกรับผิดชอบ ที่จะช่วยกันสร้างสรรคดูแลโลกนี้ให้อยู่ดีมีความเจริญงอกงามดำรงในสันติสุข ด้วยฝีมือของมนุษย์เอง

เรื่องจึงกลายเป็นว่า พวกเราเหล่ามนุษย์ไม่อยู่กันอย่างเรื่อยเปื่อยโดยไม่มีควมรับผิดชอบ ยกภาระให้เป็นเรื่องของเทพเจ้าที่จะมาสร้างสรรคจัดการดูแลโลก เกิดปัญหาอะไร ก็ได้รอ ได้แต่หวัง ได้แต่ให้วอนนอนนคอยให้เทพเทวามาช่วยจัดการดลบันดาลให้อย่างนั้นพระพุทธศาสนาไม่เอาด้วย แต่ท่านให้มนุษย์ทุกคนมีส่วนร่วมและร่วมกันรับผิดชอบ โดยปฏิบัติใน ๔ สถานการณ์ ตามหลักที่ได้พูดไปแล้ว

รวมความว่า พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์นี้ หนึ่ง เอาใจใส่ดูแลจัดการกับกรรมคือการกระทำของตนเอง ให้เป็นการกระทำที่ดีงาม ถูกต้อง และทำการนั้นให้สำเร็จผลที่ดีด้วยความพากเพียรของตน ด้วยเรี่ยวแรงของมนุษย์ โดย *สอง* รู้จักเอาใจใส่ในหมู่มนุษย์เอง ให้มาช่วยเหลือกัน ร่มมือรวมแรงกัน ที่จะสร้างสรรคสังคมให้อยู่ให้เป็นไปด้วยดี เป็นการย้ายจุดสัมพันธจากเทพเจ้าที่มองไม่เห็น ที่เราจะต้องไปขอความช่วยเหลือ มาเป็นเพื่อนมนุษย์ที่จะร่วมมือกัน มาทำการสร้างสรรคด้วยกัน พูดให้เข้าใจง่ายๆ ว่า นำเอาธรรม ๔ ข้อนี้มาใช้กับเพื่อนมนุษย์ที่อยู่ใน ๔ สถานการณ์ที่ต่างกันไป

สรุปทวนอีกทีหนึ่งว่า

๑. ในสถานการณ์ที่เพื่อนมนุษย์อยู่เป็นปกติ เรามี “เมตตา” คือ เป็นมิตร มีความปรารถนาดี ขออย่าอีกที่ว่า เมตตาเป็นศัพท์ที่มีรากเดียวกันกับคำว่า มิตตะ ที่แปลว่า “มิตร” คือเพื่อน ซึ่งเมื่อแปล อี เป็น เอ ก็เป็น เมตตะ แล้วทำตามหลักไวยากรณ์ เป็นภาวนาม ก็เป็นเมตตา มิตตะ/มิตรเป็นคน เมตตาเป็นคุณธรรม เป็นภาวะของมิตร คือความเป็นมิตร หรือน้ำใจมิตร หรือคุณธรรมของมิตร ได้แก่ความรัก ความปรารถนาดี อยากให้เขามีความสุข ข้อนี้ใช้ในสถานการณ์ที่หนึ่ง คือเมื่อเพื่อนมนุษย์นั้นอยู่เป็นปกติ

๒. ต่อไป ในสถานการณ์ที่สอง เมื่อเพื่อนมนุษย์นั้นพลาดหล่นจากสถานะเดิมที่เป็นปกติ ตกลงไปสู่ภาวะที่เดือดร้อนเป็นทุกข์ เราก็ใช้คุณธรรมข้อที่สอง คือ “กรุณา” ที่แปลว่าความห่วงใยในทุกข์ของผู้อื่น แล้วก็หาทางที่จะช่วยเหลือ แก้ไขปัญหา อยากจะทำให้เขาพ้นไปจากทุกข์ภัยนั้น

๓. ที่นี้ ในสถานการณ์ที่เขาขึ้นสูง คือเลื่อนจากปกติสู่ภาวะหรือสถานะที่ดั่งงามเจริญ มีความสุขยิ่งขึ้นไป หรือประสบความสำเร็จ เราก็ย้ายไปสู่คุณธรรมข้อที่สาม คือ “มุทิตา” โดยพลอยยินดีด้วยในความสุขของเขา เรียกว่า พลอยโมทนา หรืออนุโมทนา แล้วก็พร้อมที่จะส่งเสริมสนับสนุน นี้ได้สามแล้ว

๔. จากนั้นก็ไปสถานการณ์ที่สี่ อย่างที่บอกแล้วว่า มนุษย์เรานี้ ถึงอย่างไรก็ต้องอยู่ภายใต้ความจริงของกฎธรรมชาติ ที่ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นไปตามเหตุปัจจัย ถึงแม้ว่าคนจะมีความปรารถนาดีต่อกันอย่างไรก็ตาม จะช่วยเหลือกันแค่ไหน ก็มีวาระที่พ้นไปไม่ได้จากสถานการณ์นี้ ทั้ง *หนึ่ง* ในแง่ความเป็นไปได้ ก็ต้องอยู่ในขอบเขตของธรรม คือกฎธรรมชาติแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น และ *สอง* ในแง่ความควรจะเป็น ก็มีธรรมในอีกความหมายหนึ่ง คือหลักแห่งความดีงาม ความถูกต้อง ที่สังคมจะต้องอาศัยอ้างอิง ที่ว่าถ้าสังคมไม่ประพฤติปฏิบัติตามความดีงามความถูกต้องนั้น สังคมก็จะวิปลาสหรือถึงกับพินาศไปเอง

เป็นอันว่า มนุษย์และสังคมของเขา จะต้องรู้เข้าใจและทำการให้เป็นไปตามธรรมทั้งในแง่ของความเป็นไปได้ และในแง่ของความควรจะเป็นที่ว่านั้น

โดยนัยนี้ เมื่อมนุษย์ช่วยเหลือเกื้อหนุนกัน ด้วย เมตตา กรุณา หรือมุทิตา ก็ตาม จะต้องไม่ให้เกินขอบเขตของธรรม ไม่ให้เสียธรรม ไม่ให้ละเมิดธรรม ภาวะจิตที่วางใจให้อยู่ในธรรมนี้ คือทำที่อาการที่รักษาธรรมไว้ ด้วยใจที่เป็นกลางต่อบุคคล เพื่อจะปฏิบัติไปตามธรรม อันนี้คือทำที่อาการของจิตใจข้อสี่ ที่เรียกว่า “อุเบกขา”

ขยายความอีกหน่อย เมื่อเรามองที่ธรรม ความจริง ความถูกต้อง ความดีงามแล้ว ใจจะเป็นกลางต่อบุคคล โดยแสดงออกมาในการปฏิบัติเป็นความไม่ขวนขวายในทางที่จะช่วยเหลือบุคคลนั้น ด้วยมุ่งหมายให้ต้องเป็นไปตามธรรม โดยเป็นไปตามกฎธรรมชาติก็ตาม โดยเป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่งความดีงามถูกต้องชอบธรรมก็ตาม เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ ก็จะต้องให้เป็นไปตามธรรม จึงไม่ขวนขวายในการช่วยเหลือ ที่จะเป็นการก้าวกายแทรกแซงขัดขวางธรรม ภาวะนี้เรียกว่า “อุเบกขา” ที่เรานิยมแปลว่าเฉย

แต่การแปลอุเบกขาว่าเฉยนี้ ต้องระวัง คือต้องรู้ว่าที่เฉยนั้นเพราะอะไร เฉยก็คือไม่ขวนขวายเข้าไปช่วยเหลือให้เสียต่อการรักษาธรรม ด้วยการที่มีปัญญาพิจารณาเห็นความจริงความถูกต้องดีงามแล้ว จะต้องให้เป็นไปตามธรรม อย่างนี้คือเฉยที่เป็นขั้นตอนของการรักษาธรรม แต่ถ้าเฉยโดยมิได้มีมิได้ใช้ปัญญามองเห็นธรรมหรือมองเห็นเหตุผลอย่างนั้น ก็จะกลายเป็น “เฉยโง่” ที่ภาษาพระเรียกว่า “อัญญาอุเบกขา” กลายเป็นความชั่วเสียหายไปเลย หรือในสถานการณ์ที่พึงมีเมตตา มีกรุณา หรือมีมุทิตา กลับเฉยเสียกลายเป็นเฉยเมย หรือเฉยเมิน ก็เสียหาย ไม่ใช่อุเบกขาที่เป็นธรรมข้อนี้

อุเบกขานี้ ถ้าเข้าใจดีแล้วรู้จักใช้แม้แต่ในสถานการณ์ง่าย ๆ ในชีวิตประจำวัน ก็จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะเป็นธรรมในระดับปัญญา มาด้วยกันกับปัญญา ซึ่งเป็นธรรมเยี่ยงมียอด เช่น เมื่อเห็นว่าคนอื่นควรต้องช่วยตัวเอง จึงจะสมเหตุสมผล ในกรณีอย่างนี้เรามองด้วยปัญญาโดยคำนึงเหตุผล การไม่เข้าไปช่วยเหลือ ก็เป็นการรักษาธรรม หรือปฏิบัติตามธรรม ในทางตรงข้าม ถ้าเราไม่วางตัววางท่าที่ตามสมควรจะเป็นตามเหตุผลเอาแต่จะช่วยทำให้เขา ก็ทำให้ช่วยเหลือกันเกินขอบเขต กลายเป็นเสียหาย ก่อผลร้ายอย่าว่าแต่คนอื่นไกล แม้แต่ลูก ถ้าพ่อแม่ช่วยเหลือเกินความสมเหตุสมผล ก็เสีย ไข่ม่ม

ตรงนี้ว่ากันง่าย ๆ ก่อน การช่วยเหลือนั้น **หนึ่ง** ไม่ให้เสียความสมเหตุสมผล **สอง** ไม่ให้เสียความถูกต้องความเป็นธรรมชอบธรรม เช่น เรื่องที่เขาทำนั้น เป็นการละเมิดหลักแห่งความดีงาม หรือละเมิดกฎเกณฑ์กติกาสังคม แล้วเราไปช่วยเหลือ ไปส่งเสริมเขา นี่คือผิดหลักข้อที่สี่ ไม่รู้จักที่จะมีอุเบกขา ดังนั้น อุเบกขาจึงเป็นธรรมข้อสำคัญที่มากุมให้เมตตา กรุณา มุทิตา อยู่ในขอบเขตที่ถูกต้อง ข้อที่สี่คืออุเบกขานี้ จึงรักษาธรรม

รวมแล้ว ธรรมสี่ข้อนี้ เป็นระบบแห่งดุลยภาพ ที่ทำให้เกิดความพอดี ถ้ามีไม่ครบสี่ก็ไม่พอดี เริ่มด้วยมันเป็นการปฏิบัติถูกต้องตามสถานการณ์ เมื่อถูกต้องตามสถานการณ์ก็ดุลกัน เกิดความพอดีขึ้นมา หรือจะมองเป็นสมดุลของสองด้านก็ได้ คือ สามข้อต้น **เมตตา กรุณา มุทิตา** เป็นเรื่องความสัมพันธ์กับบุคคล เป็นการรักษาคน ส่วนข้อสี่ **อุเบกขา** ความสัมพันธ์ขยายไปถึงธรรม เป็นการรักษาธรรม ที่จริงคือรักษาคนไว้ให้อยู่ในธรรม

ตั้งที่ว่ำนั้น ทั้งสี่ข้อก็เป็นความสัมพันธ์กับคนนั้นแหละ โดยเฉพาะในข้อที่ ๔ คือ อุเบกขา เป็นสถานการณ์ที่คนไปกระทบกับกรรมเข้า จึงต้องเอากรรมเป็นหลัก โดยรักษาคนให้อยู่ในกรรม ซึ่งโดยสำนวนพูด ก็เป็นการรักษากรมที่เป็นตัวหลักการเป็นมาตรฐานที่จะสร้างภาวะสมดุลในการช่วยเหลือกันระหว่างมนุษย์ ไม่ให้เกินพอดี ไม่ให้เสียกรรม

ในเรื่องนี้ ถ้าเรามองดูอย่างที่ว่านั้น ก็มองกว้างออกไปได้อีก คนเราแต่ละคนที่มีชีวิตเป็นอยู่นี้ เราอยู่ในสภาพแวดล้อม ชีวิตของเราดำเนินไปทุกวันทุกเวลาโดยเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมถึง ๒ ชั้น คือ เราเกี่ยวข้องกับเพื่อนมนุษย์ (ทางพระเรียกว่าสัตว์ทั้งหลาย) มีความสัมพันธ์กัน และเพื่อจะให้เป็นอย่างดี ก็ต้องมีความสัมพันธ์ให้ถูกต้อง โดยที่ว่าในเวลาเดียวกันนี้ อีกชั้นหนึ่ง ชีวิตมนุษย์นั้นต้องอยู่กับความเป็นจริง อยู่กับกฎธรรมชาติ หรือความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ซึ่งเป็นตัวสัมพันธ์ที่ใหญ่ยิ่งขึ้นไปอีก คือความสัมพันธ์กับความจริงของกฎธรรมชาติ หรือความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนี้ยิ่งใหญ่ที่สุด ครอบคลุมหมด โดยที่ความสัมพันธ์กับมนุษย์ก็ยังเป็นรองอยู่ได้ความสัมพันธ์กับกฎธรรมชาตินั้น

แม้แต่สังคมมนุษย์ก็ต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์แห่งธรรม หรือกฎธรรมชาตินี้ ไม่ว่ามนุษย์ในสังคมจะทำอะไร สิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ถ้าสังคมมนุษย์ดำเนินไปในทางที่ผิด เหตุปัจจัยก็นำสังคมไปในทางของความเสื่อม ถ้าทำเหตุปัจจัยดี ก็นำสังคมไปในทางของความเจริญ

เป็นอันว่า ชีวิตของมนุษย์แต่ละคนนี้ มีความสัมพันธ์ออกไปสองด้านหรือสองชั้นหนึ่ง สัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อม สอง สัมพันธ์กับความจริงของโลกและชีวิต หรือพูดอีกสำนวนหนึ่งว่า เราสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อม ภายใต้ความจริงของกฎธรรมชาติ

ในเมื่อเราสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ เราก็สัมพันธ์ให้ดี ตามหลักการที่ว่า เริ่มด้วยมีเมตตาเป็นพื้นฐานอยู่โดยปกติ แล้วก็มีการมีมฤตดา ตามสถานการณ์ นี่คือการช่วยเหลือกันอย่างดี ก็เป็นอันใช้ได้

แต่อีกด้านหนึ่งหรืออีกชั้นหนึ่ง มนุษย์ก็ต้องอยู่กับความจริงที่ว่า ชีวิตตัวเองของแต่ละคนเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ต้องรับผิชอบต่อเหตุปัจจัย แม้แต่ร่างกายของตนจะมีสุขภาพดีแข็งแรง หรือมีโรคภัยไข้เจ็บ ก็ต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย ซึ่งความปรารถนาดีของมนุษย์อย่างเดียวไม่พอที่จะช่วยให้เป็นไปได้ มนุษย์จะมีความปรารถนาดีต่อกันอย่างไร ก็ต้องปฏิบัติให้เหตุปัจจัยเป็นไปตามกฎธรรมชาตินั้น ชีวิตที่มีความสัมพันธ์สองด้านสองชั้นนี้แหละ ต้องปฏิบัติให้ถูก

สองด้านสองชั้นอย่างไร คือ ปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ในความสัมพันธ์ต่อกัน ให้เป็นไปด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และเมื่อปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ในความสัมพันธ์ที่ขยายไปถึงความเป็นจริงของโลกและชีวิต อุเบกขา จะต้องมา

พ่อแม่มีปัญหา รู้จักใช้อุเบกขา ได้ลูกที่พัฒนาเลิศล้ำ

หลักการที่ว่ามานี้ พึงนำมาใช้ในการพัฒนามนุษย์ด้วย ในขั้นง่ายๆ เบื้องต้น เมื่อพูดทั่วไปในระดับพื้นฐาน เราบอกว่า พรหมวิหารเป็นคุณธรรมสำหรับมนุษย์ผู้จะเป็นส่วนร่วม ที่มีความรับผิดชอบ ในการสร้างสรรค์และรักษาสังคมนี้ไว้ และพูดคร่าวๆ ว่าให้คนมีพรหมวิหารต่อกัน เรามี เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ต่อทุกคน

นั่นเป็นการปฏิบัติในความสัมพันธ์อย่างพินิจ แต่ถ้ายิ่งนำมาใช้ปฏิบัติจริงจัง ก็จะช่วยให้มนุษย์มีการพัฒนาอย่างดี เฉพาะอย่างยิ่งไม่ควรขาดไปในการเลี้ยงดูลูก

หลายคนจำแนกและอ้างพุทธพจน์ที่ว่า “พรหมมาติ มาตาปิโตร” ท่านเรียกพ่อแม่ ว่า เป็นพระพรหม โดยที่ว่าพ่อแม่ไม่ใช่แค่ให้กำเนิด แต่พ่อแม่สร้างชีวิตของลูก โดยเลี้ยงดูลูก ให้เติบโตเจริญงอกงามเป็นมนุษย์ที่ประเสริฐ ให้พัฒนาขึ้นไปเป็นส่วนร่วมที่สร้างสรรค์สังคม พ่อแม่จะทำหน้าที่ของพระพรหมให้สำเร็จอย่างนั้นได้ ก็เพราะเจริญพรหมวิหาร ๔ ประการนั้นต่อลูก ตั้งแต่ลูกเกิดมาในโลก

มองในขั้นพื้นฐาน ลูกเป็นคนหนึ่งๆ ที่อยู่ในโลกในสังคม พ่อแม่ก็ต้องมีธรรมสี่ประการนี้ต่อเขาอยู่แล้ว ทีนี้ ในฐานะของพ่อแม่กับลูกที่มีความสัมพันธ์ในขั้นเข้มจำเพาะ คือการเลี้ยงดู พ่อแม่มีความรับผิดชอบที่จะเลี้ยงดูอบรมลูกให้พัฒนาขึ้นไปเป็นส่วนร่วมที่สร้างสรรค์สังคม จนกระทั่งเขาเป็นพรหมด้วย พ่อแม่จึงต้องใช้หลักพรหมวิหาร ๔ ได้อย่างเต็มหลักเต็มความหมาย อย่างน้อยต้องคำนึงอย่างชัดเจนถึงความสัมพันธ์สองชั้นสองด้านที่พูดไว้ข้างต้น

ย้ำอีกทีว่า ลูกในฐานะเป็นมนุษย์ ชีวิตของเขามีความสัมพันธ์สองชั้นสองด้าน คือหนึ่ง เขามีความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ตั้งแต่พ่อแม่เป็นต้นไป และ สอง ทั้งชีวิตของตัวเอง และความสัมพันธ์ของเขากับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันตั้งแต่พ่อแม่เป็นต้นไปนั้น อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์กับความเป็นจริงของโลกและชีวิต คือกฎธรรมชาติแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัยอีกชั้นหนึ่ง นี่ย้ำไว้

ทีนี้ ในแง่ด้านขั้นต้นที่สัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ พ่อแม่ก็เป็นตัวอย่างในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีด้วยพรหมวิหาร ๓ ข้อต้น โดยสอดคล้องกับสถานการณ์ทั้ง ๓

สามสถานการณ์นั้นคือ ยามลูกเป็นปรกติ ก็เลี้ยงดูให้ความอบอุ่นร่มเย็น มีความสุข (เมตตา) ยามลูกเจ็บไข้มีทุกข์ภัย ก็บำบัดแก้ไขให้พ้นปัญหา (กรุณา) ยามลูกเจริญเติบโตสวดย่างสดใสงดงาม มีความสำเร็จก้าวหน้า ก็พลอยชื่นบานส่งเสริม (มุทิตา)

เมื่อลูกได้รับการบ่มเลี้ยงดูแลอย่างนี้ คุณธรรมเหล่านั้นก็ถูกเสพคุ่นชินกลายเป็นคุณสมบัติติดตัวเขาไป เช่นว่า เมื่อพ่อแม่รักเขา เขาก็รักพ่อแม่ แล้วยังขยายไปรักคนอื่น ๆ เริ่มตั้งแต่พี่น้องร่วมครอบครัว แล้วยังขยายไปยังเพื่อนมนุษย์ทั่วไป ทำให้รู้จักที่จะรักผู้อื่น ความรักคือเมตตาก็แผ่ขยายออกไป กรุณาก็แผ่ขยายออกไป มุทิตาแผ่ก็ขยายออกไป นี่คือพ่อแม่เป็นแบบอย่างแก่ลูก แล้วยังพัฒนาคุณธรรมเหล่านั้นขึ้นมาในลูก ให้เขามีคุณธรรมเหล่านั้นพร้อมไว้ที่จะไปมีไปแสดงต่อเพื่อนมนุษย์

พรหมวิหาร ๓ ข้อต้น คือ เมตตา กรุณา มุทิตา นี้ โดยทั่วไปแค่เป็นเรื่องของ **ความรู้สึกที่ดีงาม** ในความสัมพันธ์ของ **คนกับคน** โดยที่เรามุ่งจะช่วยเหลือ **ทำให้เขา**

ส่วนในข้อ **อุเบกขา** มีความรู้สึกที่ดีเท่านั้นไม่พอ แต่ความรู้สึกต้องขึ้นต่อ **ความรู้** หรือสืบต่อจากความรู้ความเข้าใจความจริง ในความสัมพันธ์ระหว่าง **คนกับธรรม** ภายใต้อุบายความจริงของกฎแห่งธรรม ไม่ว่าจะเป็กฎธรรมชาติ หรือกฎแห่งยุติธรรมของสังคมมนุษย์ นี่คือ แค่มีความรู้สึกที่ดีเท่านั้น ไม่พอ และไม่ใช้แค่คนกับคน แต่ต้องถึงความรู้ และถูกต้องตามความจริง และนี่คือต้องให้คนรู้จักรับผิดชอบ โดยที่มิใช่แค่เราจะช่วย จะทำให้เขา แต่มีเรื่องที่จะให้เขารับผิดชอบ **ที่เขาต้องทำ** ซึ่งเรา **ดูให้เขาทำ**

ทบทวนความข้างต้นว่า คนไม่ใช่แค่สัมพันธ์กับคน แต่ชีวิตของเขาเป็นไปตามความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ และเขาต้องรับผิดชอบต่อกฎกติกาของสังคมอีกชั้นหนึ่งด้วย

ในขั้นนี้แหละที่แค่มีและแสดงความรู้สึกที่ดีต่อกันเท่านั้นไม่พอ แต่พ่อแม่จะต้องมี และใช้ความรู้ด้วย ทั้งรู้ความจริงของกฎแห่งธรรมนั้น และใช้ปัญญาปฏิบัติจัดการให้ ความสัมพันธ์นั้นถูกต้องเกิดผลดีที่สุด

พูดอย่างกว้างๆ “อุเบกขา” คือการมีท่าทีเฉยดูอยู่ (“อุเบกขา” แปลว่า ดูอยู่ใกล้ๆ คอยดู เฝ้าดู) ไม่เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซงให้เสียธรรมหรือความสมควรจะเป็นไปตามธรรม

โดยเริ่มจากขั้นที่ปรารถนาให้เขาอยู่ในธรรม ในความจริงความถูกต้องดีงาม ไม่ทำอะไรผิดพลาดเสียหาย พ่อแม่มีอุเบกขา วางตัวเป็นกลางได้ ในสถานการณ์ที่ลูกจะต้องรับผิดชอบตัวเขา หรือเขารับผิดชอบตัวเองได้แล้ว โดยเฉพาะเมื่อเขาโตเป็นผู้ใหญ่ มีครอบครัวของเขาเองแล้ว พ่อแม่ก็ดูอยู่ แต่ไม่เข้าไปแทรกแซงกวนวายในชีวิตครอบครัวของเขา ได้แต่เป็นที่ปรึกษา และพร้อมที่จะช่วยเหลือแก้ไขในคราวจำเป็นหรือสมควร

ขอรวบรัดว่า ในการเลี้ยงลูก พ่อแม่พึงใช้อุเบกขาให้ถูกต้อง ให้เกิดประโยชน์มากที่สุดต่อพัฒนาการของเด็ก โดยปฏิบัติดังนี้

ก) ฝึกความรับผิดชอบทั่วไป: เช่น

- ให้เขารู้เข้าใจว่าชีวิตของเขาต้องอยู่กับความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ ที่ไม่ขึ้นต่อความปรารถนาดีร้ายของคน แต่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ตั้งแต่ระบบการทำงานของอวัยวะต่างๆ ในร่างกายของเขาเอง ซึ่งพ่อแม่แม่รักใคร่ปรารถนาดีที่สุด ก็บันดาลให้ไม่ได้ เขาจึงต้องรู้เข้าใจ และรู้จักรับผิดชอบที่จะเป็นอยู่ปฏิบัติตัวให้ถูกต้องได้ผลดีที่สุดต่อชีวิตร่างกายและสุขภาพเป็นต้น จากความเป็นจริงของกฎธรรมชาตินั้น

- มิใช่เพียงความเป็นจริงของกฎธรรมชาตินั้น ทุกชีวิตทุกบุคคลต้องเป็นอยู่เป็นไปโดยขึ้นต่อกฎเกณฑ์กติกาในสังคมมนุษย์ด้วย ครอบครัวเป็นแบบอย่างต้นทางของสังคมใหญ่ ก็ต้องมีกฎกติกา ซึ่งไม่เข้าใครออกใคร พ่อแม่ก็เข้าข้างใครไม่ได้ ทุกคนต้องฝึกที่จะรับผิดชอบต่อกฎกติกานั้น เช่น พี่น้องรังแก หรือทะเลาะกัน ก็ต้องรับผิดชอบต่อระบบหรือกระบวนการยุติธรรมในครอบครัว

- ภายใต้อุเบกขา และกฎเกณฑ์กติกาในสังคมมนุษย์นั้น พ่อแม่แม่จะปรารถนาดีต่อลูกสุดหัวใจ ก็ทำให้แก่ลูกทุกอย่างไม่ได้ ในปัจจุบันต่อหน้านี้ พ่อแม่ก็มีใจอยู่ด้วยตลอดเวลา ที่จะทำให้หรือทำแทนได้ ยิ่งในกาลข้างหน้า พ่อแม่อยู่กับลูกตลอดไปไม่ได้ หรืออยู่ด้วยได้ไม่นานนัก จึงต้องให้ลูกฝึกทำให้ทำเองได้ ทำให้เป็นให้ดีให้เก่งให้พร้อมที่จะไปรับผิดชอบต่อชีวิตของตนเอง ให้พึ่งตัวได้ เป็นอยู่อย่างดีมีความเจริญอกงาม

ข) เพิ่มกำไรจากปัญญาที่นำอุเบกขามาใช้: ด้วยความตระหนักรู้ต่อความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ และกฎเกณฑ์กติกาในสังคมมนุษย์ กับทั้งคำนึงถึงกาลข้างหน้า ยาวนาน ที่พ่อแม่จะไม่อยู่กับลูกตลอดไป ซึ่งลูกจะต้องรู้จักรับผิดชอบต่อการดำเนินชีวิตด้วยตนเอง พ่อแม่ที่ฉลาดและมองเห็นการณ์ไกล ก็จะจัดเตรียมการให้ลูกมีโอกาสฝึกทำพัฒนาตนอย่างมากที่สุด และดีที่สุด

พ่อแม่ที่ฉลาดนั้น โดยใช้ปัญญามองว่า ลูกของเราควรทำได้ ทำเป็น ทำเก่งในเรื่องอะไรๆ บ้าง เมื่อคิดได้อย่างดีแล้ว ก็จัดเตรียมการให้ลูกฝึกให้เป็นให้เก่งพร้อมไว้ โดยแทนที่จะเอาแต่ทำให้เขา ด้วยเมตตา-กรุณา-มุทิตา ก็ทำให้เขาดู และดูให้เขาทำ ด้วยอุเบกขา โดยตนเองทำหน้าที่แนะนำและเป็นที่ปรึกษา ลูกก็จะพัฒนาก้าวไปอย่างดียิ่ง ต่อหน้าพ่อแม่ผู้ปรารถนาดีต่อเขาอย่างจริงใจ และพัฒนาได้เต็มที่ล่วงหน้าอย่างทันเห็นกับตาในบัดนี้

เอาละ เดี่ยวจะละเอียดซับซ้อนเกินไป ว่ากันคราวนี้ แค่นี้ก่อน

เราทุกคนทำได้

ให้สังคมนี้มีความสุข และมั่นคงสามัคคี

ฝรั่งว่าคนพุทธทำดีแค่นอนแผ่เมตตา จะว่าจะดำเขาก็ดูตัวเราให้ดีกว่า

ที่นี้ก็มาเข้าเรื่องสังคหวัตถุ ซึ่งเป็นเรื่องต่อเนื่องจากพรหมวิหาร ๔ ที่พูดไปแล้ว พรหมวิหาร คือธรรมประจำใจของพระพรหม หมายถึงธรรมที่เป็นคุณสมบัติของคนที่จะสร้างสรรค์อภิวาลโลกคือสังคม ซึ่งมี ๔ อย่าง ดังว่าไปแล้ว ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา แต่พรหมวิหาร ๔ นี้เป็นธรรมฝ่ายคุณสมบัติในใจ ยังไม่ได้ออกมาในภาคปฏิบัติการจริง

แต่เวลาเราพูดกันอธิบายกัน เราพูดเหมือนกับว่าพรหมวิหาร เช่นเมตตา ออกมาสู่ การปฏิบัติด้วย เพราะมันต่อเนื่องกันอยู่ คือมีอยู่ในใจแล้วก็แสดงออกมา แต่ที่จริงมัน เป็นเพียงขั้นคุณสมบัติในใจ ที่เป็นพื้นฐานของการแสดงออกอีกทีหนึ่ง การแสดงออกนี้ไม่ใช่ ตัวพรหมวิหารแล้ว ถ้าเรามีแค่พรหมวิหาร ก็ได้แค่ทำทีของจิตใจ ซึ่งเป็นคุณธรรมภายใน

ถ้าธรรมไม่ออกสู่การปฏิบัติ ก็จะมีผลน้อย ได้แค่มาแผ่เมตตา กัน อยู่แค่ปรารภนา ดี อยากให้คนอื่นเป็นสุข เหมือนเรานั่งสมาธิเสร็จ ก็แผ่เมตตาว่า “สพฺเพ สฺตฺตา...” “ขอสัตว์ ทั้งหลายทั้งปวง ที่เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันหมดทั้งสิ้น จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด...”

ฝรั่งบางคนมองดูพุทธศาสนาแค่ผิวเผิน แล้วเขียนหนังสือขึ้นมา อย่างอัลเบิร์ต ชไวเซอร์ (Albert Schweitzer) เขียนไว้ได้ความว่า เขาดูคำจำกัดความของคำว่า “ทำดี” ในพุทธศาสนา ก็คือ เว้นชั่ว แล้วก็ให้มีเมตตา กรุณา ไม่เห็นออกมาเป็นการปฏิบัติ เพราะฉะนั้น การทำความดีของชาวพุทธไม่มีผลอะไร เพราะไม่มีการปฏิบัติในระดับ สังคม เหมือนกับว่านอนแผ่เมตตาอยู่ในมุ้ง ก็เป็นการทำความดีแล้ว

ทัศนะของชไวเซอร์นี้ Prof. Robert L. Sutton ที่มาร่วมงานก่อตั้งคณะรัฐ ศึกษาศาสตร์ ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งได้พัฒนาต่อมา และตั้งเป็นสถาบัน บัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA) ในปัจจุบัน ได้นำไปอ้างในหนังสือชื่อว่า *Problems of Politics and Administration in Thailand* โดยชี้ให้เห็นว่า พุทธศาสนานี้ไม่ได้ช่วยให้สังคม พัฒนาเลย เพราะว่า การทำดีในพุทธศาสนา ก็แค่ไม่ทำชั่ว แล้วก็ให้มีเมตตา กรุณา เท่านั้นเอง

เมื่อเอาแค่มีเมตตาอยู่ในใจ อย่างที่ว่านอนแผ่เมตตาอยู่ในมุ้ง ก็เป็นการทำดีแล้ว ชาวพุทธก็เลยไม่ต้องทำอะไรที่เป็นปฏิบัติการในสังคม แล้วสังคมจะพัฒนาได้อย่างไร เพราะฉะนั้นเขาก็บอกว่า พุทธศาสนาเป็นเหตุปัจจัยหนึ่งที่ขัดขวางการพัฒนาประเทศ

ทีนี้ ถ้าจะให้ตี ชาวพุทธเองก็ต้องตรวจสอบตัวด้วย การที่เขาเขียนอย่างนั้น ก็เป็นโอกาสให้เราได้สำรวจตัวเอง ต้องมีอะไรแปลกตาเขา อาจเป็นอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสให้มองว่าเขาซุ่มทรัพย์ให้ ทีนี้ ชาวพุทธเราตอนนั้นก็มิไปโกรธตาชัตตัน ด่าเขาเยอะเหมื่อนกัน

ที่จริง ถ้าเราไปมัวด่าทอเขาอยู่ ก็ไม่ได้ประโยชน์ ถ้าเขาพูดผิดมา เราก็ชี้แจงให้ เป็นไปด้วยเหตุผล ด้วยปัญญา แล้วตัวเองก็ต้องสำรวจตนด้วยว่าเรามีข้อบกพร่องอย่างไร หรือเปล่า พระพุทธเจ้าก็ตรัสสอนไว้ว่า ถ้าใครมาติเตียนพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ อย่าไปโกรธเขา ถ้าเขาติเตียนไม่ถูก ก็ชี้แจงไปตามเป็นจริงว่า ความจริงเป็นอย่างไร

ทีนี้ เราก็สำรวจตัวเอง ที่จริง ชาวพุทธจำนวนมากก็อย่างที่ว่าเมื่อกี้ คือมีอาการที่ว่า เมื่อนำเอาธรรมมาใช้ ก็ใช้ไม่ครบถ้วน อย่างพรหมวิหาร ๔ ก็ใช้ไม่ครบ แล้วถามว่า เมื่อจะเชื่อมต่อกจากภาคคุณสมบัติในใจออกมาสู่ปฏิบัติการ เราก็ไม่ค่อยขัดกัน เรียกว่า แย่ทั้ง ๒ ชั้น วันนี่จึงมาพูดในเรื่องว่า เอาพรหมวิหารที่เป็น *ธรรมภาคคุณสมบัติในใจ* ออกมาทำให้เกิดผลทางปฏิบัตินอกตัว โดยมี *ธรรมภาคปฏิบัติการในสังคมมารับช่วงอย่างไร*

ก่อนจะพูดถึงการรับช่วงจากธรรมข้างในออกไปแสดงบทบาทข้างนอกนั้น มา ทบทวนหลักกันก่อน ได้บอกแล้ว มีหลักใหญ่อยู่ว่า “ธรรมทั้งปวงมีฉันทะเป็นมูล เป็นราก เป็นต้นตอ” (นันทมุลกา สัพเพ ธมมา, อภ.ทศก.๒๔/๕๘/๑๑๓)

ทีนี้ก็มีหลักย่อยต่อออกไปว่า “ฉันทะคือความอยากทำให้มันดี เป็นที่มาที่ตั้งต้นของพรหมวิหารทั้ง ๔ นั้น” (เฮเตสั [พรหมวิหารานั] อาที, วิสุทฺธิ.๒/๑๒๕)

ตามหลักที่ว่านั้น พรหมวิหาร (ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม - ธรรมประจำตัวของคนที่มีความจิตใจยิ่งใหญ่) ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา จึงออกมาจาก “ฉันทะ” ซึ่งเป็นต้นทาง หรือเป็นต้นกำเนิด คือ **ฉันทะ** ความปรารถนาดี ความอยากให้มันดี อยากทำให้มันดีนั้น

๑. ขยายออกมาเป็นความปรารถนาดีอยากให้เราอยู่ดีเป็นปกติสุข ก็เกิดเป็น **เมตตา**
๒. ขยายออกมาเป็นความปรารถนาดีอยากให้เรารอดพ้นทุกข์ภัย ก็เกิดเป็น **กรุณา**
๓. ขยายออกมาเป็นความปรารถนาดีอยากให้เราเจริญงอกงาม มีความสุขความสำเร็จ ยิ่งขึ้นไป ก็เกิดเป็น **มุทิตา**
๔. ขยายออกมาเป็นความปรารถนาดีอยากให้เราอยู่ในธรรม อยู่ในความจริง อยู่ในความถูกต้องดีงาม อยากให้เราไม่ทำอะไรผิดพลาดเสียหาย ก็เกิดเป็น **อุเบกขา**

เมื่อมองออกมาจากจุดเริ่มที่ **ฉันทะ** ก็จะมองเห็นความหมายของ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา (พรหมวิหาร ๔) ได้อย่างชัดเจน ดังที่ว่ามานี้

ที่นี้ จากพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ที่เป็นคุณธรรมในจิตใจนั้น ธรรมที่รับช่วงออกไปเป็นปฏิบัติการในสังคมก็มีเยอะ แต่ที่รับกันกับพรหมวิหาร ๔ นั้น โดยตรงอย่างเข้าสู่ด้วยกันเลยทีเดียว ก็คือ **สังคหัตถุ ๔** นี้แหละ (ชื่อก็บอกอยู่แล้ว “วิหาร” = ธรรมเป็นที่อยู่ของใจ, ธรรมประจำใจ; “สังคห” = ธรรมรวมสังคม)

“สังคหัตถุ” แปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์ “สังคห” แปลว่า การสงเคราะห์ “วัตถุ” แปลว่า ที่ตั้ง ถ้าพูดเป็นภาษาไทย ธรรมเป็นที่ตั้ง ก็คือหลักนั่นเอง วัตถุก็คือหลัก แล้วสังคหะ ก็คือการสงเคราะห์

ที่นี้ การสงเคราะห์แปลว่าอะไร ในภาษาไทย เราจะมองว่า การสงเคราะห์ก็คือการช่วยเหลือ แต่ที่จริงนั้นไม่ใช่ความหมายเดิมแท้ในภาษาบาลี ในภาษาบาลีนั้น คำว่า “สังคหะ” หรือ “สงเคราะห์” แปลตามตัวว่า จับรวมเข้าด้วยกัน เขามารวมไว้ด้วยกัน จับมารวมกัน เมื่อเอาคำนี้มาใช้กับคน สังคหะ-สงเคราะห์ มีความหมายที่ต้องมองต่อเนื้อเป็นชั้นๆ คือ จับคนมารวมกัน คือจับใจคนมารวมกัน (ยึดเหนี่ยวจิตใจ) คือทำให้เข้ามารวมกันเป็นสามัคคี หรือทำให้รวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว (เอกภาพ/เอกภาพ) ด้วยการให้ด้วยการพูดดี ด้วยการช่วยทำประโยชน์ หรือด้วยการเสมอสมานตัว (๔ วิธี)

ที่นี้ เมื่อจะแปลเป็นไทย ดูแล้วแปลยาก ก็เลยแปลแบบเอาใจความว่า “ช่วยเหลือ” ก็เป็นอันว่า ในภาษาไทย สังคหะ หรือสงเคราะห์ เรายอมให้แปลว่าช่วยเหลือ แต่ขอให้นักให้มองความหมายแท้ลึกลงไปอย่างที่ว่ามานั้น

มีเรื่องซับซ้อนอีกหน่อยหนึ่งว่า “สังคห” นี้ ในภาษาไทย เราเอามาใช้ตามรูปสันสกฤต โดยเราแยกใช้เป็น ๒ รูป ให้ต่างกันเป็น ๒ ความหมาย

รูปที่ ๑ เป็น “สงเคราะห์” หมายถึง จับคนหรือจับใจคนมารวมกัน อย่างที่ว่ามา

รูปที่ ๒ เป็น “สังเคราะห์” หมายถึง จับสารจับธาตุมาจัดรวมใส่กัน แล้วก็จำกัดความไปตามคำว่า synthesise โดยเป็นเรื่องของการบัญญัติศัพท์ ในที่นี้ เราไม่ยุ่งเกี่ยวกับ

ก็เป็นอันได้ความแล้ว “สังคหัตถุ” ก็คือ หลักการจับรวมคน หมายถึงหลักการที่จะยึดเหนี่ยวใจคน รวมคนเข้ามา ประสานคนให้ผนึกกัน รวมคนให้มีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ร่วมมือร่วมแรงร่วมใจกัน เป็นหลักสร้างความเป็นปึกแผ่น ความมั่นคง ความมีเอกภาพขึ้นในสังคม

(ขอให้สังเกตว่า **สังคหัตถุ ๔** คือ ให้ปัน พูดให้รักกัน ทำประโยชน์ให้เขา เอาตัวสวามนนี้ ตามปกติ พระพุทธเจ้าตรัสสำหรับสังคมทั่วไป คือสำหรับคฤหัสถ์ ชุมชนชาวบ้าน ประชาชน เพื่อให้อยู่กันดี มีสามัคคีอย่างที่ว่า;

แล้วสำหรับสังฆะ พระสงฆ์ หรือชุมชนพระ พระองค์ตรัสหลัก สาราณียธรรม/**สารณียธรรม ๖** ได้แก่ กายกรรมมีเมตตา วจีกรรมมีเมตตา มโนกรรมมีเมตตา แบ่งปันลาภทั่วกัน มีสติสามัญญตา และมีทิวฐิตามัญญตา ซึ่งลงท้ายทุกข้อว่า อันทำให้ระลึกถึงกัน ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ *สงคหาย-เป็นไปเพื่อสังคหะ อวิวาทาย-เพื่อไม่วิวาท สามคคิยา-เพื่อความสามัคคี เขภิภาวาย-เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน, ทั้งนี้พึงเทียบกันดู)*

ที่นี้ก็มาดูหลักให้ชัด **สังคหัตถุ ๔** คือ หลักการสงเคราะห์ ๔ อย่าง ได้แก่

๑. **ทาน** การให้ แจกจ่ายแบ่งปัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ จัดสรรให้มีกินมีใช้ทั่วถึงกัน
 ๒. **ปิยวาจา** พูดจान่ารัก พูดด้วยใจปรารถนาดี มีวาจาที่น่าชื่นใจชวนให้อยากทำอยากปฏิบัติการณ์นั้นๆ หรือชวนใจให้ร่วมมือ ให้มาพบปะพูดคุยใช้ปัญญาร่วมกันคิดการแก้ปัญหา ปรีกษาหาวิธีที่จะทำการ มีอะไรก็มาพูดจากัน คือใช้วิธีการแห่งปัญญา
 ๓. **อัตถจริยา** บำเพ็ญประโยชน์ ทำประโยชน์ให้ ช่วยด้วยแรงงานหรือกำลังความรู้ความสามารถ ดำเนินกิจการเพื่อประโยชน์แก่คน แก่ชุมชน แก่ประชาชน
- สามข้อแรกนี้ แสดงออกมาจากใจที่มีเมตตา หรือมีกรุณา หรือมีมุทิตา เป็นหลัก*

๔. **สมานัตตตา** มีตนเสมอสมาน เสมอกันในธรรม และสมานกันโดยธรรม ทั้งเข้าถึงและร่วมกันทำ แยกเป็น
 - สมานอัตตตา คือ มีตัวเสมอกัน เท่ากัน และเข้ากัน (เสมอภาค และสมานกัน)
 - สมานกิจจี้ คือ ร่วมงานร่วมการ ทำเท่ากัน (ตามกำลัง) และ ทำเข้ากัน
 - สมานสุขทุกข์ คือ ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน

ข้อ ๔ นี้ ทำด้วยใจมีอุเบกขาที่ถือตามธรรม ซึ่งมาคุมและชุมชน ๓ ข้อแรกที่มุ่งเพื่อคน

ตามนี้ ก็เห็นชัดว่า สังคหัตถุ ๔ เป็นธรรมภาคปฏิบัติการ และไม่ใช่ปฏิบัติลอยๆ เรือยเปื่อย หรือแค่ทำหลอกๆ แคหาเสียงหาคะแนน แต่จริงใจออกมาจากใจจริงที่มีพรหมวิหาร ๔ เป็นเนื้อแท้ เป็นประกันอยู่ในใจ เชื่อมโยงต่อกันตลอด

แต่คนไทยเวลานี้ ทั้งที่เป็นพุทธิกชน ก็มีความรู้แค่ฟังต่อพูดต่อกันมา จับหลักไม่ได้ แยกความหมายและเอามาใช้ไม่ถูก ว่าไปตามคำที่ยังติดปากอยู่นิด อะไรว๊วๆ ก็เมตตากรุณา เดี่ยวๆ ก็มีเมตตา อยู่แค่นี้ แล้วคนข้างนอก อย่าง Schweitzer หรือ Sutton เขาไม่ได้ศึกษาให้รู้หลักไปถึงไหน (ก็คนไทยพุทธิกะเองยังไม่รู้) เขารู้จักมาแต่ศาสนาแบบความเชื่อ (สำหรับฝรั่ง ศาสนาก็คือ faith อย่างที่รู้จักกันอยู่แล้ว) เขามาดูมาฟังคนไทย เอาตามที่ได้เห็นได้ยิน ก็จึงได้พูดอย่างที่เล่าข้างต้น

ที่ Schweitzer และ Sutton พูดยังได้ความทำนองว่า ทำดีของคนพุทธคนไทย ก็คือนอนแผ่เมตตาอยู่ในมุ้ง* (Schweitzer บอกว่าพุทธศาสนาเป็นแค่ an ethic of thoughts)

คนไทยพุทธิกะ เหล่าชาวพุทธนี่แหละ ต้องทำตามหลักไม่ประมาท มีอะไรผิดสังเกต ก็ตรวจสอบตัวเอง สำรววจุดอ่อนข้อผิดพลาด รีบแก้ไขตัวให้พร้อมให้เต็ม หากความรู้ ดูให้ชัด จับหลักให้ถูก อย่างสังคหวัตถุนี้ จะต้องพินขึ้นมา และเอาจริงเอาจังกัน ชุดพรหมวิหาร เช่นเมตตาตามัน เน้นได้สำหรับพระสงฆ์ เพราะท่านอยู่กับจิตใจมาก ไม่ค่อยมีกิจกรรม และสำหรับผู้ไปเข้ากรรมฐาน ทำสมาธิภาวนา ข้อเมตตาภาวนา กรุณาภาวนา เป็นต้น

แต่สำหรับประชาชน ญาติโยม เหล่าคฤหัสถ์ชาวบ้าน ซึ่งมีชีวิตอยู่กับกิจกรรมสารพัด ต้องยกเอาสังคหวัตถุขึ้นมาเน้น ทำกันให้จริงจัง (เดี๋ยวนี้ประดิษฐ์คำใหม่ๆ กันขึ้นมา เช่นจิตอาสา จิตสาธารณะ อะไร ก็ไม่ได้พ้นไปจากสังคหวัตถุ เช่นอรรถจริยา) เหมือนอย่างที่ท่านเน้น ในคัมภีร์ทั้งหลายยกขึ้นมาพูดทั่วไป ที่แยกยกมาเฉพาะข้อๆ นั้น เกลือ่นไป ที่พูดรวมชุดคลุมๆ แบบสรุป ก็มากมาย แต่เราไม่ใส่ใจ

สังคหวัตถุ ๔ นี้สำคัญแค่ไหน ดูง่ายๆ ท่านถือเป็นหลักสำคัญในการปกครองตลอดมา ตั้งแต่ครองบ้าน จนถึงครองเมือง บริหารประเทศชาติ จนแม้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ จะดีได้ ต้องไม่ขาด ๔ ข้อนี้ จะเป็นการเมืองที่ดี ก็บริหารสังคหวัตถุ ๔ นี้แหละ ให้เกิดผลดีที่หมายแก่ประชาชน โดยออกมาจากใจที่มีพรหมวิหาร ๔ ครอบเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา จึงจะประสบความสำเร็จจริง ไม่อยู่แค่การเมืองที่เล่นพอเป็นฉากบังการหาอำนาจ และล่าผลประโยชน์

แม้แต่คำว่า “ราชา” ท่านก็วิเคราะห์ศัพท์ไว้ จะเรียกว่าเป็นคำนิยามก็ได้ว่า “จตุหิสังคหวัตถุหิ ชน รมุเชตีติ ราชา.” (ชื่อว่า ‘ราชา’ เพราะทำให้ประชาชนขึ้นชมยินดีมีสุขเอิบอิม ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ, เช่น อ.จ.ป.๒/๘๗; ข.ป.๑/๒๐๖) จึงว่าเป็นหลักการปกครอง

ความเสมอภาค เสมอสมาน สำคัญอย่างไร จึงเอาไปคุมท้าย

ที่นี้ ที่มาพูดวันนี้ ก็ถือว่ารู้หลักนี้แล้ว มาทวนกันเท่านั้นก็พอ เพราะต้องการเน้นให้เห็นว่า สังคหวัตถุ ๔ นี้เป็นธรรมภาคปฏิบัติการ แล้วก็มาชี้ว่ามันโยงไปหาคุณสมบัติภาคในจิตใจอย่างไร ในแง่หลักก็เป็นอันว่าพูดคลุมไปแล้ว ที่นี้ก็พูดคุยกันแบบเรื่อยๆ สบายๆ

* เคยอ้างไว้แล้วในหนังสือ *พุทธธรรม* เอามาให้ดูกันอีก คือ

Albert Schweitzer, *Indian Thought and Its Development* (New York: Henry Holt and Company, 1936), p. 112 อ้างต่อใน

Joseph L. Sutton, *Problems of Politics and Administration in Thailand* (Bloomington: Institute of Training for Public Service, Department of Government, Indiana University, 1962), p. 3

ข้อ ๑ **ทาน** การให้ การแบ่งปัน ถ้าพูดในแง่ของการช่วยเหลือ ก็คือช่วยเหลือกัน ในเรื่องวัตถุสิ่งของ ทรัพย์สินเงินทอง เมื่อช่วยเหลือด้วยสิ่งของ เราพูดสั้นๆ ว่าให้

ข้อ ๒ **ปิยวาจา** วาจาเป็นที่รัก หรือวาจามีน้ำใจ ถ้าจะเอาคำว่าช่วยเหลือมาใช้ ก็คือช่วยด้วยถ้อยคำ แนะนำ บอก สอน ปลอบใจ ปลุกใจ จะแก้ปัญหา จะทำการใดๆ ก็รู้จักพูดดีๆ ให้เขาร่วมมือร่วมใจ วาจาเป็นตัวแสดงเป็นตัวแทนของปัญญา น้ำใจเช่นเมตตา ออกมาเป็นท่าที แต่วจีต้องออกมาจากปัญญา เพราะด้วยปัญญาจึงไปถึงธรรมถึงความจริง เมื่อพูดจากัน ถ้าอยู่แค่น้ำใจ ก็ได้แค่จ้อเอาใจกัน ต้องไปถึงปัญญาที่เอาธรรมเอาความจริง

ข้อ ๓ **อัตถจริยา** การประพฤติประโยชน์ หรือบำเพ็ญประโยชน์ คือ ช่วยด้วย เรี่ยวแรง ตั้งแต่กำลังกาย เช่นช่วยพยุงพาคนแก่ข้ามถนน ช่วยฝึกเด็กว่ายน้ำ ไปช่วยงานที่วัด ช่วยงานสาธารณณะ ฯลฯ ช่วยงานที่ใช้แรงสมอง ใช้ความรู้ใช้กำลังความสามารถในด้านต่างๆ

สามข้อนี้เป็นการช่วยเหลือกัน ช่วยเหลือด้วยสิ่งของเงินทอง ช่วยด้วยถ้อยคำ ช่วยด้วยเรี่ยวแรงกำลัง ทีนี้ต่อไป ข้อ ๔ **สมานัตตตา** อันนี้ไม่เห็นเป็นการช่วยเลย สามข้อแรกมีลักษณะสอดคล้องกัน แต่พอมาข้อสี่นี้ ไม่เหมือนแล้ว

นี่ก็ทำนองเดียวกับในพรหมวิหาร ๔ สามข้อแรก คือ เมตตา กรุณา มุทิตา ไปในแนวเดียวกัน แต่มาถึงข้อสี่ อุเบกขามีลักษณะพิเศษออกไป อย่างที่ว่าแล้ว สามข้อแรก เอื้อคน แต่ข้อสี่เอาธรรม นี่ก็เหมือนกัน ในสังคหวัตถุ ๔ สามข้อแรก เป็นเรื่องช่วยเหลือกัน อย่างที่วานั้น แต่มาข้อสี่ ไม่เห็นเป็นการช่วยเหลืออะไรเลย สมานัตตตา มีตนเสมอ ในสามข้อแรก เอื้ออวยแก่คนนั้นคนนี้ แต่มาถึงข้อสี่ สมานัตตตาว่าเท่ากันตามธรรม

ศัพท์เองก็บอกอยู่แล้ว “สมานัตตตา” มาจาก สมาน + อัตต + ตา สำหรับตัวท้าย คือ “ตา” ไม่ต้องเอาใจใฝ่มาก เป็นคำทางไวยากรณ์ แค่แปลว่าความ หรือภาวะ ดูแค่ ๒ คำหลัก คือ “สมาน” ที่จะแปลกันต่อไป กับ “อัตต/อัตตา” ที่แปลว่าตน

“สมาน” อ่านแบบบาลีว่าสมานะ แปลว่า เสมอ แต่พออ่านแบบไทยว่า สมาน (สะ-หมาน) คนไทยเข้าใจความหมายเป็นว่า เชื่อม ประสาน ทำให้ติดกัน ทำให้กลมกลืน ก็เลยกลายเป็นว่า “สมาน” แบบบาลีว่า เสมอกัน แต่ “สมาน” แบบไทยว่า ประสานกลมกลืน

อย่างไรก็ดี “สมาน” ตัวนี้ ไม่ว่าจะอ่านแบบบาลี หรือแบบไทย และไม่ว่าจะแปลแบบบาลี หรือแบบไทย จะว่าเสมอกัน เท่ากัน หรือว่า เชื่อมกัน ประสานกัน ก็ตาม ที่จริงทั้งหมดนั้นแหละ คิดว่าคงไม่ผิดหรอก ต้องมาจากบาลีตัวเดียวกันนี้ คือ “สมาน” นั่นเอง

ในภาษาไทย ปัจจุบันนี้เราชินกับคำแปล “สมาน” ว่าประสานเข้าด้วยกัน หรือ สมานกลมกลืนกัน จนกระทั่งคนไทยไม่เข้าใจความหมายที่แท้จริงของ “สมาน”

พอบอกว่า “สมาน” ของบาลีแปลว่าเสมอ หรือเสมอกัน คนไทยก็จับความหมายเพียงในแง่ว่าเท่ากัน ซึ่งเรานิยมใช้คำว่าเสมอภาค แล้วก็ติดอยู่กับความหมายในแง่ว่าเท่ากัน โดยโน้มเอียงไปในทางที่จะมองความหมายในเชิงแบ่งแยก จนลืมไปว่าคำว่าเสมอ หรือเสมอกันนี้ มองได้ทั้งเสมอในเชิงประสาน และเสมอในเชิงแย้งหรือแตกแยก

ที่นี้ คนไทยแต่เดิมสืบมา ได้มองความหมายของสมาน-เสมอ ในเชิงประสานกลมกลืน สอดคล้องกับความหมายเดิมในภาษาบาลี ซึ่งสมานเป็นความเสมอในเชิงประสาน อันนี้เป็นข้อสังเกตให้เห็นว่า ต่างกับยุคปัจจุบันที่คนมักมองความเสมอในความหมายเชิงแบ่งแยก ขอใช้คำให้แรงว่า แบ่งแยกและแก่งแย่ง

คนไทยปัจจุบันนี้มักมองความเสมอภาคในความหมายเชิงแบ่งแยกและแก่งแย่ง คือจะมองด้วยความรู้สึกแข่งกัน หรือว่าต่างฝ่ายก็จะต้องเอา เช่น เฟงจึงว่าเขาได้เท่าไร เราได้เท่าเขาไหม คำว่าเสมอ ก็คือเท่า ถ้าเขาได้ห้าสิบ เราก็ต้องได้ห้าสิบ ถ้าเขาได้ห้าสิบ เราไม่ได้ห้าสิบ แสดงว่าไม่เสมอภาค จะมีการจ้อง ที่ว่าจ้อง ก็คือตัวเองก็อยากจะได้ อยากจะเอา ก็ต้องได้เท่ากัน เมื่อต่างคนต่างจะเอาแล้ว จะมองความเสมอกัน จะมองความเท่ากัน ไปในลักษณะที่แบ่งแยกกัน แยกพวกแยกฝ่าย แล้วก็แก่งแย่งกัน

ที่นี้ ลองดูความหมายของคำว่า “เสมอ” แบบเดิม ซึ่งมาจากพระพุทธศาสนา ที่ท่านใช้คำว่า “สมาน” แล้วอ่านแบบไทยว่า “สะ-หมาน” ที่กลายเป็นประสานกลมกลืนถามว่า ทำไมเสมอจึงมีความหมายเป็นเชิงประสานกลมกลืนกันได้ อันนี้ไม่ยาก

ก็ดูความหมายเดิมสิ “สมานัตตตา” แปลว่า ความเป็นผู้มีตนเสมอ แล้วท่านก็อธิบายความหมายหนึ่งว่า คือ สมานสุขทุกขตา แปลว่า ความเป็นผู้มีสุขและทุกข์เสมอกัน คือ เสมอกันในสุขและทุกข์ แล้วเสมอกันในสุขและทุกข์ คืออย่างไร ก็อธิบายต่อไปสิ คือ เขาสุขเราก็สุขด้วย เขาทุกข์เราก็ทุกข์ด้วย นี่แหละ พอบอกว่าเสมอในสุขและทุกข์ ก็มีลักษณะของความร่วมกันทันทีเลย

เพราะฉะนั้น ในเวลาแปลเป็นไทย ที่ท่านว่ามีสุขและทุกข์เสมอกัน ก็จึงแปลเป็นไทยว่า “ร่วมสุขร่วมทุกข์” พอร่วมสุขร่วมทุกข์กัน คนก็เข้าถึงกัน ประสานเข้าด้วยกัน เข้าร่วมกันทันที หมายความว่า มีสุข ก็สุขด้วย มีทุกข์ ก็ไม่ทิ้งกัน นี่เป็นความหมายแต่เดิมมา ซึ่งน้อมให้รู้สึกได้ว่า เสมอนั้นคือร่วม ดังนั้น ไปๆ มาๆ “สมาน” ที่แปลว่าเสมอนี้ อ่านเป็นไทยว่า “สะ-หมาน” จึงมีความหมายเป็นประสานกลมกลืนไปเลย

ครั้นมาถึงเวลานี้ คนไทยมองความเชื่อมโยงไม่ติด สมานก็เลยมีความหมายต่างจากเสมอไปแล้ว ทั้งๆ ที่ตัวเดิมของมันก็คือเสมอ

แต่เราแยกเอาคำว่า “สมาน” ในภาษาบาลี ที่อ่านเป็นไทยว่า “สะ-หมาน” ให้มีความหมายเป็นว่าประสานกลมกลืน แยกต่างจาก “สมาน” ที่แปลว่าว่าเสมอ ไปเสียแล้ว

ก็เป็นอันว่า คำว่าเสมอ คือสมานในภาษาบาลีนั้น มาในคำว่าสมานัตตตา มีต้นเสมอกัน หมายถึงความเสมอภาค แต่เป็นความเสมอที่มีความหมายเชิงกลมกลืนเข้ากัน คือเมื่อเสมอกัน ก็กลมกลืนกัน เข้ากันได้ เข้าถึงกัน เข้าร่วมเข้ารวมกันได้ เหมือนอย่างที่ท่านแสดงความหมายเชิงประสานกลมกลืนนี้ไว้ว่า “ความมีต้นเสมอ (สมานัตตตา) คือความมีสุขทุกข์เสมอกัน (สมานสุขทุกข์ตา)” หมายความว่าร่วมสุขร่วมทุกข์กัน

พอคนร่วมสุขร่วมทุกข์ มันก็ประสานกลมกลืนแล้ว มันไม่มีการแบ่งแยก ไม่มาจ้องกันในแง่ที่จะแย่งชิงผลประโยชน์ว่าใครได้มากกว่ากัน ถ้าหากไปแก่งแย่งผลประโยชน์แล้ว มันก็ต้องแบ่งแยกกัน อันนี้แน่นอนไม่ใช่ใหม่

ที่นี่ คนปัจจุบันบางที่แทบนี้ก็ไม่ออกว่า เสมอภาคจะมีความหมายเชิงประสานได้อย่างไร อันนี้แสดงว่าคนเลยเถิดกันไปมากแล้ว เหตุที่เป็นอย่างนั้น ก็เพราะคนปัจจุบันนี้มองหลักความเสมอภาคได้อิทธิพลของทุนนิยม หรือลัทธิเศรษฐกิจที่มุ่งหาผลประโยชน์ของปัจเจกชน จนทำให้แต่ละคนมุ่งแต่เพียงจ้องหาผลประโยชน์ของตน แล้วความเสมอภาคก็มีความหมายมาสนองความต้องการอันนี้ คือความต้องการแย่งชิงผลประโยชน์ จึงทำให้แบ่งแยกกัน แล้วก็แก่งแย่งกัน ก็กลายเป็นว่า ถ้าแก่ได้ห้าสิบ ข้ำก็ต้องได้ห้าสิบ ถ้าแก่ได้ร้อย ข้ำก็ต้องได้ร้อย อย่างนี้ก็คือความหมายเชิงแก่งแย่งผลประโยชน์ และแบ่งแยก

เป็นอันว่า ความหมายของ “เสมอภาค” ในแบบของคนปัจจุบันที่ว่ามานั้น ต่างจากความหมายของเสมอภาคแบบสมานัตตตา ที่เป็นความเสมอกันแบบประสานกลมกลืนร่วมกัน ดังที่ว่าเสมอในสุขและทุกข์ คือมีสุขและทุกข์เสมอกัน ได้แก่วรร่วมสุขร่วมทุกข์

ต่อจากนั้นยังมีความหมายอีกว่า ที่ว่าเสมอกัน ก็ไม่ดูถูกไม่ดูหมิ่นกัน การไม่ดูถูกไม่ดูหมิ่นกัน ก็เป็นความเสมอชนิดหนึ่ง ที่ทำให้ประสานเข้ากันได้ ใช่ไหม พอไม่ดูถูกกัน ไม่ดูหมิ่นกัน ก็ทำให้เกิดความเสมอภาคเชิงสมาน เชิงประสาน เข้ากันได้ รวมกันได้

ต่อไปอีก ไม่เลือกที่รักผลัดที่ชัง (หรือไม่เลือกที่รักมักที่ชัง) และต่อไป ไม่เอาวัดเอาเปรียบกัน ก็เป็นความเสมอภาคเชิงประสานอีกเช่นกัน ก็ช่วยให้คนรวมกันสามัคคีกันได้

คนเราแม้จะช่วยกันดี มีการให้ มีการพูดดี แต่ลองไม่มีความเสมอภาคในข้อสุดท้ายนี้ ก็รักษาสังคมไว้ไม่อยู่ มันจะทำให้คนแตกแยกกันไปหมด เช่นว่า ลองให้หัวหน้าเลือกที่รักสี ทั้งๆ ที่ท่านก็ให้ วาจาก็พูดดี แต่พอเลือกที่รักผลัดที่ชัง ก็จบ ไม่สามารถรักษาความสามัคคีไว้ได้ ก็แตกแยกกัน เพราะฉะนั้น ข้อสุดท้ายคือสมานัตตตาจึงคุมหมดเลย และสาระของมันก็คือการรักษาความเป็นธรรมนั่นเอง เป็นความถูกต้องตามหลักการ

เพราะฉะนั้น สมานัตตตานี้จึงสอดคล้องกับอุเบกขา เพราะรักษารธรรม รักษาความถูกต้อง รักษาความควรจะเป็น รักษาความสมเหตุสมผล ความชอบธรรม ความยุติธรรม รวมทั้งความเสมอภาคนั้นแหละไว้ เป็นข้อปิดท้าย ว่าสมานัตว์ มีตนเสมอ มาคัดท้าย คูมหมดทั้งสามข้อต้น ให้ร่วมกัน เสมอภาค เป็นธรรม ยุติธรรม

พึงสังเกตว่าสังคหวัตถุ ๓ ข้อแรกเป็นการปฏิบัติต่อกัน แก่กัน เช่นให้แก่คนนั้น พุคตีแก่คนนี้ ช่วยทำให้แก่คนโน้น แต่ข้อ ๔ นี้เป็นการปฏิบัติด้วยกัน ร่วมกัน สมเสมอทั่วกัน

เมื่อมีสมานัตตตมาทำให้เข้าถึงกัน มาร่วมมารวมกันทำกิจการด้วยกัน ร่วมสุขร่วมทุกข์กันแล้ว ก็เป็นสถานการณ์ เป็นโอกาสให้ ๓ ข้อต้น ทั้งหมด ปิยวาจา และอัตถจริยา ถูกนำมาใช้ครบทั้งหมด ข้อ ๔ จึงสร้างสนามปฏิบัติกาไรให้แก่ ๓ ข้อต้นนั้น และข้อ ๔ สมานัตตตานี้ก็ดูแลคุมให้ใช้ ๓ ข้อต้นนั้นอย่างสมเสมอกันอีกด้วย เป็นความพร้อมเพรียง สามีคคีครบหมดทั้งคนทั้งธรรม

จึงได้พูดว่า หลักสังคหวัตถุ ๔ นี้ สืบเนื่องสอดคล้องกันกับหลักพรหมวิหาร ๔ โดยที่ว่าพรหมวิหาร ๔ เป็นคุณสมบัติ เป็นอาการ เป็นท่าที่อยู่ในใจ แล้วแสดงออกมาเป็นภาคปฏิบัติทางสังคหวัตถุ ๔

ปฏิบัติธรรม ทั้งมีในใจ และทำในสังคม ให้ทั้งครบ ทั้งพอดี

ที่นี้ก็มาดูความสอดคล้องกัน เริ่มตั้งแต่

ข้อ ๑ ทาน การให้ การช่วยเหลือกันด้วยวัตถุสิ่งของเงินทองทรัพย์สิน

หนึ่ง ในยามเขาเป็นปกติ เราให้ด้วยเมตตา ให้ด้วยความรัก เป็นความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน โดยที่ว่าเขาไม่ได้มีทุกข์หรือเดือดร้อนอะไร ยกตัวอย่างบ่อยๆ เช่นว่า สมัยก่อนนี้ คนไทยเรา เวลาทำกับข้าวอร่อยๆ เป็นพิเศษ เราก็จะแบ่งจะไปแจกให้เพื่อนบ้าน วันนี้ บ้านนี้แกงนี้ ก็แบ่งเอาไปให้บ้านโน้น พอวันพรุ่งนี้ บ้านโน้นทำกับข้าวนี้ อร่อยพิเศษ บ้านโน้นก็มาแบ่งให้บ้านนี้ อย่างนี้เรียกว่าให้ด้วยเมตตา ด้วยไมตรี โดยที่ว่าเขาไม่ได้เดือดร้อนอะไร เราก็ไปให้แก่เขา เป็นสถานการณ์ที่อยู่กันตามปกติธรรมดา นี้ บางทีก็แบ่งปันกันไป ทั้งๆ ที่ก็ไม่มีใครเดือดร้อน การให้แก่กันอย่างนี้ เรียกว่าให้ด้วยเมตตาหรือไมตรี

สอง เขาตกทุกข์ได้ยากเดือดร้อน คนถูกน้ำท่วมไฟไหม้ เราก็บริจาคเงินทองสิ่งของไปช่วย อย่างนี้เรียกว่าให้ด้วยกรุณา จะเห็นว่า เป็นการให้ในต่างสถานการณ์สอดคล้องกับคุณธรรมในใจคือพรหมวิหารที่ต่างข้อออกไป ข้อนี้เป็นการให้ด้วยกรุณา

ส่วน เขาทำความดีก้าวหน้าไป แต่ขาดเงินทอง เราก็ไปบริจาคเพื่อสนับสนุนการทำความดีนั้น อันนี้เรียกว่าเป็นการให้ด้วยมูทิตา แต่ในสังคมของเรานี้ จะเห็นว่า การให้ด้วยมูทิตา ดูทำจะน้อยกว่าให้ด้วยเมตตาการุณามาก การให้เพื่อส่งเสริมการทำความดีนี้ เราอาจจะเบาไปหน่อย

แต่เดิมนั้น การให้ด้วยมูทิตาเพื่อส่งเสริมการทำความดีนี้ ได้เป็นมาในประเพณี จนเป็นวัฒนธรรม ออกมาในรูปของการทำบุญทำกุศล การให้การบริจาคที่เรียกว่าทำบุญส่วนมากนี้ เป็นการให้ด้วยมูทิตา

ตัวอย่างสำคัญก็เช่นว่า วัดเป็นแหล่งการศึกษา เป็นแหล่งของการทำความดีงาม และสร้างสรรค์ กิจกรรมในวัด การศึกษา การให้การอบรมแก่พระสงฆ์ กิจกรรมสร้างสรรค์มาอยู่ที่วัดมากมาย เพราะวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษา และเป็นศูนย์กลางของสังคม เราต้องการมูทิตา จะส่งเสริมการศึกษา ส่งเสริมการทำความดีงามหรือการสร้างสรรค์ในสังคม เราก็เลยนิยมไปบริจาคให้วัด หรือไปทำทานกันที่วัด เช่นไปสร้างกุฏิ ก็คือสร้างที่อยู่สำหรับกุลบุตรที่จะไปพักอยู่อาศัยเพื่อบวชเรียนในชนบท ในชุมชน ในหมู่บ้านนั้นๆ ซึ่งทุกคนมีสิทธิ์จะมาอยู่ทั้งนั้น หมุนเวียนกันมาอยู่ต่อๆ กันไป ไม่รู้จบสิ้น

ในสมัยต่อมา ตอนหลังๆ ในยุคปัจจุบันนี้ คนมากทีเดียวไม่เข้าใจ มีการถามหรือตั้งข้อสงสัยว่า ทำไมสร้างวัดสร้างกุฏิสวยงาม ทำไมวัดสร้างที่ให้พระอยู่ดีกว่าชาวบ้าน ชาวบ้านรอบวัดยากจนมีที่อยู่แยะๆ แต่ที่วัดนี้สร้างกุฏิสวยหรืออยู่สบาย จริงอยู่ ปัจจุบันนี้ ก็อาจจะมีบ้างที่เลยเถิดไป อย่างที่อาจจะกลายเป็นการสร้างเพื่อส่วนตัว ที่พระองค์นั้นๆ ยากจะอยู่อย่างสุขสันต์ แต่อย่างนี้ไม่ใช่แบบของเดิม เรื่องเดิมไม่ใช่อย่างนั้น

ในประเพณีที่เป็นมาอย่างเดิมนั้น กุฏิเป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชนนั้น เพราะวัดทั้งวัดเป็นสมบัติของชุมชนอยู่แล้ว ไม่เป็นของผูกขาดแก่ใคร พระที่อยู่ในวัดก็ไม่ได้เป็นเจ้าของกุฏิ เวลาสร้างกุฏิขึ้นมาแล้ว ชุมชนเป็นเจ้าของร่วมกัน แล้วคนในหมู่บ้านนั้นก็หมุนเวียนกันมาอยู่ โดยเฉพาะก็มากับประเพณีบวชเรียนนั่นแหละ บวชกันมาตั้งแต่ปู่แต่ทวด มาถึงพ่อก็ไปบวชที่วัดนั้น มาถึงลูกก็ไปบวช ลูกไปบวช ก็เพื่อไปเรียนหนังสือ ก็ไปอยู่ที่กุฏินั้น ได้ใช้กุฏินั้น เพราะกุฏินั้นเป็นสมบัติร่วมกันของหมู่บ้าน เป็นสมบัติส่วนรวม เพราะฉะนั้นชาวบ้านจึงเห็นความสำคัญของสมบัติส่วนรวมนี้ สมบัติส่วนตัวจะมีบ้างก็ระวังเอาเถอะ แต่ส่วนรวมที่เราใช้ประโยชน์ร่วมกัน และใช้เพื่อความดีงามนี้ ต้องเอาใจใส่

เป็นอันว่า การให้ด้วยมูทิตานั้นมีเรื่อยมาแล้ว ก็คือการทำบุญที่วัดนั่นเอง ส่วนการให้ด้วยเมตตาการุณาก็มีอยู่เป็นปกติของหมู่ชาวบ้านอยู่แล้ว ในชีวิตประจำวันก็มีน้ำใจต่อกัน เวลาตกทุกข์ได้ยาก ก็ช่วยเหลือกันไป แต่พอจะสร้างสรรค์ให้ทานแบ่งปันด้วยมูทิตา ก็ไปส่งเสริมกิจกรรมการงานของวัด เช่นสร้างกุฏิ สร้างโบสถ์ สร้างศาลา

ศาลาเป็นที่ประชุมของชุมชน ศาลาการเปรียญเป็นที่ชาวบ้านมาทำกิจกรรมของชุมชนร่วมกัน มาฟังธรรม มารักษาศีล มาอยู่ค้างคืน รักษาอุโบสถ เป็นที่ประชุมของชาวบ้านทั้งหมด บ้านแกมเวลามีภัยอันตราย เช่นถูกไฟไหม้ ก็มาพักพิงหลบภัยอยู่อาศัยกันที่ลานวัด ใช้ศาลาวัดอีก สมัยก่อนนี้ ตอนมีสงคราม บ้านเมืองถูกข้าศึกรุกราน ในหลวงจะยกทัพออกไป ก็ต้องหาวัดใหญ่ๆ ไปประชุมกันที่ลานวัด เป็นต้น เป็นอันว่าวัดเป็นศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชน

ต่อมา เราไม่เข้าใจความหมายเดิมนี้อีก ก็ชักจะทำอะไรๆ เพิ่มขึ้นหมด แม้แต่พระองค์เอง ก็ไม่รู้ว่าที่ตัวเองมีวัดนี้ ก็เพื่อสนองความต้องการของชุมชน เป็นประโยชน์แก่สังคมเลยนึกว่าวัดนี้เป็นของตัวเอง แล้วก็เอาใจใส่แต่การที่ตัวเองจะอยู่ให้สบาย กุฎิกลายเป็นของส่วนตัวไปเลย อย่างนั้นก็มีส่วนเป็นเหตุผลให้ชาวบ้านเขาเอาไปตีเทียนได้เหมือนกันว่า เออ... พระนี่อยู่สบาย สร้างกุฏิอยู่หรูหราดีกว่าชาวบ้าน

เป็นอันจะต้องทำความเข้าใจกัน คนไทยจะต้องเข้าใจให้ถูกต้องว่า ที่จริงนั้น ในความหมายเดิม หมดทั้งวัดนั้นแหละ ก็คือสมบัติร่วมกันของชุมชนหรือสังคม แล้ววัดก็เป็นที่เป็นช่องทางที่จะทำให้สังคมมีความเจริญก้าวหน้า เป็นแหล่งของการสร้างสรรค์ทำความดี เราจึงเรียกว่าไปทำบุญ เราจึงไปบริจาคให้วัด อันนี้แหละเข้าหลักที่เรียกว่า ให้ด้วยมูทิตา เอาละ เป็นอันว่า ช้อทาน-ให้ ออกมาจากพรหมวิหารได้ทั้งเมตตา-กรุณา-มูทิตา

ข้อ ๒ **ปิยวาจา** พูดหรือช่วยเหลือกันด้วยถ้อยคำ ก็เช่นเดียวกัน ยามปกติ เขาไม่ได้เดือดร้อนเป็นทุกข์อะไร เราก็พูดจาไพเราะอ่อนหวาน สุภาพอ่อนโยน เจอกันก็ทักทายปราศรัย เป็นมิตรมีไมตรี พูดดีต่อกัน นี่คือปิยวาจา พูดดีด้วยเมตตา

ต่อมา เขาเดือดร้อน หรือตกทุกข์ หรือประสบปัญหา เราก็ช่วยด้วยวาจา เช่นไปพูดปลอบโยน ให้กำลังใจ ให้ไม่ท้อถอย หรือว่าเรามีสติปัญญาดี ก็พูดแนะนำให้ความรู้ในการที่จะแก้ปัญหา หรือให้คำปรึกษาบอกวิธีแก้ปัญหา ว่าควรจะทำอย่างนี้ๆ ปิยวาจาในกรณีนี้ก็อปิยวาจา พูดดีที่เป็นการช่วยด้วยวาจา ซึ่งเกิดจากกรุณา คือพูดดีด้วยกรุณา

ต่อไป เขาทำความดีก้าวหน้าไป หรือทำงานสร้างสรรค์เป็นประโยชน์เพิ่มขึ้น เราก็ไปพูดส่งเสริมเพิ่มกำลังใจ สนับสนุนให้เขาทำได้ขยายออกไป เขาประสบความสำเร็จในสิ่งที่ตั้งใจ เราก็ไปพูดจาแสดงความพลอยยินดีด้วย ส่งเสริมสนับสนุนยิ่งขึ้นไป อย่างนี้ก็พูดดีด้วยมูทิตา เป็นอันว่าครบแล้ว ปิยวาจา ออกมาจากเมตตาก็ได้ ออกมาจากกรณาก็ได้ ออกมาจากมูทิตาก็ได้

ข้อ ๓ **อิตถจริยา** บำเพ็ญประโยชน์ ช่วยเหลือด้วยเรี่ยวแรงกำลังความสามารถ อันนี้ก็เช่นเดียวกัน เขาอยู่เป็นปกติ ไม่ได้เดือดร้อนอะไร เรามีแรงดี มีกำลังมาก ก็ช่วยเขายกข้าวยกของให้ ยกเก้าอี้ให้ อะไรอย่างนี้ แม้แต่ที่ง่ายๆ เหมือนอย่างว่าเพื่อนของเรานี้ เขาก็ไม่ได้เดือดร้อนอะไร เดินไปด้วยกัน เขาถือของหนักกว่าเรา เขาก็ถือไหว แต่เราไปด้วย มือเราว่างกว่า เขาก็บอกว่าเดี๋ยวๆ แบ่งมานี้ เราช่วยถือบ้าง ก็แบ่งเบาเขาไป เป็นการสละแรงงานของเราทำประโยชน์แก่เขา คือช่วยเหลือด้วยเมตตา

ในสถานการณ์อื่น มีคนประสบความทุกข์เดือดร้อน เช่นตกน้ำ เขาวายน้ำไม่เป็น เราแข็งแรงและว่ายน้ำเป็นด้วย เราก็สละเรี่ยวแรงกำลังของเรา โดดน้ำลงไปช่วยคนตกน้ำ นี่ก็เป็นอิตถจริยาด้วยกรุณาแล้ว คือบำเพ็ญประโยชน์โดยเอาเรี่ยวแรงช่วยด้วยกรุณา

ต่อไป เขาทำความดีกัน มีการสร้างอะไรที่เป็นประโยชน์ เราก็เอาแรงเข้าไปช่วยสนับสนุน อย่างสมัยโบราณที่บอกแล้วว่าวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นแหล่งที่ทุกคนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน เวลามีการสร้างกุฏิ ก็คือสร้างที่อยู่อาศัยของผู้คนที่จะได้ไปบวชไปเรียน คนละสามเดือนบ้าง มากหรือน้อยกว่านั้นบ้าง จะได้ใช้กุฏิที่นั่นกันไปอีกนาน ที่นี้พอที่วัดสร้างกุฏิ ชาวบ้านก็ไปสละแรงช่วยกัน ในกรณีนี้ การสละแรงงาน เอาแรงงานไปช่วย ก็เป็นการสนับสนุนการทำความดี เรียกว่าช่วยด้วยมุทิตา ไม่ว่าจะไปช่วยสร้างกุฏิ ไปช่วยขุดบ่อน้ำ หรืออย่างประเพณีประจำปีก็ไปช่วยขนทรายเข้าวัด การที่ชาวบ้านไปสละแรงงาน แม้แต่ช่วยขนทรายเข้าวัด ก็เป็นการปฏิบัติอิตถจริยาด้วยมุทิตา ตกกลางครบแล้วนะ

สังคหวัตถุ ๔ เป็นภาคปฏิบัติการในสังคัม ออกมาจากคุณธรรมในใจคือพรหมวิหาร ก็เอาสังคหวัตถุ ๓ ข้อแรก คือ ทาน-ให้ ปิยวาจา-พูดดี และอิตถจริยา-ทำประโยชน์ ไปคู่กับพรหมวิหาร ๓ ข้อแรก คือ เมตตา กรุณา มุทิตา เป็น ๙ สถานการณ์ เป็นอันว่า ทาน ให้ด้วยเมตตา ก็ได้ ให้ด้วยกรุณา ก็ได้ ให้ด้วยมุทิตา ก็ได้, ปิยวาจา พูดดีด้วยเมตตา ก็ได้ พูดดีด้วยกรุณา ก็ได้ พูดดีด้วยมุทิตา ก็ได้, อิตถจริยา ทำประโยชน์ด้วยเมตตา ก็ได้ ด้วยกรุณา ก็ได้ ด้วยมุทิตา ก็ได้ ๙ สถานการณ์ สอดคล้องกันหมด

ต่อไป ข้อ ๔ **สมานัตตตา** ความมีตนเสมอ ข้อนี้บอกแล้วว่าตรงออกมาจากอุเบกขา สามข้อแรกนั้นเป็นการปฏิบัติต่อกัน แก่กัน ให้ ก็ให้แก่กัน ปิยวาจา ก็พูดต่อกัน แล้วอิตถจริยา ก็ช่วยทำให้แก่กัน แต่ข้อสี่ คือสมานัตตตานี้ ไม่ใช่แค่แก่กัน ต่อกัน แต่ถึงตัว เอาตัวเข้าร่วม เข้าคลุกเลย ข้อสมานัตตตานี้ จึงมีลักษณะต่างออกไป ไม่ใช่แค่ต่อกันแล้ว แต่เข้าถึงกัน เข้าร่วมกันเลย โดยมีความเท่าเทียมกัน เสมอภาคแบบประสาน เสมอสมาน โดยมีอุเบกขาเป็นฐาน และมีสามข้อแรก เมตตา กรุณา มุทิตา เข้ามาพร้อมอยู่ด้วย

สมานัตตตาได้พร้อมหมด แต่ตัวที่เป็นหลักยืนเป็นฐาน คืออุเบกขา เพราะเป็นตัวรักษาธรรม รักษาความเป็นธรรม ความเสมอภาคเสมอกันนี้ต้องอาศัยความเป็นธรรม แต่อย่างทีบอกแล้วว่าเสมอคือสมาน เสมอแบบประสาน เจอทุกข์ก็เจอด้วยกัน มีสุขก็มีด้วยกัน แต่ถ้าเวลาเจอทุกข์แล้วทั้งกัน ก็ไม่เป็นธรรมแล้ว เมื่อทุกข์ก็ทุกข์ด้วยกัน สุขก็สุขด้วยกัน ร่วมสุขร่วมทุกข์ ก็มีความเป็นธรรม เสมอภาคแบบประสานกัน แล้วก็ไม่ดูถูกไม่ดูหมิ่นกัน ไม่เลือกที่รักผิดที่ชัง ไม่เอารอดเอาเปรียบกัน

เสมอภาคคุมท้ายสังคหัตถ์ ให้สังคหธรรมคุมท้ายวินัยของชาวบ้าน

จะเห็นว่า การปฏิบัติอย่างเสมอกันหรือเสมอภาคนี้ รวมความหมายไปถึงว่าไม่ลำเอียงด้วย นี่แหละสมานัตตตาจึงต้องมาเป็นตัวคุมท้ายเป็นดูลของชุดสังคหัตถ์ ๔ นี้

เห็นได้ง่ายว่า ใน ๓ ข้อแรกนั้น ถ้าเป็นคนต่อคน หรือตัวต่อตัว ทานก็ให้ไป ปิยวาจาก็พูดดีไป อุตถจริยา ก็ทำประโยชน์ช่วยเหลือเขาไป

แต่พอมีหลายคน ไปเกี่ยวข้องกับคนหลายๆ คราวนี้สมานัตตตาก็ต้องเข้ามาปรับมาคุมละ ต้องให้เสมอภาคกัน ให้เสมอสมานกัน ไม่ใช่ว่า ถ้าเป็นคนโน้นละก็ให้พิเศษ แต่ถ้าเป็นคนนั้นก็ให้นิดหน่อย ถ้าเป็นคนนี้ละก็ปิยวาจาหวานจ้อย แต่ถ้าเป็นคนโน้นวาจาไม่ค่อยเป็นปิยะ ถ้าเป็นคนนั้นอุตถจริยาช่วยทำให้เต็มที แต่พอมานคนนี้ อุตถจริยาพอขอไปที หรือเวลาตัดสินวินิจฉัยอะไร ก็เข้าข้างคนโน้นคนนี้ ก็เสียความเสมอภาค ไม่มีสมานัตตตา (พูดสั้นๆ ว่า ไม่มีสมานัตต์) แต่พอมีความเสมอภาคแบบนี้ ก็เข้ากันได้หมด มีสามัคคีได้

ข้อคุมท้ายคือสมานัตตตานี้มีเรื่องพูดมากมาย แต่ในที่นี้ก็แค่ให้รู้เข้าใจหลักไว้ ขอให้สังเกตอีกนิดว่า คำบาลีส้าคำขวัญที่แปลว่าเสมอกัน เท่ากัน มี ๒ คำ คือ สมาน (อ่านว่า สมานะ) และ สม (อ่านว่า สมะ)

แต่ตามที่ใช้ในภาษาไทย ๒ คำนี้ ว่าตามรูปศัพท์มีความหมายมากมายอย่าง จนมีการแยกว่า ถ้าเป็นคำบาลีหมายความว่าอย่างนี้ ถ้าเป็นคำไทยหมายความว่าอย่างนั้น แต่ที่จริงน่าจะเป็นความหมายแยกแ่งแยกนัยออกไปของคำบาลีเดิมเดียวกันนั่นเอง ถ้านำความหมายตามแก่นัยเหล่านั้นมามองหลักธรรมนี้ ก็จะได้ความเข้าใจชัดเจนเห็นแง่มุมครบถ้วนขึ้น ซึ่งมีทั้งว่า เสมอ สมาน เสมอภาค เท่ากัน เท่าเทียม เชื่อม ประสาน สม สมกัน เหมาะกัน เหมาะสม เข้ากัน รับกัน ตรงกัน พอดี สมดุล ดังนี้เป็นต้น ไม่ใช่มองแค่เท่ากันที่อู๋

ว่ากันในขั้นพื้นฐาน บอกว่า ทุกคนเสมอกันต่อหน้ากฏธรรมชาติ เช่นเกิดมาแล้ว ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย กฏธรรมชาตินี้แน่นอนนัก แต่บางคนเกิดแล้วตายเลย ได้แค่เกิดกับตาย ไม่ได้แก่ไม่ได้เจ็บ แต่ถ้าเขาอยู่นานไป ก็ต้องแก่ แต่ก็อีกแหละ บางคนแก่ช้า บางคนแก่เร็ว นี่ก็ขึ้นต่อเหตุปัจจัยที่หลากหลาย รวมแล้วก็เสมอกันตามธรรม (เช่นต้องดูเหตุปัจจัยเกี่ยวข้องที่ทำให้มองเห็นเป็นต่าง)

บอกว่า ทุกคนเสมอกันต่อหน้ากฏหมาย (คือต่อหน้ากฏมนุษย) นี่ก็จริง แต่จริงตามหลักการที่มนุษยตกลงกัน ถือว่าจริงตามตัวบท ซึ่งออกผลไม่เด็ดขาด ชักจะไม่แน่นอนัก เช่นขึ้นต่อการบังคับใช้กฏหมาย เป็นต้น คือเป็นเรื่องของสังคมมนุษย ที่มนุษยจะรักษาธรรมตามข้อเรานั้นได้หรือไม่ ยังมีการบิดการเบี่ยงการปลิวการแฝงการบังเป็นต้นได้

บางที่มองความเสมอภาคว่าเท่ากันอย่างเด็ก เช่น เห็นชายสองคนกินข้าวไม่เท่ากัน คนหนึ่งกินจานเดียว อีกคนหนึ่งกิน ๓ จาน ก็บอกว่าไม่เสมอภาค ได้อาหารไม่เท่ากัน แต่พอดูตามจริงคือ คนที่กินจานเดียวนั้นมีโรคตัวเล็กผอม เขากินได้แค่นั้น ถ้าขึ้นกิน ๓ จาน ก็ผืน อาจจะถูกแน่นถึงตาย ส่วนคนที่กิน ๓ จานนั้น ร่างกายใหญ่โตแข็งแรงมาก ทำงานหนัก ถ้าเขากินจานเดียว ก็ไม่หายหิว อาจจะทำอ่อนเพลียหรือตายเป็นลมไปเลย นี่ก็ให้เขามีสิทธิกินได้เท่ากันแล้ว และเขาก็เสมอกันตามธรรม คือ ตามเหตุปัจจัยตามเหตุผล บางทีก็ว่าตามความเหมาะสม หรือสมส่วนพอดีเท่านั้น

หลายคนมาสมัครเข้าทำงาน เขาตั้งเกณฑ์วางมาตรฐานกันไว้โดยพิจารณาตามธรรมอย่างมีเหตุผลเหมาะสมพอดีลงตัวเป็นธรรมแล้วว่า ผู้ที่มีคุณสมบัติเป็นความรู้ความสามารถมีประสบการณ์เท่านี้ อย่างนี้ ให้ได้ตำแหน่งนี้มีเงินเดือนแค่นี้ ส่วนผู้ที่มีคุณสมบัติเท่านี้ อย่างนั้น ให้ได้ตำแหน่งนั้นมีเงินเดือนแค่นี้ ทุกคนมีสิทธิเท่ากันเสมอกัน สอบคัดแล้ว ก็ได้ตำแหน่งต่างกัน มีเงินเดือนไม่เท่ากัน และนี่ก็เป็นความสมเสมอตามธรรม

บางที่มีมาตรฐานตั้งเกณฑ์ไว้ว่า ในอาชีพนี้ งานตำแหน่งนี้ๆ เสี่ยงอันตรายเกินไป สำหรับคนเพศนี้วัยนั้น ก็ไม่ให้รับเข้าทำงาน ถ้าเป็นจริง ก็เป็นความเสมอภาค ที่เสมอกันสมกับคนนั้นๆ ตามธรรม ถ้าต่อมา สถานการณ์และเหตุปัจจัยเกี่ยวข้องเปลี่ยนไป ที่เคยเสี่ยงอันตรายก็หายเสี่ยงแล้ว ก็แก้ไขกฏกติกาให้เข้ากันสมกันตามเหตุปัจจัย ก็เป็นความเสมอภาคสมเสมอกันตามธรรม

ในบ้านอันเป็นชุมชนย่อยของครอบครัวซึ่งเป็นสังคมหน่วยเล็กที่สุด ทุกคนก็ปฏิบัติสมานัตตตา ตั้งแต่พ่อแม่มีความเสมอภาค เอาตัวเสมอสมานกับลูก

พ่อแม่ทำงานในการอาชีพของตัวเอง ลูกก็ทำงานในการศึกษาที่จะเตรียมตัวให้พร้อมสำหรับการอาชีพที่เหมาะสมแก่ตน ต่างคนทำงานชีวิตตามความเหมาะสมควรสมพอดีกับสภาพชีวิตของตนเสมอกัน พ่อแม่กับลูกน้อยรับประทานอาหารต่างประเภทต่างปริมาณกัน ให้เหมาะสมพอดีต่อการที่จะมีทั้งสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดีของตนๆ นี่ก็เป็นความเสมอภาคที่จะให้เสมอสมานกันตามธรรม

การปฏิบัติต่อกัน และการแสดงออกทั้งหลาย ของคนที่ต่างกันตามธรรมดา เช่น เป็นเด็กเป็นผู้ใหญ่ เป็นความเสมอภาค เสมอสมานกันได้ เมื่อต่างกันไปตามที่จะเป็นความเหมาะสมพอดีตามธรรม ข้อสำคัญอยู่ที่ต้องรู้ธรรมที่เป็นเกณฑ์ของความเสมอสมพอดีนั้น

พูดรวมๆ ก็คือเป็นความเสมอกันตามธรรม อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสในระดับสูงสุดว่า “พระโสดาบันเป็นสมานัตตี่(มีตนเสมอ)กับพระโสดาบัน พระสกทาคามีเป็นสมานัตตี่กับพระสกทาคามี พระอนาคามีเป็นสมานัตตี่กับพระอนาคามี พระอรหันต์เป็นสมานัตตี่กับพระอรหันต์”

สังคหัตถุระดับสูงสุดนี้ เรียกว่า “เขตทัคคะ” พระพุทธเจ้าตรัสไว้ครบทั้ง ๔ สังคหัตถุ ถ้าชวกันปฏิบัติ ก็จะได้ชวกันในเรื่องที่อุดมศีล อุดมธรรม อุดมปัญญา เจริญก้าวหน้าพร้อมทั้งอามิสไพบูลย์ และธรรมไพบูลย์ ดังนี้ (อ.จ. นวก. ๒๓/๒๐๙/๓๗๗)

เขตทัคคะแห่งทาน ได้แก่ ธรรมทาน (ให้ธรรม-ความรู้-ปัญญา), เขตทัคคะแห่งปิยวาจา ได้แก่ แสดงธรรมบ่อยเนือง แก่ผู้ต้องการ ที่เจียโสดลงสดับ (ตั้งใจฟัง), เขตทัคคะแห่งฮัตถจริยา ได้แก่ พาคนไม่มีศรัทธาให้มามั่นในความเปี่ยมศรัทธา พาคนทุศีลให้มามั่นในความเปี่ยมศีล พาคนตระหนี่ให้มามั่นในความเปี่ยมเสียสละ พาคนทราญปัญญาให้มามั่นในความเปี่ยมปัญญา, เขตทัคคะแห่งสมานัตตตตา ได้แก่ พระโสดาบันเป็นสมานัตตี่กับพระโสดาบัน...พระอรหันต์เป็นสมานัตตี่กับพระอรหันต์

ในที่สุดก็มาลงท้ายที่สมานัตตตตา ความมีตนเสมอสมาน ซึ่งทำให้เข้ากันได้กลมกลืน ความเสมอภาคจึงเป็นเรื่องของความประสานกลมกลืน อย่างที่ว่ามานี้ ก็สอดคล้องกันหมด เป็นอันว่า นี่คือนี่สังคหัตถุ หลักการสงเคราะห์ ๔ ประการ ซึ่งเป็นภาคปฏิบัติการ ออกสู่สังคม โดยสืบเนื่องรับกันกับคุณธรรมในใจ ที่เรียกว่าพรหมวิหาร ๔

ถ้าไม่มีสังคหัตถุ ๔ นี้ พรหมวิหาร ๔ ก็อยู่แค่นใจ ไม่มีผลช้ดออกมาต่อสังคม แต่ถ้าไม่มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นพรหมวิหารอยู่ในใจ สังคหัตถุ ๔ ที่เป็นภาคปฏิบัตินี้ก็

หนึ่ง เกิดขึ้นได้ยาก เพราะการที่สังคหะจะเกิดขึ้น ต้องมีแรงจูงใจ เช่นว่า ท่าน-การให้ ถ้าไม่มีเมตตาความรัก หรือกรุณาความสงสารอยากช่วยเหลือ มาเป็นแรงจูงใจ ก็ต้องมีแรงจูงใจอย่างอื่น เช่น อยากได้หน้าได้ตา เอาละสิ กลายเป็นว่าให้เพราะอยากได้หน้าได้ตา หรือมีผลประโยชน์ตอบแทน หวังผลประโยชน์จากเขาในระยะยาว เสียหน่อยง่ายหน่อยเพื่อให้ได้มาก หรือว่าหวังได้ผลตอบแทนเป็นยศ เป็นเงินตรา เป็นเหรียญตรา อะไรอย่างนี้เป็นต้น ไซ้ใหม่ เป็นอันว่า ถ้าไม่มาจากพรหมวิหารเป็นฐานอยู่ในใจแล้ว ภาวปฏิบัติทางสังคหะ ก็เกิดขึ้นได้ยาก

สอง ถึงแม้ว่าถ้าปฏิบัติการณ์นั้นเกิดขึ้น ก็ไม่จริงใจ เมื่อไม่จริงใจ ก็ไม่พอดี ไม่ตรงไม่พอไม่เข้ากับกรการแก้ปัญหา แต่ถ้าเกิดจากคุณธรรม มันก็จะพอดี เขาเจอสถานการณ์อย่างนี้ เราก็มีกรุณาให้เขา และมีอุเบกขาไปคุยว่าให้อยู่ในเหตุในผล แต่ถ้าให้โดยมีแรงจูงใจอื่นอย่างที่ว่าเมื่อกี้ เช่นต้องการผลตอบแทน ต้องการได้หน้าได้ตา ก็จะไม่เป็นการให้ที่พอดีไปได้ อันนี้ ถ้าได้หน้าได้ตา ก็ให้ ให้จนกระทั่งเกินกว่าที่ควรจะให้ แล้วทีนี้ถ้าไม่ได้หน้าไม่ได้ตา ก็เลยไม่ยอมให้ หรือสักว่าให้นิดๆ หน่อยๆ อย่างนั้นสังคหะไปไม่ไหว ในระยะยาวสังคหะก็พิการเลย แต่ถ้ามีธรรมอยู่ในใจ ให้ด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ก็พอดีเลย

ก็เป็นอันว่า ปฏิบัติการที่ออกสู่สังคหะ ถ้าไม่มีคุณธรรมในใจเป็นฐาน เป็นแรงจูงใจ ขับต้น จะเกิดขึ้นได้ยาก ถึงแม้เกิดขึ้น ก็จะไม่จริงใจ และไม่มั่นคง เช่นว่า เมื่อใดตัวไม่ได้ผลประโยชน์ตอบแทน เป็นต้น ก็ไม่ช่วย ไม่มีสังคหะหลุดออกมา อย่างนี้ก็จะวิปริตไปหมด คนจะไม่สามารถดำรงสังคหะให้อยู่ด้วยดีได้

รวมความว่า ถ้ามีแต่คุณธรรมในใจ ไม่ออกสู่ปฏิบัติการในสังคหะ ก็ไม่เพียงพอที่จะให้สังคหะนี้อยู่ดี แต่ถ้าปฏิบัติการในสังคหะ ไม่มีคุณธรรมอยู่ในใจ ก็จะไม่จริงใจ ไม่มั่นคงยั่งยืน ไม่พอดี แล้วแถมก็เกิดขึ้นได้ยากด้วย นี่เป็นเรื่องของความประสานสอดคล้องของคุณธรรมที่ว่า ต้องมีทั้งภาคที่อยู่ในใจ เป็นคุณสมบัติภายใน แล้วแสดงออกเป็นภาคปฏิบัติการ ดังนั้น จึงเป็นความจำเป็นว่าต้องประสานกันระหว่างคุณธรรมในใจ กับปฏิบัติการในสังคหะ

สำหรับคฤหัสถ์ญาติโยมชาวบ้าน พระพุทธเจ้าตรัสเน้นธรรมด้านเศรษฐกิจและสังคหะไว้มาก เราจำกันแม่นว่า ท่านอนาถปิณฑิก (“ผู้มีก้อนข้าวเพื่อคนอนาถา”) และวิสาขามหาอุบาสิกา ได้รับยกย่องเป็นทายกและทายิกาเอตทัคคะ แต่ควรระลึกด้วยว่า พระองค์ทรงยกย่องเจ้าชายหัตถกาฬิก์ ว่าเป็นเอตทัคคะในการใช้สังคหะวัตถุ ๔ นี้ สงเคราะห์หมู่ชนชุมชน (บริษัท)

สำหรับองค์พระราชา หรือผู้ปกครองบ้านเมือง นอกจากต้องบำเพ็ญสังคหวัตถุ ๔ ชุดนี้ ตามคำจำกัดความที่ว่าข้างต้นแล้ว ยังพึงปฏิบัติสังคหวัตถุ ๔ ชุดพิเศษจำเพาะที่ เรียกว่า **ราชสังคหวัตถุ ๔** แถมอีกชุดหนึ่งด้วย

เอาละ ที่ว่ามานี้ เป็นตัวอย่างที่รับกัน ของธรรม ๒ ชุดสำคัญ ซึ่งมีจำนวนเท่ากันพอดี **พรหมวิหาร** - ธรรมในใจ คนไทยพูดกันอยู่บ้าง แต่ **สังคหวัตถุ** - ธรรมออกสังคม แทบไม่ได้ยิน

ขอให้มาเริ่มกันใหม่ เอาให้จริงจัง สังคหวัตถุ ๔ นี้ ทำกันให้ขึ้นตา เอามาพูดจากัน ให้ติดปากขึ้นใจ

(ถ้าจำยากพูดยาก จะใส่ไม้ทัณฑฆาตการันต์ไว้ อย่าง “ยานัตถ์” เป็น **สังคหวัตถุ** ก็ได้)

น่าจะเตือนกันให้ตื่นขึ้นบ้าง ว่าคุณหัสถ์ชาวพุทธไทยเรา นี้ ออกจะประมาทกันไป มาก พระพุทธเจ้าตรัสหลักธรรมสำคัญไว้ให้ปฏิบัติ ก็ไม่ปฏิบัติกัน มิใช่แค่ไม่ปฏิบัติ แต่ไม่รู้เสียด้วยซ้ำ อย่างสังคหวัตถุ ๔ นี้ ก็รู้กันแค่ข้อแรก คือ **ทาน** ซึ่งเก่งมาก น่าชม แต่ข้อต่อๆ ไป ไม่รู้จัก แต่ที่เป็นเรื่องใหญ่ พระพุทธเจ้าตรัสสอนหลักที่ถือเป็นคิหิวินัย คือวินัยของ คุณหัสถ์ไว้ ก็ไม่ใส่ใจเลย เมื่อขาดหลักขั้นพื้นฐานนี้ ความเป็นชาวพุทธก็ต้องถือว่าเลือนราง เคว้งคว้าง เป็นชาวพุทธไร้หลัก เสียหลัก หลุดลอย หลับไหล ควรจะปลุกกัน เตือนกัน ให้ตื่นขึ้นมา ไม่ประมาท ขวนกันปฏิบัติให้ความเป็นชาวพุทธมีฐานขึ้นมา

อย่างน้อยก็เอาที่พรหมวิหาร เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา สี่ข้อในใจนี้ ให้รับ กับสังคหวัตถุ ๔ ที่จะทำ ที่จะปฏิบัติออกมาในสังคม ทั้ง ทาน ปิยวาจา อตถจริยา และ สมานันตตตา ให้สมกับที่พระพุทธเจ้าตรัสย้ำไว้เป็นหลักธรรมคุมท้าย ปิดรายการของคิหิวินัย

คิหิวินัย คือ **วินัยของคฤหัสถ์** เป็นคำเรียกของพระอรรถกถาจารย์ ถ้าว่าตามพุทธ พจนาก็เป็นคำตรัสสอนวิธีไหว้ทิศในอริยวินัย คือหลักการดำเนินชีวิตและอยู่ร่วมสังคมของ ประชาชนในระบบแบบแผนของอารยชน ซึ่งตรัสสรุปหรือปิดท้ายด้วยสังคหวัตถุ ดังนี้ (คิหิวินัย=ติงคาลกสูตร, ที.ปา.๑๑/๑๗๒/๑๙๕-๒๐๖/๒๐๗)

ทาน ๑ ปิยวาจา ๑ อตถจริยา ๑ ความเสมอสมานกัน ในธรรมทั้งหลาย ให้ถูกควรในแต่ละกรณี (สมานันตตตา) ๑ ธรรมสี่อย่างนี้ เป็นเครื่องสงเคราะห์ รวมคน (สังคหะ) ในโลก เป็นเหมือนลิ่มสลักเพลาารถที่กำลังแล่นไป

ถ้าสังคหะเหล่านี้ไม่มี ถึงเป็นมารดาบิดา ก็จะได้ความนับถือหรือบูชา เพราะเขาเป็นบุตร แต่เพราะเหล่านี้มันติดชนเหลียวแลสังคหธรรมเหล่านี้ จึง ถึงความเป็นผู้มีคุณความดียิ่งใหญ่ และเป็นผู้ที่ชนทั้งหลายจะพึงสรรเสริญ

สังคหวัตถุ ๔ ที่ตรัสไว้นี้ เป็นหลักประกันความมั่นคงของสังคมให้ก้าวหน้าไป ด้วยดี เป็นตัวแทนของ *วินัยของคฤหัสถ์* ในระบบอริยวินัย ซึ่งย้ำเตือนชาวพุทธว่า ทุกคนมิใช่จะต้องดูแลรักษาพัฒนาชีวิตของตัวเองเท่านั้น แต่มีหน้าที่ดูแลรักษาทำสังคมให้ดีขึ้นด้วย

น่าจะมีชาวพุทธที่ตื่นตัวขึ้นมาเป็นผู้นำ ปลุกกันชวนกันให้ฟื้นหลักอริยวินัยขึ้นมา ปฏิบัติอย่างจริงจัง ให้คนไทยมีชุมชนมีสังคมของอารยชนตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้

เรื่องสังคหวัตถุ ก็เห็นจะพอสมควรแค่นี้

จิตใจอย่างนี้ดี มีความสุขแน่ แม้แต่สมาธิก็ตามมาด้วย

จะปฏิบัติธรรม จะพัฒนาจิตใจ ไม่มองข้ามสภาพจิตที่ดั่งงามสดใส

เริ่มต้น ก่อนจะพูดอะไร อยากให้อ่านข้อความจากพระไตรปิฎกซึ่งบอกคำสอนเกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจสักหน่อย (ที.ป.๑๑/๓๐๒/๒๕๕) ว่าดังนี้

ท่านผู้มีอายุ ยังมีข้ออื่นอีก...ภิกษุทำการสวดสาธยายธรรมตามที่ได้ฟังได้เรียนไว้แล้ว โดยพิศดาร เชอรู้เข้าใจความหมาย รู้เข้าใจธรรม ในธรรมที่สาธยายนั้น เมื่อเชอรู้เข้าใจความหมาย รู้เข้าใจธรรมนั้น ก็เกิดปราโมทย์ เมื่อปราโมทย์ ก็เกิดปีติขี้มใจ เมื่อมีใจปีติ กายของเชอก็รื่นสบายผ่อนคลาย เชอมีกายรื่นสบายผ่อนคลายแล้ว ก็ได้เสวยความสุข จิตของเชอผู้มีความสุข ก็ตั้งมั่นเป็นสมาธิ นี่คือแดนวิมุตติข้อที่ ๓

ในข้อความนี้ พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวถึงพระภิกษุสวดสาธยายธรรมแล้วได้ผลดีแก่จิตใจ เป็นความเจริญในธรรมจนได้สมาธิ

ในที่นี้ท่านยกเอากรณีของพระภิกษุขึ้นมาสอน แต่ญาติโยมคฤหัสถ์ชาวบ้านทั้งหลายก็สวดสาธยายธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้กันทั่วไป ดังที่เราเรียกง่าย ๆ ว่า “สวดมนต์” ก็คือสาธยายธรรมนั้นแหละ ดังนั้น เมื่อญาติโยมคฤหัสถ์ชาวบ้านสวดมนต์ ก็น่าจะปฏิบัติให้ได้ผลดีแก่จิตใจของตนๆ อย่างที่ท่านสอนไว้

ผลดีแก่จิตใจที่จะได้นั้น คืออย่างไร ลองทวนดูหน่อย ก็คือ รู้เข้าใจความหมาย รู้เข้าใจธรรม แล้วเกิด *ปราโมทย์* เกิด *ปีติ* มี *ปีติสัทธา* (รื่นสบายผ่อนคลาย) ได้ *ความสุข* แล้วใจเป็น *สมาธิ* นับได้ ๕ อย่าง เรียกตามคำพระว่า *ธรรม* & *แต่เรา* อาจจะพูดให้เข้ากับภาษาไทยว่า *ภาวะจิต* หรือ *สภาพจิต* ๕ อย่าง ทุกอย่างดีทั้งนั้น

ไม่เฉพาะสวดมนต์สาธยายธรรมเท่านั้น ในเรื่องอื่นๆ แม้แต่ในชีวิตประจำวัน การเป็นอยู่ทั่วไป การอยู่ร่วมกันสัมพันธ์กับคนอื่นๆ ถ้าอยู่เป็น ปฏิบัติเป็น เราจะพัฒนาภาวะจิตที่ดีเหล่านี้ได้เรื่อยไป ขอให้ดูพุทธพจน์ตรงนี้หน่อย (อ.ต.ก.๒๐/๕๓๕/๓๑๓)

ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด เหล่าภิกษุสามัคคีกัน มีใจชื่นชมยินดี ไม่วิวาทกัน เป็นเหมือนน้ำกับน้ำมัน มองดูกันด้วยปิยจักขุ สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายย่อม ก่อบุญเป็นอันมาก ในเวลานั้น ภิกษุทั้งหลายอยู่อย่างพรหม (พรหมวิหาร) คือ อยู่ด้วยมูทิตาเจโตวิมุติ (ภาวะที่มีใจหลุดโล่งจากกิเลสด้วยมูทิตา) เมื่อ มูทิตาปราโมทย์ ก็เกิดปีติ เมื่อมีใจปีติ กายก็รื่นสบายผ่องนคลาย เมื่อมีกายรื่น สบายผ่องนคลาย ก็เสวยความสุข จิตของเธอผู้มีความสุข ก็ตั้งมั่นเป็นสมาธิ

ธรรม คือภาวะจิต หรือสภาพจิตใจที่ดี ๕ อย่างนี้ มักมาด้วยกันเป็นชุด พระพุทธเจ้าตรัสสอนบ่อยมาก เท่าที่ลองนับดู ชุดนี้มาในพระไตรปิฎกกราว ๖๘ ครั้ง (นี่นับเฉพาะที่มาด้วยกันครบชุด ๕ แต่ที่กล่าวถึงข้อนั้นบ้าง ข้อนี้บ้าง แยกกันกระจัด กระจายมากมายเกินนับ) แสดงว่ามาครั้งบ่อยจริงๆ แล้วก็แสดงว่าสำคัญมากด้วย

ภาวะจิตหรือสภาพจิตใจที่ดี ๕ อย่าง (ปราโมทย์-ปีติ-ปัสสัทธิ-สุข-สมาธิ) นี้ เป็นเครื่องปรุงแต่งจิตใจให้ดี และช่วยในการพัฒนาจิตใจ ควรสร้างควรมีในใจอยู่ เสมอ เป็นการไม่ประมาท ไม่ละเลยการพัฒนาจิตใจ ท่านมักยกขึ้นมากล่าวให้เห็น ความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม จึงเหมือนกับเป็นเครื่องตรวจสอบหรือพิสูจน์การ พัฒนาจิตใจหรือความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมนั้น ถ้าใครบอกว่าปฏิบัติธรรม แต่ ไม่ได้ไม่มีภาวะจิตเหล่านี้ ก็แสดงว่าคงยังไม่ไปไหน

ที่จริงนั้น ถ้าทำภาวะจิตเหล่านี้ขึ้นมาเมื่อใด ก็เป็นการปฏิบัติธรรมอยู่แล้วในตัว และเมื่อทำอะไร อื่นๆ ก็ให้มีให้อยู่ในภาวะจิตเหล่านี้อยู่เสมอเลยทีเดียว ก็จะเป็นการปฏิบัติธรรม ก้าวไปในธรรม โดยพัฒนาจิตใจอย่างจริงจังแท้ทีเดียว

จะแน่ใจว่ารู้จัก ก็มาดูหลักสักหน่อย

ได้รู้หลักกันแล้วว่าธรรมทั้งปวงมีฉันทะเป็นมูล คือฉันทะเป็นต้นทาง เป็น จุดเริ่มต้นของธรรมของคุณความดีงามทั้งหลายทั้งปวง

ทวนความว่า ฉันทะ คือความยินดีชื่นชมสภาวะที่ดียิ่งงามเต็มอิ่มสมบูรณ์ของ สิ่งทั้งหลาย ความพอใจใฝ่รักอยากปรารถนาให้สิ่งทั้งหลายดีงาม อยากทำให้มันดี มันงามเต็มสมสภาวะของมัน จากฉันทะนั้นก็มีความใฝ่รักอยากปรารถนาให้สัตว์ ทั้งหลายมีมนุษย์เป็นต้นดีงามสมบูรณ์ จึงเกิดเป็นคุณธรรมที่เรียกว่าพรหมวิหาร ๔ คือ อยากทำให้เขาอยู่ดีมีความสุข เป็น เมตตา อยากทำให้เขาหลุดพ้นจากทุกข์ เป็น กรุณา ชื่นชมยินดีที่เขาก้าวสู่ความดีงามสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เป็น มูทิตา อยากให้เขาอยู่ใน ความดีงามถูกต้องไม่ทำอะไรผิดพลาดเสียหาย เป็น อุเบกขา

คุณธรรม ๔ อย่างที่ว่านั้น เป็นภาวะจิตดีงามที่แผ่ออกไปข้างนอก ออกสู่โลก สู่สังคม อาจเรียกให้เข้ากับภาษาปัจจุบันว่า “ภาวะจิตดีเพื่อสังคม”

ส่วนภาวะจิตหรือสภาพจิตใจที่ดี ๕ อย่าง คือ ปราโมทย์-ปีติ-ปัสสัทธิ-สุข-สมาธิ นี้ก็เริ่มต้นจากฉันท์ แต่เป็นภาวะที่แสดงตัวหรือทำงานอยู่ข้างใน เป็นความเจริญพัฒนาอยู่ในตัวในจิตใจ อาจเรียกว่า “ภาวะจิตดีเพื่อชีวิต”

เป็นอันว่า เราควรมีการพัฒนาภาวะจิตดีงาม เป็นพื้นฐานประจำตัวไว้ ๒ ชุด คือ

- ก) ชุดพัฒนาในตัว หรือ ภาวะจิตดีเพื่อชีวิต ๕ อย่าง คือ ปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สุข สมาธิ
- ข) ชุดแผ่ออกนอกตัว หรือ ภาวะจิตดีเพื่อสังคม ๔ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

ชุด ข) ที่แผ่ไปนอกตัวนั้น ได้พูดยืดยาวแล้ว ในที่นี้จึงพูดเฉพาะชุด ก) ที่จะพัฒนาไว้ในตัว ให้เป็นภาวะจิตดีงามที่มีประจำอยู่ในตัว เพื่อความอยู่ดีของตนเอง และเป็นพื้นฐานของการพัฒนาชีวิตที่จะก้าวไปในธรรมทั้งหลายยิ่งขึ้นต่อไป

ขอให้ดูตัวอย่างการทำงานภายในจิตใจและการพัฒนาของธรรมที่เป็นภาวะจิตเหล่านี้ ที่ตั้งต้นมาจากฉันท์ เช่นในการเจริญอานาปานสติ คือสติตามทันลมหายใจเข้าออก (ช.ปฎิ.๓๑/๓๙๐/๒๖๕) ว่า (แปลตัดข้ามแค่พอต่อเค้าความได้)

ภิกษุ เมื่อหายใจเข้ายาว...เมื่อหายใจออกยาว...เมื่อหายใจเข้าหายใจออกยาว...ฉันท์ะยอมเกิด...เมื่อหายใจเข้ายาวละเอียดกว่านั้นด้วยอำนาจฉันท์ะ...ปราโมทย์ก็เกิด...

อีกตอนหนึ่ง (ช.ปฎิ.๓๑/๔๕๕/๓๓๗) ว่า (แปลตัดข้ามพอให้จับความได้)

ฉันท์ะเกิดขึ้นเพื่อละกิเลสทั้งปวง ~๗๘~ ฉันท์ะเกิดขึ้นเพื่อเจริญพัฒนา ปัญญินทรีย์ ฉันท์ะเกิดขึ้นเพื่อละอวิชชา,...ด้วยอำนาจฉันท์ะ ด้วยอำนาจปัญญา ปัญญินทรีย์ก็มีประมาณยิ่ง, ด้วยอำนาจฉันท์ะ ปราโมทย์ก็เกิดขึ้น ด้วยอำนาจปราโมทย์ ด้วยอำนาจปัญญา ปัญญินทรีย์ก็มีประมาณยิ่ง, ด้วยอำนาจปราโมทย์ ปีติก็เกิดขึ้น ด้วยอำนาจปีติ ด้วยอำนาจปัญญา ปัญญินทรีย์ก็มีประมาณยิ่ง, ด้วยอำนาจปีติ ปัสสัทธิก็เกิดขึ้น ด้วยอำนาจปัสสัทธิ ด้วยอำนาจปัญญา ปัญญินทรีย์ก็มีประมาณยิ่ง, ด้วยอำนาจปัสสัทธิ ความสุขก็เกิดขึ้น ด้วยอำนาจความสุข ด้วยอำนาจปัญญา ปัญญินทรีย์ก็มีประมาณยิ่ง, ด้วยอำนาจความสุข โยภาสก็เกิดขึ้น ด้วยอำนาจโยภาส ด้วยอำนาจปัญญา ปัญญินทรีย์ก็มีประมาณยิ่ง...

ได้พูดมาเป็นการทำความรู้จักกับธรรมชุดนี้ ซึ่งถือได้ว่าเป็นเกณฑ์พื้นฐานในการวัดความก้าวหน้าของการพัฒนาจิตใจ ที่นี้ก็มาเรียงลำดับดูความหมาย ดังนี้

๑. ปราโมทย์ คือ ความสดชื่นร่าเริงเบิกบานแจ่มใส ทุกคนควรมีภาวะจิตนี้ อยู่เป็นประจำ เป็นพื้นใจ มีจิตใจที่ร่าเริงเบิกบานอยู่เสมอ

๒. ปิติ คือ ความอิมใจ ปลื้มใจ หมายความว่า เวลาทำงานทำการ ถ้าจิตของเราไม่ตั้งไว้ผิด ใจของเราไม่ฟุ้งเพื่อ ไม่มัวหวังเพ้อกับกาลข้างหน้า เราจะได้ความอิมใจจากงานที่ทำ เราทำงานไป งานก็เดินหน้าไป จิตของเราก็ปิติ อิมใจไปกับงานที่เดินหน้า ปลื้มใจกับผลดีที่ปรากฏขึ้นมา

๓. ปัสสัทธิ คือ ความรื่นสบาย ผ่อนคลาย สงบเย็น ไม่เครียด ข้อสามนี้ ตรงข้ามกับที่เราเป็นปัญหาแก่นักในปัจจุบัน อย่างที่บ่นกันว่าคนมักจะเครียด แสดงว่าดำเนินชีวิตผิด เราบอกว่าโลกเจริญ ถ้าเจริญจริง คนก็ต้องมีชีวิตที่ดีขึ้น คือต้องดำเนินชีวิตถูกต้อง ใจต้องสบาย ไม่เครียด ต้องมีปัสสัทธิ

มีแง่พิเศษว่า **ปัสสัทธิ** นี้เป็นข้อที่โยงระหว่างกายกับใจ คือพอเกิดปัสสัทธิแล้ว ความผ่อนคลายก็จะมีทั้งทางกายและทางใจ (**ความเครียด** ก็เช่นเดียวกัน ถ้าเกิดความเครียด ก็เครียดทั้งกายและใจ)

สามข้อนี้ตามกันมาเองโดยธรรมชาติ เมื่อมีปราโมทย์แล้ว ปิติก็เกิดได้ พอมีปิติ อิมใจ ปลื้มใจแล้ว ปัสสัทธิก็ตามมาเองโดยอัตโนมัติ

๔. สุข คือ ความคล่องใจ โปร่งโล่ง敞ขึ้นรื่นใจ พอมีปัสสัทธิผ่อนคลายแล้ว คนก็มีความสุข แล้วความสุขก็เป็นตัวเอื้อเปิดโอกาสให้จิตเป็นสมาธิ

๕. สมาธิ คือ ภาวะจิตตั้งมั่น นิ่งแน่ว อยู่ตัว เข้าที่ อะไรๆ ข้างนอกก็รบกวนจิตไม่ได้ จิตเองก็ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วอกแวกไม่หวั่นไหว จะคิด จะพิจารณา จะทำอะไร ใจก็อยู่กับเรื่องนั้น อยู่กับสิ่งที่ต้องการได้ตามต้องการ

ดูง่าย ๆ ว่า จิตที่เป็นสมาธิ ก็คือจิตที่อยู่กับสิ่งที่ต้องการได้ตามต้องการ และจิตนั้นไม่ถูกรบกวน หรืออะไรๆ มากวนมันไม่ได้

เป็นอันว่า คุณสมบัติ ๕ อย่างนี้ ควรทำให้มีเป็นประจำในจิตใจ เป็นภาวะจิตที่ดี จะเรียกว่าสุขภาวะทางจิตก็แล้วแต่ คือ **ปราโมทย์ ปิติ ปัสสัทธิ สุข สมาธิ**

ภาวะจิตเปิดทางพร้อมให้ก้าวไปในการปฏิบัติพัฒนา

ภาวะจิต หรือสภาพจิตใจ ๕ อย่าง ชุตปราโมทย์นี้ ทั้งเป็นคุณสมบัติที่ดีในตัวมันเอง และเป็นตัวหนุนเป็นตัวเปิดทางให้มีการพัฒนาก้าวหน้าไปด้วย ที่สำคัญยิ่งคือมันเป็นเหมือนคู่มือตรงข้ามกับสภาพจิตฝ่ายร้ายอันชวนข้องหมองมัวที่เสียหายไม่ได้ ๕ อย่างซึ่งปิดกั้นขัดขวางการพัฒนาของจิตใจ ที่เรียกว่า นิรวรณ ๕ เมื่อชุตปราโมทย์นี้เข้ามาอยู่ในใจแล้ว จิตใจก็จะปลอดพ้นจากตัวร้ายนิรวรณ ๕ นั้น

นิรวรณ ๕ คือ อุกุศลธรรมที่กีดกันขัดขวางจิตไม่ให้ออกไปในเรื่องในปัญญา ทั้งกตทัพบจิต และปิดกั้นปัญญา มี ๕ อย่าง คือ

๑. กามฉันท์ ความอยากโน่นอยากนี่ จะหาเสพรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัส
๒. พยาบาท ความแค้นเคืองขัดใจ
๓. ถีนมิทตะ ความหดหู่ถดถอยท้อแท้ และเชื่องซึมวังงุนหงาหงอย
๔. อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านวุ่นวายใจ และเดือดร้อนรำคาญใจกลุ่มกังวล
๕. วิจิกิจจา ความลังเลสงสัยค้างคาใจตกลงไม่ได้

เมื่อมีนิรวรณเหล่านี้รบกวนครอบงำจิตใจ ก็จะทำให้เกิดความเครียด ทั้งเครียดกายและเครียดใจ (เป็น*สาร์วะ*-เครียด ตรงข้ามกับผ่อนคลายที่เป็น*ปัสสัทตะ*) เป็นสภาพจิตใจที่ติดขัดเสียหาย ซึ่งจะกลับกลายเป็นจิตใจที่เปิดโล่งสุขสบายแจ่มใสใช้งานได้ เมื่อชุตปราโมทย์เข้ามาแทน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า (ที.ส.๙/๑๒๖/๙๑)

เมื่อเธอมองเห็นนิรวรณ ๕ นี้ ในตน ถูกละได้แล้ว ก็เกิดปราโมทย์ เมื่อปราโมทย์ ก็เกิดปีติ เมื่อมีใจปีติ กายก็รื่นสบายผ่อนคลาย เมื่อมีกายรื่นสบายผ่อนคลาย ก็ได้เสวยความสุข เมื่อมีความสุข จิตก็ตั้งมั่นเป็นสมาธิ.

พอจิตเป็นสมาธิแล้ว จิตนั้นก็ เป็น “กัมมณีย์” (หรือ กรรมณีย์) แปลว่า ควรแก่ งาน คือเป็นจิตที่เหมาะสมแก่การใช้งาน หรือใช้งานได้ดี ถ้าเอาไปใช้งานทางปัญญา ก็จะถูกต้องและดีที่สุดในไปตามระบบของการพัฒนาชีวิต ที่จะใช้จิตเป็นที่ทำงานของปัญญา เมื่อจิตเป็นสมาธิ เป็น “กัมมณีย์” เหมาะแก่งานแล้ว ปัญญาก็จะทำงานได้คล่องดี แม่นยำ และแจ่มแจ้งชัดเจน

ในการปฏิบัติธรรมขั้นจิตตภาวนาและปัญญาภาวนา ภาวะจิต ๕ ชุตปราโมทย์นี้ มีความสำคัญ ดังปรากฏในหลักปฏิบัติใหญ่ๆ ทั้งสมถะ และวิปัสสนา ดังจะให้เห็นตัวอย่าง

ด้านสมณะ คือจำพวกฆาน สมานินั้นจัดอยู่แล้วว่าเป็นแกนของฆาน แล้วก็มีภาวะจิตชุดปราโมทย์เป็นองค์สำคัญ เริ่มแต่ปฐมฆาน ที่ว่ามีองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา อย่างที่ตรัสว่า

เชอปลดออกจากกาม ปลอดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฆาน อันมีวิตกกะ มีวิจารณ์ มีปิติ และสุข อันเกิดแต่วิเวก...

ด้านวิปัสสนา ที่เป็นฝ่ายปัญญา ก็ดูหลักใหญ่แห่งโพชฌงค์ ๗ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้) เป็นที่แสดง อันได้แก่

๑. สติ ความระลึกได้ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง
๒. ธัมมวิจยะ ความเพียรธรรม, ความสอดส่องสืบค้นธรรม
๓. วิริยะ ความเพียร, ความแก้แค้นตัวเองงานก้าวหน้าไป
๔. ปิติ ความอิมใจปลื้มใจ
๕. ปัสสัทธิ ความรื่นสบายผ่อนคลายกายใจ
๖. สมานิ ความมีใจตั้งมั่นแน่วไปในสิ่งที่จิตรับรู้นั้นๆ
๗. อุเบกขา ความมีใจเป็นกลางให้มองดูรู้เห็นตามที่มีมันเป็น

เกร็ดความรู้ในเชิงปฏิบัติ หรือใช้ประโยชน์

เรื่องสภาพจิตใจหรือภาวะจิตดีงาม ๕ อย่างนี้ ถ้าพูดลงรายละเอียดมาก ก็อาจจะซับซ้อน ทำให้ยาก ในที่นี้พูดถึงหลักทั่วไปไว้ก็พอสมควร แต่ก็น่าจะพูดถึงข้อควรระวังบางแง่บางจุดไว้เป็นความรู้ประกอบ เผื่อจะเป็นประโยชน์ในทางปฏิบัติ

ใน ๕ อย่างนี้ ข้อที่เป็นจุดหมายก็ไปลงที่สมานิ แต่ก็ควรรู้ตระหนักรู้ว่า สมานินั้น แม้จะเป็นภาวะจิตที่ดีในขั้นยอดเยี่ยม เป็นกุศล แต่สิ่งที่ดี ถ้าใช้ไม่ถูก ก็เป็นโทษได้ เรียกว่ากุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล ในทำนองเดียวกับที่อกุศลก็เป็นปัจจัยแก่กุศลได้

บางคนเอาจิตสมานิ ที่เหมาะแก่การใช้งานนี้ ไปใช้ทางอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์บ้าง ใช้เป็นที่หลบปัญหาอยู่สบายกับความสงบบ้าง ซึ่งเป็นการใช้ไม่ถูกทาง เหวไปจะทำให้เกิดปัญหา อย่างน้อยก็ทำให้หยุดชะงัก ไม่ก้าวไปสู่จุดหมายที่แท้

สมานิ นั้นท่านเตือนว่าเป็น*โกสัชชปักข* (โกสัชชปักข) คือเข้าพวกกับความขี้เกียจ หมายถึงความว่า พอจิตสงบนิ่งอยู่ตัวดีแล้ว ก็ชวนให้อยู่กับความสงบ ไม่อยากทำอะไร ไม่อยากชวนขวาย เพราะฉะนั้น จึงต้องมีตัวดูมา นั่นคือวิริยะ ที่แปลว่าความเพียร

วิริยะ คือความเพียร เป็นความแก้มือเท้า จะบุกฝ่า จะเดินหน้าเรื่อย ถ้าไม่มีสมาธิดูแลไว้ ความเพียรก็จะทำให้พลาถน ท่านก็เลยให้ดูแลกันระหว่างวิริยะกับสมาธิ

สมาธิ ตั้งมั่นสงบ แต่ถ้าไม่มีวิริยะ มันก็ไม่ไป จะหยุดอยู่กับที่ แล้วก็ชี้เกี่ยจเอาแต่สบายจะเอาแต่ความสุข แล้วที่นี้พอติดความสุขในสมาธิ ก็เกิดความประมาทกลายเป็นเสีย ดังนั้นจึงต้องมีวิริยะมาดูแล

เมื่อมีทั้งสองอย่างมาดูแลกัน วิริยะคือความเพียร จะเดินหน้า เมื่อมีสมาธิด้วย ก็เดินหน้าอย่างเรียบสงบมั่นคง เป็นการก้าวไปด้วยดี เรียกว่า มี **วิริยะ** กับ **สมาธิ** มาเขาคู่ดูแลกัน

เช่นเดียวกับเมื่อมี**ศรัทธา** ก็ต้องมี**ปัญญา** มาดูมาดูแลไว้ ไม่ให้กลายเป็นเรื่องง่าย หรือมองง่าย และ**ศรัทธา** ก็มาดี**ปัญญา** ไม่ให้เอาแต่ผ่านข้ามเลยไป ให้คิดที่จะยอมรับบ้าง

แล้วทั้งหมดนั้น ก็ให้มี**สติ** เป็นตัวคอยดู คอยคุม คอยระวัง คอยตรึง คอยตรวจสอบ และคอยปรับให้เข้าที่ ให้พอดี

ที่นี้ย้อนกลับขึ้นไปข้อแรก คือ**ปราโมทย์** บอกแล้วว่า**ฉันทะ** คือความปรารถนา สภาวะที่ดั่งามสมบุญนั้น เป็นตัวเริ่มเรื่องขึ้นมา **ปราโมทย์** ก็ชื่นชมยินดีต่อสภาวะดั่งามสมบุญที่ค้ำนี้ถึงหรือมาอยู่ในใจนั้น

ลักษณะของภาวะจิตที่เป็นปราโมทย์ คือใจนั้นคล่องปลอດโปร่งโล่งสะดวก ไม่ตีบตันไม่บีบอัดไม่อึดื้ออืด เปิดโอกาสแก่ปัญญาที่จะทำงานได้ดี และปัญญาก็ส่องสว่างให้โล่งด้วย ยิ่งถ้ามีโยนิโสมนสิการเป็นเครื่องมือด้วย ปัญญาก็ยิ่งทำงานได้คล่องโล่งทะลุปรุโปร่ง แก้ปัญหาได้ดี ให้คนปฏิบัติจัดการสถานการณ์ทั้งหลายอย่างได้ผลดี

ที่นี้ เมื่อมีความคืบเคลื่อนก้าวหน้าไปสู่ความสมบุญหรือความสำเร็จของสภาวะที่ดั่งามสมบุญนั้น ไกลเข้าไป ก็เกิดเป็น**ปีติ** คืออิมใจปลื้มใจไปได้เรื่อยๆ ท่านถือว่าปีติก็คือปราโมทย์ที่แรงขึ้นๆ นั่นเอง

เมื่อสำเร็จหรือมองเห็นความสำเร็จ **ปีติ** ที่พองเต็มทีก็จะทำให้เกิดมี**ปัสสัทธิ** เป็นความผ่อนคลายเรียบสงบลง แล้วตามมาด้วยความสุข

ความสุขก็เป็นขั้นรับผลที่จบลงของ ๓ ข้อแรก คือ ปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ ที่ต่อเนื่องกันมา เมื่อเอิบอิมแล้ว พอกายใจผ่อนคลายเรียบสงบลง ก็มีความสุข

ท่านเปรียบว่า เหมือนคนเดินทางไกลมากกลางแดด แสงร้อนแห่งโหยหิวกระหาย หาแหล่งน้ำเท่าไรก็ไม่พบ ต่อมา มองเห็นหรือได้ยินบอกว่ามีสระน้ำใหญ่อยู่ข้างหน้าจะไปถึงแน่ ก็ดีใจนัก เกิดปีติ ซึ่งเมื่อใกล้เข้าไปๆ ก็แรงขึ้นๆ ครั้นมาถึงบึงขจรณีสระน้ำใหญ่นั้น อันรื่นรมย์ มีน้ำใสสะอาด ก็ปีติเต็มที แล้วโดดลงไปอาบตี๋ม หายร้อนรุ่มกระหายหิวสงบลงเป็นความสุข ดังที่ว่า ความสุขเป็นขั้นได้รับผลสนอง ถึงความสงบ จบลง

ที่นี้พอสุขแล้วสงบ ทุกอย่างก็อยู่ตัวเข้าทั้งหมด คือเป็นสมาธิ ข้อสุดท้ายนี่ก็เป็นขั้นผล แต่ไม่เหมือนสุข แต่ต่อเนื่องจากสุข คือพอสุขแล้ว ไม่มีอะไรบกวน ไม่มีอะไรติดขัดบีบคั้นให้ต้องดิ้นรน ก็เป็นโอกาสให้จิตอยู่ตัวของมัน มันแนว เข้าที่ นี่คือ สมาธิ

ถึงตรงนี้ ก็มาดูความแตกต่าง

ดังที่ว่าแล้ว ความสุข เป็นขั้นได้รับผลสนอง สมหมาย ถึงความสงบ จบที่นั่น

แต่สมาธิที่เป็นผลสุดท้ายของจิตเอง ที่จิตนั้นสงบ ทั้งใสกระจ่าง และมีพลัง กลับเป็นภาวะที่จิตนั้นพร้อมดีที่สุด ที่จะทำงาน หรือนำไปใช้งานต่อไป โดยเฉพาะงานของปัญญา ที่จะรู้เข้าใจมองเห็นความจริง สมาธิ จึงกลายเป็นภาวะจิตที่ท่านเรียกว่าเป็น “กัมมณีย์” แปลว่า ควรแก่งาน คือเหมาะที่จะใช้งานต่อไป

ภาวะจิตชุดประจำข้างในที่เป็นผลสุดท้าย คือข้อสมาธินี้ จึงกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติพัฒนาที่จะก้าวหน้าอย่างมั่นใจยิ่งขึ้นต่อไป

เป็นอันว่า ในใจก็ให้มี ๕ ข้อเริ่มด้วยปราโมทย์ ที่ว่ามานี้แหละ เป็นภาวะจิตที่ดี* ฝ่ายภายใน เพื่อความอยู่ดีของตัวเอง และเป็นพื้นฐานที่มั่นคงของการพัฒนาชีวิต หรือการก้าวไปในการปฏิบัติธรรม ตลอดจนความสัมฤทธิ์ของบรรดากิจที่พึงปฏิบัติต่อไป

อย่างไรก็ตาม สำหรับหลายคน เต็มชุด ๕ ข้อนี้ ก็อาจมองว่า ยังไม่ค่อยง่าย ไม่ค่อยคุ้น ถ้าอย่างนั้น ก็เริ่มต้นได้อย่างง่ายที่สุด ด้วยการเอาใส่ใจไว้ข้อเดียว เฉพาะข้อแรกคือ “ปราโมทย์” ซึ่งเป็นคำที่คุ้นกันทั่วไป และง่ายมาก

* คำว่า “ภาวะจิต” หรือสภาพจิตใจนี้ ถ้าใช้ตามภาษาไทยปัจจุบัน ก็คือคำว่า “อารมณ์” อย่างไรก็ตาม อารมณ์นั้นเป็นคำที่มาจากภาษาบาลี แต่มีความหมายเพี้ยนไปแล้ว ไม่ตรงกับ “อารมณ์” ในภาษาบาลี ซึ่งหมายถึงสิ่งที่จิตรับรู้ คือ sense object แต่ในภาษาไทยที่เพี้ยนไปนี้ ใช้ “อารมณ์” ในความหมายที่ตรงกับภาษาอังกฤษว่า emotion นี่เป็นเหตุให้ในที่นี้ ไม่เรียกปราโมทย์เป็นต้นนี้ ว่าอารมณ์ เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว ภาวะจิตที่ตินั้น อาจเลี่ยงไปใช้ศัพท์ฝรั่งก็ได้ คือแปลภาวะจิตที่ดีว่า “positive emotion” (ภาวะจิตกุศล หรือจิตที่มีสุขภาวะ)

ทำใจให้มี**ปราโมทย์**เป็นประจำไว้ข้อเดียว ก็ก้าวไปตลอดได้จนถึงจุดหมายสูงสุด ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า (ฐ.ธ.๒๕/๓๕/๖๖)

“ตโต ปาโมชฺชพฺหุโต ทุกฺขสฺสन्दํ กริสฺสติ”
(แต่นั้น เธอผู้มากด้วยปราโมทย์ จักทำความจบสิ้นทุกข์)

ทำใจให้มี**ปราโมทย์**เป็นประจำ คือมีจิตใจว่าเรงเบิกบานสดชื่นแจ่มใสอยู่เสมอ ให้เป็นพื้นใจเลยทีเดียว

แต่การที่จะมีจิตใจว่าเรงเบิกบานอยู่ได้ตลอดเวลา นั้น ก็ขึ้นต่อการดำเนินชีวิต และการทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งคู่เคียงไปกับกาลเวลา นอกจากไม่ทำอะไรอันใดที่จะพาจิตใจให้ขุ่นมัวเศร้าหมองแล้ว ก็นี่ก็มองสิ่งทั้งหลายด้วยใจมีฉันทะ ปราภวนาและชื่นชมยินดีต่อสภาวะที่ดีงามสมบูรณ์ของคนสัตว์สิ่งทั้งหลาย นี่ถึงการทำสิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์ ไม่ว่าจะเรื่องของตน หรือที่ตนร่วมเกี่ยวข้องแล้ว ก็มีใจปลอดโปร่งโล่งสบายเบิกบานแจ่มใสจนเป็นนิสัย ให้เป็นภาวะจิตที่มากด้วยปราโมทย์อย่างที่ว่ามา

พอมีปราโมทย์ ใจสดชื่นเบิกบาน จะโดยอยู่กับบรรยากาศหรือเรื่องราวสิ่งดีดีงามหรือความนึกคิดหรือการทำสิ่งที่ดีอะไรก็ตาม ใจนั้นก็เป็ใจที่เปิดออกต้อนรับความดีงาม ต้อนรับความสุข ต้อนรับงาน พร้อมที่จะก้าวไปในการทำสิ่งที่ดีมีคุณค่าเป็นประโยชน์ ปลอดค้นหา-ความอยากเอามาให้ตัวได้ แต่มีฉันทะ-ความอยากทำให้มันดี แล้วปราโมทย์นั้นก็จะเป็นฐานที่จะก้าวต่อไปสู่ภาวะจิตดีงามจนตลอดครบหมดได้ทุกอย่างต่อไป ตั้งแต่ว่า พอทำอะไรก้าวไป เดินหน้าไป ก็เกิดความอิมใจ เรียกว่ามีปีติ ปลาบปลื้มใจ ตามด้วยปัสสัทธิ สุข และสมาธิ ทำให้ใจอยู่ในภาวะดีที่สุดของมัน ที่ปัญญาจะทำงานทำหน้าที่ได้เต็มที่จนสัมฤทธิ์จุดหมาย

จากสุขุขทัย ผ่านอยุธยา คนไทยก้าวหน้า หรือว่าถอย

ไหนดว่า ชาวพุทธคือคนตื่นรู้ อยู่ด้วยปัญญา
ก็เห็น ๆ กันอยู่ว่า รู้ไม่ถึงไหน คิด พุด ทำอะไร ก็ไม่ชัดเจน ไม่จริงจัง

ขอพุดถึงเรื่องศีล ๕ กับคนพุทธไทยสักหน่อย เป็นความบกพร่องเสียหายสำคัญ
ที่เป็นปัญหาใหญ่ ควรถือเป็นเรื่องร้ายแรง แต่ก็ปล่อยทิ้งไว้อย่างที่รู้เห็นกันจนชินชาแทบ
ไม่มีใครใส่ใจ น่าจะแก้ไขจัดการให้ได้อะไรเป็นสาระขึ้นมาบ้าง

ชั้นหลักการ ที่ว่าชาวพุทธอย่างน้อยต้องรักษาศีล ๕ ก็แทบไม่มีใครนึกถึงหรือใส่ใจ

ชั้นปฏิบัติ ทั้งที่ไม่ได้ใส่ใจ ไม่ได้สนใจ แต่เวลาทำพิธีอะไร เริ่มต้นก็ยังมีกรับศีล
๕ ซึ่งสักว่าทำตามๆ กันมา ว่าตามๆ กันไป หรือร่วมพิธีไปอย่างนั้นเอง พอเสร็จพิธี ก็กิน
เหล้าหรือทำอะไรๆ ไปตามเคยอย่างเดิม เหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น

ชั้นสารัตถะ ที่ว่ารับศีล สมาทานศีลอะไรนั้น ทั้งที่ปากว่าไป ก็ไม่ได้รู้เข้าใจศีลที่ปาก
ตัวว่า และไม่ได้สนใจที่จะรู้ที่จะศึกษาอะไรทั้งนั้น

สภาพที่ว่ามานี้ เราปล่อยกันมานานนักหนา จนเหมือนจะกลายเป็นลักษณะของ
คนพุทธ ของสังคมชาวพุทธ ให้มองเห็นว่า พวกคนพุทธนี้ไม่มีหลักมีเกณฑ์อะไร เป็นคน
จำพวกอย่างไรก็ได้ ไม่มีอะไรจริงจัง อย่างน้อยก็เป็นคนเหยาะเหยะ แล้วสังคมพุทธไทยก็
พรวา ก็เลือนรางลงไปๆ จนจะไม่เห็นเป็นขึ้นเป็นอัน ถ้าทำให้ชัดเจนจริงจังไม่ได้ ต่อไป ที่
เลือนรางก็จะกลายเป็นจางหาย แล้วในที่สุดก็คือหมดชัดๆ

โดยทั่วไป เขาถือกันว่าศาสนาเป็นเรื่องของศรัทธา แต่ในพระพุทธศาสนานี้ไม่มี
การบังคับศรัทธา ไม่มีข้อบังคับความเชื่อ การปฏิบัติตามหลักพระศาสนาจึงขึ้นต่อ
การศึกษา ต้องอาศัยความรู้ ประพฤติปฏิบัติทำกันไปเท่าที่รู้เข้าใจ ศรัทธาช่วยได้บ้างใน
ขั้นต้นๆ และศรัทธานั้นก็ต้องก้าวไปกับปัญญา จะได้แค่นั้นก็ว่าไปตามปัญญา

ที่นี่ เมื่อการนับถือพระพุทธศาสนาขึ้นต่อการศึกษา จึงต้องมีการศึกษาการเทศนาสั่งสอนกันจริงๆ จังๆ เมื่อไรคนห่างไกลการศึกษา มีความรู้เข้าใจน้อย รู้เพียงๆ รู้ครึ่งๆ กลางๆ หรือรู้เบื้อนปน บางทีรู้จักกลายเป็นเลอะ

ตั้งแต่รับพระพุทธศาสนาเข้ามา ก็ไม่แน่ว่าเราได้ศึกษากันไปแค่ไหน และในระหว่างนั้น บางทีก็ขาดตอน บางยุคสมัยคนก็ห่างไกลการศึกษา จึงได้บอกว่า ในเมืองไทยนี้พระพุทธศาสนาที่เราเมื่อนับถือกันอยู่ ไม่ใช่เป็นเครื่องแสดงตัวจริงของพระพุทธศาสนา แต่เป็นเพียงเครื่องชี้บอกว่า เราได้ก้าวเข้ามาสู่พระพุทธศาสนาไปได้ถึงแค่ไหน

มองดูคร่าวๆ ตามยุคสมัยของประวัติศาสตร์ ในยุคสุโขทัย คนไทยตั้งตัวขึ้นมาได้ สงคมกำลังสดชื่นกระปรี้กระเปร่า พ่อขุนตั้งบ้านเมืองแล้วก็ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นการใหญ่ เป็นผู้นำจริงจังในการบุญการธรรม มีพญาลิไทที่ได้ทรงศึกษาพระธรรมลึกซึ้งถึงกับทรงนิพนธ์เขียนคัมภีร์หรือตำราขึ้นมา ที่เรียกกันว่า **ไตรภูมิพระร่วง** ซึ่งสอนเน้นย้ำทั้งหลักธรรมในการปกครองบ้านเมือง และหลักศีลธรรมสำหรับประชาชน

ในด้านการปกครองนั้น ใน **ไตรภูมิพระร่วง** กล่าวถึงทศพิธราชธรรมมาก ดังที่ว่า

ครั้งนั้นพระญามหาจักรพรรดิราชนั้น ๐ ก็สั่งสอนท้าวพระญาทั้งหลายให้อยู่ในธรรม ๐ จึงกล่าวตั้งนี้ว่า ท้าวพระญาทั้งหลายจงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมทั้งหลาย ๑๐ ประการอย่าให้ขาด จงรักลูกเจ้าเหง้าขุนทมนุทนายไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลาย อย่าได้เลือกที่รัก อย่าได้มักที่ชัง และรักเขาจงเสมอกันแล

ในด้านหลักศีลธรรมทั่วไป **ไตรภูมิพระร่วง** สอนเรื่องทาน เรื่องศีล โดยสอดคล้องกับชื่อของไตรภูมิ คือการเวียนว่ายตายเกิดเสวยผลกรรมในภพภูมิทั้งหลาย ทั้งเป็นเปรตและเกิดในนรก หรือในสวรรค์ เช่นว่า

คนผู้อยู่ในแผ่นดินนี้แล มั่งคั่งเป็นดี มีเข้าของมาก ไพร่ฟ้าข้าไทมากหลาย มักกระทำร้ายแก่คนผู้ขึ้น ซึ่งเขาทรัพย์เข้าของของท่านผู้ขึ้น ด้วยตนมีกำลังกว่า ครั้นตายได้ไปเกิดในนรกชั้นชื่อเวตรณีนัน

ในตอนที่ด้วยเปรตภูมิ กล่าวถึงผลกรรมของเปรตบางจำพวกว่า

เปรตเหล่านี้เมื่อก่อนโพนม้นได้เป็นนายเมือง แลแต่งบังคับราษฎรทั้งหลายไว้ แลมันข่มมีกินสินจ้างของเขา ที่ผู้ชอบได้มันว่าผิด ที่ผู้ผิดได้มันว่าชอบ มันมิได้กระทำโดยแพ่งธรรมหาบมิได้แล

...เปรตฝูงนี้เมื่อก่อนโพน เขาข่มข่มเหงคนเข็ญใจด้วยอันหาความกรุณาปรานีบมิได้แล...เห็นสินท่านจะใคร่เกียดเขา ท่านหาความผิดบมิได้ใส่ตนว่าท่านผิด

...เปรตฝูงนี้ไล่ เมื่อก่อน เขาคลอกป่าเผาป่า แลถึงสัตว์อื่นใดที่หนีมันนั้น ไฟก็ไหม้ลามตาย...ยังมีฝูงเปรตจำพวกหนึ่งมีตนนั้นใหญ่เท่าภูเขา แลมีเส้นขนอันยาวเยียบแหลมหนักหนา...เปรตฝูงนี้ เมื่อก่อนเขาได้เป็นนายเมือง แลแต่งความเมืองมิชอบทางธรรม ย่อมเห็นแก่สินจ้างสอด บ่มีเป็นกลาง การย้ผู้ชอบใส่ว่าผิด การย้ผู้ผิดใส่ว่าชอบ ด้วยบาปกรรมแต่ความบ่มีชอบธรรม ตั้งนั้นไล่...

น่าสังเกตว่า ใน **ไตรภูมิพระร่วง** นี้ ทั้งที่กล่าวถึงพระญาณมหาจักรพรรดิราชา แต่สอนเน้นที่ทศพิธราชธรรม ไม่กล่าวถึงจักรวรรดิวัตรที่เป็นหลักธรรมประจำพระองค์ของพระเจ้าจักรพรรดิอย่างใดเลย ไม่ทราบว่าเป็นสมัยอยุธยา ธรรมของพระราชา คือหลักการปกครองบ้านเมืองจะถือกันอย่างไร แต่พอมองเห็นได้ว่าทศพิธราชธรรมคงเด่นตลอดมาดังที่เวลานี้ก็เป็นคำที่ชินหูชินปากทั่วไป

ตามที่พอจะได้พบได้ผ่าน ในต้นยุครัตนโกสินทร์นี้ ธรรมของพระราชา ๔ หมวดคือ ทศพิธราชธรรม ราชสังคหวัตถุ ๔ จักรวรรดิวัตร ๑๒ และขัตติยพละ ๕ น่าจะยังปรากฏชัดอยู่ในราชประเพณี แต่มาบัดนี้ ได้ยืกันแต่ทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นคำที่เด่นชัดมากตามประเพณี แต่ไม่ค่อยมีใครรู้ความหมาย และเลื่อนรางถึงกับไม่รู้ที่มาที่ไป หลายคนก็ว่ามาจากพราหมณ์ จากฮินดู จากมนูธรรมศาสตร์ ซึ่งไม่ใช่เลย แต่เป็นคำสืบมาเป็นสามัญในคัมภีร์พระพุทธศาสนา (ทุกข้อทุกธรรมเป็นคำบาลี มาในพระไตรปิฎก)

รวมความว่า ในสมัยสุโขทัยนั้น น่าจะพูดได้ว่า สังคมไทยก้าวไปในพระพุทธศาสนาได้มากจนมีความถนัดหนักแน่นในหลักศีลธรรมดีทีเดียว

อย่างไรก็ดี ไตรภูมินี้เป็นคัมภีร์ของไทยเราเอง อยู่ในชั้นหลังมาก เป็นการประมวลความจากคัมภีร์รุ่นหลัง ตั้งแต่อรรถกถา ฎีกา ไม่ค่อยไปถึงคัมภีร์ดั้งเดิมที่เป็นหลักแท้ๆ คือพระไตรปิฎก อาจพูดว่าเป็นคำสอนจากพระไตรปิฎกในรูปลักษณะที่ผ่านคัมภีร์รุ่นอธิบายมาเป็นต่อๆ แต่ได้เป็นคัมภีร์สำคัญที่มีอิทธิพลมากสำหรับเมืองไทย จนกระทั่งว่าคนไทยในอดีต จนถึงยุคที่เพิ่งผ่านมานี้ คิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่คนไทยเชื่อถือปฏิบัติกัน เป็นไปในแนวของคัมภีร์ไตรภูมิแทบทั้งนั้น ดังปรากฏเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังในวัดทั้งหลายมากมาย ซึ่งคงสืบต่อเรื่อยมาตั้งแต่สมัยอยุธยา แม้แต่การจัดตั้งวางรูปแบบถิ่นสถานบ้านเมือง ก็จัดตามคติจักรวาลแบบไตรภูมิที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง

จะเห็นได้ง่าย เมื่อสิ้นอยุธยา กรุงเก่าถูกเผาพินาศ ในปี ๒๓๑๐ พระเจ้าตากกู้ชาติขึ้นมา จะฟื้นฟูศาสนา นอกจากทรงรวบรวมพระไตรปิฎกจากหัวเมืองแล้ว ก็ได้โปรดให้จัดสร้างสมุดภาพไตรภูมิอันวิจิตรขนาดใหญ่ยิ่ง

อีกทั้งไม่ซ้ำต่อจากนั้น ในรัชกาลที่ ๑ แห่งยุครัตนโกสินทร์ ก็ได้โปรดฯ ให้ราชบัณฑิตจัดทำหนังสือรวมคำอธิบายเรื่องไตรภูมิขึ้นมาเป็นงานใหญ่ เรียกว่า ไตรภูมิโลกวิจิตร^{*}

ไตรภูมิพระร่วง หรือตามชื่อทางการว่าเตภูมิกถานัน ซึ่งก็บอกอยู่แล้วว่าเป็นคำสอนในเรื่องของภูมิ ๓ ซึ่งเป็นโลกิยภูมิของพวกปุถุชน ตั้งแต่แรกขึ้นไปจนถึงเหล่ามนุษย์ เทวดา บรรดาพระพรหม แต่ท่านไม่ได้จบแค่นั้น จุดหมายที่แท้อยู่ที่การจะพ้นจากโลกิยภูมิทั้ง ๓ นั้นขึ้นไปสู่โลกุตระภูมิ ให้ถึงนิพพาน

แต่ตั้งว่าแล้ว หนังสือไตรภูมินี้เป็นการประมวลความจากคัมภีร์รุ่นหลัง ตั้งแต่ อรรถกถา ฎีกา หนักไปทางความคิดความเชื่อและคำสอนในชั้นตำนาน และคัมภีร์อธิบายประกอบ อย่างเช่นชาดก และเน้นหนักในเรื่องกรรมที่ทำไว้ในปางก่อน จนเป็นคติที่ถือกันเ็นทางที่โน้มเอียงหรือเสี่ยงที่จะไปเข้าลัทธิกรรมเก่า

แนวโน้มของความคิดความเข้าใจในเชิงลัทธิกรรมเก่านี้คงสืบมาในเมืองไทยตามลำดับ แต่ในสมัยอยุธยาแม้ถึงตอนปลายก็ยังมีการศึกษาเพียงพอที่ทำให้มีท่านผู้รู้ที่แยกแยะบอกได้ว่าเชื่อกรรมแค่ไหนถูก แค่ไหนผิด ดังเห็นได้จากหลักฐานในอดีต

ขอให้ดูพระราชพงศาวดารที่ ๓ ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (ประชุมพระราชพงศาวดารภาคปริณณะ, ร.พ. ดำรงธรรม, พ.ศ. ๒๕๐๘, หน้า ๕๕) ซึ่งครองราชย์ใน พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑ ว่าดังนี้

บุคคลเชื่อกรรม เข้าไปในป่า พบช้าง พบเสือ ก็ถือเสียว่าแล้วแต่กรรมไม่หลบหนี เสือช้างก็ทำร้ายสิ้นชีวิต ดั่งนี้จะว่ามีกรรมหรือหามีได้?

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชนา (ความที่ ๑) ว่า

บุคคลผู้นั้นหาวิจารณ์ปัญญามิได้ ชื่อว่ามีปุพเพตทัฐฐิวิปลาส เชื่อแต่กรรมที่กระทำแต่ก่อนสิ่งเดียว นักปราชญ์มิควรสรรเสริญ

พระธรรมไตรโลก ถวายวิสัชนา (ความที่ ๒) ว่า

บุคคลอันถือกรรมและมีได้พิจารณาเหตุอันผิดและชอบนั้น ได้ชื่อว่าปุพเพตทัฐฐิ เป็นถือผิดประกอบกรรมอันผิดเพราะโมหะ มีกรรมหนหลัง ในที่ใดมีสัตว์ร้าย เสือร้าย พระพุทธเจ้ายังทรงอนุญาตให้ภิกษุขึ้นต้นไม้หนีได้

นี่เป็นตัวอย่างที่แสดงว่า ความเชื่อเรื่องกรรมได้เป็นปัญหาเรื่อยมา เพราะคนมากมายเอาหลักกรรมไปปนกับลัทธิกรรมเก่า คือ ปุพเพตทัฐฐิ/ปุพเพตวาท อย่างพวกนิครนถ์ซึ่งถือว่าอะไรๆ ก็เป็นเพราะกรรมที่ทำมาในปางก่อนทั้งนั้น อันเป็นมิจฉาทิฐิอย่างหนึ่ง

* เหตุการณ์เหล่านี้เล่าไว้คร่าวๆ ก่อน เพราะเป็นการเร่งด่วนขณะอยู่ไกลแหล่งข้อมูล เมื่อได้โอกาส จะบอกเอกสารที่มากำกับไว้

หลักกรรมที่ถูกที่แท้มีใช้อย่างนั้น กรรมเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นไปตามเหตุปัจจัย กรรมอยู่ในปัจจัยการ ในกระแสธารของปัจจัย เมื่อทำเหตุปัจจัยไว้ก่อนอันทำให้มีผลเสียหายไม่ติในบัดนี้ อย่างนี้ เราศึกษา รู้ชัด เหตุปัจจัยอะไรในบัดนี้ที่จะให้เกิดผลดีข้างหน้าแล้ว ก็ไม่มีวรอผลกรรมเก่า แต่เราทำกรรมในบัดนี้ที่จะเป็นปัจจัยให้เกิดผลดีข้างหน้าต่อไป เรา รู้อดีตให้เท่าทัน และทำกับปัจจุบันให้ดีที่สุด กรรมเก่าเมื่อเรารู้ทัน ก็ช่วยเราให้แก้ไขพัฒนา ละเลิกกรรมร้าย และทำกรรมใหม่ได้ดียิ่งขึ้นๆ ไปทุกๆ วัน นั่นคือได้ประโยชน์จากปัญญาที่รู้ปัจจัยการ

ที่นี้ ในสังคมไทยสืบมา นอกจากพระพุทธศาสนา ก็ยังมีความเชื่อถือพื้นถิ่นพื้นบ้าน โดยเฉพาะที่ตาชด้นจำพวกสิ่งศักดิ์สิทธิ์และลัทธิผีสงเทวดา พร้อมด้วยการเช่นไหว้อ้อนวอน ซึ่งยังมีอยู่ทั่วไปจนถึงปัจจุบัน

ที่สำคัญคือ สมัยสุโขทัยไม่ยืนยาวมาก ผ่านเวลาราว ๑ ศตวรรษ นับจากก่อตั้งใน พ.ศ. ๑๘๐๐ ประวัติศาสตร์ไทยก็เข้าสู่สมัยอยุธยา (รัชกาลพระเจ้าอู่ทองเริ่มในปี ๑๘๙๓) ซึ่งยืนยาว ๔๑๗ ปี ถึงกรุงแตกในปี ๒๓๑๐ ในสมัยอยุธยา นี้ เมืองไทยหันไปชื่นชมนิยมรับอารยธรรมขอมโบราณ ที่นับถือศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูและพระพุทธศาสนาเถรวาท

คตินิยมแบบพราหมณ์ได้เฟื่องฟูขึ้น เริ่มจากในราชสำนักที่เกิดมีแบบแผนซึ่งจัดตามระบบความคิดความเชื่อของศาสนานั้น ถึงกับมีตำแหน่งใหญ่สำหรับพราหมณ์ โดยเฉพาะปุโรหิต และโหราจารย์ ความเชื่อถือเทพเจ้า ความศักดิ์สิทธิ์ฤทธานุภาพเข้ามาเสริมซ้ำและแทรกปนเข้ากับพระพุทธศาสนา มีการเช่นสรวงสังเวศ มีพิธีกรรมแบบพราหมณ์ และรับระบบกฎหมายสายฮินดูอย่างมนูธรรมศาสตร์เข้ามา ซึ่งมีบทบัญญัติรุนแรงในการแบ่งชั้นวรรณะ และการลงโทษในชั้นประหารชีวิตและทรมานร่างกายมากมาย

ยกตัวอย่างหนึ่งใน *มนูธรรมศาสตร์* ว่า [มนุสมฤติ, VIII.270-271:

คนศูทรผู้ใดกล่าวพราหมณ์ด้วยคำหยาบคาย ให้ตัดลิ้นมันเสีย เพราะมันเป็นคนชาติต่ำ; หากมันเอ่ยนามและโคตรของพราหมณ์โดยไม่เคารพ ให้เอาแท่งเหล็กเผาไฟยาว ๑๐ นิ้ว ทะลวงปากมัน

แล้วเทียบกับความใน *ไตรภูมิพระร่วง* ของพญาลิไท ในคติพุทธ ว่า:

...มาตราว่าคนผู้ใดกระทำร้ายด้วยประการใดๆ ก็ดี บ่มีควรฆ่าให้ตายเลย ควรสั่งสอนโดยกรรมแล เพราะวาปลงชีวิตสัตว์อื่นรู้ตังนั้นเป็นบาปร้ายนักหนา

ความที่ว่านี้ ขวนให้เข้าใจว่าในสมัยสุโขทัยน่าจะไม่มี การลงโทษประหารชีวิต

บทเรียนที่ต้องรู้ เพราะอยู่กับความประมาท ความพินาศจึงมาหา

อย่างที่ว่าแล้ว การนับถือพระพุทธศาสนาขึ้นต่อการศึกษาให้มีปัญญารู้เข้าใจ ปฏิบัติได้ตรงตามธรรมวินัย และในเมืองไทยเราเนี่ย ปัญหาไม่ใช่แค่ที่เราได้มีการศึกษาที่ทำให้ก้าวมาในพระพุทธศาสนาได้แค่นั้นเท่านั้น แต่ยังมีปัญหาแทรกซ้อนอีก ที่สำคัญคือ ในบางยุคการศึกษาถึงกับขาดตอนไป และในบางสมัยคนก็เสื่อมหายไปจากการศึกษา ทั้งนี้ไม่เพียงเป็นไปตามสภาพของสังคมเท่านั้น แต่สำหรับสังคมไทยนี้ เหตุการณ์ร้ายในประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองได้เป็นปัจจัยอันใหญ่ที่สำคัญยิ่ง

เราว่าเมืองไทยมีประวัติศาสตร์ยาวไกลนับแต่สมัยสุโขทัยอีกไม่นานนักก็จะได้ ๘๐๐ ปี แต่เมื่อคุณให้ขีด การเสียดกรุงศรีอยุธยาถูกเผาใน พ.ศ. ๒๓๑๐ คือเมื่อ ๒๕๑ ปี มาเนี่ยเอง ซึ่งถึงกับต้องมีการกู้ชาติ ทำให้เมืองไทยคนไทยต้องทำอะไรๆ ขึ้นใหม่มากมาย และมีใช้กู้ชาติเท่านั้น แต่ต้องกู้พระพุทธศาสนาด้วย ความพินาศของบ้านเมืองครั้งนั้น ไม่เพียงทำให้ขาดตอนในการศึกษาเท่านั้น แต่คงจะได้ทำให้การก้าวเข้าสู่พระพุทธศาสนาของสังคมไทยนอกจากชะงักไปแล้ว ยังอาจจะได้พรา้สับสนหรือหันเหไปอีกด้วย การณ์อาจเป็นไปได้ว่า จนบัดนี้ งานกู้พระศาสนาของเมืองไทยยังก้าวไปได้ไม่ถึงจุดที่เพียงพอ

เหตุการณ์สำคัญและสภาพสังคมบ้านเมืองที่สืบเนื่องแต่นั้น เป็นเรื่องที่ต้องเรียนรู้อีกให้มากให้ชัด มิใช่เพื่อปลุกเร้าความโกรธเกลียดเคียดแค้นอันใด แต่เพื่อความรู้จักตัวเอง รู้สภาพซึ่งเป็นจุดปมที่จะพึงแก้ไขปรับปรุง เฉพาะอย่างยิ่งรู้เหตุปัจจัยแห่งความเสื่อมความเจริญที่จะต้องจัดตั้งทำด้วยปัญญา เป็นเรื่องของความรู้เพื่อปัญญา อันพึงแยกพ้นไปจากความรู้สึกโกรธเกลียดเคียดแค้น

เรื่องราวคราวกรุงแตกที่หยิบยกมาทบทวนกันในจุดซึ่งเห็นว่าสำคัญนี้ ส่วนมากนำมาจากหนังสือ **ประชุมพงศาวดาร** เล่ม ๖ ภาคที่ ๖ (จัดพิมพ์เผยแพร่โดยองค์การคำของครุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, พ.ศ. ๒๕๐๖), ภาคที่ ๖๕ (พิมพ์ที่โรงพิมพ์เดลิแมร์, พ.ศ. ๒๔๘๐), ภาคที่ ๖๖ (พิมพ์ที่โรงพิมพ์เดลิแมร์, พ.ศ. ๒๔๘๐), และ ภาคที่ ๓๙ (พิมพ์ที่โรงพิมพ์ศรีหงษ์, พ.ศ. ๒๔๗๐)

เฉพาะภาคที่ ๓๙ นี้ เป็น “เรื่องจดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ กับครั้งกรุงธนบุรีแลกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น ภาค ๖” เห็นว่าน่าสนใจพิเศษในแง่ที่เป็นคำบอกเล่าและสังเกตการณ์ของฝรั่ง ที่บอกเล่าเรื่องราวของพวกเขาเองที่มาเจอและถูกกระทบในบ้านเมืองอื่น เป็นการมองด้วยความรู้ความคิดความรู้สึกของคนข้างนอก ส่วนเล่มอื่นภาคอื่นนอกนั้น เป็นการบันทึกเหตุการณ์บ้านเมืองของคนไทยเอง ในคราววิวัฒนาการขึ้นมาจากวิบัติ

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ ภาคที่ ๖ หน้า ๑๓๖-๑๓๗ บันทึกไว้ว่า

ครั้นถึงวันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๑๐ เป็นวันเนา สงกรานต์ เพล่าบาย ๓ โมง พม่าก็จุดไฟสุมรากำแพงเมืองตรงหัวรอที่ริมป้อมมหาชัย และยิงปืนใหญ่ระดมเข้าไปในพระนคร จากบรรดาค่ายที่รายล้อมทุกค่าย พอเพลาลบค่ำกำแพงเมืองตรงที่เอาไฟสุมทรุดลง เวลา ๘ นาฬิกา แม่ทัพพม่าก็ยิงปืนสัญญาณให้เข้าปืนปล้นพระนครพร้อมกันทุกด้าน พม่าเอาบันไดพาดปืนเข้าได้ตรงที่กำแพงทรุดนั้นก่อน พวกไทยที่รักษาหน้าที่เหลือกำลังจะต่อสู้พม่าก็เข้าพระนครได้ในเวลาค่ำวันนั้นทุกทาง นับเวลาแต่พม่ายกมาตั้งล้อมพระนครได้ ๑ ปี กับ ๒ เดือน จึงเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าเข้าศึก

เมื่อพม่าเข้าพระนครได้นั้นเป็นเพลากลางคืน พม่าไปถึงไหนก็เอาไฟจุดเผาเยาเรือนของชาวเมืองเข้าไปจนกระทั่งปราสาทราชมนเทียร ไฟไหม้ลูกกลมแสงสว่างดั่งกลางวัน ครั้นพม่าเห็นว่าไม่มีผู้ต่อสู้แล้ว ก็เที่ยวเก็บรวบรวมทรัพย์จับผู้คนอลหม่านทั่วไปทั้งพระนคร...

พระเจ้าเอกทัศนั้น มหาเดเล็กपालงเรือน้อยหนีไปซุ่มซ่อนอยู่ในสุ่มทุมพุ่มไม้ที่บ้านจักริมวัดสังฆาวาส แต่พม่ายังหารู้ไม่ จับได้แต่พระเจ้าอุทุมพรซึ่งทรงผนวชกับเจ้านายโดยมาก ทั้งข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย และพระภิกษุสามเณรที่หนีไปไม่พ้น พม่าก็จับเอารวมไปคุมไว้ที่ค่ายโพธิ์สามต้น ส่วนผู้คนพลเมืองที่จับได้ก็แจกจ่ายกันไปควบคุมไว้ตามค่ายนายทัพนายกองทั้งปวง แล้วพม่าเที่ยวตรวจเก็บบรรดาทรัพย์สมบัติ ทั้งสิ่งของหลวงของราษฎร ตลอดจนเงินทองของเครื่องพุทธรูปตามพระอารามใหญ่ผู้น้อย ไม่เลือกว่าของที่จะหยิบยกได้หรือไม่พึงจะหยิบยกได้ดังเช่นทองเงินที่แม่ทัพพระพุทธรูป มีทองคำที่หุ้มพระศรีสรรเพ็ชดาญาณเป็นต้น* พม่าก็เอาไฟสุมพระพุทธรูปให้ทองละลายเก็บเอามาจนสิ้น เท่านั้นยังไม่พอ พม่ายังจะเอาทรัพย์ซึ่งราษฎรฝังซ่อนไว้ตามวัดวาบ้านเรือนต่อไปอีก...

มองเห็นความวิบัติพินาศของอยุธยาแล้ว ย้อนหลังไปดูสภาพคนไทยครั้งนั้นว่าอ่อนแอปล่อยตัวมัวตกอยู่ในความประมาทขาดสามัคคีแค่ไหน จึงเสียบ้านเสียเมืองหมดตัวถึงอย่างนั้น

* พระศรีสรรเพ็ชดาญาณ เป็นตัวอย่างให้เห็นว่าทองคำที่กรุงเก่า ซึ่งพม่าเผาพระพุทธรูปเก็บเอาไปนั้นมากเพียงใด ตามเรื่องราว เมื่อ จ.ศ. ๗๙๖ (พ.ศ. ๑๙๗๗) สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถขึ้นครองราชย์ ได้ทรงยกพระราชวังสร้างเป็นพระอาราม ให้นำมาว่าวัดพระศรีสรรเพ็ชดาราม ต่อมาถึง จ.ศ. ๘๓๕ (พ.ศ. ๒๐๑๖) สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ขึ้นครองราชย์ ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระศรีสรรเพ็ชดาราม แล้วทรงหล่อพระพุทธรูปยืนสูง ๘ วา ถวายพระนามว่าพระศรีสรรเพ็ชดาญาณ ใช้ทองหล่อหนัก ๕๓,๖๐๐ ชั่ง ทองคำแม่พิมพ์หนัก ๒๘๖ ชั่ง

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ ภาคที่ ๖ หน้า ๗๖-๘๒ บันทึกไว้ว่า

ครั้นถึงฤดูแล้ง ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๐๒ พระเจ้าอลองพญา...สั่งให้มังระยกกองทัพเลยลงมาตีเมืองตะนาวศรีและเมืองมะริดทั้ง ๒ เมือง กองทัพพม่ายกล่วงแดนไทยเข้ามา ครั้งนั้นจะเป็นด้วยเหตุใดไทยจึงมิได้เตรียมต่อสู้หาปรากฏไม่ได้ความแต่ว่าพม่าตีเมืองได้โดยง่าย...จนพม่าประหลาดใจว่าไทยทำไมจึงอ่อนแอถึงเพียงนั้น จึงเลยเป็นเหตุให้พม่ากำเริบคิดอยากจะทำเมืองไทยต่อเข้ามาในขั้นนี้พม่ายังหาได้ตั้งใจจะเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาไม่...

ในเวลานั้นพระเจ้าอลองพญาลงมาทอดพระเนตรเมืองทวาย เมืองมะริดและเมืองตะนาวศรีที่ดีได้ใหม่ มหาทราบว่ากองทัพไทยรบพุ่งอ่อนแอแตกหนึ่งง่าย ๆ จึงเกิดความคิดขึ้นในตอนนั้นว่าน่าจะเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาด้วยความประมาทไทย จึงให้เตรียมกองทัพที่เมืองตะนาวศรีนั้นให้มังระราชบุตรเป็นทัพหน้า พระเจ้าอลองพญาเป็นทัพหลวงยกตามเข้ามาทางด้านสิงขร...

ตามคำผู้หลักผู้ใหญ่กล่าวกันมา ว่าในครั้งนั้นไม่ได้คิดอ่านที่จะรวบรวมกำลังต่อสู้ข้าศึกประการใด ลักแต่ได้ข่าวมาว่าพม่าจะยกมาทางไหนก็เกณฑ์กองทัพยกไปสกัดทางนั้น เพียงแต่จะสืบสวนให้ได้หลักฐานมั่นคงเสียก่อนก็ไม่มี จึงเอากำลังรีบไปป่วยการเสียเปล่าๆ มากกว่าที่ได้ต่อสู้ข้าศึก ด้วยพม่ามิได้ยกมาทั้งทางด้านพระเจดีย์สามองค์และด่านแม่ละเมา ยกมาแต่ทางด้านสิงขรเมืองตะนาวศรีทางเดียว...ทางด้านสิงขรที่พม่ายกมา...ไม่ใช่แต่เป็นทางอ้อมค้อมห่างไกลอย่างเดียว ทางที่ข้าศึกจะต้องเดินทัพขึ้นมา ตั้งแต่ข้ามเขานันท์เข้ามาแล้วเป็นทางกันดาร เพราะเทือกภูเขาอยู่ข้างซ้าย ทะเลอยู่ข้างขวา เหมือนต้องเดินตรงมาในตรอกถึง ๕ วัน ๖ วันจึงจะถึงเมืองเพชรบุรี ถ้าหากไทยเอากองทัพที่มีกำลังไปตั้งสกัดอยู่ที่เมืองเพชรบุรีสักทัพ ๑ แล้วให้กองทัพเรือยกลงไปกวาดหลังทางทะเล จะเลี้ยกล้อมข้าศึกที่ตรงไหนก็ได้สะดวกตลอดระยะทางกันดารนั้น เพราะเช่นนี้เมื่อครั้งพระเจ้าหงสาวดีมาตีเมืองไทยแต่ก่อนถึงไม่ได้ให้กองทัพยกมาทางด้านสิงขรเลย ที่พระเจ้าอลองพญายกมาครั้งนั้นก็ด้วยไม่รู้ภูมิแผนที่เหมือนหลงเข้ามาในเงื้อมมือไทย ถ้าเวลานั้นผู้บัญชาการศึกข้างฝ่ายไทยมีความสามารถอยู่บ้าง กองทัพพม่าก็คงปั่นป่วน แม้อย่างต่ำก็จะไม่สามารถล่วงเลยเมืองเพชรบุรีขึ้นมาได้ คิดดูจึงน่าเสียดายนัก เพราะพม่าหลงแล้วฝ่ายเราจึงหลงยิ่งไปกว่าพม่าเล่า กลายเป็นพม่ายกกองทัพมาในทางที่ไทยมิได้เตรียมต่อสู้ จึงล่วงเลยมาถึงเมืองราชบุรีได้โดยสะดวกด้วยประการฉะนี้...

ตั้งแต่กองทัพไทยแตกมาจากเมืองราชบุรี ที่ในกรุงศรีอยุธยาเกิดโกลาหล ด้วยคนทั้งหลายเห็นกันเป็นแน่ชัดว่าเพราะผู้บัญชาการศึกโง่เขลาไม่รู้เท่าถึงการ จะพบบ้านเมืองพินาศฉิบหาย ก็วุ่นวายกันไปต่างๆ ถึงคิดกันจะไปทูลเชิญพระเจ้าอู่ทุมพรให้ลาผนวชออกมาว่าราชการ พระเจ้าเอกทัศเกรงจะเกิดจลาจลขึ้น...

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ หน้า ๕๒ ลงจดหมายมอญซีเออร์อาโตดีไว้ว่า

วันที่ ๑๔ เดือนมกราคม ค.ศ. ๑๗๖๖ (พ.ศ. ๒๓๐๘)

กองทัพพม่าได้ยึดดินแดนบ้านไว้ได้หลายแห่ง จึงได้ตั้งค่ายมั่นไว้ในที่แห่ง ๑ แล้วก็ออกเที่ยวปล้นสดมภ์ทำร้ายต่างๆ ทั่วไปหมด...เมื่อเราได้ออกจากกรุงศรีอยุธยาได้สักสองวัน พวกข้าศึกก็ไปยึดบางกอกไว้ได้ แล้วจึงล่องกลับมาที่สันดอนแพบ้านซึ่งเราพักอาศัยอยู่ในวันก่อน พวกพม่าได้ฆ่าคนไทยตายเป็นอันมากซึ่งผิดธรรมเนียมที่พม่าเคยทำมา แต่ที่ฆ่าครั้งนี้ก็เห็นจะเปนเพราะพม่าแค้นที่ไทยได้ต่อสู้ที่บางกอก แต่ความจริงการที่ไทยได้สู้พม่าที่บางกอกก็ประเดี๋ยวเดียวเท่านั้น ดูเหมือนไม่ถึงครึ่งชั่วโมงไทยก็หนีพม่าไป ท่านคงจะเห็นได้ตามที่เล่ามานี้ว่าความกล้าหาญของไทยจะมีสักเพียงใด ข้าพเจ้าเชื่อว่าทั้งโลกเห็นจะไม่มีประเทศไหน ที่จะทำสงครามไม่เป็นเหมือนกับประเทศสยามนี้เลย

เมื่อไม่มีกำลังความสามารถอยู่ในตัวเอง คนไทยเวลานั้นก็หวังลมๆ แล้งๆ พวกนักรบขาดความมั่นใจในตัวเอง อ่อนแอ ก็เอาไสยศาสตร์คาถาอาคมเป็นที่พึ่ง เมื่อแก้ความอ่อนแอของตัวไม่ได้ ก็ยิงแพ้วเขา ดังที่คราวกรุงแตกนั้น มีเรื่องการหวังพึ่งวิชาคมซึ่งทำให้ยิ่งประมาท แล้วก็ยิงแพ้วเรื่อย ๆ เช่นที่ **ประชุมพงศาวดาร** เล่ม ๖ ภาคที่ ๖ ตั้งแต่หน้า ๑๒๒ เล่าว่า

ครั้นถึงราวเดือน ๖ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๐๘...พระเจ้าเอกทัศจึงตรัสสั่งให้จัดกองทัพมีจำนวนพล ๑๐,๐๐๐ ให้พระยาพระคลังถืออาญาสิทธิ์เป็นแม่ทัพยกไปตีค่ายพม่าที่ตั้งอยู่ปากน้ำพระประสบข้างฝ่ายเหนือ กองทัพที่ยกไปคราวนี้ปรากฏว่ามีกองอาทมาต คือ ผู้ที่ชำนาญวิชาอาคมนำหน้าไป ไทยรบพุ่งกล้าหาญเกือบตีได้ค่ายพม่า แต่แม่ทัพไม่ได้เตรียมเครื่องบังตัวคนที่จะไปตั้งประชิดค่ายข้าศึก จึงต้องถอยกลับมาเสียคราว ๑ ต่อมาอีกสองสามวันพอเตรียมเครื่องบังตัวพร้อมก็ยกไปตีค่ายพม่าที่ปากน้ำพระประสบอีก คราวนี้ว่าถึงมีพวกราษฎรชาวเมืองตามกองทัพออกไปด้วยเป็นอันมาก ฝ่ายพม่าเห็นไทยรบพุ่งเข้มแข็งกว่า

แต่ก่อนก็ออกครั้นคร้ามจึงคิดกลอุบาย พอกองทัพไทยยกไปถึงคราวหลัง พม่าทำเป็นหนีออกไปทางหลังค่าย ให้ไทยเห็น พวกกองอาทมาตไม่รู้เท่า สำคัญว่าพม่าหนีจริงก็นำพลเข้าค่ายไล่จับพม่า พวกกองทัพพม่าที่ซุ่มอยู่ก็ออกตีโอบกองทัพไทย แล้วให้กองทหารม้าวกมาตีกระหนาบข้างหลังอีกทาง ๑ กองทัพไทยก็เสียทีพม่าฆ่าฟันทั้งพวกกองทัพและพวกราษฎรที่ตามไปด้วยล้มตายเป็นอันมาก กองทัพพระยาพระคลังก็แตกหนีกลับมา แต่ในวันนั้นกองทัพพระยาตากสินมิได้แตกด้วย ช่วยรบเข้าศึกป้องกันมาข้างหลัง กองทัพไทยจึงมิได้แตกยับเยิน...

(พระยาตากสินเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของผู้ที่ฝึกฝนสร้างตนให้สามารถเอาชนะกลุ้มิ
ความสามารถจริงแท้ที่มั่นใจในสิ่งที่ตนมีจริงเป็นจริง แล้วก็มีแต่ชัยชนะทุกเมื่อตลอดมา

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ หน้า ๔๗ พวกบาดหลวงบันทึบบอกความว่า

บางกอกวันที่ ๑ เดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๗๖๙ (พ.ศ. ๒๓๑๒)

พวกพม่าได้ยกทัพมาตั้งอยู่ข้างบ้านมหาพรหมณ์ และได้ยกจากค่ายมหาพรหมณ์ออกโจมตีไทยอยู่เสมอๆ แต่พม่าทำการได้ตามชอบใจเพราะไม่มีใครออกมาต่อสู้เลย แต่เพื่อจะกันมิให้ราษฎรพลเมืองว่าได้ พวกไทยจึงได้ยกออกต่อสู้เข้าศึกบ้างเป็นครั้งเป็นคราว แต่การต่อสู้นี้ก็ทำกันโดยอย่างเสียไม่ได้ เพราะเมื่อไทยออกต่อสู้พม่าคราวใด ก็สำหรับส่งอาวุธให้แก่ข้าศึกเท่านั้น ไทยกับพม่าไม่ได้รับกันประชันหน้าจนครั้งเดียว ฝ่ายพวกพม่าเห็นว่าไทยไม่สู้จึงจัดการล้อมพระนครไว้ และเอาวัดต่างๆ ซึ่งอยู่รอบพระนครเป็นที่ตั้งมั่น...

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ ภาคที่ ๖ หน้า ๑๒๘ บอกให้เห็นความอ่อนแอของคนไทยเวลานั้น ที่ขาดกล้วมัวแต่หวังพึ่งวิชาอาคม และกล้วแม่แต่เสียงปืนใหญ่ เช่นว่า

...เนเมียวสีหบดีได้เป็นแม่ทัพใหญ่ บังคับบัญชากองทัพพม่าทั้งหมดแต่ผู้เดียว ก็สั่งให้กองทัพฝ่ายเหนือฝ่ายใต้สมทบกันเข้าตั้งล้อมกรุงศรีอยุธยา ตัวเนเมียวสีหบดีย้ายจากค่ายปากน้ำพระประสพมาอยู่ที่ค่ายโพธิ์สามต้น ให้กองหน้าเข้ามาตั้งค่ายที่วัดภูเขาทอง แล้วให้รุกเข้ามาตั้งค่ายวัดท่ากรังอีกแห่ง ๑ ฝ่ายข้างในกรุงเทพฯ เห็นพม่าเข้ามาตั้งค่ายถึงวัดท่ากรัง ทางปืนใหญ่จะยิงได้ถึงพระนคร ก็ให้กองทัพเรือยกออกไปตีค่ายพม่า...แต่ใครจะเป็นตัวนายทัพหาปรากฏไม่ กล่าวแต่ว่ามีนายฤกษ์คน ๑ ถือดาบสองมือรำไปข้างหน้าเรือ พอพม่ายิงปืนมาถูกนายฤกษ์ตกน้ำลง กองทัพเรือก็ถอยกลับคืนเข้ากรุงเทพฯ ทั้งหมด ความที่กล่าวมานี้พิเคราะห์ดูเห็นว่าคงเป็นด้วยเรื่องเชื่อถือวิชาอาคมนั่นเอง นายฤกษ์คน

นั้นเห็นจะเป็นตัวอาจารย์รำดาบเศกเป่าไปหน้าทัพโดยเชื่อว่าอาจจะคุ้มครอง
ป้องกันอันตรายกองทัพได้ทั้งหมด ครั้นตัวอาจารย์ถูกปืนตายเอง พวกกองทัพก็
พากันใจฝ่อ ผู้ที่คุมทัพเห็นว่าถ้าขึ้นเข้าไปรบก็เห็นจะเป็นเครื่องแต่สำหรับไปแตก
ไปตายไม่เป็นการ จึงให้ถอยกลับมา...แต่เนื่การรบพุ่งก็เป็นแต่เอาปืนใหญ่ตั้งยิง
กันทั้ง ๒ ฝ่าย พม่าตั้งค่ายที่วัดภูเขาทอง วัดท่าการ้อง แล้วตั้งค่ายรายต่อลงมาที่
วัดกระชาย วัดพลับพลายชัย วัดเต่า วัดสุเรนทร วัดแดง ช้างด้านตะวันตกตั้งปืน
ใหญ่ยิงเข้าไปในพระนคร

หน้า ๑๓๐ บอกความต่อไปว่า

...แต่ปืนใหญ่ที่ยิงโต้ตอบกันนั้น ไทยมีปืนประจำเมืองได้เปรียบพม่า จึงคิด
อ่านเอาปืนขนาดใหญ่ๆ ขึ้นตั้งยิงบนบ่อม มีเรื่องเล่ากันมา เป็นอุทาหรณ์ของ
ความเลื่อมทราวมในครั้งนั้นว่า เมื่อเอาปืนชื่อปราบหงสาซึ่งปืนอย่างใหญ่ที่มีอยู่
ขึ้นตั้งบนบ่อมมหาชัยจะยิงพม่า แต่แรกเจ้าหน้าที่ไม่กล้ายัดดินดำให้เต็มขนาด
กลัวแก้วหูจะแตกด้วยเสียงปืน ลอดดินดำลงแล้ว ยังมีคนขอให้ลดลงอีกเล่า จน
ที่สุดเมื่อยิงไป กระสุนปืนไปตกไม่ถึงคูเมือง เป็นไม่ได้ถึงอย่างนี้ ช้างฝ่ายที่กล้าก็
ตรงกันข้าม ดังปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า...เอาปืนชื่อมหากาลมฤตยู
ราชขึ้นบนบ่อม แล้วเอาลูกดินยัดทิวขึ้น ๒ เท่า ประสงค์จะยิงให้ถึงค่ายพม่าที่
ภูเขาทอง ยิงได้นัดเดียวปืนก็เลยร้าวรานใช้ไม่ได้ต่อไป...พระยาตากสินเป็น
เจ้าหน้าที่รักษาการด้านตะวันออกอยู่ที่วัดเกาะแก้ว...เห็นพม่ายกเข้ามาก็เอาปืน
ใหญ่ยิงเข้าศึกไม่มาบอกศาลาลูกขุน มีใจทักฟ้องเกือบจะต้องถูกลงโทษ หากว่าได้
มีบาเหน็จความชอบมา จึงได้รับกรุณาเพียงภาคทัณฑ์โทษไว้ แต่นั้นพระยาตาก
สินก็ท้อใจจึงคิดหนีจากพระนคร

เรื่องราวของความเลื่อมทราวมมีอีกมากมายจนหน้า ๑๓๔ ก็มีความบอกว่า

ฝ่ายข้างพระนครถูกพม่าล้อมมาช้านาน เสบียงอาหารอืดคัดเข้าเกิดเป็นโจร
ผู้ร้ายแย่งชิงกันชุกชุมขึ้นทุกที ครั้น ณ วันเสาร์เดือนยี่ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีจอ เวลา
กลางคืนเกิดไฟไหม้ในพระนคร...ไฟไหม้กุฎวิหารและบ้านเรือนในพระนครรวม
กว่า ๑๐,๐๐๐ หลัง ผู้คนพลเมืองก็ยิงอืดคัดค้ำแค้นหนักขึ้น พระเจ้าเอกทัศให้
ทูตออกไปว่ากล่าวกับพม่าขอเลิกรบจะยอมเป็นเมืองขึ้นต่อพระเจ้าอังวะ แม่ทัพ
พม่าก็ไม่ยอมเลิก ด้วยประสงค์จะตีเอาทรัพย์สินสมบัติผู้คนไปให้สิ้นเชิง...

ในที่สุด ครั้นถึงวันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๑๐ เป็นวันเนาสงกรานต์
ไทยก็เสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าเข้าศึก ดังความในพงศาวดารที่ได้คัดมาให้ดูแล้วข้างต้น

สูญสิ้นย่อยยับดับสลาย กู้ชาติได้ บ้านเมืองกลับมั่นคง

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ หน้า ๔๙ บาดหลวงเล่าความครั้งกรุงแตกว่า

พม่าได้เที่ยวเอาไฟเผาบ้านเรือนทิวต้อยเข้าของและฆ่าฟันคนทั่วไปหมด เมื่อพม่าจับโรงเรียนสามเณร* ได้สัก ๘ วัน ก็ตีกรุงแตก พม่าได้เข้าไปในพระนคร ได้ทราบมาเป็นการแน่นว่า พระศรีสุราย (Phra Si Surai) น้องภรรยาของพระเจ้าแผ่นดิน ได้สมรู้ร่วมคิดกับข้าศึกด้วย แต่การที่คิดการเช่นนี้จะประสงค์อะไรก็ตาม แต่ก็ทำได้สำเร็จตามปรารถนาไม่ เพราะต้องถูกจำตรวนพร้อมด้วยเจ้าพระยาพระคลังและขุนนางอื่นๆ ด้วย ฝ่ายพระเจ้ากรุงสยามซึ่งเป็นพระโรคเรื้อนนั้นก็หนีข้าศึกไป และไปสวรรคตที่โพธิ์สามต้นเมื่อพม่าได้ยกกลับไปแล้ว เมื่อพม่าเข้ากรุงได้แล้วนั้น พม่าได้เอาไฟเผาบ้านเรือนทำลายข้าวของต่างๆ อยู่ ๑๕ วัน และได้ฆ่าผู้พ้นคนไม่เลอกว่าคนมีเงินหรือไม่มีเงินก็ฆ่าเสียสิ้น แต่พวกพม่าพยายามฆ่าพวกพระสงฆ์มากกว่า และได้ฆ่าเสียนับจำนวนไม่ถ้วน ข้าพเจ้าเองได้เห็นพม่าฆ่าพระสงฆ์ในตอนเช้าเวลาเดียวเท่านั้นกว่า ๒๐ องค์

เมื่อพม่าได้เผาบ้านเรือนในพระนครตลอดจนพระราชวัง และวัดวาอารามหมดสิ้นแล้ว พวกพม่าจึงเตรียมการที่จะยกทัพกลับไป พวกพม่าได้ยกทัพออกจากกรุงเมื่อวันที่ ๑๕ เดือนเมษายน ค.ศ. ๑๗๖๗ (พ.ศ. ๒๓๑๐)

บาดหลวงเบเนดิกโนได้ตกน้ำตายได้บางกอก บาดหลวงเยซิวิตได้ตายที่บางช้าง บาดหลวงอีซิดอร์ได้หนีไปที่เมืองคันเคา ซาอานาซิโอบกับภรรยาถูกพม่าเก็บทรัพย์สมบัติจนหมดตัว ลงปลายที่สุดก็อดอาหารตาย ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นได้หนีไปยังบางกอกพร้อมด้วยพวกเข้ารีต ๓๐๐ คน แล้วได้ลงเรือจีนไปยังเมืองคันเคาต่อไป

จับความจากที่เล่าแล้วว่าเมื่อกรุงใกล้จะแตก พระยาตากได้ออกไปรวบรวมกำลังในหัวเมืองข้างนอก เมื่อเข้มแข็งพอแล้ว ก็ยกกองทัพมาสู้รบตีพม่าแตกหนีไป และยึดกรุงเก่ากลับคืนมาได้ แต่อยุธยาสิ้นสภาพแล้วเหลือกำลังจะฟื้นขึ้นมาได้ ถูกพม่ามาทำลายแล้ว คนข้างในยังซ้ำเติมตัวเองอีก พระยาตากไปตั้งเมืองหลวงที่กรุงธนบุรี แต่ก็ยังต้องยุ่งกับการทำศึกสงครามอย่างหนักตลอดเวลา ๑๕ ปี โดยเฉพาะกับพม่าที่ยกมาแล้วๆ เล่าๆ พร้อมไปกับการบำรุงบ้านเมือง และฟื้นฟูพระศาสนา **ประชุมพงศาวดาร** ภาคที่ ๓๙ หน้า ๗๔ ลงจดหมายมองซิเออร์คอร์ดเล่าความบางอย่างที่น่าสนใจในช่วงเวลานี้ว่า

* โรงเรียนสามเณรในที่นี้หมายถึง seminary คือโรงเรียนฝึกบาทหลวงของฝรั่ง

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๗๖๙ (พ.ศ. ๒๓๑๒)

ในเวลาที่พักพิงที่ข้าศึกหนีออกจากกรุงศรีอยุธยา นั้น พระยาตากก็ได้เตรียมการที่จะตั้งตัวเป็นใหญ่ต่อไป โดยรวบรวมเกลี้ยกล่อมผู้คนที่ยังหนีกระจัดกระจายอยู่ แล้วจึงได้ไปตั้งมั่นอยู่ที่เมืองจันทบุรี...แล้วจึงเลยเข้าไปถึงบางกอก... เป็นธรรมเนียมของพระยาตากอย่าง ๑ ซึ่งต้องคุมกองทัพไปด้วยพระองค์เองเสมอ

ในระหว่างที่พระเจ้าตากพระเจ้าแผ่นดินใหม่ของกรุงสยาม ได้ทรงทำให้บ้านเมืองใกล้เคียงสทกสท้านกลัวเดชาภาพไปหมดนั้น พวกไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินต้องรับความเดือดร้อนต้องล้มตายวันละมากๆ เพราะอาหารการกินอืดคัดกันดารอย่างที่สุด ในปีนี้ได้มีคนตายมีจำนวนมากว่าเมื่อครั้งพม่าเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา เหตุที่คนตายมากนั้นก็คือเพราะเงินทองซึ่งบัญญัติไว้ตามพระเจดีย์หมดเสียแล้ว

เมื่อปีก่อนและในปีนี้ พวกจีนและไทยไม่ได้หากินอย่างอื่น นอกจากเที่ยวทำลายพระพุทธรูปและพระเจดีย์ พวกจีนได้ทำให้เงินทองในเมืองไทยไหลไปเทมา และการที่ประเทศสยามกลับตั้งตัวได้เร็วเช่นนี้ก็เพราะความหมั่นเพียรของพวกจีน ถ้าพวกจีนไม่ใช่เป็นคนมักได้แล้ว ในเมืองไทยทุกวันนี้คงจะไม่มีเงินใช้แน่นอน เพราะพวกพม่าได้ขนไปจนหมดสิ้น เพราะฉะนั้นการที่ได้มีการค้าขายกันในทุกวัน ก็เป็นด้วยพวกจีนได้ไปเที่ยวขูดเงินทองที่ฝังไว้ตามดินและบัญญัติไว้ตามพระเจดีย์นั่นเอง เมื่อพวกจีนได้ทำลายวัดภูไทย (Vat Phu Thai) ซึ่งเปนวัดใหญ่อยู่ใกล้กับโรงเรียนสามถนนั้น ข้าพเจ้าได้กลับมาถึงเมืองไทยแล้ว ในวัดนี้เมื่อทำลายลงแล้ว พวกจีนได้พบทองเป็นอันมากพอบันทุกเรือยาวได้ถึงสามลำ...

วัดต่างๆ ในเวลานี้จะเปรียบก็เท่ากับเตาไฟ ฝาผนังก็ดำหมด และตามลานวัดก็เต็มไปด้วยถ่าน และพระพุทธรูปหักพังเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย...

บางกอกวันที่ ๗ เดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๗๗๐ (พ.ศ. ๒๓๑๓)

เมื่อข้าพเจ้าได้กลับมาถึงเมืองไทยได้หลายเดือน ข้าพเจ้าได้ไปเที่ยวดูในพระราชธานี ได้พบจำนวนเด็กเป็นอันมาก ซึ่งอดอยากอย่างที่สุดในระหว่างที่ข้าวยากหมากแพงนั้น เด็กพวกนี้ได้รับน้ำมนต์เข้าริดมีจำนวน ๔๐๐ คน เด็กเหล่านี้โดยมากเป็นบุตรของชาวบ้านนอก ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ได้พามาจากหัวเมืองในเวลาที่ได้เสด็จไปปราบปรามหัวเมืองเหล่านั้น...เพื่อจะให้คนในกรุงแน่นหนาขึ้น เพราะตั้งแต่ครั้งรบกับพม่า ในกรุงหมดผู้หมดคนเหลือแต่เสือและสัตว์ป่าอยู่เท่านั้น

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ หน้า ๙๕ ลงจดหมายมองเซนเยอร์เลอบอง ถึง
ผู้อำนวยการคณะต่างประเทศของเขาว่า

วันที่ ๓ เดือนเมษายน ค.ศ. ๑๗๗๕ (พ.ศ. ๒๓๑๘)

จนถึงเวลาเดี๋ยวนี้ อาหารการกินในเมืองนี้ยังแพงมาก เพราะบ้านเมืองไม่ได้
เป็นอันทำมาหากินมา ๑๕ ปีแล้ว เพราะเหตุว่ามีสงครามไม่หยุดเลย และในเวลา
นี้ก็ยิ่งหาสบที่เดียวไม่ เงิน ๒๐๐ เหรียญในทุกวันนี้ มีราคาไม่เท่ากับเงิน ๕๐
เหรียญ เมื่อ ๑๐๐ ปีมาแล้วซึ่งเป็นเวลาที่เราได้แรกมาตั้งคณะบาทหลวงในเมืองนี้
พวกเขารีดก็ไม่ได้ช่วยเหลืออะไรเราเลย เรากลับต้องเลี้ยงดูพวกเขารีดบางคน
เสียอีก

การศึกสงครามปราบปัจฉามิตรดำเนินมาตลอดรัชกาลพระเจ้าตากสิน ถึง พ.ศ.
๒๓๒๕ ต่อด้วยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พม่าแม้จะแพ้ทุกครั้ง ก็ไม่เลิกยกทัพ
มาตี จนถึง ค.ศ. ๑๗๘๕ (พ.ศ. ๒๓๒๘) พม่าเตรียมการทำศึกครั้งยิ่งใหญ่ ที่เรียกว่า
“สงครามเก้าทัพ” ยกพลมามากมาย (เรียนกันมาว่า แสนสี่หมื่นสี่พันคน ยกมาตี ๕ ทาง)
ไทยมีกำลังพลครึ่งหนึ่งของพม่า ก็ตีพม่าแตกพ่ายไป บาทหลวงก็บันทึกไว้ (หน้า ๑๕๖) ว่า

พวกพม่าได้ยกทัพเข้ามาไม่หยุดเลยจนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๗๘๖
(พ.ศ. ๒๓๒๙)...อยู่ดีๆ โดยไม่ทันรู้ตัว พม่าก็ยกทัพมามีพลประมาณ ๙๐,๐๐๐
คน...แต่ด้วยพระเบนเจ้าช่วย ไทยได้ไปต้านทานกองทัพพม่าแตกหนีไปทั้ง ๔
กอง โดยเกือบจะไม่ต้องรบกันเลยก็ว่าได้...และในเวลาพม่าเข้าตีก็แตกหนีไปนั้น
ไทยก็ได้ไล่ฆ่าฟันล้มตายเป็นอันมาก...

ในที่สุด คนไทยเมืองไทยก็เข้มแข็ง มั่นคง อยู่กันได้ดีสงบสุข ดังที่ในปี ๒๓๓๑ คือ
๒๑ ปีหลังกรุงเก่าพิณาศ มองเซนเยอร์การ์โนต์ได้เขียนจดหมายรายงานในสายงานของ
เขา ซึ่งนำมารวมไว้ใน **ประชุมพงศาวดาร** ภาคที่ ๓๙ หน้า ๑๕๗ บอกความแต่เริ่มต้นว่า

เกาะหมากวันที่ ๒๔ เดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๗๘๘ (พ.ศ. ๒๓๓๑)

ด้วยพวกไทยมีความเบื่อหน่ายในการที่พม่ายกเข้ามาทำศึกทุกๆ ปีไม่เว้น
เลย และการที่พม่าเข้ามาคราวใด ก็ต้องพ่ายแพ้กลับไปทุกที เพราะฉะนั้นไทยเมื่อ
หน่ายเข้าเต็มทีแล้ว จึงได้ยกกองทัพไปตีพม่าบ้าง ตามข่าวที่ทราบมาได้ความว่า
กองทัพไทยได้ตีเมืองทวายและเมืองมะริดกลับคืนมาได้แล้ว และได้ทราบต่อไป
ว่าพม่าเห็นจะสู้ไทยไม่ไหวแน่นอน เพราะไทยกลับแข็งแรงและกล้าหาญขึ้นมาก
ไม่อ่อนแอเกียจคร้านเหมือนแต่ก่อนแล้ว

กู่พระศาสนาขึ้นมา แต่ยังคงพากันก้าวต่อไป

ในคำบอกเล่าเรื่องกรุงศรีอยุธยาแตก พม่าเผากรุง ที่ยกมาดูกันนั้น ชัดเจนว่าไม่เฉพาะบ้านเมืองเท่านั้นที่พินาศอดวาย แต่ในด้านพระพุทธศาสนา วัด และศาสนวัตถุ มีพระพุทธรูปและพระเจดีย์เป็นต้น ก็ถูกทำลายย่อยยับด้วย และก็มีใช้เฉพาะวัตถุและสถานเท่านั้น พระสงฆ์ที่จะสืบทอดพระศาสนาก็หมด เหลือแต่วัดร้าง ทั้งร้างพระพุทธรูปและร้างพระสงฆ์ ขอย้อนกลับไปอ่านจดหมายของบาทหลวงมองซิเออร์คอร์ ซึ่งนำมารวมไว้ใน **ประชุมพงศาวดาร** ภาคที่ ๓๙ หน้า ๗๘ ดังความที่เล่าไว้ว่า

บรรดาพระพุทธรูปและพระเจดีย์ซึ่งได้ปิดทองกันอย่างงดงาม บัดนี้ก็ทำลายหักพังเป็นผงธุลีไปหมดแล้ว ตามวัดวาอารามก็ร้างไปหมด เพราะพวกพระสงฆ์ได้หนีทิ้งวัดไปสิ้น ผ่าเหลือเวลานี้ไม่มีใครมีใครจะนับถือเหมือนแต่ก่อนแล้ว และถ้าใครขึ้นครองผ้าเหลืองในเวลานี้ก็ต้องอด การที่เปนเช่นนี้ไม่เฉพาะแต่ในกรุงและตำบลใกล้เคียง แต่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จยกทัพไปที่แห่งใดก็เปนเช่นนี้ทั่วไป เช่นเมืองพิษณุโลก นครราชสีมา เพ็ชรบุรี นครศรีธรรมราช และภูเก็ต เป็นต้น การที่วัดวาอารามกร้างว่างเปล่าและพระพุทธรูปต้องทำลายลงเช่นนี้ เป็นการกระทำที่เราหวังดีสำหรับศาสนาของเราในภายหน้าต่อไป เพราะเวลานี้บรรดาพระเจดีย์และพระพุทธรูปได้ทำลายลงหมดแล้ว ด้วยพวกจีนทราบได้ว่าทองเงินของรูปพรรณได้บังญูไว้ที่แห่งใดบ้าง และพวกจีนก็ได้เลือกที่เลย ของมีที่ไหน ก็ทำลายสิ่งนั้นลงโดยไม่ละเว้น เมื่อทำลายแห่งนั้นลงแล้ว พวกจีนก็หยุดพ้อหายใจให้หายเหน้อยลัคน้อย ก็ไปทำลายสิ่งอื่นหาทรัพย์ต่อไปอีก

ในการกู่ชาติบ้านเมืองนั้น ก็รวมถึงการกู่พระพุทธรูปด้วย และการกู่พระศาสนาก็มิใช่แค่สร้างวัดวาอาราม ศาสนวัตถุ ศาสนสถาน เช่นพระพุทธรูปและพระเจดีย์ขึ้นมาใหม่ แต่ต้องสร้างพระสงฆ์ผู้สืบทอดและสอนธรรมขึ้นมาเป็นสำคัญ คือไม่ใช่แค่ให้มีคนมาบวชเป็นพระ แต่ต้องให้พระมีการศึกษาที่จะเป็นภิกษุผู้ทรงศีล ทรงธรรม ทรงปัญญา สามารถเทศนานำประชาชนให้พัฒนาขึ้นไปในศีลในธรรม ซึ่งหมายถึงการพัฒนาคุณภาพของประชาชนพลเมืองทั้งหมดเลยทีเดียว และนี่คือเป็นการกู่และเป็นงานที่ทั้งฟื้นฟูและพัฒนาในระยะยาว ไม่อาจจบได้และไม่ง่ายอย่างใดเลย

กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองหลวง เป็นที่ชุมนุมของพระสงฆ์ผู้ใหญ่ที่เป็นชั้นนำ เป็นศูนย์กลางการศึกษาของพระสงฆ์ ตั้งแต่การเล่าเรียนพระปริยัติธรรมในระบบที่จัดไว้ รวมไปถึงเป็นแหล่งกลางที่เก็บรวบรวมพระไตรปิฎก คัมภีร์ และตำรับตำราทุกอย่าง ความพินาศของกรุงศรีอยุธยา จึงหมายถึงความสูญสิ้นอันกว้างของสรรพสมบัติที่กล่าวมานั้น

เมื่อพระเจ้าตากสินมหาราชทรงรวมชนก๊กชาติ ตั้งแต่ระยะเริ่มต้น ก็ทรงทำงาน กอบกู้พระศาสนาไปด้วย ดังที่เมื่อทรงปราบปรามจัดการหัวเมืองขึ้นในสงขลาบคาบแล้ว ก็ทรงบำรุงพระพุทธศาสนา สมกับความใน **ประชุมพงศาวดาร** ภาคที่ ๖๕ หน้า ๒๓ ว่า

ลุดักราช (พ.ศ. ๒๓๑๑) ทรงพระราชดำริว่า พระพุทธศาสนาจักรุ่งเรืองสมบุรณ์ นั้น ด้วยบริษัททั้งสี่ปรนนิบัติตามพุทธโอวาท แลพระสงฆ์ทุกวันนี้ยังปรนนิบัติพระ จัตุปาริสุทธศีลสังวรนั้นมีบริบูรณ์ จึงทรงพระกรุณาตั้งพระสังฆราชราชาคณะขึ้นไว้ ให้กำกับว่ากล่าวพระสงฆ์ทั้งปวง แล้วทรงพระราชศรัทธาจ้างให้หมู่เสนาทหารพล เรือน สร้างพระวิหารเสนาสนะกุฎิมากกว่า ๒๐๐ กุฎิ สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก แล้วจึงตรัสพระราชทานโอวาทประกาศไว้ว่า ขอพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งปวงจงตั้งสติ อารมณ์ปรนนิบัติ ตั้งอยู่ในพระจัตุปาริสุทธศีลสังวรวินัยบัญญัติบริบูรณ์ อย่าให้พระ ศาสนาของพระองค์เศร้าหมองเลย แม้นพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจะขัดสนด้วยวัตถุจตุปัจจัยทั้ง ๔ ประการนั้น เป็นธุระโยมจะอุปถัมภ์ ถ้าพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งปวงมีศีลคุณบริบูรณ์ใน พระศาสนาแล้ว แม้นจะปรารถนามั่งสระรุธิระโยมๆ ก็อาจสามารถจะเชือดเนื้อแล โลहितออกมาบำเพ็ญทานได้

ลุดักราช ทรงพระราชดำริว่า พระศาสนาจะวุฒิจริฐิติกาลนั้น เพราะปริยัติ กุลบุตรเล่าเรียนพระไตรปิฎก จึงทรงพระกรุณาให้สังฆการี ธรรมการทำสารบาญชี พระสงฆ์ องค์ใดบอกเล่าเรียนพระไตรปิฎกได้เป็นอันมาก จึงทรงถวายไตรผ้าเทศ เนื้อละเอียด แล้วพระราชทานจตุปัจจัยแก่เถรเถรตามได้เล่าเรียนมากแลน้อย หนึ่ง โปรยปรายพระราชทรัพย์แลแจกทานแก่ยาก ทุกวันปีณรสอิฏฐภูมิอุโบสถ แลตั้ง นิตยภัตรไว้สำหรับคนไซ้ทั้งปวง

ในปี ๒๓๑๒ ทรงยกทัพไปตีเมืองนครศรีธรรมราช ครั้นเสร็จการแล้ว ได้ทรงนำ พระไตรปิฎกมายังเมืองหลวง ดังความใน **ประชุมพงศาวดาร** ภาคที่ ๖๕ หน้า ๓๒ ว่า

หนึ่ง ทรงพระกรุณาให้ราชบัณฑิตยจัดพระไตรปิฎกลงบรรทุกเรือเข้ามา กรุงเทพฯ แต่พอจำลองได้ทุกพระคัมภีร์แล้วจึงจะเชิญออกมาไว้ดังเก่า แลพระ อาจารย์ศรี ซึ่งแตกหนีออกไปอยู่ ณ เมืองนครศรีธรรมราชนั้น ให้มีนมนต์มากับ สถานศิษย์ด้วย

ลุดักราช ๑๑๓๑ ปีฉลูเอกศก (พ.ศ. ๒๓๑๒) เสด็จดำเนินทัพกลับมาเมือง ธนบุรี จึงตั้งพระอาจารย์ศรีเป็นพระสังฆราช แล้วทรงพระกรุณาจ้างให้ช่างงานๆ พระไตรปิฎกทั้งจบ สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก ฝ่ายเจ้านครนั้นพระราชทานโทษ ให้รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สังจา ตั้งแต่นั้นมาพระศาสนาก็ค่อยเฟื่องฟูขึ้นได้ดังเก่า

ต่อมา ใน พ.ศ. ๒๓๑๙ ได้โปรดให้จัดสร้างสมุดภาพไตรภูมิอันวิจิตรขนาดใหญ่ เพื่อเผยแพร่ความรู้เข้าใจตามคติของเรื่องไตรภูมิ (ที่สืบมาจากหนังสือไตรภูมิพระร่วงในสมัยสุโขทัย) ให้ประชาชนได้รู้เข้าใจในเรื่องภพภูมิต่างๆ มีนรกสวรรค์เป็นต้น แล้วจะได้มันอยู่ในศีลธรรม โดยละเว้นกรรมชั่วและประกอบแต่กรรมดี

เมื่อเข้าสู่ยุครัตนโกสินทร์ ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ ซึ่งก็ผ่านปีกกรุงแตกมาไม่นานเพียง ๑๕ ปี งานสร้างชาติ ฟันพระศาสนาก็ดำเนินต่อมา เวลานั้นคงมีพระไตรปิฎกที่รวบรวมจากหัวเมืองต่างๆ มาได้หลายฉบับ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชก็ได้ทรงจัดให้มีการตรวจชำระสอบทานพระไตรปิฎกขึ้นเป็นครั้งใหญ่ เรียกว่าสังคายนา* ครั้งที่ ๙ ดังความใน **ประชุมพงศาวดาร** ภาคที่ ๖๖ หน้า ๑๑๙ ว่า

แลพระองค์ทรงอุปถัมภ์ภพพระพุทธศาสนา ให้จัดสรรพระภิกษุสงฆ์อันทรงพระปริยัติธรรมได้ ๒๑๘ รูป มีสมเด็จพระสังฆราชธิบดีเป็นประธาน อภิราชบัณฑิตตามาตย์ ๓๒ คน กระทำการนวมสังคายนา ชำระพระไตรปิฎกธรรมอันพิรุฑ ให้ถูกถ้วนด้วยบทอักษรพยัญชนะบริบูรณ์ ในกาลศักราชล่วงได้ ๑๑๕๐

เสร็จแล้วคัดลอกสร้างเป็นพระไตรปิฎกฉบับหลวง เรียกว่า ฉบับทองใหญ่ (เดิมเรียกว่าฉบับทองทึบ, และต่อมาทรงสร้างเพิ่ม ๒ ฉบับ คือฉบับรองทอง และฉบับทองชุบ) ประดิษฐานไว้ในหอพระมณเฑียรธรรม ในวัดพระแก้ว เพื่อเป็นหลักของแผ่นดิน

จากนั้น ในรัชกาลที่ ๑ นี้ ก็ได้โปรดฯ ให้ราชบัณฑิตชำระหนังสือไตรภูมิ โดยรวบรวมคำชี้แจงอธิบายและคำพรรณนาเกี่ยวกับไตรภูมิ อันมีในคัมภีร์ทั้งหลาย คัดเลือกแปลประมวลมาเรียบเรียงให้สมบูรณ์ จัดเป็นหนังสือใหญ่ เรียกว่า **ไตรภูมิโลกวินิจฉัย** สาระก็เหมือนกับ **ไตรภูมิพระร่วง** หรือ **เตภูมิกถา** ของพญาลิไท แห่งยุคสุโขทัยนั่นเอง แต่เนื้อหาพิสดารกว่า เพราะนำเอารายละเอียดของเรื่องปลีกย่อยมารวมไว้ด้วย

ขอให้สังเกตไว้เป็นสำคัญว่า ในทั้ง ๒ แผ่นดิน คือทั้งกรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ ทรงจัดตั้งพระไตรปิฎกขึ้นเป็นหลัก เสร็จแล้วก็จัดให้มีหนังสือไตรภูมิขึ้นด้วย พระไตรปิฎกนั้นเป็นหลักใหญ่เป็นประธานของพระพุทธศาสนา อยู่เหนือคัมภีร์ทั้งปวง ส่วนหนังสือไตรภูมิเหมือนเป็นคัมภีร์ประจำเมือง เป็นหลักความเชื่อถือของสังคมไทย อาจพูดว่า พระไตรปิฎกแสดงพระพุทธศาสนาทั้งหมดที่เราพยายามก้าวไปจนกว่าจะจบ ส่วนไตรภูมิสำแดงพระพุทธศาสนาเท่าที่สังคมไทยก้าวมาได้มาถึง ขอพูดทิ้งไว้แค่นี้ก่อน แล้วจะย้อนมาพูดอีกที

* สังคายนา ที่ว่าตรวจชำระสอบทานนั้น คือ นำคัมภีร์พระไตรปิฎกบาลี ฉบับซึ่งเป็นหลักเป็นฐาน เท่าที่มีมาอยู่เอามาเทียบเคียงกัน ตรวจสอบความครบถ้วนสมบูรณ์ ความถูกต้องของตัวอักษรเป็นต้น ให้คงอยู่ตรงตามต้นแบบของเดิมแท้ที่รักษากันไว้ ไม่ให้ผิดเพี้ยนไป และไม่ให้มีอะไรแทรกเข้าไปปลอมปน

ตามเรื่องในพงศาวดารที่ได้เล่ามา เห็นชัดแล้วว่าหลังกรุงแตก บ้านเมืองพินาศ วอดวายมีสภาพเป็นอย่างไร แม้มิใช่เรื่องที่จะมัวโกรธแค้นพม่า แต่ควรเตือนใจกันว่านี่แค่พม่า ถ้ามีพม่าประมาทเขลาขยาตขาดสามัคคีอ่อนแอกันอยู่ ไปข้างหน้าอาจต้องเจอความหฤโหดย่อยยับยิ่งกว่านี้ ในคราวกรุงแตกนั้น ผู้คนพลเมืองส่วนใหญ่เป็นตั้งคนแดนตาย ในเมืองหลวงใหม่ มีคนชาวบ้านถิ่นเดิมบ้าง คนที่หนีรอดจากกรุงเก่ามาบ้าง คนจากชนบทห่างไกลและหัวเมืองใหญ่น้อยตลอดจนประเทศข้างเคียงที่เจ้าสยามทรงกวาดต้อนมาอยู่ เพื่อเพิ่มประชากรบ้าง ล้วนมีพื้นเพภูมิหลังเชื้อชาติวัฒนธรรมแตกต่างกันไป บ้านเมืองก็ยังมีศึกสงคราม คนเป็นอยู่ยากแค้น มีการปล้นฆ่าแย่งชิงมาก วัดมากมายก็ร้าง พระเก่าๆ ที่รู้ธรรมรู้วินัยก็ล้มหายหรือไม่กี่อยู่ไม่ได้ลาเพศไป คนที่บวชเข้ามา ก็ไม่มีการศึกษา บ้างก็บวชหาเลี้ยงชีพโดยใช้ความเชื่อเหลวไหลลวงล่อหลาลาก ทั้งพระเณรกับชาวบ้านรุ่นวายกับเรื่องไสยศาสตร์และการหาอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์

สภาพบ้านเมืองเป็นดังนี้ ในรัชกาลที่ ๑ จะทรงจัดการบ้านเมืองและการพระศาสนา ให้เจริญมั่นคง จึงได้ตรัสแสดงพระบรมราโชบายว่า “ฝ่ายพระพุทธจักรพระราชอาณาจักร ย่อมพร้อมกันทั้งสองฝ่ายชวณกันชำระพระศาสนา” และได้ทรงตรา “กฎพระสงฆ์” รวม ๑๐ ฉบับ (ในหนังสือ *กฎหมายตรา ๓ ดวง*, สถาบันปริัติ พนมยงค์, พ.ศ. ๒๕๔๘, เล่ม ๓, หน้า ๓๔๔-๓๕๑) เพื่อกวาดล้างมิให้ภิกษุสามเณรประพฤติผิดเพี้ยนพระธรรมวินัย มิให้ติดหลงหรือชักนำคนในไสยศาสตร์ เฉพาะอย่างยิ่งให้การบวชมีการเล่าเรียนศึกษาตามหลักพระธรรมวินัย

กฎพระสงฆ์ที่ทรงตราขึ้นนั้น แสดงให้เห็นว่าการนับถือพระพุทธศาสนาเวลานั้น ผิดเพี้ยน พระเณรและประชาชนขาดการศึกษา ห่างไกลเนื้อตัวของพระศาสนา ทั้งหลงไหลและเหลวไหลกันไปไกลเพียงใด ขอคัดมาให้ดูเล็กน้อยพอเป็นตัวอย่าง

กฎพระสงฆ์ (ฉบับที่) ๒ ตอนหนึ่งว่า “...ถ้าสามเณรรูปใดมีอายุสมควรจะอุปสมบทแล้ว ก็ให้บวชเข้าจำเรียนคัมภีร์ วิปัสสนาธุระ อย่าให้เที่ยวไปมาเรียนความรู้อิทธิฤทธิ์ให้ผิดทุระทั้งสองไป...ถ้าแลสามเณรรูปใดอายุสมควรถึงอุปสมบทแล้ว มิได้บวช เที่ยวเล่นไว้เว้อยู่ จับได้ จะเอาตัวสามเณรแลชี้ตั้งอาจารย์โยม เปนโทษจงหนัก”

บางตอนจาก **กฎพระสงฆ์ (ฉบับที่) ๓** “แลภิกษุสงฆ์ทุกวันนี้ละพระวินัยบัญญัติเสีย...ครั้นบวชเข้าแล้วก็มิได้ให้ศิษย์อยู่นิไสยในหมู่คณะสงฆ์ครุอุประฉา อาจารย์ก่อน ละให้เที่ยวไปโดยอำเภอใจ...ไปตั้งซุ่มซ่อนอยู่ท่ามารยาธิรักษาศีลภาวะนา ทำกริยาให้คนเสื่อมใส่นับถือ ลำแดงความรู้วิชาอวดอิทธิฤทธิ์เปนอูตริมนุชธรรมเปนกลโกหก ตั้งตัวว่าผู้มีบุญว่าพบคนวิเศษมีวิชามาแต่ถ้าแต่เขา...”

จาก *กฎพระสงฆ์ (ฉบับที่) ๔* ว่า “เปนประเวณีในพระพุทฺธศาสนาสืบมาแต่ก่อน มีพระพุทฺธฎีกาโปรดไว้ให้ภิกษุสามเณรอันบวดีในพระศาสนาภิกษาตุระสองประการ คือคันฐุระวิปคณาตุระ เปนที่ยุดหน่วง... แต่หนีสืบไปเมื่อหน้าห้ามอย่าให้มีภิกษุโลเลละวัฏฐะประนิบัติแลปฏิบัติญาณตัวว่าเปนกัจจัต มิได้รำเรียนตุระทั้งสองฝ่าย อย่าให้มีได้เปนอันขาดทีเดียว”

จาก *กฎพระสงฆ์ (ฉบับที่) ๘* ว่า “แลทุกวันนี้เห็นฝ่ายพระพุทฺธจักรวางมือเสีย... เข้าใจว่าศาสนาถึงเพียงนี้แล้วเห็นจะบำรุงให้วัฒนาขึ้นได้ จึงมิได้ระวังระไวว่ากล่าวกัน ให้เกิดมหาโจรปล้นทำลายพระศาสนา ทั้งสมณะแลสามเณรมิได้รักษาพระจัตุบาริยสุทธิศีลว่าเรียนตุระทั้งสองประการ แลชวนกันเที่ยวเข้าร้านทะเลาตดูลีกา มีอาการกิริยานุ่งห่มเดิรเทิรกระต่าง หย่างชะรวาษมิได้สำรวมรักษาวินทริย หมิเปนที่เลื่อมไสยศรัทธาแก่ทายก แลเที่ยวดูโชนหนังลคอนฟ้อนขับ แลเล่นหมากรุกสกา พนันทั้งปวง... ผูกพันทเรียกชะรวาษหญิงชายเปนพ่อเลี้ยงแม่เลี้ยงพี่เลี้ยงน้องเลี้ยง... ทรงพระกรรณจะใคร่ยกโทษพระราชาคณะทั้งปวงด้วยอีก แต่ให้งดโทษไว้ครั้งหนึ่งก่อน... ข้างพระราชอาณาจักรนี้เร่งร้อนรหนัก ให้นักปราชราชบัณฑิตยสังกะเรียชกรรมการออกมาประเตี๋ยแจกกฎหมายให้พระราชคณะทั้งปวงเร่งกำชับตรวจตรากัน รักษาพระจัตุบาริยสุทธิศีลปรนิบัติตามคันฐุระวิปคณาตุระแลพระราชกำหนดเก่าใหม่ อยู่เนื่องๆ ฉนี้ ก็ยังมีสมณสามเณรเปนมหาโจรปล้นพระศาสนาขึ้นมากมาย...”

คัดตัดจาก *กฎพระสงฆ์ (ฉบับที่) ๑๐* ว่า “บัดนี้พระสงฆ์อันนับเข้าในพระพุทฺธชินโนระคมิได้มีหิริโอตตบะคบหากันทำอุลามกเปนอละชียภิกษุ คือเสพสุรายาเมาน้ำตานซ่มแลจันโฆชนาหารของกัดของเคี้ยวเพลापฉาพัทแลในราตรีก็มีบ้าง ลางเหล่าเอาผ้าพาดบาตรเหล็กไปขายแลกล่าเล่นเบี้ยเสียมได้ครองไตรจิรกระทำจอมปลอมเหมือนสามเณรไม่ได้ปลงผมโกนหนึ่งบ้างสองโกนบ้าง เทียวกลางวัน กลางคืน ดูโชน ดูหนัง ดูหุ่น ดูลคอน เบียดเสียดอุบาศกลีกา พุดจาตะหลกคองเฮฮาหยาบช้าธาธุน... บัดนี้ให้พระราชคณะถานาณุกรม สังกะเรียชกรรมการ ราชบัณฑิตย พร้อมกันชำระพระสงฆ์ซึ่งเปนอละชียภิกษุ พิจาณารับเปนลัจ ให้พระราชทานผ้าขาวสี่กอกเสีย... คักแขนเปนไพร่หลวงใช้ราชการที่หนัก หวังมิให้ดูเยี่ยงหย่างกัน...”

“แต่หนีสืบไปเมื่อหน้า ถ้าผู้ใดเห็นพระสงฆ์กระทำอุลามกเปนอละชียภิกษุเสพสุรายาเมากินน้ำตานซ่มแลตะหลกคองเล่นเบี้ยชนไป... ให้ว่ากล่าวตักเตือน...”

“อเนกัถ้าผู้ใดล้มตาย ห้ามอย่าให้เจ้าภาพนิมนพระสงฆ์สวดพระมาลัย ให้นิมนสวดแต่พระอะภิธรรมแลสวดให้สำรวดไปปรกติ อย่าให้ร้องเปล่งลำน่านา แยก จีนฝารัง มอญ แลให้เจ้าภาพปรนินับตเป็นแต่อัฐบาหน้าชญาเสียง อย่าให้เลี้ยงชญาแกงบวด เมียงซ่ม เมียงไปกล้ายอ้อยของกัต ของเคี้ยว เปนอันขาด ถ้าชะรวาษาที่มาช่วยจะสวดพระมาลัยก็ตามเถิด แต่อย่าให้สวดเปล่งลำน่านาตะหลกขนอง...”

พร้อมกับการแก้ปัญหา งานพื้นฟูอย่างสำคัญก็คือการศึกษา ทรงจัดทรงส่งเสริมถึงกับได้โปรดให้มีการสอนพระปริยัติธรรมในพระบรมมหาราชวัง ตลอดจนวังเจ้านาย และบ้านข้าราชการผู้ใหญ่ และทรงสืบต่อประเพณีมีพระราชูปถัมภ์จากคณะสงฆ์

ใน ร. ๓ นอกจากทรงขยายการบอกพระปริยัติธรรมในพระบรมมหาราชวัง ให้มีการบอกพระปริยัติธรรมทุกพระอารามหลวง และสอนหนังสือไทยแก่เด็กแล้ว ในคราวปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ในปี ๒๓๙๔ โปรดให้รวบรวมสรรพวิทยากริกองบนแผ่นดิน เรียกว่า “ประชุมจาริกวัดพระเชตุพน” (“จาริกวัดโพธิ์”) ซึ่ง UNESCO ได้ขึ้นทะเบียนเป็น Memory of the World

ใน ร. ๔ ได้โปรดให้จัดงานวันมาฆบูชาขึ้นเป็นครั้งแรก และโปรดให้มีพระราชพิธีพิชมงคล ซึ่งเป็นพิธีพุทธ ขึ้นนำหน้าก่อนพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ที่เป็นพิธีพราหมณ์

ถึงเวลานั้น ประเทศไทยได้เข้าสู่สมัยใหม่แล้ว ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้โปรดให้พิมพ์พระไตรปิฎกบาลี ด้วยอักษรไทย เป็นพระไตรปิฎกในรูปเล่มหนังสือสมัยใหม่ครั้งแรกของโลก จบละ ๓๙ เล่ม (ยังขาดคัมภีร์ปิฎกฐาน) ๑,๐๐๐ ชุด เสร็จและฉลองในปี ๒๔๓๖ พร้อมกับรัชดาภิเษก แล้วส่งไปพระราชทานแก่นานาประเทศ และใกล้กันนั้นใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้ทรงตั้งกรมธรรมการขึ้นเป็นกระทรวงธรรมการ (มีกรมศึกษาธิการรวมอยู่ด้วย) ให้รับผิดชอบการศึกษาทั้งฝ่ายบ้านเมืองและพระศาสนาเนื่องอยู่ในนโยบายอันเดียวกัน

ในหลวง ร. ๕ เสด็จไปทรงเยี่ยมราษฎรในชนบท ได้ทอดพระเนตรเห็นสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ซึ่งมีความเชื่อถือรู้เข้าใจไม่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา ส่วนพระสงฆ์ในถิ่นก็ขาดการศึกษา เทศนาสอนชาวบ้านแต่เรื่องนิทานชาดกที่ฟังต่อกันมา ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาปรารภเรื่องนี้ทำนองทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสให้ทรงนิพนธ์หนังสือสอนหลักธรรมเบื้องต้นง่าย ๆ ที่ชาวบ้านควรรู้เข้าใจนำไปประพฤติปฏิบัติ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส นอกจากทรงนิพนธ์หนังสือหลักพระธรรมวินัยที่พระเถรและชาวบ้านจะได้เรียนรู้พระพุทธศาสนาตั้งแต่ขั้นพื้นฐานแล้ว ก็ได้ทรงจัดการเล่าเรียนปริยัติธรรมให้เป็นระบบการศึกษาอย่างสมัยใหม่ ทรงให้นำวิธีแปลโดยเขียนมาใช้แทนการสอบแปลปากเปล่า ในการสอบบาลีสนามหลวง และทรงจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมขึ้นใหม่อีกหลักสูตรหนึ่ง (เมื่อเริ่มแรกเรียกว่า “องค์ของสามเณรรู้ธรรม”) เรียกว่า “นักธรรม” สอบครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๕๔ ซึ่งต่อมาขยายให้คฤหัสถ์ทั่วไปเล่าเรียนได้ด้วย เรียกว่า “ธรรมศึกษา”

งานฟื้นฟูพระพุทธศาสนาแผ่ขยายการศึกษาไม่ได้นิ่งนอน ก็ได้ดำเนินมา แต่ตั้งที่ว่าได้มาถึงยุคที่เมืองไทยเข้าสู่สมัยใหม่ คนไทยตื่นตาตื่นใจกับความเจริญแบบใหม่ที่เข้ามาจากเมืองตะวันตก ซึ่งคนไทยชื่นชมเรียกว่าเป็นอารยประเทศ อันเจริญด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มีวัตถุสิ่งเสพ เครื่องจักรกล และวิทยาการใหม่ๆ แล้วก้าวคืบไปจนเป็นอย่างที่เรียกว่าบริโภคนิยม คนกรุงตื่นตื่นรอรบรอบเดือนรอบเสพ คนบ้านนอกก็ตื่นตาม พวกกันละทิ้งหลงลืมหยาบเยาะความรู้ความคิดความเชื่อวัฒนธรรมประเพณีพื้นเดิมของชาติตัว เช่นทางวัตถุ ยาไทย สมุนไพร ฤกษ์ปฏิเสฐ ทางค่านิยม พุดคำฝรั่งเป็นไ้ จนถึงว่าเมื่อใกล้ปี ๒๕๐๐ คำทางธรรมทางบาลี เช่น วิปัสสนา สมาธิ สื่อถึงอะไรที่คร่ำครึเหลวไหล พุดออกมาน่ากลัวถูกหัวร่อ เมื่อคนไม่สนใจ ห่างไกลการศึกษา ความรู้เข้าใจหลักธรรม คำพระ ก็ยิ่งเลอะเลือน การปฏิบัติถ้าไม่ถูกปฏิเสฐก็ผิดเพี้ยน เหลือแต่ข้อยึดถือและประเพณีทางสังคมที่สักว่าทำสืบกันมาตามรูปแบบ เรียกว่าทำพอเป็นพิธี

ในยุคแห่งสมัยใหม่นี้ มีบางท่านที่เท่าทันยุคสมัย ได้ศึกษาค้นคว้าก้าวหน้าในวิถีธรรม และด้วยความกล้าหาญ ก็แหวกวงออกมาสื่อสารกับคนสมัยใหม่ พร้อมกับปลุกใจปลุกปัญญาคนหมู่ใหญ่ที่เลือนรางบ้างเลอะเลือนหรือหลงไหลบ้าง พาคนให้ก้าวเข้ามาในทางของธรรม ท่านที่รู้จักกันดีคือ พุทธทาสภิกขุ และปัญญาชนนักภิกขุ ท่านพุทธทาสเน้นในเรื่องที่เรียกกันว่า ปรมัตถ์ ส่วนท่านปัญญาชนหะเอาจริงเอาจังกับเรื่องของชีวิตและสังคมในทิวภูมิธรรม

หลังปี ๒๕๐๐ ไม่นาน (ราวปี ๒๕๑๐) ได้เกิดมีกระแสใหม่ขึ้นมาในอารยธรรม ในอเมริกาที่เป็นประเทศผู้นำเวลานั้น คนชั้นกลางฝรั่งวัยรุ่นและหนุ่มสาว อายุราว ๑๕-๒๕ ปี เกิดความแปลกแยกจากวิถีชีวิตวัตถุนิยมที่คนรุ่นพ่อแม่สืบกันมา แล้วมีปฏิกริยาต่อสังคมบริโภคนิยม พวกกันปฏิเสธระเบียบแบบแผนของสังคม ละทิ้งความฟุ้งฟูหรูหรา ออกจากบ้านเรือนหนีพ่อแม่ออกไปตั้งชุมชนใหม่ของพวกตัวอยู่กันเอง กลายเป็นวัฒนธรรมสวนกระแส (counterculture) เริ่มด้วยพวกฮิปปี (hippies) ที่สร้างวิถีชีวิตแบบใหม่โดยเป็นอยู่อย่างๆ กลางธรรมชาติ ปล่อยตัวตามสบายไปกับปัจจุบันด้วยดนตรี ซี้ยา และเสรีเพศสนใจลึกลงไปทางจิต เข้าหาศาสนาตะวันออก เช่น โยคะ และเซน เน้นเด่นในเรื่องสมาธิ

กระแสใหม่สวนทางในเมืองฝรั่งที่ว่าเจริญล้ำ ทำให้คนไทยสมัยใหม่หันกลับทาง คำว่าสมาธิกลับมามีความหมายดีเป็นที่นิยม คนไทยในกรุงในเมืองในถิ่นเจริญหันมาสนใจไปเรียนไปฝึกสมาธิ กระแสความสนใจนี้พาคนกลับมาพบกับคุณค่าดั้งเดิมที่มีอยู่จริงแต่ถูกเมินมองข้ามไป เมื่อกระแสความสนใจมาบรรจบกับคุณค่าที่มีอยู่จริง ก็มีกำลังและยืนยาว สำนักกรรมฐาน สำนักวิปัสสนา ที่สมัยหนึ่งดับเลือนเงียบหาย ก็ปรากฏและเพิ่มขยาย มีชื่อเรียกกันใหม่ว่าสำนักปฏิบัติธรรม ซึ่งมีจำนวนเพิ่มมากมาย

วัฒนธรรมสวนกระแสนในเมืองฝรั่งที่ว่าข้างต้นนั้น แม้จะเป็นปรากฏการณ์ชั่วคราวทางสังคม ที่ก่อความตื่นตระหนกจนวายชนม์สับสนงวยงแก่สังคมคนรุ่นเก่าอยู่ราว ๒๐ ปี แล้วก็ซาและจางหายเงียบไป แต่ไม่ได้หายไปเปล่า ที่จริงมันเป็นจุดโต่งในทางตรงข้ามของสังคมของเขาเอง เมื่อสอนคนให้ได้เรียนรู้แล้วก็จบไป แต่ได้ปลูกให้คนในสังคมที่ว่าเจริญนั้นได้มองเห็นตัวเอง เช่น ให้สำนึกถึงการดูแลอยู่ร่วมกับธรรมชาติ การฝึกฝนทางจิตใจพัฒนาดำเนิน และการไม่หลงไปตามภาพหลอกของระบบกระบิกระบองทางสังคม

ในสังคมไทย ความสนใจใฝ่นิยมสมาธิซึ่งมาในกระแสที่ว่านี้ ได้แพร่ไปในหมู่คนสมัยใหม่ในเมืองในกรุงถิ่นเจริญ เป็นการฟื้นขึ้นมาบ้างแล้วของพระพุทธศาสนา แต่ยังคงเป็นธรรมปฏิบัติชนิดที่ว่า ในด้านหนึ่งก็ใช้แค่เป็นช่องทางหลบออกจากวิถีชีวิตและสภาพสังคมที่ครุ่นครีดย่นวายไปพักจิตฟื้นฟูใจ หรือให้ได้ความสงบสุขภายในไปคราวหนึ่งๆ ไม่เข้าไปเต็มระบบไปถึงสมาธิที่เป็นองค์ร่วมในการพัฒนาคนทั้งชีวิต ให้หลุดพ้นเป็นคนที่ไม่ว่าอยู่ที่ไหน ก็เป็นอยู่ดำเนินชีวิตโดยมีจิตใจที่เป็นอิสระเสรีทุกที่ทุกเวลา และอีกด้านหนึ่งก็ไม่โยงทั่วตลอดลงมาเข้ากับธรรมปฏิบัติในการดำเนินชีวิตและจัดการสังคมที่เป็นทฤษฎีธรรม

แล้วอีกแดนหนึ่ง คนไทยในสังคมพื้นถิ่นชาวบ้าน วงนอกบ้านนอก หรือชั้นล่างลงไป ที่มากมายเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งก้าวเข้าสู่พระพุทธศาสนามาด้วยกันได้ไม่เท่าไร แล้วได้เห็นห่างออกไป เวลานี้โดยทั่วไปก็รู้เข้าใจปฏิบัติพระพุทธศาสนาแค่ทำตามรูปแบบที่ถือต่อตามกันมา สักว่าเป็นพิธี อ่างว่างแทบไม่เห็นสาระเนื้อหา อย่างที่ได้ว่าข้างต้นแล้ว ตรงนี้คือแดนกันดารที่จะต้องจอบทางจอบถนนให้ราบเรียบรื่นรมย์ที่จะก้าวเดินหน้ากันต่อไป

“รู้ให้ชัดเจน ทำให้จริงจัง” จับตั้งแต่ศีล ๕ เป็นต้นไป

เมื่อก็ได้เกริ่นไว้ให้สังเกตว่า ใน ๒ แผ่นดิน ทั้งกรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ เมื่อทรงตั้งพระไตรปิฎกที่เป็นหลักของพระพุทธศาสนาทั้งหมด ที่เราจะพึงพยายามก้าวไปจนกว่าจะจบขึ้นแล้ว ก็ทรงจัดให้มีหนังสือไตรภูมิที่เป็นเหมือนคัมภีร์ประจำเมือง เป็นหลักความเชื่อถือของสังคมไทย อันลำแดงพระพุทธศาสนาเท่าที่สังคมไทยก้าวมาได้มาถึง ขึ้นไว้ด้วย

พระไตรปิฎกซึ่งเป็นหลักต้นเดิมเป็นประธานนั้น พอจะรู้กันอยู่ ส่วนไตรภูมิหมายถึงหนังสือไตรภูมิพระร่วง ที่มีชื่อทางการว่าเตภูมิกถา ของพญาสิทธิ ในสมัยสุโขทัย เป็นคำสอนเรื่องภูมิ ๓ ที่เวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ ทั้งมนุษย์ เทวดา มาร พรหม ลงไปดิรัจฉาน จนถึงนรก แต่ที่จริงท่านไม่ได้จบแค่ไตรภูมิ/ภูมิ ๓ นั้น ซึ่งเป็นโลกิยภูมิ แต่จุดหมายแท้อยู่ที่การจะพ้นจากโลกิยภูมิทั้ง ๓ นั้นขึ้นไปสู่โลกุตระภูมิ ให้ถึงนิพพาน

คำสอนคำอธิบายในหนังสือไตรภูมินี้เหมือนกับว่าได้เป็นหลักความรู้ความคิด ความเชื่อที่เรียกว่าเป็นพระพุทธานุศาสนของสังคมไทยเรื่อยมา ทีนี้เมื่อเป็นเรื่องภพภูมิ ต่างๆ ซึ่งเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิด ก็เป็นเรื่องของความเป็นไปตามกรรม ดังนั้น หลักกรรมจึงเป็นสาระสำคัญหรือเป็นหัวใจของเรื่องไตรภูมิตามที่คนไทยเข้าใจ

ทีนี้ เรื่องภพภูมิที่ว่านี้ นอกจากออกมาในการเทศน์การบอกเล่าสั่งสอนแล้ว ก็นิยมเขียนเป็นรูปเป็นภาพ เช่นในสมุดข่อย และจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งดูง่าย น่าสนใจ และเมื่อจะให้เด่นชัดติดใจ ก็เขียนจำพวกรูปสัตว์นรก เปรต และเหล่าเทวดา จนถึงพระพรหม (บางทีทำเป็นรูปปั้นรูปหล่อให้เด่นขึ้นอีก) ให้เห็นว่าทำกรรมอย่างโน้นจึงไปเกิดอย่างนั้น ทำกรรมอย่างนั้นจึงมาเกิดอย่างนี้ พูดยกกันไปฟังกันมาอยู่แค่นี้ เมื่อไม่ได้ศึกษาสั่งสอนกัน ให้ละเอียดลึกทั่วตลอด ไปๆ มาๆ นานเข้าซักจะกลายเป็นคติกรรมเก่า โดยไม่ตระหนักไม่ รู้จักที่จะแยกออกได้จากลัทธิกรรมเก่า อันเป็นมิจฉาทิฎฐิ ดังที่เคยพูดข้างต้น

ในสมัยอยุธยา แนวโน้มของการถือคติกรรมเก่านี้คงจะได้เป็นไปไม่น้อยแล้ว แต่เวลานั้นคงจะยังมีการศึกษาที่ทำให้รู้จักแยกแยะผิดได้ ดังที่ได้ยกพระราชปฐชาของ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชมาให้อ่านข้างต้น ขอยกพระราชปฐชาที่ ๓ มาให้อีกที่ดังนี้

บุพคุณเชื่อกรรม เข้าไปในป่า พบช้าง พบเสือ ก็ถือเสียว่าแล้วแต่กรรม
ไม่หลบหนี เสือช้ำก็ทำร้ายสิ้นชีวิต ดั่งนี้จะว่ามีกรรมหรือหามิได้?

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชนา (ความที่ ๑) ว่า

บุพคุณผู้นั้นหาวิจารณ์ปัญญามิได้ ชื่อว่ามีปุพเพกตทิสฺสิวิปลาส เชื่อแต่
กรรมที่กระทำแต่ก่อนสิ่งเดียว นักปราชญ์สมควรสรรเสริญ

ยกมาให้ดูซ้ำแค่นี้พอแล้ว นั่นเป็นสมัยอยุธยาตอนปลาย แต่มาถึงปัจจุบันสมัยนี้ เหมือนจะน่ากลัวว่าจะหาคนรู้จักแยกผิดแยกถูกอย่างนี้แทบไม่ได้ ความเชื่อกรรมของคน ไทยอาจจะหรือแทบจะกลายเป็นลัทธิกรรมเก่าปุพเพกตทิสฺสิวิปลาส ที่พระพุทธเจ้าตรัสเตือนไว้ว่า เป็นมิจฉาทิฎฐิอย่างพวกนิครนถ์ไปเสียแล้ว

ถ้าการศึกษาพระพุทธานุศาสนายังดีอยู่ ชาวพุทธก็จะไม่มองกรรมขาดๆ ตั่วนๆ ติด อยู่แค่กรรมเก่าอย่างนั้น แต่จะรู้เข้าใจหลักกรรมชัดเจน โดยมองเห็นกรรมนั้นในกระแส ธารแห่งปัจจุอาการอย่างที่ได้พูดข้างต้น และรู้จักปฏิบัติตามหลักเหตุปัจจัย ที่จะทำกรรม ได้ถูกต้องให้เป็นประโยชน์แท้จริง นี่เป็นตัวอย่างของการศึกษาที่จะพาให้ก้าวต่อไปได้ใน พระพุทธานุศาสน

ไตรภูมิพระร่วง แห่งสมัยสุโขทัย ได้เป็นหลักความคิดความเชื่อของคนไทยมา ยาวนาน และในสมัยอยุธยา ได้มีวรรณคดีเกี่ยวกับเรื่องมหาชาติ ในมหาเวสสันดรชาดก ที่ยิ่งใหญ่ทานบารมี ขึ้นมาหนุนการทำบุญด้วยทาน พร้อมด้วยประเพณีเทศน์มหาชาติ และเรื่องพระมาลัยขึ้นมาเสริมว่า “ฟังพระมหาชาติชาฎก...ก็จะได้พบสมเด็จพระศรีอริยมเหตไตร” ความรู้เข้าใจความคิดความเชื่อในระดับไตรภูมินี้ เรียกได้ว่าเป็นพระพุทธศาสนาของคน ไทยเรื่อยมา จนกระทั่งเมื่อสังคมไทยเข้าสู่สมัยใหม่ ตื่นใจหันออกไปรอไปรับความเจริญและคตินิยามใหม่ คนไทยก็เริดร้างห่างเหินจากความคิดความเชื่อที่สืบมาในวัฒนธรรมของตน

ที่ว่ามานี้เท่ากับบอกว่า สังคมไทยได้ก้าวเข้าสู่พระพุทธศาสนามาได้ระดับหนึ่ง แต่ถึงเวลานี้ มิเพียงไม่ก้าวต่อไป เรากลับหลดลอลอยถอยห่างจากจุดที่ถึงนั้นเสียอีกด้วย เกาะติดอยู่ได้บ้างแค่รูปแบบที่เป็นเปลือก ที่สักว่าทำเป็นพิธี กับของที่ย่อยเข้าไปแล้วซึ่งยังติดค้างอยู่ในเนื้อตัว

พอเห็นได้ว่า เราก้าวไปได้ดีไม่น้อยในเรื่องศีลธรรม เรื่องคุณธรรมในจิตใจที่งดงาม มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ อยู่ร่วมกันในสังคมโดยมีทาน มีเมตตาการุณย์ แต่พอถึงธรรมระดับปัญญา อย่างเรื่องปัจเจกการที่ว่าเมื่อก็ เราไม่ค่อยรู้ที่จะชี้ ควรต้องตั้งหลักยืนขึ้นมาแล้วก้าวหน้าต่อไปเสียที

จะก้าวไปได้อย่างไร ในเมื่อเลือนลอลอยห่างมาไกลแล้ว แม้แต่ในขั้นพื้นฐานที่สุดก็เกาะติดอยู่ได้แค่รูปแบบพิธีที่เป็นเปลือก อย่างเรื่องศีล ๕ ที่ได้พูดไว้แต่ต้น ที่ว่าเป็นความบกพร่องเสียหายสำคัญ ทั้งที่เป็นปัญหาใหญ่ ซึ่งควรถือเป็นเรื่องร้ายแรง แต่ก็ปล่อยทิ้งไว้อย่างที่เราเห็นกันจนชินชาแทบไม่มีใครใส่ใจ ขอขยอนไปยกมาย้ำทวนกันอีกที ดังที่ว่า

ขั้นหลักการ ที่ว่าชาวพุทธอย่างน้อยต้องรักษาศีล ๕ ก็แทบไม่มีใครนึกถึงหรือใส่ใจ

ขั้นปฏิบัติ ทั้งที่ไม่ได้ใส่ใจ แต่เวลาทำพิธีอะไร เริ่มต้นก็ยังมีมารับศีล ๕ ซึ่งทำตามๆ กันมา ลักว่าเป็นพิธี พอเสร็จพิธี ก็กินเหล้าหรือทำอะไรๆ ไปตามเคย เหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น

ขั้นสารัตถะ ที่ว่ารับศีล สมาทานศีลอะไรนั้น ทั้งที่ปากว่าไป ก็ไม่ได้รู้เข้าใจศีลที่ปากตัวว่า และไม่ได้สนใจที่จะรู้ที่จะศึกษาอะไรทั้งนั้น

สภาพที่ว่ามานี้ เราปล่อยกันมานานนักหนา จนเหมือนจะกลายเป็นลักษณะของคนพุทธ ของสังคมชาวพุทธ ให้มองเห็นว่า พวกคนพุทธนี้ไม่มีหลักมีเกณฑ์อะไร เป็นคนจำพวกอย่างไรก็ได้ ไม่มีอะไรจริงจัง แล้วสังคมพุทธไทยก็พว่่า ก็เลือนรางลงไปๆ จนจะไม่เห็นเป็นขึ้นเป็นอัน ถ้าทำให้ชัดเจนจริงจังไม่ได้ ต่อไป ที่เลือนรางก็จะจางหายหมดไป

ศีล ๕ นั้นเป็นพื้นฐานของธรรมปฏิบัติ ที่เรียกกันว่าการปฏิบัติธรรม คือการที่จะดำเนินก้าวไปในพระพุทธศาสนา ศีล ๕ เป็นฐานรองรับสังคมทั้งหมดที่เราอยู่ร่วมกันก้าวกันไป และประเพณีการรับศีล ๕ หรือสมาทานเบญจศีลนี้คนไทยก็ปฏิบัติกันอยู่รู้เห็นเป็นอย่างเดียวกันเหมือนกันทั่วแผ่นดิน ตลอดเหนือ-ใต้ ตะวันออก-ตะวันตก เมื่อตื่นรู้ขึ้นมาจะก้าวไปในพระพุทธศาสนา ก็เริ่มกันตรงนี้แหละ คือจัดตั้งฐานรูปธรรมของศีล ๕ นั้นให้มั่นคงแน่นหนาเด่นชัดขึ้นมา ทำประเพณีการสมาทานเบญจศีล หรือการรับศีล ๕ ก่อนการทำพิธีการปฏิบัติทุกอย่างนั้น ให้เป็นการเริ่มต้นพิธีที่จริงจังด้วยความตั้งใจที่มีความเข้าใจในสิ่งที่ทำ โดยมองเห็นความหมายและความมุ่งหมายชัดเจนในใจของตน

คนจะทำอะไร ต้องรู้เข้าใจสิ่งที่ตนจะทำนั้น มองเห็นความหมายและความมุ่งหมาย ใจจึงจะจ้องจะจับเอาสิ่งนั้นเป็นจุดเป็นเป้า เมื่อใจมีจุดที่จับเอาเป็นเป้าหมายเป็นที่จะมุ่งไปแล้ว การทำการปฏิบัติก็จะจริงจัง และพอทำจริงจัง ก็ก้าวหน้าหรือก้าวต่อไปได้

ตลอดเวลายาวนานมานักหนา นี้ ควรพูดว่าคนถือพุทธชาวไทยทำอะไรๆ กันไป พร่ำๆ มัวๆ ขาดความรู้ความเข้าใจที่ชัดเจน ในการรับศีล ๕ นี้ ก็มองไม่เห็นทั้งความหมายและความมุ่งหมาย เวลารับศีลนั้น ใจไม่มีที่จับ ไม่เห็นเป้าหมาย ไม่ชัดเจนว่าจะปฏิบัติหรือจะก้าวไปในทางปฏิบัติอย่างไร การกระทำการปฏิบัติจึงเลือนลอย จนกลายเป็นสักว่าทำ ในขั้นแรกนี้ จึงให้มาดูความหมายของการปฏิบัติ การรักษาหรือการมีศีล ๕ นั้น

ขอให้อ่านพุทธพจน์ คือคำตรัสของพระพุทธเจ้าต่อไปนี้ แล้วจะเริ่มเข้าใจชัดขึ้น
(อง.ปญจก.๒๒/๑๗๘/๒๓๒, แปลรวบความ)

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเข้าใจว่าอย่างไร เธอทั้งหลายเคยได้เห็น หรือได้ยิน บ้างไหมว่า บุรุษนี้ละปาณาติบาต เป็นผู้ดเว้นจากปาณาติบาตแล้ว ราชาทันหลาย จับเขามาประหาร จองจำ เนรเทศ หรือกระทำการตามปัจจัย เพราะการงดเว้นจากปาณาติบาตเป็นเหตุ? อย่างนี้เธอทั้งหลายเคยเห็น หรือเคยได้ยินบ้างไหม?

“ไม่เคยเลยพระเจ้าข้า”

“ถูกแล้ว ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็ไม่เคยเห็น ไม่เคยได้ยิน...มีแต่เขาจะประกาศการกระทำชั่วว่าคนผู้นี้ฆ่าหญิงหรือชายตาย ราชาทันหลายจึงจับเขามาประหาร จองจำ เนรเทศ หรือกระทำการตามปัจจัย เพราะปาณาติบาตเป็นเหตุ, อย่างนี้เธอทั้งหลายเคยเห็น หรือเคยได้ยินบ้างไหม?

“เคยเห็น เคยได้ยิน และจักได้ยินต่อไปด้วย พระเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเข้าใจว่าอย่างไร เธอทั้งหลายเคยได้เห็น หรือได้ยิน บ้างใหม่ว่า บุรุษนี้ละอทินนาทาน เป็นผู้ตเว้นจากอทินนาทานแล้ว...เว้นจาก กามสุมิจณาจารแล้ว...เว้นจากมุสาวาทแล้ว...เว้นจากสุราเมรัยมีชชปมาทัญฐานแล้ว ราชาทั้งหลายจับเขามาประหาร จงจำเนรเทศ หรือกระทำการตามปัจจัย เพราะการ ตเว้นจากอทินนาทาน...จากกามสุมิจณาจาร...จากมุสาวาท...จากสุราเมรัยมีชช ปมาทัญฐานเป็นเหตุ?”

“ไม่เคยเลย พระเจ้าข้า”

“ถูกแล้วภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็ไม่เคยเห็น ไม่เคยได้ยิน... มีแต่เขาจะประกาศ การกระทำชั่วว่า คนผู้นี้ลักทรัพย์เขามาจากบ้านหรือจากป่า... คนผู้นี้ประพฤติละเมิด ในสตรีหรือในบุตรของผู้อื่น... คนผู้นี้ทำลายประโยชน์ของชาวบ้าน หรือลูกชาวบ้าน ด้วยการกล่าวเท็จ... คนผู้นี้ร่ำสุราเมรัยฯ แล้วฆ่าหญิงหรือชายตาย... คนผู้นี้ร่ำสุรา เมรัยฯ แล้วลักทรัพย์เขาจากบ้านหรือจากป่า...คนผู้นี้ร่ำสุราเมรัยฯ แล้วประพฤติ ละเมิดในสตรีหรือบุตรของผู้อื่น... คนผู้นี้ร่ำสุราเมรัยฯ แล้วทำลายประโยชน์ของ ชาวบ้านหรือลูกชาวบ้านด้วยการกล่าวเท็จ ราชาทั้งหลายจึงจับเขามาประหาร จงจำ เนรเทศ หรือกระทำการตามปัจจัย เพราะอทินนาทาน...กามสุมิจณาจาร...มุสาวาท... สุราเมรัยฯ เป็นเหตุ, อย่างนี้เธอทั้งหลายเคยเห็น หรือเคยได้ยินบ้างไหม?”

“เคยเห็น เคยได้ยิน และจักได้ยินต่อไปด้วย พระเจ้าข้า”

พุทธพจน์นี้เป็นตัวอย่างที่แสดงความหมายของหลักศีล ๕ อย่างชัดเจน

ประการแรก ให้มองศีล ๕ ซึ่งมาด้วยกันเป็นชุดอยู่แล้วนี้ว่ารวมกันเป็นหลักการ ใหญ่อันหนึ่งอันเดียว

ประการที่ ๒ ให้เห็นว่า หลักศีล ๕ นี้เป็นหลักการพื้นฐานที่มีความมุ่งหมายเพื่อ รักษาสังคมมนุษย์ให้คนอยู่กันดี ไม่มีการเบียดเบียน ให้สังคมมีความมั่นคงปลอดภัย ที่ คนจะได้สามารถพัฒนาชีวิตและดำเนินกิจการทั้งหลายให้เป็นไปได้ด้วยดี

คนไทยทั่วไป มองศีล ๕ อย่างพร่ำมัวและแตกกระจัดกระจาย จับหลักไม่ได้ ความหมายไม่ชัด ไม่มีลำดับขั้นตอน มองไปไม่ถึงจุดหมายที่รวมเป็นภาพใหญ่อันเดียว พอได้ยินพูดถึงศีล ๕ ก็มองออกไปช้อนั้นช้อนั้น พอเจอข้อแรก ด่วนปาดนาติบาต บอกว่าไม่ฆ่าสัตว์ ก็นึกไปถึงว่าท่านไม่ให้ฆ่าไก่ หนู ปู ปลา ฯลฯ จะเป็นบาป แต่ขอให้ดูพุทธ พจน์ข้างบนที่ว่า ปาณาติบาต คือฆ่าคนผู้หญิงหรือผู้ชายตาย ที่ราชาผู้ปกครองบ้านเมือง จะเอาตัวไปลงโทษ แค่ข้อ ๑ ปาณาติบาต ก็ฟ้องปัญหาแห่งความพร่ำมัวได้แค่สักแต่ว่า

ถึงเวลาสังคมไทยต้องก้าวไป บนฐานความรู้เข้าใจ ที่ทำได้จริงจัง

เมื่อนี้ได้พูดถึงว่าคนไทย พอได้ยินว่างดเว้นปาณาติบาต ไม่ฆ่าสัตว์ ก็นึกเลยไปที่ไก่ หนู ปู ปลา ฯลฯ แล้วก็เตลิดไปไหนๆ ออกจากสังคมมนุษย์ไปเลย ตรงนี้แหละที่ว่าต้องหาความรู้กันให้ชัด

พุทธพจน์ที่ยกมาด้วยกันเมื่อครั้งนั้น ชัดอยู่แล้วว่า ศีล ๕ ทุกข้อมุ่งเพื่อรักษาสังคมมนุษย์ เริ่มที่เว้นปาณาติบาต คือคนไม่ฆ่าฟันทำร้ายกัน ทีนี้ จะยกพุทธพจน์มาให้ดูเป็นตัวอย่างเพิ่มขึ้นอีกแห่งหนึ่ง ความนี้ตรัสไว้ในจักกวัตติสูตร (ที.ป.๑๑/๔๕/๑๒๗) ดังที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย โดยนัยตั้งนี้แล เมื่อผู้ครองแผ่นดินไม่ตามจัดสรรปันทรัพย์ให้แก่ชนทั้งหลายผู้ไร้ทรัพย์ (ไม่ทำทานอุปัฏฐาก) ความยากจนก็ถึงความแพร่หลาย เมื่อความยากจนถึงความแพร่หลาย การลักขโมย (ขโมยนาทาน) ก็ถึงความแพร่หลาย เมื่อการลักขโมยถึงความแพร่หลาย มีดพร้าศีลศตราถึงความแพร่หลาย เมื่อมีดพร้าศีลศตราถึงความแพร่หลาย การฆ่าฟันสังหารกัน (ปาณาติบาต) ก็ถึงความแพร่หลาย เมื่อการฆ่าฟันสังหารกันถึงความแพร่หลาย การพูดเท็จ (มุสาวาท) ก็ถึงความแพร่หลาย...การพูดส่อเสียด...กาเมสุมิจจาคาร...ธรรมสของอย่าง คือ มุสาวาท และการพูดเพ้อเจ้อ... อภิขมาและพยาบาท...มิจนาจาปฏิฐิติ ก็ได้ถึงความแพร่หลาย...

ตรงนี้ก็ชัดเจนตามพุทธพจน์ว่าเป็นเรื่องของปัญหาและการแก้ปัญหาในสังคมของมนุษย์ เป็นเรื่องของการปกครองกับเศรษฐกิจที่ว่า เมื่อผู้ปกครองไม่จัดการเศรษฐกิจให้ดี อาชญากรรมก็แพร่ระบาด รวมทั้งการลักขโมยแย่งชิงทรัพย์ ที่นำไปสู่ปาณาติบาตคือการฆ่าฟันทำร้ายกันของพวกมนุษย์ในสังคมนั้นแหละ ไม่ได้ตรัสถึงปาณาติบาตว่าฆ่าสุนัขแมวหมูหนูนกที่ไหน

ปัญหาใหญ่ในหมู่คนไทยชาวพุทธเวลานี้คือเรื่องศัพท์แสงที่มาจากบาลี คำพระทั้งหลายถูกเข้าใจคลื่อนคลาดวิบัติเพี้ยนไปมากมายห่างไกล จนแม้แต่ตรงข้ามกับของจริงของเดิม อย่างในกรณีนี้ พอพูดว่า “สัตว์” คนไทยก็นึกว่าหมายถึงจำพวกกบ เต่า สุนัข แมว ลิง ค่าง ช้าง เสือ หรือว่า “ปาณา” ก็นึกถึงปลา ปู หนู กวาง เป็นต้น ดังว่าแล้ว เพราะฉะนั้นพอบอกว่าเว้นปาณาติบาต ไม่ฆ่าสัตว์ จึงนึกคิดไปได้แค่นั้น

ในที่นี้จึงมาทำความเข้าใจในศีลข้อเว้นปาณาติบาต ไม่ฆ่าสัตว์ พอให้ชัดขึ้นสักหน่อย

๑. เรื่องความหมายของถ้อยคำ: พอพูดว่า “สัตว์” คนไทยนึกถึงพวกลิง ช้าง ม้า เป็นต้น ที่ทางบาลีเรียกว่าดิรัจฉานคต นี่ก็ยังไม่ถูกต้องเพียงพอ

ตามความหมายเดิมในภาษาบาลี-สันสกฤต สัตว์มีความหมายครอบคลุมทั้งหมดตั้งแต่คนหรือมนุษย์ ไปจนถึงเทวดา มาร พรหม กระทบเปรต ตีรัจฉาน สัตว์วันรก และที่สำคัญท่านมุ่งมาที่มนุษย์ก่อน เขาคนเป็นหลัก

ถ้าคำพระบอกว่าสัตว์ ขอให้นึกถึงคนเป็นจุดเริ่ม คนเป็นศูนย์กลาง ขอให้นึกถึงคำว่า “โพธิสัตว์” คือสัตว์ผู้มุ่งโพธิญาณ เราก็ได้ยินกันอยู่ เช่นว่า เจ้าชายสิทธัตถะเป็นพระโพธิสัตว์ และ “มหาสัตว์” ซึ่งในบาลีกล่าวถึงบ่อยๆ ก็คือมหาบุรุษนั่นเอง และมักใช้แทนกันกับคำว่า “โพธิสัตว์” ส่วนพวกข้าง ม้า แมว ลิง กบ เขียด ถ้าไม่พูดรวมเข้ากับพวกเทวดามนุษย์เป็นต้น ท่านก็เรียกตรงๆ ว่า “ตีรัจฉานคตา” คำตรงมืออยู่แล้วว่าตีรัจฉาน

อีกคำหนึ่งคือ “ปาณา” อย่างใน “ปาณาติบาต” ที่พูดกันว่าไม่ทำปาณาติบาต คือไม่ฆ่าสัตว์ เราก็เข้าใจ “ปาณา” แคบ มองผิดไปตามคำว่า “สัตว์” ด้วย เราก็เอาปาณาเป็นหนู นก จิ้งจก ตู๊กแก ฯลฯ ลืมคนไปอีกเหมือนกัน จึงต้องแก้ไขใหม่ให้ปาณาเริ่มที่คนเหมือนในพุทธพจน์ที่ยกมาให้ดูแล้วข้างต้น

๒. ขอบเขตของการเว้นปาณาติบาต: ที่พูดมานั้น มิใช่หมายความว่า เว้นปาณาติบาตคือไม่ฆ่ามนุษย์เท่านั้น แต่ความหมายครอบคลุมทั้งหมดตามความกว้างของศัพท์นั้นแหละ คือรวมทั้งตีรัจฉานด้วย แต่ควรรู้เข้าใจให้ตรงพอดี ทั้งตามคำและตามความ

เพื่อให้ง่ายไม่ต้องเยิ่นเย้อ ขอให้เทียบกับศีลของพระ หรือเอาศีลของพระเป็นหลักในการคิด จะเห็นว่าท่านมีลำดับขั้นตอนในการรู้เข้าใจและปฏิบัติรักษาศีลข้อเว้นปาณาติบาตนี้ชัดเจน ขอให้ดูคำตรัสของพระพุทธเจ้าโดยตรงเลยทีเดียว พระองค์ตรัสคำบอกอนุศาสน์ไว้ ซึ่งแสดงศีลของพระในการเว้นปาณาติบาต ดังนี้ (วินย.๔/๑๔๔/๑๙๔)

อุปลมฺปนเนน ภิกฺขุณา สณฺจิจฺจ ปาโณ ชีวิตา น โวโรเปตพุโ อนุตฺมโส
กฺุณฺถกิปิตฺติกั กุปาทาย ฯ

โย ภิกฺขุ สณฺจิจฺจ มนุสฺสชิวิตคหุ ชีวิตา โวโรเปติ อนุตฺมโส คพฺภปาตณั
กุปาทาย อสฺสสมโณ ไหติ อสฺกยฺพุตฺติโย ฯ

แปล: อ่อนภิกษุผู้อุปสมบทแล้ว ไม่พึงจงใจปลิดปลงสัตว์จากชีวิต โดยที่สุตจนถึงมดตำดแดง
ภิกษุใดจงใจปลิดปลงร่างมนุษย์จากชีวิต โดยที่สุตจนถึงทำกรรมให้ตกไป ไม่เป็นสมณะ
ไม่เป็นเชื้อสายพระศากยบุตร

พุทธพจน์นี้แสดงขอบเขตความหมายของปาณาติบาต และแยกระดับโทษ/ความผิดชัดเจนว่า *วรรคแรก:* ภิกษุไม่ควรฆ่าสัตว์ใดๆ ทั้งสิ้น *วรรคสอง:* แต่จำเพาะฆ่ามนุษย์เท่านั้นเป็นความผิดร้ายแรง ถึงขาดจากความเป็นพระภิกษุ (คือเป็นปาราชิก)

ที่นี้ก็ถามว่า เมื่อภิกษุไม่ควรฆ่าสัตว์ใดๆ แต่จำเพาะฆาตมนุษย์จึงมีโทษหนักเป็น ปาราชิก แล้วอย่างนั้น ถ้าฆ่าสัตว์อื่น มีโทษแค่นั้น ก็มีพุทธบัญญัติ ซึ่งมีคำจำกัดความ บอกไว้ด้วยว่า (วินย.๒/๖๓๑/๔๑๒)

โย ปน ภิกขุ สณฺจิจฺจ ปาณํ ชีวิตา โวโรเปยฺย ปาจิตฺตียนฺติ ฯ...

ปาณ นาม **ตฺริจฺจนคตปาณ** วุจฺจติ ฯ

แปล: หนึ่ง ภิกษุใดจงใจปลิดปลงสัตว์จากชีวิต เป็นปาจิตตีย์

ที่ชื่อว่าสัตว์ ตรีสหมายถึงสัตว์ตฺริจฺจน

นี่คือ ถ้าภิกษุฆ่าสัตว์ตฺริจฺจน ก็มีความผิด เป็นปาจิตตีย์ อันเป็นโทษเบาหน่อย เมื่อภิกษุนั้นเปิดเผยบอกความผิดนี้แก่ภิกษุอื่น ก็พ้นโทษไป (บอกด้วยว่าจะไม่ทำอีก)

๓. เมตตาคารุณย์ต่อสรรพสัตว์: หลักศีล ๕ นั้นเป็นเรื่องของความจำเป็น ท่านจึง ให้อภัยโดยสมานถ้อยคำตัวไว้ทีเดียว เพราะเป็นหน้าที่พื้นฐานที่จะต้องรักษาสังคมมนุษย์ ไว้ให้มั่นคงปลอดภัยที่คนจะอยู่กันได้ด้วยดี

ที่นี้กว้างออกไป ท่านก็มีหลักธรรมจริยาให้ไว้อีก อันเป็นเรื่องควรประพฤติเพื่อให้โลก น้อยกันถึงงามมีความสุข ที่นี้ก็จะให้เห็นหลักความประพฤติปฏิบัติที่ขยายกว้างออกไป

ในที่นี้จะยกหลักที่เรียกได้ว่าเป็นการพัฒนาความประพฤติเจริญออกงามต่อ ออกไปจากศีล ๕ เรียกว่า “ธรรมจริยา” ขอให้ดูข้อวินปาณาติบาตนี้เทียบกัน

ในศีล ๕: ปาณาติบาตา เวรมณี (สิกขาปท) (เช่น ที.ป.๑๑/๒๘๖/๒๔๗)

(สิกขาบทข้อ) เจตนางดเว้นจากปาณาติบาต

ในธรรมจริยา ๑๐: อธิ คหปตโย เอกจฺใจ ปาณาติปาตํ ปหาย **ปาณาติปาตา** ปฏิวีโรโต โหติ นิหิตทณฺโฑ นิหิตสโต ฤษฺฐี ทยาปนโน สพุพปาณภูตฺตานุกมปี วิหริติ ฯ (ม.ม.๑๒/๔๘๕/๕๒๓)

ในข้อนี้ บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ละปาณาติบาต เว้นจากปาณาติบาต วาง ทัศนทะ วางศัสตรา มีความละเอียดใจ มีน้ำใจการุณย์ หวังประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวง

นี่คือเนื้อศีล ๕ ที่จะต้องไม่ฆ่าฟันทำร้ายกันในหมู่มนุษย์แล้ว ก็ไม่ฆ่าฟัน เปียดเบียนสัตว์ทั่วไป โดยเจริญเมตตาคารุณย์ซึ่งเป็นการพัฒนาจิตใจ (ในการเลี้ยงดูเด็ก น่าจะให้นมนำชกุงฝึกให้มีเมตตาคารุณาต่อสัตว์ตฺริจฺจน มากกว่าจะมัดลั้งมัดห้ามไม่ให้ทำนั่นนี่)

๔. ฐ่เข้าใจปาณาติบาตที่มีโทษน้อยหรือมาก: การรักษปฏิบัติศีล ก็เป็นเรื่อง ของการศึกษาการฝึกหัดพัฒนา และเป็นธรรมดาว่าผู้ทำก็ย่อมรับผิดชอบต่อกรรมของตน ดั่งนั้น นอกจากตั้งเจตนาดีแล้ว ก็ควรมีความรู้เข้าใจที่จะให้สามารถตัดสินใจด้วยปัญญา

เป็นอันว่า ในศีลข้อที่ ๑ คือ เว้นปาณาติบาตนั้น แม้ว่าท่านจะมุ่งเอาสัตว์มนุษย์เป็นหลัก ดังพุทธพจน์ที่ยกมาแสดงแล้ว ซึ่งจำเป็นสำหรับการดำรงรักษาสังคมของมนุษย์เอง แต่สัตว์จำพวกที่เรียกว่าดิรัจฉาน ก็รักชีวิต รักสุขเกลียดทุกข์ เป็นเพื่อนร่วมโลก เราก็ควรมีเมตตาการุณย์ ไม่ควรเบียดเบียน ศีลข้อนี้ ท่านจึงให้แผ่คลุมไปถึงสัตว์จำพวกดิรัจฉานด้วย แม้ว่าการฆ่าสัตว์ดิรัจฉานจะมีโทษน้อยกว่าการฆ่าสัตว์มนุษย์

ในเรื่องนี้ อรรถกถาได้แสดงหลักสำหรับวินิจฉัยว่า การฆ่าสัตว์ใดมีโทษน้อยหรือโทษมาก (อธิบายไว้มากแห่ง เช่น ที.ธ.๑/๑๘; วิภังค.ธ.๔๐๙) โดยดูที่

๑. **คุณความดี** สัตว์มีคุณมาก ฆ่าก็มีโทษมาก สัตว์มีคุณน้อยหรือไม่มีคุณ ก็มีโทษน้อย เช่น ฆ่าพระอริยมะมีโทษมากกว่าฆ่าปุถุชน ฆ่าสัตว์ช่วยงาน มีโทษมากกว่าฆ่าสัตว์ดุร้าย เป็นต้น

๒. **ขนาดกาย** สำหรับสัตว์จำพวกดิรัจฉานที่ไม่มีคุณเหมือนกัน ฆ่าสัตว์ใหญ่มีโทษมาก ฆ่าสัตว์เล็กมีโทษน้อย

๓. **ความพยายาม** มีความพยายามมากในการฆ่า มีโทษมาก มีความพยายามน้อย มีโทษน้อย

๔. **กิเลส หรือ เจตนา** กิเลสหรือเจตนาแรง มีโทษมาก กิเลสหรือเจตนาอ่อน มีโทษน้อย เช่น ฆ่าด้วยโทสะ หรือจงใจเกลียดชัง มีโทษมากกว่าฆ่าด้วยป้องกันตัว เป็นต้น

ที่พูดมาตอนท้ายนี้เป็นเพียงเรื่องราวประกอบความรู้เข้าใจ เป็นส่วนเสริม ข้อสำคัญอยู่ที่ต้องมองถึงความจำเป็นเห็นความสำคัญของศีล ๕ ที่จะเป็นพื้นฐานให้สังคมมนุษย์นี้ตั้งอยู่มั่นคง คนอยู่กันดี ประเทศชาติก้าวต่อไปได้

ถ้ามวลชนมีศีล ๕ สังคมก็ปลอดอาชญากรรม ไม่มีการแย่งชิงปล้นฆ่าข่มขืน ไม่มีการทุจริตในเรื่องเงินทองทรัพย์สิน ไม่มีคนหากินด้วยการหลอกลวง ไม่มีอุบัติเหตุบนท้องถนนเพราะคนเมาแล้วขับ อันเป็นปัญหาซึ่งบ้านเมืองที่เจริญดีมีอารยธรรมไม่ควรจะมี แต่ประเทศไทยกลับมีชื่อเสียงเด่นเป็นอันดับนำๆ ทั้งที่เสียงกล่าวคำสมาทานรับศีลของคนไทยดังไปได้ยินกันทั่วทุกถิ่นทุกที่ตลอดทุกเวลา หลอกกันทันตาตั้งแต่ปากว่ารับศีล

ถ้าคนไทยตั้งใจรับศีล ทำพิธีสมาทานศีลให้เป็นเรื่องจริงจังกัดดีสิทธิ์ ก็จะเป็นคนที่เริ่มนับได้ว่ามีวินัย และการรักษาศีลนั้นก็หลักประกันต่อความอยู่ดีมีความมั่นคงวางใจได้ของชีวิต ทรัพย์สิน ครอบครัว การติดต่อสื่อสาร และการดำเนินกิจการทั้งหลาย ถ้าคนไทยรู้เข้าใจความหมายของศีล ๕ และมองเห็นความสำคัญต่อชีวิตและสังคมของตน ก็น่าจะพร้อมใจและร่วมใจในการที่จะตั้งอยู่ในศีล ๕ นั้น

ตั้งที่มาแล้ว สังคมไทยมีรูปแบบพิธีในการรับศีล ๕ หรือสมาทานเบญจศีล เป็นประเพณีที่ปฏิบัติกันแทบทุกเวลาทั่วสังคมทั้งประเทศ แต่เวลานี้ รูปแบบประเพณีนั้นไม่สื่อไม่โยงมาประสานกับหลักการที่เป็นสาระ กลับกลายเป็นเครื่องฟุ้งถึงความเลื่อมธรรมเสื่อมปัญญาละละละชาดวินัยที่แพร่ระบาดในสังคมไทย ถ้าใส่สาระคืนกลับเข้าไปได้ ก็จะเป็นพลิกวิกฤตเป็นวิวัฒนาการ

การที่จะทำได้จริง ก็ต้องมีความรู้เข้าใจชัดเจน มองเห็นความหมาย และสำนึกตระหนักถึงความมุ่งหมาย แล้วใจก็จะตั้งได้ตามความรู้เข้าใจและความสำนึกตระหนักนั้น ดังนั้น จึงขอเน้นย้ำว่า ในเวลาที่มีพิธีรับศีล ๕ เมื่อจะกล่าวคำสมาทาน จะว่าตามพระ พิง:

- นึกเห็นชัดในใจว่า การถือศีล ๕ นี้เป็นหลักพื้นฐานอันจำเป็นที่จะรักษาสังคมมนุษย์ให้มั่นคงปลอดภัย ให้คนอยู่กันดี ดำเนินชีวิตทำกิจการงานกันไปได้เป็นปกติสุข
- มองเห็นกว้างออกไปว่า ตัวเรากับทุกท่านทุกคนในที่ชุมนุมหรือที่ประชุมนี้ กำลังร่วมกันยืนยั้งและเสริมกำลังความเข้มแข็งมั่นคงในปฏิบัติการเพื่อชีวิตและสังคมอันนี้
- (สำหรับผู้ใหญ่ผู้สูงวัยที่มีศีลติดอยู่แล้วและมองดูสังคมนี้) ร่วมรับศีลกล่าวคำไปด้วยโดยมีใจชื่นชมไม่ว่าเหล่าผู้รับศีลกันอยู่นี้จะทำให้เรามีสังคมที่ดีงามมีความสุข

ในเวลาสมาทานเบญจศีล ขอให้คนไทยมีใจที่สำนึกด้วยปัญญาอย่างนี้ พิธีรับศีล ๕ ก็จะเป็นการปฏิบัติวินัยที่ทำกันได้อย่างจริงจังตามความหมายและสมความมุ่งหมาย และเมื่อทำกันได้อย่างนี้ สังคมไทยก็จะมีฐานที่มั่นคงยิ่งใหญ่ซึ่งแผ่ไปเต็มทั่วทั้งแผ่นดินรองรับสังคมที่จะก้าวเดินไปข้างหน้า พร้อมทั้งเป็นเครื่องพิสูจน์ว่าคนพุทธคนไทยพร้อมที่จะก้าวต่อไปในพระพุทธศาสนา

ถ้าคนไทยตกลงใจเอาจริงร่วมกันวางฐานของการสมาทานเบญจศีลขึ้นมาให้ชัดได้แล้ว ถ้ายังมีใจสู้ ก็เริ่มตั้งหลักได้เลย ด้วยการฟื้นฟูวัฒนธรรมไทยวิถีพุทธที่ได้เลือนรางจนจางบ้างหายไปแล้วบ้าง ให้มีแรงเข้มแข็งขึ้นมา ด้วยการ

ทำแดนดินถิ่นอาศัยให้เป็นรมณีย์, ทำบุญพื้นฐานให้ชุมชนอยู่กันดี, จุดไฟในใจเด็กทุกรุ่นให้มีแสงอรุณแห่งันตะ, มีใจอยู่ในพรหมวิหาร มีปฏิบัติการด้วยสังคหวัตถุสี่, ให้ความชื่นบานสดใส่หนักแน่นมั่นคงของปราโมทย์และสมาธิเป็นบรรยากาศของสังคมนี้

ตั้งต้นกันที่จุดเริ่มนี้ อย่าให้คนนอกติเตียนได้ว่าสังคมไทยมีทุนที่ได้สะสมไว้มากมาย แต่คนไทยไม่เห็นไม่มอง พากันทิ้งของที่มีมา ทั้งรูปธรรมและนามธรรม เกล็ดองกลาดกระจัดกระจาย ควรตื่นตัวรู้ทันขึ้นมา แล้วชวนกันจัดชวนกันใช้ ทุนดีที่มีพร้อมไว้แล้ว ก็จะทำให้ก้าวหน้าไปได้ทันที

รู้จัก ผู้รู้แจ่ม

ສູ່ງວັຍ - ສູ່ງວຸໝີ

ສູ່ງອາຍຸ: ສູ່ງຫຼວງ ສູ່ງປັດຍູນາ

ถ้าสูงอายุเป็น ก็น่าเป็นผู้สูงอายุ

~๕~

วัฒนธรรมนับถือผู้สูงอายุ มาเป็น “สังคมผู้สูงอายุ”

ในสังคมนั้น เป็นธรรมดาสืบกันมาว่า คนที่เกิดก่อน มีอายุมากกว่า ก็ได้เรียนรู้มาก่อน คนที่เกิดทีหลัง ยังไม่รู้อะไร ก็ได้เรียนรู้จากคนรุ่นก่อนนั้น ลูกเรียนรู้จากพ่อแม่ น้องๆ ก็รับรู้จากพี่ๆ โดยทั่วไป คนรุ่นหลังจึงรับฟัง คอยฟัง หรือถึงกับเชื่อฟัง นับถือคนรุ่นก่อนกว่าตน ดังที่คนไทยเรียกคนรุ่นก่อนอย่างนับถือว่าผู้อาวุโส

ยิ่งเป็นคนมีอายุมาก สูงอายุ เป็นคนรุ่นก่อนกว่าหลายรุ่น จนแก่ จนเฒ่า ก็ยิ่งได้รับความนับถือ เชื่อถือ หรือเคารพ จนเป็นวัฒนธรรมของชาติ ของสังคม

พร้อมกันนั้น ก็มีหลักมีคำสอนด้านคุณธรรมจริยธรรมเข้ามาหนุน เพื่อให้ผู้อาวุโส และผู้สูงอายุทั้งหลาย ประพฤติตัวดำรงตนให้สมควรแก่การที่จะได้รับความยอมรับหรือเคารพนับถือว่าเป็นผู้หลักผู้ใหญ่

ตามที่ว่ามานั้น ผู้สูงอายุได้เป็นผู้หลักผู้ใหญ่มีความสำคัญขึ้นมาโดยวิถีของการยอมรับทางวัฒนธรรม แต่เวลานี้ สังคมได้เจริญหรือเกิดมีความเปลี่ยนแปลง เป็นไปจนมีสภาพที่เรียกว่าเป็นสังคมผู้สูงอายุ เนื่องจากมีอัตราส่วนประชากรผู้สูงอายุเพิ่มสูงขึ้นจนกลายเป็นประชากรกลุ่มก้อนใหญ่

เป็นธรรมดาว่า คนส่วนมากหรือคนจำนวนมากมีลักษณะอาการอย่างไร มีคุณภาพแค่ไหน ก็จะเป็นส่วนสำคัญที่ปรุงแต่งสภาพของสังคม

เมื่อเป็นเช่นนั้น ความสำคัญของผู้สูงอายุที่มีมาเดิมตามวัฒนธรรมประเพณี ก็จะกลายเป็นความสำคัญตามสภาพความเป็นจริง โดยที่ว่าคุณค่าความเป็นไปของสังคม เช่น ความเจริญหรือความเสื่อม ความดีงามหรือความโทรมทราม ตลอดจนความสุขใฝ่ฝัน หรือความอ่อนแอบอบสลายของสังคม จะขึ้นต่อสภาพของผู้สูงอายุเป็นปัจจัยอันใหญ่

เหมือนบอกไว้ แต่ต่อไป ผู้สูงอายุจะต้องเป็นหลักให้แก่สังคมด้วยความสำนึก โดยรู้ตัว และอย่างเต็มตัว มิใช่เป็นแค่นั้นที่ อย่างที่เป็นมา

ผู้สูงอายุ ก็คือพ่อแก่แม่เฒ่า จะเอาเรี่ยวแรงมาจากไหน

มองในแง่หนึ่ง เมื่อเป็นสังคมผู้สูงอายุ ก็คือเป็นสังคมของคนแก่ ผู้เฒ่าผู้ชรา ที่เสื่อมถอยกำลังวังชา จะหมดแรง ถึงตอนนั้น เหมือนกับว่าผู้สูงอายุจะต้องมาเจอเรื่องยาก มีภาระหนักเพิ่มขึ้น จะไปไหวหรือ?

ไม่ใช่อย่างนั้น ตรงข้าม เป็นเรื่องของธรรมชาติที่เอื้ออยู่แล้ว จึงได้เป็นวัฒนธรรมสืบกันมา คือโดยธรรมชาตินั้น มนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐด้วยการฝึกการเรียนรู้ศึกษา ยิ่งเกิดอยู่นานมา ก็ยังมีชีวิตที่ได้พัฒนามากขึ้นๆ

ในแง่ที่สำคัญ ผู้สูงอายุคือผู้ได้พัฒนามาจนมีวุฒิภาวะ ซึ่งเป็นความเจริญแก่กล้าเติบโตมากด้วยกำลังจิตใจและกำลังปัญญา ที่เป็นแกนกลางและเป็นตัวนำของการสร้างสรรค์พัฒนาอย่างแท้จริง

คราวนี้ ผู้สูงอายุซึ่งเป็นผู้ที่ได้พัฒนาชีวิตนำหน้ามาในสังคม ก็จะทำให้วัฒนธรรมเป็นของจริงแท้เป็นเนื้อหาของสังคมไปเลย โดยผู้สูงอายุจะเป็นหลักเป็นแกนนำของสังคมในการสร้างสรรค์ความถูกต้องดีงามความเจริญมั่นคงยั่งยืนอยู่ดีมีความเกษมสันติสุขที่รอกันมานาน ให้เป็นจริงขึ้นมาอย่างมั่นใจ ดังที่ผู้สูงอายุหลายคนได้เป็นผู้นำหรือเป็นผู้ทำให้แก่สังคมมาแล้วมากมาย คราวนี้ก็ทำเพิ่มทำขยายต่อไปได้อีก

เป็นอันว่า ในสังคมมนุษย์ที่ได้เจริญพัฒนามาจนกลายเป็นสังคมผู้สูงอายุนี้ บัดนี้ถึงเวลาที่ผู้สูงอายุจะต้องเป็นส่วนร่วมนำ ที่จะทำสังคมให้มีความเจริญพัฒนาอย่างดีอย่างที่พึงหวังให้ได้ – นี่เป็นภาระที่สมกับภาวะ ควรจะทำได้ ไม่เกินกำลัง

สูงอายุ ไม่ใช่อ่อนแอหงอแง แต่เป็นหลักใหญ่แท้ที่มั่นคง

ในสังคมทั้งหลายทั่วไป มีวัฒนธรรมนับถือผู้สูงอายุ เป็นเรื่องธรรมดาอย่างที่ว่าแล้ว เนื่องจากเป็นผู้ที่ได้เรียนรู้มาก่อน มีประสบการณ์ที่จะบอกจะสอนแก่คนรุ่นหลัง ที่เรียกว่าอนุชน และจากการเรียนรู้คือการศึกษา นั้น ยังมีชีวิตอยู่นานไป คนสูงอายุขึ้น ก็ยิ่งดำเนินชีวิตได้ดีขึ้น มีจิตใจและปัญญาที่เจริญพัฒนามากขึ้น แม้จะแก่เฒ่าชราลงไป ร่างกายจะถอยกำลังอ่อนแอลง แต่จิตใจและปัญญาก็เข้มแข็งอยู่ได้ จิตใจและปัญญาที่พัฒนาดีแล้วนั้นแหละ คือคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต

ดังนั้น ผู้สูงอายุ ที่สูงธรรม สูงปัญญา จึงเป็นสมบัติสูงค่าของสังคม ที่คนจะเคารพและเชิดชูบูชา อันจะนำประโยชน์มาให้อย่างยั่งยืนหรือตลอดไป

ที่ว่า ให้สูงอายุ มากับสูงธรรมสูงปัญญานั้น ที่จริง สูงธรรมค่าเดียว ก็คลุมหมด คือรวมทั้งปัญญาด้วย

แต่เป็นธรรมดาในทางพระ ท่านถือปัญญาเป็นยอดธรรม จึงนิยมพูดแยกออกมาให้เด่นชัด ส่วนธรรมก็คลุมคุณธรรมความดีงามอื่นทั้งหมด ตั้งแต่ท่าน ศีล ตั้งแต่วินัย ความประพฤติดีงาม ชีวิตที่สะอาดสุจริต การอยู่ร่วมสังคมอย่างเกื้อกูลก่อประโยชน์ และคุณธรรมความดีงาม ตั้งแต่เมตตา กรุณา ตลอดจน วิริยะ สติ สมานธิ ความเข้มแข็งมั่นคง และความสุขสดชื่นผ่องใสของจิตใจ

ธรรม เป็นหลักของชีวิต และเป็นหลักของสังคม มี**ปัญญา** จึงรู้หลัก บอกหลัก ได้ และใช้หลักเป็น ทำให้มีความยิ่งใหญ่ที่แท้จริง ดังนั้น **ผู้สูงอายุ ที่สูงธรรมสูงปัญญา** จึงเป็น **ผู้หลัก** ให้แก่สังคม และเป็น**ผู้ใหญ่** ที่จะบอกจะสอนจะชี้แนะจะนำทางแก่สังคม เป็นผู้ทำได้ สมกับที่เรียกว่าเป็นผู้หลักผู้ใหญ่

เป็นอันว่า ผู้สูงอายุ ที่สูงธรรมสูงปัญญา ก็เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ได้แน่นอน คำพระเรียกว่าเป็น “เถระ” แต่ชาวบ้านคงรู้สึกที่ไม่ถนัด ก็อาจจะเรียกว่า “วุฒชน” หรือจะเรียกให้ยิ่งใหญ่เป็น “เซษฐบุรุษ” ก็ได้

จะเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ ก็ให้มีความสูงธรรมสูงปัญญาไว้ตั้งที่ว่า มิฉะนั้นจะถูกคำเตือน หรือถูกท่านตำหนิได้ว่าเป็น “โมฆซิณณ” แปลว่าคนแก่เปล่า

นี่ว่าตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เองว่า “บุคคลไม่เชื่อว่าเป็นเถระ/ผู้หลักผู้ใหญ่ ด้วยการที่ศีรษะมีผมหงอก บุคคลนั้นมีวัยแก่หงอม ก็เรียกได้แค่ว่าเป็นคนแก่เปล่า” (พ.ศ.๒๕/๒๘/๕๙)

มีทางทำไว้ให้ดู ที่เขาจะได้เลือกเดินตาม

ผู้สูงอายุนั้น ดังที่ว่าแล้ว ได้เรียนรู้มาก่อน มีประสบการณ์ที่ได้ผ่านมาหรือสะสมไว้ จึงเป็นประโยชน์อย่างง่าย ๆ แก่คนผู้ตามมา ที่เรียกว่าคนรุ่นหลัง หรือเรียกให้สั้นแค่ว่าอนุชน คนรุ่นหลังที่ฉลาด ก็รู้จักเรียนรู้และใช้ประโยชน์จากประสบการณ์ของคนรุ่นก่อน เป็นเหมือนการเรียนรู้ลัดตัวอย่างหนึ่ง

อย่างน้อยคนรุ่นก่อน เฉพาะอย่างยิ่งที่สูงอายุ ซึ่งผ่านประสบการณ์มามากมาย ยาวนานนั้น ก็เป็นคลังข้อมูลสำเนาใจให้แก่อนุชน แม้ว่าในปัจจุบันที่ไอทีก้าวไกล คลังข้อมูลจะหาและเข้าถึงได้ง่ายอย่างรวดเร็ว ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยตัวบุคคลมาก แต่คนที่ฉลาดก็ยังจะได้ประโยชน์พิเศษ ของข้อมูลเรื่องราวจำเพาะคนจำเพาะที่และเรื่องนามธรรมบางอย่างลึกลงไป จากตัวบุคคล

ยิ่งกว่านั้น ผู้สูงอายุ ที่สูงธรรมสูงปัญญา ก็เป็นผู้หลักผู้ใหญ่โดยมิใช่มีเพียงข้อมูลและประสบการณ์หลากหลายเท่านั้น ยังมีความคิดนึก จินตนาการ กลวิธีอันในการใช้ปัญญาแก้ไขปัญหาและทำการสร้างสรรค์ต่างๆ และปรัชญาอันแยกแยะแตกแง่มุมออกไป เรียกว่าง่าย ๆ ว่า เป็นชุมทรัพย์แห่งปัญญา ซึ่งอนุชนที่ฉลาด จะนำมาใช้สืบต่อสร้างสรรค์จริยธรรมของชีวิต และอารยธรรมของสังคม ให้สัมฤทธิ์ผลแผ่ไพศาลและขยายไพบุลย์ยิ่งขึ้นไป

ที่สำคัญเป็นคุณประโยชน์เยียมยอด ก็คือ ความสำเร็จ ผลสัมฤทธิ์ การค้นพบ และงานสร้างสรรค์ที่ผลิตประโยชน์เป็นประจักษ์แล้ว ชีวิตที่ดั่งามประเสริฐล้ำเลิศ ตลอดจนการพัฒนาชีวิตของบุคคลที่บรรลุดุจดหมายอันอุดม เขามีวิธีปฏิบัติ หรือทางดำเนินสู่ความสำเร็จ หรือให้ถึงจุดหมายนั้นๆ อย่างไร ก็มีไว้ให้เห็น ซึ่งคนรุ่นหลังจะเลือกนำไปใช้เอาไปปฏิบัติได้ เรียกว่ามี “ทิฐฐานุคติ” ที่จะเลือกดำเนิน เรียกกันง่าย ๆ ว่า เป็นแบบอย่าง

ไม่แก่เกินเรียน

แถมได้เรียนเรื่องยอดประโยชน์

คนไทยมีคำชาวบ้านพูดได้ง่ายๆ สบายๆ ว่า “ไม่แก่เกินเรียน” เป็นคำเตือนใจที่ดี เข้ากับหลักที่พระสอนไว้ว่า คนเรานี่ต้องเรียนต้องศึกษา จนกว่าจะเป็นพระอรหันต์ จึงเป็นอเสขะ คือมีคุณสมบัตินั้นๆ เป็นอย่างนั้น ทำได้อย่างนั้นเป็นปกติแล้ว จึงไม่ต้องฝึกให้เป็นให้ทำได้อย่างนั้นอีก แต่ถ้ายังไม่เป็นอเสขะ ถึงจะบวชมานานเกิน ๑๐๐ พรรษา ก็ยังต้องเรียนต้องศึกษา

ชีวิตจึงคู่กับการศึกษา ทำชีวิตให้เป็นการศึกษา ที่ว่าศึกษา คือเรียนรู้เรียนทำ ฝึกให้การเป็นการทำอย่างนั้นได้ กลายเป็นชีวิตของเราเอง

ดังนั้น เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ก็ต้องเรียน ต้องฝึกตัวเรื่อยไป และถ้ารู้จักฝึก รู้จักเรียน ฝึกเป็น เรียนเป็น ก็จะมีความสุขจากการฝึกจากการเรียนนั้นแหละ

คนหบดีท่านหนึ่ง กับภรรยาคู่ชีวิตของท่าน ไกล่ชิดพระพุทธเจ้า และรักพระพุทธเจ้ามาก อยู่มา ท่านชรามากขึ้น วันหนึ่ง เมื่อมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้กราบทูลว่า ท่านแก่เฒ่าแล้ว ร่างกายก็ป่วยกระเสาะกระแสะ เจ็บออดๆ แอดๆ ไม่มีโอกาสที่จะมาเฝ้าพระพุทธเจ้าและเหล่าพระภิกษุผู้เป็นที่เจริญใจได้อย่างสม่ำเสมอ จึงขอให้พระพุทธเจ้าตรัสสอนประทานพระโอวาท แก่ท่าน

ถ้าฟังความแก่เฒ่าก็ทำให้ร่างกายอ่อนแอ ติดขัด มีความยากลำบากอยู่แล้ว จึงเรียกว่าเป็นโรคอย่างหนึ่ง คือโรคชรา แล้วที่นี้ พอโรคชรามา โรคต่างๆ อีกมากมาย หลากอย่าง ก็มักเข้ามาซ้ำเติมหนักลงไปอีก

พระพุทธเจ้าประทานพระโอวาทสั้นๆ มีความตอนสำคัญให้ท่านศึกษาว่า ถึงแม้กายของเราจะป่วย แต่ใจเราจะไม่ป่วยไปด้วย

ที่ท่านว่าให้ศึกษานั้น มิใช่แค่ให้คอยนึกไว้ หรือให้หมั่นเตือนสติบอกตัวเองว่า “ถึงกายจะป่วย แต่ใจไม่ป่วย” อะไรทำนองนี้เท่านั้น อันนั้นเป็นขั้นต้น หมั่นนึกหมั่นบอกตัวเองไว้ เอาสั้นๆ ว่า “กายป่วย แต่ใจไม่ป่วย” นี้ขั้นต้น แต่ในขั้นเอาจริง ที่ว่าศึกษานั้น หมายถึงฝึกจิตพัฒนาใจของเรา จนกลายเป็นจิตใจที่สบายตลอดเวลา ไม่ป่วยเลย

ใจที่สบาย หรือจิตที่ไม่ป่วย ดูได้จากอาการหรือภาวะจิตที่เป็นผลของการพัฒนาจิตใจ เรียกว่า **ธรรมสร้างสมาธิ** ซึ่งเกิดตามกันมา ๕ อย่าง คือ

๑. **ปราโมทย์** ความร่าเริง สดใส ชื่นใจ เบิกบาน

๒. **ปีติ** ความปลาบปลื้ม อิ่มใจ

๓. **ปัสสัทธิ** ความผ่อนคลาย เรียบร้อย สงบเย็นกายใจ ไม่เครียด

ข้อปัสสัทธินี้ เป็นภาวะที่โยงระหว่างกายกับใจ คือ ถ้าเกิดความเครียด ก็จะไม่สบายทั้งกายและใจ เป็นการดำเนินชีวิตผิด ถ้าเครียดบ่อย ก็มีหวังแก่เร็วแน่ๆ แต่ถ้าเกิดปัสสัทธิ ก็จะมีอาการผ่อนคลายทั้งกายและใจ เหมือนได้พักผ่อนอยู่ตลอดเวลา

๔. **สุข** ความฉ่ำชื่นรื่นใจ เป็นภาวะที่ใจคล่องโล่งโปร่งสบาย ไม่มีอะไรกีดกันบีบคั้น พอมีความสุข ใจไม่ต้องดิ้น ไม่กระวนกระวาย ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่กระวนกระวาย ก็เปิดโอกาสให้จิตเป็นสมาธิ

๕. **สมาธิ** ภาวะที่จิตมั่นแน่ว อยู่ตัว เข้าที่ ไม่มีอะไรบกวนได้ จะคิด จะพิจารณา จะทำอะไร ใจก็อยู่กับเรื่องนั้น ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วอกแวกหวั่นไหว ใจใส สงบ มีกำลัง อยู่กับสิ่งที่ต้องการได้ตามต้องการ

๕ ข้อนี้ ตรวจสอบตัวเองได้ อย่างน้อยข้อแรกคือ **ปราโมทย์** สดชื่น ร่าเริง เบิกบานใจ ขอให้มันเป็นพื้นใจไว้เลย จะได้เข้าหลักที่ตรัสว่า “ตโต ปาโมชฺชพฺหุโล ทุกฺขสฺสฺนตฺถิกริสฺสฺติ” (แต่นั้น เธอผู้มากด้วยปราโมทย์ จักทำทุกข์ให้หมดสิ้นไป, ขุ.ธ.๒๕/๓๕/๖๖)

สูตรพระพรหม สร้างโลก

ในสังคมไทยถือกันมาว่า เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ที่เรียกว่าพรหมวิหารนั้น เป็นธรรมของผู้ใหญ่

ที่จริง “ผู้ใหญ่” หรือ “ผู้เป็นใหญ่” ในที่นี้ คือพระพรหม ซึ่งหมายถึงคนนี่เอง ที่จะต้อง (พัฒนาตัวเองให้) มีจิตใจยิ่งใหญ่ ใจประเสริฐ เหมือนเป็นหรือแทนพระพรหมที่เป็นผู้สร้างสรรพจักรวาลโลก

“พรหมวิหาร” จึงมีความหมายที่เป็นสาระว่า มนุษย์ทุกคนนี้แหละ ต้องมีธรรม ๔ ข้อนี้ เพื่อทำหน้าที่อย่างพระพรหม ที่รับผิดชอบในการสร้างสรรค์และดูแลดำรงรักษาโลกคือสังคมนี้ไว้ให้ดี ทุกคนจึงต้องมี เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ด้วยกันทั้งนั้น และให้ครบทุกข้อ

แต่ในสังคมไทยนี้ เราถือกันมาว่า พรหมวิหาร เป็นธรรมของผู้ใหญ่ ซึ่งโดยทั่วไปก็คือผู้สูงอายุ

เวลานี้ เรามาเป็นสังคมผู้สูงอายุ ก็มองความหมายในเชิงความรับผิดชอบ เสียเลย ว่า ผู้สูงอายุ เป็นผู้ใหญ่ จะต้อง มีหรือประพฤติพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขานั้น อย่างเป็นผู้ นำ ให้เป็นแบบอย่างแก่คนทั้งหลายในสังคมนี้ ในการที่จะสร้างสรรคโลกอภิบาลสังคม

เมื่อตกลงตามนี้ บรรดาผู้สูงอายุจะต้องศึกษา เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขานั้น ให้เป็นคุณสมบัติประจำใจ เป็นเนื้อเป็นตัวแห่งชีวิตของตน

เมื่อก็ได้พูดไปแล้วถึง **ธรรมสร้างสมาธิ ๕** ข้อ (ปราโมทย์-ปีติ-ปีสัททวิ-สุข-สมาธิ) นั้นเป็นด้านของความรับผิดชอบต่อชีวิตของตนเอง

แต่คราวนี้ **พรหมวิหาร ๔** (เมตตา-กรุณา-มุทิตา-อุเบกขา) นี้เป็นคุณสมบัติที่สร้างความพร้อมในด้านของความรับผิดชอบต่อสังคม (สร้างความพร้อม ยังไม่ใช้ปฏิบัติการ)

ต้องย้ำไว้ก่อนว่า **พรหมวิหาร ๔** (เมตตา-กรุณา-มุทิตา-อุเบกขา) นี้ เป็นธรรมในระบบองค์กรวมและดุลยภาพ ต้องใช้ให้ครบ และสมดุล มิฉะนั้นจะผิดพลาดเสียหาย

ผู้สูงอายุ ในฐานะที่น่าจะเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ พึงศึกษาในเรื่องนี้อย่างน้อยแคง่ายๆ ว่า

๓ ข้อแรก (เมตตา-กรุณา-มุทิตา) เป็นความรับผิดชอบต่อเพื่อนมนุษย์ผู้ร่วมสังคม โดยมีความรู้สึกที่ดีงาม ต่อเขา ต่อทุกคน

๑ ข้อท้าย (อุเบกขา) เป็นความรับผิดชอบต่อธรรม (กฎกติกาสังคม+กฎธรรมชาติ) ซึ่งควบคุมรักษาคนและสังคมอีกชั้นหนึ่ง โดยมีความตรงตามความรู้-ปัญญา ที่ถึงธรรม ถึงความจริง

ตุลา-สมดุล-เที่ยงธรรม: ในกรณีที่ใช้ ๓ ข้อแรก ไม่ว่าจะข้อใด จะขัด-ละเมิด-เสียหายต่อธรรม ต้องให้คนรับผิดชอบต่อธรรม ต้องรักษาธรรม โดย

- หยุด ๓ ข้อแรก (เมตตา-กรุณา-มุทิตา) และ

- เข้าอยู่ในข้อ ๔ สุดท้าย (อุเบกขา)

เมื่อรู้หลักการนี้แล้ว ก็ดูความหมายของ**พรหมวิหาร ๔** นั้น ดังนี้

๑. **เมตตา** ความรัก ไม่ตรี มีใจเป็นมิตร อยากให้เขาอยู่ดีมีความสุข
 - เกิดจากฉันทะที่อยากให้เขาดีงามมีความสุข
 - ใช้ในสถานการณ์ที่เขาอยู่เป็นปกติ
๒. **กรุณา** ความมีใจห่วงใยไปกับทุกข์ของเขา อยากช่วยให้เขาพ้นจากทุกข์
 - เกิดจากฉันทะที่อยากให้เขากลับมีความสุข
 - ใช้ในสถานการณ์ที่เขาตกต่ำ เดือดร้อน
๓. **มุทิตา** ความพลอยยินดีในความสุខสำเร็จของเขา อยากให้เขาเจริญดียิ่งขึ้น
 - เกิดจากฉันทะที่อยากให้เขาสุขดีงามสูงขึ้น
 - ใช้ในสถานการณ์ที่เขาสุขดีงามเจริญขึ้น
๔. **อุเบกขา** ความเฉยนิ่งดูคอยท่า เพื่อปฏิบัติให้เป็นไปตามธรรม
 - เกิดจากฉันทะที่อยากให้เขาอยู่ในธรรมในความจริงความถูกต้องดีงาม ไม่ทำอะไรรู้วร้ายเสียหายผิดธรรม
 - ใช้ในสถานการณ์ที่เขาพึงรับผิดชอบต่อธรรม

เมื่อเรียนรู้เข้าใจหลักการนี้ชัดดีแล้ว ก็เอาจิตใจเข้าไปอยู่ใน **พรหมวิหาร ๔** เพื่อปฏิบัติให้ตรงตามสถานการณ์นั้นๆ

โดยเฉพาะ ถ้าเป็นพระพรหมประจำบ้าน คือเป็นพ่อแม่ผู้สร้างลูก ให้ไปสร้างสรรค์อภิบาลโลก ก็

- **เลี้ยง** ลูก โดยทำอะไรๆ ให้แก่ลูก ด้วย เมตตา-กรุณา-มุทิตา
- **ดู** ให้ลูกทำ ด้วยอุเบกขา (โดยเป็นที่ปรึกษา เป็นต้น) เพื่อฝึกให้เขารู้จักรับผิดชอบตัวเอง รับผิดชอบการกระทำของตน ให้เขาเจริญพัฒนาในเรื่องที่ปัญญาบอกว่าเขาจะ ต้องผจญเผชิญต่อๆ ไป ด้วยการให้เขาฝึกหัดจัดทำด้วยตัวเองอย่างเต็มศักยภาพ

เมื่อลูกเติบโตเป็นผู้ใหญ่ รับผิดชอบตัวเองได้แล้ว หรือแต่งงานมีครอบครัวของเขาเองแล้ว พ่อแม่ก็มีอุเบกขา ให้เขาดูแลตัวเอง ไม่เข้าไปวุ่นวายก้าวร้าวแทรกแซงในบ้านในครอบครัวของเขา โดยแลดูอยู่ พร้อมจะเป็นที่ปรึกษา หรือช่วยแก้ปัญหาในคราวที่ควร

สูตรพระราชารสร้างรัฐ

เมื่อมีจิตใจของพระพรหมผู้สร้างสรรพจักรวาลโลกพร้อมคืออย่างที่ว่านี้ด้วย **พรหมวิหาร ๔** แล้ว ก็ออกสู่ปฏิบัติการในการสร้างสรรพจักรวาลสังคมด้วย **สังคหัตถ์ ๔** ซึ่งเป็นหลักที่สวมรับต่อทอดคล้องจองกับพรหมวิหารนั้น โดยสมบูรณ์

สังคหัตถ์ คือหลักการสงเคราะห์ชุมชน ยึดเหนี่ยวจิตใจรวมคนเข้าด้วยกัน ประสานสังคมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียว พรหมวิหารเป็นคุณธรรมและท่าทีของจิตใจ แล้ว ก็ออกสู่ปฏิบัติการทางกายและวาจา ด้วยสังคหัตถ์ ๔ คือ

๑. **ทาน** การให้ แจกจ่ายแบ่งปัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ จัดสรรให้มีกินมีใช้ทั่วถึงกัน

๒. **ปิยวาจา** พูดจาน่ารัก ถ้อยคำที่พูดด้วยใจปรารถนาดี วาจาน่าชื่นใจชวนให้อยากทำอยากปฏิบัติการณ์นั้นๆ หรือชวนใจให้มาพบปะพูดคุยใช้ปัญญาร่วมกันคิดการแก้ปัญหา และปรึกษาหารือที่จะทำการทั้งหลาย

๓. **อัตถจริยา** บำเพ็ญประโยชน์ ทำประโยชน์ให้ ช่วยด้วยแรงงานหรือกำลัง ความรู้ความสามารถ ดำเนินกิจการเพื่อประโยชน์แก่คน แก่ชุมชน แก่มวลประชา

สามข้อแรกนี้ ทำด้วยใจที่มีเมตตา หรือมีกรุณา หรือมีมุทิตา เป็นหลัก

๔. **สมานัตตตา** มีตนเสมอสมาน เสมอกันในธรรม และสมานกันโดยธรรม

- สมานัตตตา คือ มีตัวเสมอกัน เท่ากัน และเข้ากัน (เสมอภาค และสมานกัน)

- สมานกิจ คือ ร่วมงานร่วมการ ทำเท่ากัน (ตามกำลัง) และ ทำเข้ากัน

- สมานสุขทุกข์ คือ ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน

ข้อที่ ๔ นี้ ทำด้วยใจที่มีอุเบกขา ซึ่งถือธรรมเป็นหลัก โดยสามข้อแรกซึ่งมองที่คน เข้ามาประกอบ

ตามเรื่องราวที่บันทึกไว้ ซึ่งพ่วงมากับพระพุทธศาสนา **สังคหัตถ์ ๔** นี้ เป็นหลักสำคัญในการปกครอง ตั้งแต่ครอบครัว จนถึงครองเมือง ซึ่งใช้ปฏิบัติกันตลอดมา

แม้แต่คำว่า **“ราชา”** ท่านกวีเคาระห์ศัพท์ไว้ จะเรียกว่าเป็นคำนิยามก็ได้ว่า “จตุหิ สงคหัตถุหิ ชน ฤษเชตติ ราชา.” (ชื่อว่า ‘ราชา’ เพราะทำให้ประชาชนชื่นชมยินดีมีสุขเอิบอิม ด้วยสังคหัตถ์ ๔ ประการ, เช่น อจ.ป.๒/๘๗)

เรื่องสังคหัตถ์ ๔ แสดงหลักไว้ และบรรยายพอเป็นเค้า เท่านั้นก่อน

สูตรพระมหากษัตริย์ ครองแผ่นดิน

การปกครองมีไว้ก็เพื่อจัดการบ้านเมืองให้รุ่งเรืองร่มเย็นเจริญก้าวหน้าประชา
สุขสันต์ ในสมัยก่อนโน้น พราหมณ์สอนให้กษัตริย์ทำพิธีบูชาขัณฑ์อันใหญ่โต เช่น
ขัณฑ์เมธ (คือ อัสนเมธ=ฆ่าม้าบูชาขัณฑ์) เพื่อจะได้มีลาภฟูเฟื่องเรืองอำนาจยิ่งใหญ่มาก
พระพุทธศาสนาเกิดขึ้น ได้สอนให้เลิกบูชาขัณฑ์ และให้กษัตริย์หันมาบำเพ็ญราชสังคห
วัตถุ ๔ ประการ แทนการบูชาขัณฑ์

ราชสังคหวัตถุ ๔ นี้ เลียนชื่อเดิมของ**มหาอัญญ ๕** ของพราหมณ์ คือ

อัสนเมธ-ฆ่าม้า บุริสมธ-ฆ่าคน สัมมาปาสะ-แทนฆาตกรรม
วาชเปยะ-ดื่มเพิ่มพลังชัย นิรัคคพะ-ฆ่าทุกอย่างไม่วั้น

แต่ในคำสอนใหม่ของพระพุทธศาสนา เปลี่ยนความหมายเป็นการรวมใจ
ประชาชนให้อยู่ดีมีสุขสามัคคี ด้วยการส่งเสริมการเกษตรการพาณิชย์ให้มีเศรษฐกิจดี
และสื่อสารพูดจาเมตตาใจให้คนเจริญปัญญาที่จะมาชวนกันช่วยกันทำการแก้ไขและ
สร้างสรรค์ เพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าของงานมีความสุขพร้อมด้วยกัน

ราชสังคหวัตถุ หรือหลักราชสังเคราะห์ ที่พระมหากษัตริย์ หรือผู้ปกครอง จะ
พึงสงเคราะห์รวมใจประชาชน ๔ ประการ มีดังนี้

๑. **สัสสมธัง** ปรีชาสามารถฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริม
การเกษตร

๒. **บุริสมธัง** ปรีชาสามารถฉลาดในการบำรุงข้าราชการ ทั้งทหารและพล
เรือน ส่งเสริมคนดีมีความสามารถ ผู้ฉลาดขยันมั่นคงซื่อตรงในกิจการหน้าที่ ให้
ประชาชนมีความมั่นใจ

๓. **สัมมาปาสัง** ปรีชาสามารถฉลาดในการผูกผสานรวมใจประชาชน ด้วย
การส่งเสริมสัมมาชีพ เช่น ให้อุปถัมภ์เงินทุนไปสร้างตัวในพาณิชย์กรรม และในการ
ประกอบกิจการต่างๆ ช่วยเหลือคนจนตั้งตัว ให้คนล้มฟื้นตัวได้

๔. **วาชเปยง** มีวาจาพูดดีมีใจ พูดจาปราศรัยเข้าถึงกันกับประชาชน ด้วย
น้ำใจห่วงใยชาวประชา รับรู้ปัญหา รับฟังปัญหา ให้มีการสื่อสารอวยธรรมอันอวย
ปัญญา เร้าเตือนคนทุกหมู่เหล่าให้ใส่ใจปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างจริงจังสุจริต ให้
สัมฤทธิ์ผลดี ที่จะให้สังคมประเทศชาติเจริญพัฒนาสุขสันต์มั่นคง และให้ทุกตัว
บุคคลมีการพัฒนาชีวิตของตนๆ

ส่วนข้อบัญญัติที่ ๕ “**นิริคคพะ**” (“ไม่มีลิมกลอน” = ไม่มีขีดขึ้นจำกัด, ทั่วทั้งหมด) เปลี่ยนมาเรียกผลที่มุ่งหมายว่า เมื่อจัดการบ้านเมืองตามสี่ข้อแรกสำเร็จดีแล้ว บ้านเมืองมั่งคั่งมั่นคงจนประชาชนอยู่กันมีความสุขความมั่นใจถึงขั้นที่บ้านเรือนไม่ต้องลงลิมกลอน ครอบครัวสุขสันต์ พ่อแม่สรวลเสกับลูก ให้บุตรน้อยโลดเต้นพ้อนบนอก ร่าเริงเบิกบานใจพร้อมด้วยกัน

ผู้สูงอายุ ในฐานะผู้หลักผู้ใหญ่รุ่นก่อน ควรมีความรู้เข้าใจหลักธรรมหลักปัญญาที่สำคัญของสังคม อย่างเช่นสูตรใหญ่ ทั้งสามที่เล่ามานี้ เพื่อบอกเล่าแนะนำแก่ผู้หลักผู้ใหญ่ในรุ่นที่ตามมา ให้ดำรงสืบสานภูมิธรรมภูมิปัญญาที่จะปฏิบัติธรรมในการสร้างสรรค์พัฒนาสังคมกันสืบต่อไป

ทำบุญทำทาน จะตัดบาตร ก็ต้องศึกษา จึงจะพัฒนาในบุญ

คนไทยนี้มีชื่อในในเรื่องความมีน้ำใจ ยิ้มแย้มแจ่มใส ชอบทำบุญให้ทาน มีเรื่องอะไรจะให้ ก็บริจาคได้ทันทีเร็วไว นี่ก็ดี แต่ก็มีข้อที่ควรเตือนกันไว้บ้าง อาจจะไม่แค่ง่าย แต่ยากทีเดียว

หลักธรรมทั้งหลายมักมาเป็นหมวดๆ เป็นชุดๆ ถ้าเป็นเรื่องนามธรรมหรือจิตใจ อาจจะมีเริ่มต้นด้วยศรัทธา แล้วก็ค่อยทำด้วยปัญญา

แต่ถ้าเป็นเรื่องรูปธรรม ในภาคปฏิบัติหรือทำการ มักเริ่มด้วย**ทาน** คือการให้อย่างในสังคหวัตถุ ๔ ที่พูดเมื่อกี้ ก็เริ่มด้วยทาน เพราะมนุษย์ต้องอาศัยวัตถุกินใช้ปัจจัยสี่ มีเรื่องเศรษฐกิจเป็นฐาน เป็น “ปัจจัย” ที่ต้องอาศัยเพื่อให้สามารถก้าวขึ้นไปในการมีสังคมที่มั่งคั่งมั่นคง ให้เป็นสภาพเอื้ออันพร้อมที่ชีวิตจะพัฒนาขึ้นไปในทางจิตใจและปัญญาจนถึงสันติอิสรภาพ ซึ่งจะย้อนมาทำให้สังคมนั้นตั้งงามมีความสุขและยั่งยืนด้วย

ที่ว่า ในการทำบุญทำทาน มีข้อที่ต้องเตือนกันไว้บ้างนั้น มองง่ายๆ ที่ว่าทำบุญทำทานนั้น คนไทยมักทำกันไปดุษๆ หรือเฮโลทำตามๆ กันไป โดยไม่รู้ไม่เข้าใจอะไรเลย

ขอบอกสั้นๆ เป็นการติงไว้ว่า สำหรับพระสงฆ์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “สนฺติเมว โสสิกฺขเขยฺย” (ม.ศ.๑๔/๑๗๘/๔๓๖) แปลว่า “พึงศึกษาสันติ”

แล้วสำหรับญาติโยมคฤหัสถ์ชาวบ้าน พระองค์ตรัสอีกที่หนึ่งว่า “ปุณฺณเมว โสสิกฺขเขยฺย” (ช.อิตติ.๒๕/๒๐๐/๒๔๑) แปลว่า “พึงศึกษาบุญ”

ที่ติงไว้ คือที่นี้มีโอกาสที่จะพูดอะไรมาก เอาพอได้หลักที่จะไปขยาย
ท่านให้ชาวบ้านถือเป็นหลักว่าจะต้อง “ศึกษาบุญ” ที่ว่าศึกษา คือ

๑. เรียนให้รู้เข้าใจและทำให้ถูกต้อง
๒. ฝึกทำปฏิบัติให้เกิดผลที่มุ่งหมาย หรือตรงตามวัตถุประสงค์
๓. ทำให้เข้าเป็นเนื้อตัวของชีวิตพัฒนาไปจนเต็มสมบูรณ์

เรื่องศึกษาบุญ ก็พูดถึงหลักไว้แค่นี้ แต่ก็ควรย้ำว่าเป็นเรื่องหนึ่งที่น่าจะถือว่า
สำคัญสำหรับผู้สูงอายุ และก็เป็นประโยชน์มากแก่ผู้สูงอายุด้วย เพราะการทำบุญทำ
ทานเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของคนสูงอายุจำนวนมาก ท่านผู้เฒ่าชรามากที่สุดทีเดียวมี
ชีวิตอยู่กับเรื่องการทำบุญให้ทานหรือถวายทาน ตั้งแต่ตักบาตร เป็นต้นไป

เรื่องศึกษาบุญนี้ ในทางปฏิบัติขอพูดนิดหนึ่งว่า ในการทำบุญด้วยทาน หรือ
ทำบุญด้วยการให้ทานถวายทาน ผู้สูงอายุจะต้องพัฒนาจากการให้ทานหรือถวายทาน
ด้วยแรงโลภะ ขึ้นมาสู่การให้ทานหรือถวายทานด้วยแรงฉันทะ (ออกมาทางเมตตา-
กรุณา-มุทิตา ดังที่ว่าแล้ว) ซึ่งจำเป็นสำหรับชีวิตของตนเอง และเป็นแบบอย่างให้แก่
อนุชนด้วย

การให้ทานหรือถวายทานด้วยแรงโลภะ คือ ทำบุญให้ทานโดยหวังหรือขอ
ผลตอบแทนว่า จะได้อะไร จะได้ไปสวรรค์ ขอให้ได้นั้นได้นี้ อย่างนี้นอกจากไม่พัฒนา
ไม่เป็นการศึกษาแล้ว ก็เสี่ยงต่อบาปที่จะมีจิตใจเศร้าหมอง เช่น เกิดห้วงกังวลหรือกลัว
ขึ้นมาว่า ที่เราจ่ายไปมากมายนี้ จะได้ผลที่ปรารถนาหรือเปล่า นี่คือจิตตก ใจซุ่มมัว
เศร้าหมอง เปิดช่องแก่ทุกข์ กลายเป็นเสื่อมถอยจากกุศล ได้ผลร้าย กลายเป็นตรงข้าม
ดังนี้ เป็นต้น

การให้ทานหรือถวายทานที่เป็นการพัฒนาบุญ เป็นกุศลภาวนา ต้องเป็นการ
ทำด้วยแรงฉันทะ ไม่ว่าจะออกมาทางเมตตา หรือทางกรุณา หรือทางมุทิตา เช่น ตัก
บาตรถวายภัตแก่สามเณรองค์หนึ่ง ก็มีจิตปรารถนาดี หรือมุ่งหมายให้เกิดผลดี มองไป
ว่า สามเณรได้มีภัตตาหารฉันแล้ว จะได้มีสุขภาพดี มีเรี่ยวแรงกำลังศึกษาเล่าเรียน จะ
ได้รู้ธรรมวินัย ช่วยรักษาพระศาสนาไว้ และต่อไปสามเณรมีความรู้พระธรรมวินัยนั้น
แตกฉานขึ้น ก็จะได้เทศนาสั่งสอนเผยแผ่ธรรม ให้ประชาชนรู้เข้าใจบาปบุญ พวก
ประพฤติดีงาม เป็นประโยชน์แก่ชีวิตของเขา และพาให้สังคมเจริญมั่นคงมีสันติสุข นึก
คิดขึ้นมาเมื่อไร ก็ชื่นใจปลื้มใจ

แม้แต่มองในแง่ง่าย ๆ สั้น ๆ ก็ได้ว่า เณรนี้ พระนี้ มีภัตตาหารฉันแล้ว มีเรี่ยวแรง จะได้ทำกิจวัตรต่างๆ ได้อย่างเข้มแข็ง เป็นต้นว่ากวาดลานวัด ทำให้วัดสะอาดรื่นรมย์ ร่มรื่น เป็นที่เจริญจิตเจริญใจ ช่วยให้ประชาชนเจริญในบุญกุศลและความสุขยิ่งขึ้นไป พอนึกได้คิดได้อย่างนี้ ก็สดใสเบิกบาน อิ่มใจ

การทำบุญถวายทานด้วยแรงจันทะอย่างนี้ พ่วงมากับปัญญาด้วย ช่วยให้มองเห็นเหตุเห็นผลในระบบแห่งเหตุปัจจัยขยายกว้างขวางยาวไกลออกไป เป็นการพัฒนาปัญญา และก็ยิ่งเพิ่มพูนปีติปราโมทย์จนถึงความสุข เป็นการพัฒนาด้านจิตใจ พ่วงพร้อมไปด้วย

การทำบุญในวิถีแห่งการศึกษาและพัฒนาจิตพัฒนาปัญญาอย่างนี้ ไม่เปิดช่อง ให้จิตตก เพราะจากบุญกุศลที่มาพร้อมด้วยปัญญา ย่อมไม่มีความเสื่อมถอยของจิตใจ และผลที่น่าปรารถนาอย่างเช่นสวรรค์นั้น ไม่ต้องไปหมกใจอยู่กับความหวังความอยาก ได้ผล ควรมีแต่ความปลื้มใจชื่นใจว่า บุญอกงาม ธรรมเจริญ แล้วสวรรค์ก็มาเองตาม ธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยของมัน

ย้าว่า ผู้สูงอายุ จะต้องทำบุญด้วยทานเป็นต้นนี้ ให้ถูกทาง โดยเป็นการพัฒนา เป็นการเรียนรู้ ให้ทำบุญด้วยปัญญามากขึ้น มีเมตตากรุณาเป็นต้นแรงเข้มขึ้น เป็นการ ศึกษาที่เป็นไปตามหลักพระศาสนา ทั้งชีวิตของตนก็เจริญกุศลพัฒนา มีความสุขจริง และเป็นแบบอย่างแก่อนุชน โดยมีผลรวมเป็นความดีงามความร่มเย็นเป็นสุขของสังคมทั้งหมด

ไม่ว่าจะสูงอายุเท่าไร ก็ยังทำกำไรให้ชีวิตนี้ได้มากมาย

บางที บางท่านคิดว่า เราเป็นผู้สูงอายุ ก็คือมีอายุเหลือน้อยแล้ว พอดคิดอย่างนี้ ก็เลยทำให้จิตใจสลดหดหู่ ไม่สบายใจ ยิ่งบางคนนึกรำพึงความหลังว่า ชีวิตเราที่ผ่านมา ไม่ได้ทำอะไรเป็นแก่นสารเลย อีกไม่นาน อีกประเดี๋ยว เราก็จะไปจากโลกนี้แล้ว หมดยกกัน ไม่มีโอกาสเหลือให้แล้ว ชีวิตของเรานี้ล้มเหลว เกิดมาเสียเปล่า...อะไรทำนองนี้

แต่ทางพระ ท่านไม่ได้ว่าอย่างนั้น ในธรรมอันเป็นความจริงเท่านั้น เมื่อยังเป็น คน ยังมีชีวิตอยู่ ไม่มีใครหมดโอกาส ไม่ว่าจะมองที่เวลาในระยะสั้น หรือระยะยาว

พูดถึงระยะสั้น ถ้าจับเอาที่วันหนึ่งๆ ก็มีธรรมชาติสอนไว้ให้รู้จักใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ว่า “เวลาแต่ละวัน อย่าให้ผ่านไปเปล่า ไม่มากก็น้อย ต้องให้ได้อะไรบ้าง” (อโมฆี ทิวส์ กยิรา, ๒๒/๒๕๖๓, พุ.เถร.๒๖/๓๕๙/๓๓๕)

ที่ว่า “ได้” นั้น อาจจะคิดต่างกันไปหลายอย่าง หลายคนคิดถึงได้เงินทอง บางคนว่าทำงาน บางคนว่าได้เล่าเรียน ได้อ่านหนังสือ ได้ปัญญา บางคนว่าได้ช่วยงานคุณพ่อ ได้รับใช้คุณแม่ บางคนว่าได้ช่วยเหลือคนอื่น ได้ทำประโยชน์ ฯลฯ เอาละ เป็นอันว่าได้ทั้งนั้น และก็ดีทั้งนั้น

แล้วก็อย่าลืมการได้ทางจิตใจด้วย เช่นว่า ได้ความสดชื่นผ่อนคลาย ได้ความอิมใจใจได้เบิกบาน ได้ความสงบ ได้ความสุข ได้คิดดีๆ ได้คิดทำความดี ได้คิดช่วยเหลือคนอื่น ได้มีใจเมตตา มีกรุณา มีมุทิตา มีฉันทะที่จะทำประโยชน์หรือทำการสร้างสรรค์โน่นนี่ ฯลฯ

ถึงเวลากลางคืน ตอนลงนอน คิดว่านี่คือจะหมดวันแล้ว ก็มานึกทบทวนว่าวันนี้ได้อะไรบ้าง ถ้าได้ ก็ดีไป ดีใจได้

แต่บางทีบางคนบางคืน นึกทบทวนแล้ว วันนี้ทั้งวัน ไม่ได้อะไรเลย ชักจะรู้สึกเสียใจ แล้วใจก็ขุ่นมัวหม่นหมอง ถ้าอย่างนี้ ก็จะหมดวันกลับไปโดยไม่ได้อะไรเลย เป็นวันที่เสียเปล่า แถมยังซ้ำเติมตัวเองด้วยการมีจิตใจเศร้าหมองขุ่นมัวเป็นทุกข์ในขณะสิ้นวันติดไปกับใจที่หลับอีกด้วย เลยเป็นวันที่สูญเสียจริงๆ

ที่จริง ไม่ควรต้องสูญเสียอย่างนั้น เอาละ เมื่อหมดวัน ในเวลาที่ลงนอนกลางคืน ก่อนหลับ ถ้านึกดูแล้ว ทั้งวันนั้นไม่ได้อะไรเลย นั่นก็คิดแก้ไขทำวันพรุ่งนี้ให้ดีกว่ากันใหม่ แต่วันนี้เอง ก็มีโชหมดโอกาส

แท้จริงนั้น โอกาสยังเป็นของเราจนถึงขณะสุดท้ายที่จะหลับ เราก็จะทำเวลาจนถึงสุดท้ายที่จะหลับนั้นแหละ ให้เป็นเวลาแห่งการได้ และเป็นการได้อย่างประเสริฐ อาจจะดีกว่าที่ได้หรือเกินคุ้มกับที่เสียไปในวันนั้นทั้งหมดด้วย นั่นคือสลัดละความคิดไม่ดี หยุดความไม่สบายใจ ตัดความหวนละห้อยทิ้งไป ทำจิตใจให้เบิกบานผ่อนคลายมีความสุข

ถ้าทำใจเองไม่ได้ ก็นึกถึงอะไรที่ดีๆ อาจเป็นพุทธวจนะ คติธรรม คำสวดมนต์ แม้กระทั่งสติที่อยู่กับลมหายใจของตัวเอง จนหลับไปกับใจที่ยิ้มด้วยความสุขผ่อนคลาย

นี่เป็นการได้อย่างประเสริฐ ที่ดีเลิศ ซึ่งเราสามารถจะได้ และควรทำให้ได้ทุกวัน ควรตั้งเป็นหลักของใจไว้ที่เดียวว่าจะให้ได้แบบนี้ โดยใช้คำอย่างที่ว่าพระพุทธเจ้าตรัสสอนท่านนกุลผู้เฒ่าว่า เราศึกษา คือฝึกทำใจให้หลับไปพร้อมด้วยจิตที่ผ่องใสเป็นสุข

ทำอย่างนี้ทุกคืน ก็คือได้ปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน อย่างเป็นประจำ ซึ่งทำได้ในห้องนอนและทุกที่ เป็นการศึกษาระดับสูง เป็นการฝึกสติ เจริญสมาธิ ต่อไปจิตก็จะชินเป็นลักษณะอาการของมันอย่างนั้น เป็นส่วนสำคัญของชีวิตที่ดี ถึงจะเป็นผู้เฒ่าชรา ก็ยังมีเวลาทำทำไรอย่างนี้ได้อีกมากมาย

ไม่ใช่วาระสุดท้าย แต่เป็นวาระที่ได้สูงสุด

ว่าไปวาม่า กลายเป็นยี่ดียว ชักจะเกินกว่าที่ควร ถึงที่ที่จะต้องลัดตัดให้สั้น

บอกแล้วว่า ในชีวิตนี้ ไม่ว่าจะมองในช่วงยาวตลอดทั้งชีวิต หรือในช่วงสั้นของเวลาแต่ละวันๆ ไม่มีใครหมดโอกาสแม้กระทั่งถึงขณะสุดท้ายของวันนั้นๆ หรือของชีวิตนั้น สำหรับช่วงสั้นของแต่ละวัน ได้พูดไปแล้ว

ที่นี้ ในช่วงยาวตลอดทั้งชีวิต ทางธรรมบอกให้ว่า แม้แต่ในขณะสุดท้ายของชีวิตนั้น ทุกคนก็ไม่หมดโอกาสที่จะได้ประโยชน์อย่างสูงสุด หรือทำให้ชีวิตได้สิ่งที่ดีที่สุด

บางคนนึกเสียใจว่าตลอดเวลายาวนานที่ผ่านมาของชีวิตนี้ เรามีชีวิตที่ไร้ค่า ไม่ได้ทำอะไรที่เป็นประโยชน์เลย หรือตลอดชีวิตนั้น มีแต่ความล้มเหลว

เอาละ การรู้สำนึกนั้นก็เป็นสิ่งที่ดี แต่เมื่อสำนึกแล้ว ก็สลัดมันออกไป กลับใจเป็นดี แล้วก็สามารถพลิกผันเวลาส่วนท้าย หรือแม้แต่วาระสุดท้าย จนถึงขณะสุดท้ายของชีวิตให้มีการได้ดีที่สุด

ชีวิตนี้ ว่ากันถึงความจริงในที่สุด ก็เป็นเรื่องของเวลาแค่ขณะหนึ่งๆ ที่จะสืบต่อไป หรือจะพลิกผันก็ได้ การศึกษาที่ถึงปัญญาซึ่งส่องสว่างทั่วโล่งตลอด สามารถเปลี่ยนพลิกจิตที่เป็นแกนของชีวิตจากดำเป็นใส จากทุกข์เป็นสุข ได้ฉับพลัน จึงได้บอกที่ไม่มีโอกาสหมดโอกาสของชีวิต แม้ถึงขณะสุดท้าย

แม้แต่พลิกผันความผิดพลาดในขณะที่ที่หวุดหวิดกัน ก็ยังได้ ดังที่ในพุทธกาล มีพระสาวกบางท่านเกิดความทุกข์มาก ถึงกับฆ่าตัวตาย เช่น องค์หนึ่งเป็นโรคร้ายเจ็บปวดมีทุกข์เวทนามาก การพัฒนาทางจิตที่ได้ไว้สูงๆ ก็เสื่อมหายไปเพราะความเจ็บป่วยนั้น จึงท้อแท้ใจยิ่งนักจนลงมือฆ่าตัวตาย เขามีดีเกินมาเชื่อดคคตัวเอง ซึ่งเป็นวาระที่จิตใจฟั่นเฟือนหมองมัวไป ไม่ดี คือพลาดไปเสียแล้ว

แต่ตอนจวนมรณะนั่นเอง เพราะได้ฝึกได้ศึกษาฝึกจิตเจริญปัญญาดีมาก สติมีปัญญา มา ถึงขั้นสว่างมองเห็นสังขารม พุทธานุภาพทำให้จิตหลุดพ้นเป็นอิสระในวาระสุดท้ายนั้น

บางท่านเจ็บป่วยมาก และก็ไม่ได้ฆ่าตัวตาย แต่ในขณะที่จะมรณะ ปัญญาพัฒนาถึงภาวะที่พลิกผันจิตอย่างที่ว่า กลายเป็นสุขสว่างสดใสได้ถึงบรมธรรมในวาระสุดท้ายนั้น

ผู้ถึงประโยชน์สุขอย่างสูงสุดในวาระสุดท้ายนี้ เมื่อพูดเชิงเทียบขึ้น กลายเป็นว่าขึ้นไปเหนือกว่าคนที่เรียกว่าประสบความสำเร็จในชีวิต ที่ได้ร่ำรวยมีทรัพย์มหาศาล หรือมียศตำแหน่งมีอำนาจยิ่งใหญ่ อันนั้นในภาษาพระเรียกว่าเป็นระดับทิฏฐธรรมมิกัตถ์ (ประโยชน์ที่ตามองเห็น) และเหนือกว่าแม้แต่การได้ไปสวรรค์ เหนือกว่าสุขของเทวดา และแม้แต่พระพรหม ซึ่งเป็นระดับสัมปรายิกัตถ์ (ประโยชน์อย่างล้ำเลิศตาเห็น) ส่วนอันนี้เป็นประโยชน์สูงสุด ที่เรียกว่าปรมาตถ์

เป็นอันว่าไม่สิ้นโอกาส แม้จนขณะสุดท้ายของชีวิต

ที่นี่ สำหรับผู้สูงอายุนี้ ส่วนมากก็ยังห่างไกลขณะสุดท้ายที่ว่านั้น จึงยังมีโอกาสอีกมากมาย ก็น่าจะใช้เวลาที่ยังมีชีวิตอยู่นี้ ให้เป็นเวลาที่ดีเลิศประเสริฐสุดของชีวิต เฉพาะอย่างยิ่งเป็นเวลาของประโยชน์สุขในระดับของจิตใจและปัญญา ด้วยการฝึกจิตใจ และพัฒนาปัญญา

มองในแง่บวก พอมาเป็นผู้สูงอายุนี้ กลายเป็นว่าพ้นจากความวุ่นวายด้านบำเรอกาย หมดเรื่องทางสังคม และวางภาระการงานอะไรต่างๆ แล้ว มีเวลามากขึ้นหรือมากทีเดียว ในการที่จะศึกษาพัฒนาด้านจิตและด้านปัญญา

ถ้าจัดเป็นทำเป็น คือจัดการกับจิตใจของตนนี้แหละให้ว่างโล่งขึ้น เขาเวลามาให้แก่ธรรมแก่ปัญญามากๆ ก็จะมีการพัฒนาในระดับของการเข้าถึงประโยชน์สุขอย่างสูงสุดได้อย่างดี

อย่างน้อยก็ได้จตุรพิธพร:

อายุ วรรณะ สุขะ พละ

การศึกษาพัฒนาจิตใจพัฒนาปัญญา เพื่อได้เพื่อถึงประโยชน์สูงสุดของชีวิต มีโอกาสพูดทิ้งไว้แค่นี้ คือได้แค่ฝากไว้ให้เป็นทางที่เลือกได้แล้วจะดีถึงที่สุดของชีวิต แต่อย่างน้อยก็พูดให้สบายใจได้ว่า ยังมีชีวิตอยู่ ก็ศึกษาเรื่อยไป ถ้าไม่หยุดพัฒนาธรรมพัฒนาปัญญา จะไม่เสียอะไร แต่จะได้อีกมาก

ที่ว่าจะได้อีกนั้น ขอยกตัวอย่างที่ง่ายๆ คือจะได้รับพรที่สร้างให้แก่ตัวเอง อย่างที่ขอบพูดกันนั่นว่า **จตุรพิธพร** – พร ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ (อายุ วรรณ โณ สุขุ พลั)

ข้อแรก คือ **อายุ** คราวนี้จะได้เป็นผู้ “**สูงอายุ**” ในความหมายเดิมแท้ ที่ถูกต้อง ในความหมายที่แท้จริง “**สูงอายุ**” ที่ท่านให้ความหมายว่า มีอายุมากนั้น ไม่ใช่แปลว่าแก่เฒ่า หรือชราเลย เพราะอะไร เพราะว่า “อายุ” นี้ เป็นคำภาษาบาลี แปลว่าพลังสืบต่อหล่อเลี้ยงชีวิต ซึ่งเป็นของดี ถ้าไม่ดี จะให้เป็นพรได้อย่างไร

เราบอกว่า พร ๔ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ก็ต้องเป็นของดีทั้งนั้น วรรณะ สุขะ พละนั้น รู้กันชัดว่าดีแน่ อายุอยู่ในชุดนี้ ก็ต้องดีเช่นกัน แต่คนไทย พอบอกว่า “มีอายุ” ก็นึกว่าเป็นแก่ ชรา จะหมดแรง แต่คำเดิมในภาษาบาลี **อายุ** คือพลังสืบต่อหล่อเลี้ยงชีวิต อย่างที่ว่าเมื่อกี้

ดังนั้น ที่ว่ามีอายุ คือมีพลังสืบต่อชีวิต จึงเป็นของดี และจึงเป็นพรอย่างหนึ่ง ยิ่งบอกว่า “**สูงอายุ**” คือมีอายุมาก ก็หมายความว่าพลังที่ว่ามีพลังที่ว่ามีพลังที่ว่ามีพลังที่ยิ่งใหญ่

ถึงตอนนี้ ต้องรีบรวบรัด เพราะยืดยาวนักแล้ว เพื่อให้เข้าใจไม่ยากนัก ขอเล่าเรื่องที่พอรู้กันว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระองค์จะดำรงพระชนม์อยู่ตลอดกาล คือตลอดชั่วอายุของมนุษย์นี้ หมายความว่าเต็ม ๑๐๐ ปี ก็ได้ แต่เวลานั้น พุทธบริษัททั้ง ๔ มีคุณสมบัติพร้อมดีพอที่จะดำรงพระศาสนาได้ พระองค์จึงทรงปลงพระชนมายุสังขาร คือดำรงพระชนม์อยู่เพียง ๘๐ พรรษา

ที่นี้ ที่ตรัสว่าจะดำรงพระชนม์อยู่ให้ครบ ๑๐๐ ปี ก็ได้ นั่น ก็ได้ ทรงอธิบายไว้ด้วย ว่า จะทรงพระชนม์อยู่ได้ด้วยการเจริญ**อิทธิบาท ๔** คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา

ถ้าพูดอย่างชาวบ้าน ก็คือ มีใจใฝ่ปรารถนาจะทำงานดีงามสร้างสรรค์ที่คิดหมายให้สำเร็จเป็นประโยชน์ (**ฉันทะ**) เพียรพยายามทำงานนั้นให้ก้าวหน้าไป (**วิริยะ**) ใจอยู่กับงานนั้นมุ่งจดจ่อจริงจังในการที่จะทำให้สำเร็จ (**จิตตะ**) ใช้ปัญญาไตร่ตรองตรวจตราจัดวิธีดำเนินการให้ลุถึงจุดหมาย (**วิมังสา**)

ผู้สูงอายุที่ชอบทำงานที่ดีโดยมีใจรัก แม้แต่งานอดิเรกอย่างทำสวนดอกไม้ นี่ คือมีฉันทะ แล้วก็มีวิริยะ เพียรขยันหมั่นทำ มีจิตตะ เอาใจใส่จริงจังคอยดูแลไม่ทิ้ง แล้วก็มีวิมังสา ติดตามตรวจสอบผลคิดค้นหาทางแก้ปัญหาตลอดจนทดลองวิธีการต่างๆ ที่จะพัฒนาหรือทำให้ได้ผลดียิ่งขึ้น แค่นี้ก็มีหวังว่าจะได้ยืดอายุให้ยืนยาวอยู่ไปได้อีกนาน

ที่นี้ ยิ่งเป็นงานที่เป็นเรื่องเนื้อตัวของชีวิตเอง คือการศึกษา เพื่อพัฒนาจิต พัฒนาปัญญาที่ว่านั้น ก็ยิ่งตรงเป้าหมาย

ก็เอาอิทธิบาท ๔ มาใช้ดำเนินการศึกษาพัฒนาจิตพัฒนาปัญญาที่ว่านี้ ก็จะมี “อายุ” คือมีพลังสืบต่อหล่อเลี้ยงชีวิต โดยมีพลังอายุนี้อย่างสูง (**สูงอายุ**) คือมีอายุมาก หมายความว่าพลังสืบต่อหล่อเลี้ยงชีวิตนี้มาก

เป็นอันว่า ได้พรข้อที่ ๑ คือ **อายุ**

พอมีพลังอายุดี พร้อมด้วยจิตใจที่ผ่องใส สบาย อิ่มอกอิ่มใจ เป็นต้น ก็จะทำให้พลังนั้นออกมาให้ปรากฏเป็นความมีผิวพรรณเปล่งปลั่ง มีสง่าราศี ที่เรียกว่า **วรรณะ** เป็นพรข้อที่ ๒

เมื่อมีพรข้อที่ ๑ และข้อที่ ๒ คือ อายุ และวรรณะแล้ว ก็มองเห็นได้ไม่ยากว่า พรข้อที่ ๓ คือ **สุขะ** – ความสุข และข้อที่ ๔ คือ **พละ** – ความมีเรี่ยวแรงกำลัง มีสุขภาพดี ก็จะมีมาด้วย เป็นอันว่ามีพรครบ ๔ อย่าง เป็นจตุรพิธพร ดังที่ว่าข้างต้น

เป็นอันว่า ผู้สูงอายุที่ว่านั้น มีชีวิตดีงาม พร้อมด้วย จตุรพิธพร ทั้ง อายุ วรรณะ สุขะ และพละ

แค่นี้ก็น่าจะพอใจได้ไม่น้อย

สูงอายุ คือได้ ไม่ใช่เสียอายุ

อย่างที่รับรู้กันว่า สังคมทั่วโลกกำลังก้าวหน้าพากันไปเป็นสังคมผู้สูงอายุว่า เฉพาะประเทศไทยก็ได้เจริญพัฒนามาเป็นสังคมผู้สูงอายุแล้ว

เมื่อสังคมมีผู้สูงอายุเป็นคนจำนวนมาก ผู้สูงอายุก็มีความสำคัญต่อความเป็นไปทั้งในทางเจริญและทางเสื่อมของสังคมประเทศชาติมากขึ้น และสังคมก็ต้องเอาใจใส่ความเป็นอยู่เป็นไปของผู้สูงอายุมากขึ้นด้วย ดังที่ได้พูดมาไม่น้อยในที่นี้ ซึ่งอาจถือว่าเป็นการมองในแง่ดี แต่ที่จริงน่าจะเป็นการพูดในแง่ของการที่จะทำให้ดี

ถึงจะเป็นสังคมผู้สูงอายุ สังคมก็มิใช่เป็นสังคมของคนสูงอายุ สังคมมีคนต่างรุ่น ต่างวัย อยู่ร่วมกัน ทั้งคนสูงอายุ และคนวัยอื่นๆ โดยอาจจำแนกเป็น ผู้สูงอายุ ผู้เจริญวัย และผู้อ่อนวัย หรือ คนวัยต้น คนวัยกลาง และคนสูงอายุ ทุกคนทุกรุ่นมารวมกันเป็นสังคมนี้ ก็จึงต้องเอาใจใส่คำนึงถึงทุกคน

ตรงนี้ ขอแทรกเรื่องนอกนิตนอย เป็นข้อน่าแปลกใจ จะว่าน่าเข้าใจได้ คือเรื่องความเพี้ยนของภาษา

เมื่อก็พูดถึงคำว่า “อายุ” ได้บอกไว้ในภาษาบาลีคำเดิม “อายุ” หมายถึงพลังสืบต่อหล่อเลี้ยงชีวิต (บางคัมภีร์บอกสั้นๆ แค่ว่า อายุ แปลว่า ชีวิต) อายุจึงเป็นพรอย่างหนึ่งที่สำคัญ อยู่ในจตุรพิธพร เราจึงขอให้คนนั้นคนนี้ มีอายุ มีวรรณะ มีสุขะ มีพละ

ดังนั้น “สูงอายุ” ที่เราแปลว่ามีอายุมาก จึงควรหมายความว่า มีพลังชีวิตมาก แต่ในภาษาไทยกลับตรงข้าม ที่ว่าสูงอายุ มีอายุมาก กลายเป็นว่าแก่ เฒ่า จะหมดแรงชีวิตหมดกำลัง

คราวนี้มีเพิ่มอีกคำหนึ่ง คือ “วัย” เมื่อพูดว่าเจริญวัย ในภาษาไทยหมายความว่าเจริญเติบโตขึ้น แต่ในภาษาบาลีที่เป็นคำเดิม วัย คือ “วัย” หมายถึงความเสื่อมความโทรมที่จะไปสู่ความสิ้นสลาย ดังนั้น เจริญวัย เจริญโดยวัย จึงแปลว่าเป็นผู้ใหญ่ แก่ เฒ่า บางครั้ง ที่ว่า “สูงอายุ” ก็มีบางคนพูดว่า “สูงวัย”

ตามภาษาเดิม เจริญอายุ หมายถึงเพิ่มพลังสืบต่อชีวิตให้อยู่ได้ยืนยาว เวลานี้จึงเกิดมีความนิยมเรียกการทำบุญวันเกิดว่า **อายุวัฒน**มงคล (=มงคลเจริญอายุ, มงคลเพิ่มอายุ)

ส่วน เจริญวัย เจริญโดยวัย เป็น **วัยวุฒิ** (ภาษาบาลีว่า วโยวุฒิ) ได้แก่ความเจริญโดยวัย ความเป็นผู้ใหญ่โดยความเสื่อมสลาย เสื่อมเพิ่มขึ้น คือเป็นผู้แก่ ผู้เฒ่า

“วัย” มีการใช้ในความหมายที่ซ้อนลงไปอีกชั้นหนึ่งด้วย คือ เมื่อถือว่าอายุ เป็นเวลาทั้งหมดที่มีชีวิตอยู่ได้ ก็เอาเวลาทั้งหมดของชีวิต ที่มีความเจริญเติบโตแล้วเสื่อมลงไป ตั้งแต่เกิดไปจนถึงสิ้นสลายคือตาย มาจัดแบ่งเป็นช่วงๆ หรือเป็นระยะๆ คือเป็นขั้นตอนของการคับเคลื่อนสู่ความดับสลาย และเรียกแต่ละช่วง แต่ละระยะว่า “วัย” เช่นเป็น ปฐมวัย มัชฌิมวัย ปัจฉิมวัย วัยเด็ก วัยรุ่น วัยหนุ่มสาว วัยชรา จึงมีวัยที่ใช้ในความหมายดีๆ เช่น วัยงาม ถึงวัย ถึงพร้อมด้วยวัย

เรื่องของถ้อยคำที่เพี้ยนเปลี่ยนความหมาย หรือใช้กันผิดพลาดสับสนนี้ เมื่อรู้ผิด เข้าใจผิดตามกันไปทั่ว จนกลายเป็นความหมายสามัญลงตัว อยู่ตัวแล้ว แม้แต่ท่านผู้รู้ เช่นผู้ทำพจนานุกรม แม้จะรู้อยู่ว่าไม่ถูกต้องแท้จริง บางครั้งก็ต้องยกให้ยอมรับ เป็นการถือตามโลกนิรุตติ

เมื่อรู้ทันความเพี้ยนของภาษาแล้ว ก็ไม่ต้องไปหลงตามใคร ไม่ว่าในขณะนั้นๆ เขาจะใช้คำนั้นในความหมายเดิมหรือในความหมายที่เพี้ยน เราก็จับได้ทันทั้งนั้น

ที่นี่ เมื่อจะพูดเอาสาระ ก็มาพูดกันตามความหมายเดิมที่เป็นหลัก คือแปล “อายุ” ว่า พลังสืบต่อหล่อเลี้ยงชีวิต หรือให้สั้นว่า พลังชีวิต ใครมีอายุมาก คือมีพลังชีวิตมาก ก็จะมีชีวิตอยู่ได้นาน อย่างที่คนไทยเรียกว่ามีอายุยืน

เมื่อก็ได้บอกไปแล้วถึงหลักใหญ่ที่จะใช้ยึดอายุ ทำให้อายุยืน คืออิทธิบาท ๔ ซึ่งเป็นพลังชีวิตชั้นลึก คือเป็นพลังที่หล่อเลี้ยงอยู่ในใจ เริ่มด้วยมีอะไรดีๆ ที่ใจใฝ่รักโดยมีฉันทะอยากจะทำ แค่นี้ใจก็ไม่แห้งไม่เหี่ยว แล้วยังมีวิริยะ จิตตะ วิมังสา มารับมาเสริมเติมแรงเร่งให้เดินหน้าต่อไป พลังชีวิตจึงเข้มแข็งแรงมาก นั่นคืออายุยืนยาวออกไป อย่างที่พูดไปแล้ว

ที่นี่ นอกจากพลังชีวิตลงลึกเป็นแกนใจชุดใหญ่ นั้นแล้ว ยังมีหลักธรรมที่ช่วยให้อายุยืนอีกชุดหนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่องของความเป็นอยู่หรือการปฏิบัติตัวในชีวิตประจำวัน จะเรียกว่าข้อปฏิบัติเพื่อส่งเสริมสุขภาพก็ได้ ชื่อเดิมว่า หลักอายุสส์ (การปฏิบัติที่เกื้อหนุนอายุ, อายุวัฒนวิธี, อภ.ปญจก.๒๒/๑๒๕/๑๖๓) มี ๕ ข้อ คือ

๑. ทำอะไรๆ ตั้งแต่กินอาหาร อยู่ในสิ่งแวดล้อม ดำเนินอิริยาบถ ยืนเดินนั่งนอน ก็ให้เป็น **สัปปายะ** คือให้สบายเกื้อกูลหนุนเอื้อแก่ชีวิต ดีต่อสุขภาพ ให้ผ่อนคลาย ไม่เครียด (สัปปายการี)

๒. ใน **สัปปายะ** ก็รู้จักประมาณ (สัปปายะ มัตตัญญู)

๓. กินของที่ย่อยได้สลายแปรหมดไป เช่น กินของที่ย่อยง่าย หรือเคี้ยวให้แหลกละเอียด (ปริณตโกสี)

๔. รู้จักจัดรู้จักใช้เวลาให้เหมาะสม ทำถูกเวลา ทำเป็นเวลา ทำให้พอหรือควรแก่เวลา เช่น นอนเป็นเวลา พอเวลา (กาลจารี)

๕. รู้จักถือพรหมจรรย์ มีการควบคุมกามารมณ์เว้นเมถุนตามควร เช่น ถึงวันพระ ก็ถือหรือรักษาคุโบสถ (พรหมจารี)

(อายุวัฒนวิธี มีอีกชุดหนึ่ง เปลี่ยนข้อ ๔ เป็น ถือศีลรักษาวินัย (ศีลวา) และข้อ ๕ มีกัลยาณมิตร)

ที่ว่ามานี้คือผู้สูงอายุเพิ่มอายุให้แก่ตัวเอง ที่นี้ เมื่อก็ได้พูดถึงคำว่า “วัยวุฒิ” ก็มีเรื่องที่ควรพูด ในแง่ที่ผู้สูงอายุช่วยเพิ่มอายุให้แก่ผู้อ่อนอายุ

“วุฒ” (“วุฑฺ” ก็ได้, บาลีคำเดิม=วุฑฺ, วุฑฺ) แปลว่า เจริญแล้ว แก่ ผู้ใหญ่ (นิยมใช้ในรูปภาวนามเป็น “วุฒิ”) คำนี้ก็สำคัญ เราได้ยืมคำสวดให้พรของพระบ่อยมากหรือเป็นประจำที่เดี๋ยวนี้อ่า (ขุ.ข.๒๕/๑๘/๒๙)

อภิวาทนลีสถิส นิจจํ วุฑฺมาปจายิโน
จตตารโ ฆมฺมา วฑฺฒนติ ายุ วณฺโณ สุขํ พลํ.

แปลว่า: ธรรม ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ย่อมเจริญแก่บุคคลผู้มีการอภิวาทเป็นปกติ ผู้เคารพนับถือวุฒชน (ผู้เจริญ ผู้แก่ ผู้ใหญ่ ผู้มีวุฒิ) เป็นนิตย

ที่นี้ “วุฒ” คือ ผู้เจริญ ผู้แก่ ผู้ใหญ่ นั้น ตามที่รู้กันทั่วไปก็มี ๓ พวก คือ **ชาติวุฒ** – ผู้ใหญ่โดยชาติตระกูล **วัยวุฒ** – ผู้ใหญ่โดยวัย และ **คุณวุฒ** – ผู้ใหญ่โดยคุณความดี

แต่ในคัมภีร์สำคัญแห่งหนึ่ง (สุตต.ข.๒/๑๔๗) ท่านแยกละเอียดว่า “วุฒ” มี ๔ คือ **ปัญญาวุฒ** – แก่ใหญ่เจริญโดยปัญญา **คุณวุฒ** – แก่ใหญ่เจริญโดยคุณสมบัติ โดยคุณความดี **ชาติวุฒ** – แก่ใหญ่เจริญโดยชาติตระกูล และ **วัยวุฒ** – แก่ใหญ่เจริญโดยวัย

ทั้งนี้ ถือ **ปัญญาวุฒ** เป็นอันดับ ๑

ที่ท่านแนะนำบอกว่า ผู้เคารพนับถือวุฒ จะเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ นั้น คัมภีร์ที่แยก ๔ วุฒ บอกว่าหมายถึงเคารพนับถือผู้วุฒโดยปัญญาและคุณความดี (แก่-ใหญ่-เจริญ ด้วยธรรมด้วยปัญญา หรือด้วยปัญญาและคุณความดี)

ส่วนอีก ๓ คัมภีร์ที่แยก ๓ วุฒ บอกว่าหมายถึงเคารพนับถือผู้วัยวุฒิ ที่พร้อมด้วยคุณความดี คือผู้สูงอายุสูงวัยที่มีคุณความดีมาก (คุณสมปโน โวโยวพุโธ)

ทำไมการเคารพนับถือวุฒหรือวุฒชน ผู้มีคุณความดีมีปัญหา จึงทำให้มีพลังชีวิตดี มีอายุยืนได้ คำตรัสนี้เป็นการแนะนำบอกกล่าวในวงกว้าง เป็นเชิงวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรม

การเคารพนับถือนั้นมากับใจที่ยอมรับ หรือมองเห็นคุณค่า แล้วเลื่อมใส ทำให้อยากเข้าใกล้ ไปหา ยินดีรับฟัง พร้อมจะศึกษา เหมือนเชิญหรือเปิดโอกาสให้บอกเล่า แนะนำและใส่ใจกัน ทำให้ได้เรียนรู้ และรอดภัย แม้แต่คนไม่ฉลาด เรียนรู้ไม่เป็น แคได้เลียนแบบ ได้ตามอย่าง ก็ช่วยให้ดำเนินชีวิตถูกต้อง เป็นอยู่ดีได้ พุดสั้นๆ ก็คือได้อยู่ในชุมชนในสังคมในวัฒนธรรมที่มีการเกะกวมสังสรรค์เสวนาอันให้พากันพัฒนาในกุศล จึงทำให้ได้อายุ โดยมีชีวิตเจริญมั่นคงสุขสวัสดิ และนี่ก็เป็นคุณค่าของผู้สูงอายุต่อสังคม เมื่อเจริญอายุแล้ว วรรณะ สุขะ พละ ก็ตามต่อมาได้

สังคมอย่างไร คือรู้เข้าใจคุณค่าของผู้สูงอายุ

ย้ำอีกทีว่า การแสดงความเคารพนับถือ มีความหมายที่แสดงถึงการเลื่อมใสใส่ใจ คำนี้ถึงกัน โดยมองเห็นคุณค่า ความสำคัญ และคุณค่าความสำคัญนั้นก็ทั้งหมายถึงและมุ่งเพื่อประโยชน์แก่สังฆะหรือสังคม เช่นเพื่อเป็นแบบแผนหรือวัฒนธรรม ประเพณี ที่จะรักษาสังฆะหรือสังคมให้ดงามเจริญมั่นคง

เพราะมองที่และมุ่งเพื่อประโยชน์ของสังฆะหรือสังคม เป็นเรื่องของส่วนรวม การแสดงความเคารพนับถือจึงไม่ใช่เป็นการมาวัดเทียบกันระหว่างบุคคลว่าใครสูงใครต่ำ ใครดีใครเลว ฉันทควรจะไหว้คนนั้นคนนี้ไหม แต่ให้มีหลักที่ยึดถือแล้วก็ตั้งกติกาขึ้นมา (อย่างที่พระกราบไหว้กันตามลำดับพรรษา หรือทหารแสดงความเคารพกันตามลำดับชั้นยศ เป็นต้น)

ถ้ามองในแง่บุคคลว่า คนผู้นั้น ผู้ใหญ่คนนี้ ไม่ดี ไม่น่านับถือ ฉันทไม่ไหว้ ไม่แสดงความเคารพ ก็มีใช่ให้เป็นการวัดกันระหว่างบุคคล หรือเทียบเขาเทียบเราว่า คุณไม่ดีกว่าฉันท ท่านเลวกว่า ข้าไม่ไหว้ อะไรทำนองนี้ แต่ทำเพื่อเป็นการเตือนสติปลูกสำนึกให้เขาได้คิดที่จะแก้ไขปรับปรุงตัว แต่ถึงแม้จะทำอย่างมีเหตุผลเช่นนี้ ท่านก็ไม่สนับสนุนให้ทำเป็นการส่วนตัว แต่ให้เป็นปฏิบัติการทางสังคม

(เช่น เคยมีภิกษุแสดงอาการหยาบโหดต่อภิกษุณี ท่านมิใช่ให้ภิกษุณีรูปนั้นๆ แสดงปฏิกริยาอะไร แต่พระพุทธเจ้าทรงให้ภิกษุณีสงฆ์ประชุมกัน จะได้ลงมติไม่ให้โทษภิกษุณีนั้น ให้ร่วมกันถือว่าภิกษุณีนั้นเป็นผู้ที่ไม่พึงโทษ, วินย.๗/๕๓๓-๕/๓๓๖, ในสังคมและในชุมชนทั้งหลาย ก็ น่าจะถือหลักการและใช้ปฏิบัติการแบบนี้)

ในเมื่อความเคารพนับถือฉันนั้น ตั้งอยู่บนฐานของคุณค่าความสำคัญต่อสังคม และว่าโดยรวม ผู้สูงอายุก็มีคุณค่าความ สำคัญต่อสังคม ทั้งที่ได้ทำไปแล้ว และยังทำได้ต่อไปดังว่าแล้ว คนที่ต้องการรักษาสังคมให้ตั้งงามเกษมศานต์มั่นคง นอกจากตระหนักรู้และแสดงออกถึงการมองเห็นคุณค่าความสำคัญนั้นแล้ว ก็พึงช่วยกันเกื้อกูลหนุนเสริมให้บรรดาผู้สูงอายุมีโอกาสรักษาคุณค่าความสำคัญนั้นและสามารถเอื้ออำนวยประโยชน์แห่งศักยภาพของตนให้แก่เหล่าอนุชนของสังคมสืบต่อไป

เป็นธรรมดาอยู่แล้วว่า สังคมจะอยู่ดีมีความมั่นคงได้ ก็ต่อเมื่อคนทั้งมวล อย่างน้อยส่วนใหญ่ มีชีวิตเป็นอยู่ดีมีความมั่นคง และผู้สูงอายุทั้งหลายก็เป็นคนส่วนหนึ่งของสังคมนี้นั้น ดังนั้น อย่างน้อยตามธรรมดานี้ จึงจะต้องให้ผู้สูงอายุทั้งหลายมีชีวิตเป็นอยู่ดีมีความมั่นคง

ยิ่งเมื่อมาเป็นสังคมผู้สูงอายุ ซึ่งมีผู้สูงอายุเป็นจำนวนมาก ความมั่นคงอยู่ดีของสังคม ก็ยิ่งขึ้นต่อความมั่นคงอยู่ดีแห่งชีวิตของผู้สูงวัยมากขึ้น จึงจำเป็นอยู่เองที่สังคมส่วนรวมจะต้องเอาใจใส่ดูแลค้ำนึ่งเคารพต่อสวัสดิภาพเป็นต้นของบรรดาผู้สูงอายุเหล่านั้นให้มากมาจริงจัง

ผู้สูงอายุ สูงวัย คือผู้แก่ ผู้เฒ่า นั้น ถูกภัยชราคุกคามและทำลายความมั่นคงของชีวิตอยู่แล้วตลอดเวลา พร้อมทั้งโรคภัยนานาที่มักฟองพลอยมาซ้ำเติม อย่างที่ได้เล่าข้างต้นถึงเรื่องคหบดีชรา ที่มาเฝ้าและกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ท่านแก่เฒ่าแล้วร่างกายกระเสาะกระแสะ เจ็บออกๆ แอดๆ ไม่มีโอกาสมาเฝ้าพระพุทธเจ้าได้สม่าเสมอ จึงขอให้ประทานพระโอสถ และได้ตรัสสอนให้ฝึกใจว่า “ถึงกายจะป่วย แต่ใจไม่ป่วย”

ความชรา โรคภัย ความอ่อนแอหมดเรี่ยวแรงหมดกำลังของร่างกาย จนถึงขั้นนี้ จะทำอะไรไม่ไหว ช่วยตัวเองไม่ได้ ที่เป็นธรรมชาติมาเองตามธรรมดานี้ บั้นทอนทำลายความรู้สึกมั่นคงแห่งชีวิตของผู้สูงอายุอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

จึงได้ยินท่านผู้สูงอายุพูดยืนยันออกมาเองว่า เรื่องสำคัญอันใหญ่ที่สุด ที่ครอบงำครองใจคนชรา ก็คือความห่วงตัวเอง กังวล จนถึงกลัวว่า จะกิน จะอยู่ได้อย่างไร ใครจะเลี้ยง ใครจะทำอันนั้นอันนี้ให้ ฯลฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อทรงสอนให้ตัวผู้เฒ่าชราเองศึกษาฝึกจิตของตนอย่างที่ว่านั้น แล้ว อีกด้านหนึ่ง นอกจากเจ้าตัวผู้สูงอายุเองจะพึงเป็นอยู่ดูแลชีวิตฝ่ายรูปธรรมโดยไม่ประมาท บริหารกายที่มักป่วย ด้วยใจที่ไม่ป่วยแล้ว ข้อที่ทรงสอนอย่างสำคัญ ก็คือการที่เหล่าอนุชนหรือคนอื่นในสังคมพึงเคารพถือเป็นสำคัญที่จะใส่ใจดูแลจัดสวัสดิการให้ผู้สูงอายุมีชีวิตที่เกษมศานต์มั่นคง

ที่ว่านี้ก็เริ่มแต่ในครอบครัว มีคำสอนมากมายให้เลี้ยงดูพ่อแม่ (เช่นใน หลักทศ ๖, หลักการดูแลบำรุงมารดาบิดาเป็นศุภมมงคล) และให้คนรุ่นหลังเคารพนับถือผู้สูงวุฒิสูงวัย (วุฒาปายณะ) ที่ว่าแล้ว ซึ่งก็รวมอยู่ในหลักใหญ่แห่ง *กตัญญู* – ยอมรับตระหนักรู้คุณค่า และ*กตเวทิตะ* – ตอบสนองให้ปรากฏด้วยการกระทำขึ้นมา

รวบรัดรวมความว่า คนรุ่นหลัง หรือสังคมโดยรวม ต้องจัดสรรตั้งระบบการที่เป็นประกันให้มั่นใจว่าผู้สูงอายุจะเป็นอยู่ดีมีชีวิตรที่มั่นคง

เมื่อบรรดาผู้สูงอายุเป็นอยู่ดีมีชีวิตรที่มั่นคง ก็จะเอื้อคุณค่าที่ตนมีออกมาช่วยประโยชน์แก่สังคมได้เต็มที่ ขณะที่มวลอนุชนเองซึ่งแน่แท้ว่าจะต้องเป็นผู้สูงอายุต่อไป ก็ได้พรข้ออายุให้มีชีวิตรที่มั่นใจว่าจะมีความมั่นคงอย่างยั่งยืนไปจนตลอดได้ โดยที่ผลรวมสุดท้ายก็คือทำให้ทั้งสังคมเกษมศานต์มั่นคงยั่งยืนได้อย่างมั่นใจ

ทุกรุ่น ทุกวัย แต่ละชีวิตต่างศึกษา

และ ทุกคนมาร่วมกันพัฒนาสร้างสรรค์สังคม

ดังว่าแล้ว สังคมมีคนต่างรุ่น ต่างวัย มาอยู่ร่วมกัน ทั้งคนสูงอายุ และคนวัยอื่นๆ ทุกคนทุกรุ่นที่มาร่วมกันเป็นสังคมนี้ จะต้องร่วมด้วยช่วยกันสร้างสรรค์อภิบาลสังคม

ทุกคนจึงต้องพัฒนาตัวเองให้มีธรรมประจำใจของพระพรหม คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

ทั้งนี้ถือว่า ผู้สูงอายุเป็นผู้นำทำตัวอย่างในการมีหรือตั้งอยู่ในพรหมวิหาร ๔ นั้น โดยแสดงออกในทางปฏิบัติด้วยการใช้สังคหวัตถุ ๔ ดังที่ว่าข้างต้น

ทุกคนร่วมด้วยในการสร้างสรรค์อภิบาลสังคม แต่ในทุกคนนั้น ไม่มีใครเท่ากันเลย ไม่ว่าจะโดยเร็วแรงกำลังกาย กำลังทรัพย์ กำลังใจ กำลังปัญญา กำลังความสามารถ เริ่มด้วยความแตกต่างด้านวัตถุเครื่องอาศัยเป็นอยู่

ดังนั้น สังคหวัตถุจึงเริ่มที่ “ทาน” ให้ปันจัดสรรเชื้ออำนาจ อย่างน้อยให้ทุกคนมีกินมีใช้เป็นอยู่ได้พอเพียงทั่วกัน

หันมาคนที่ผู้สูงอายุ คนกลุ่มนี้ที่กลายเป็นจำนวนใหญ่ ที่จริงเป็นส่วนร่วมที่เกื้อหนุนสังคมได้มาก แต่ถ้าไม่จัดระบบความสัมพันธ์และการเป็นส่วนร่วมให้ดี เมื่อมีจำนวนมาก ก็จะเป็นจุดอ่อนแอใหญ่ของสังคม เพราะมีร่างกายเสื่อมถอย กำลังน้อย ไม่พอแก่งาน แต่เมื่อจัดระบบสัมพันธ์ให้เหมาะ ก็จะเป็นส่วนร่วมในการสร้างสรรค์อภิบาลสังคมได้เป็นอย่างดี

นี่คือ เมื่อผู้สูงอายุไม่สามารถให้ส่วนร่วมด้านแรงกายได้เพียงพอ ก็ให้สังคมตระหนักรู้ โดยคนรุ่นรองลงมาและรุ่นเยาว์เข้ามาผ่อนแทนด้านนี้

พร้อมกันนั้น บรรดาผู้สูงอายุนั้น พูดอย่างกว้างๆ ดังที่กล่าวข้างต้นว่า เป็นคลังข้อมูล เป็นแหล่งประสบการณ์ เป็นชุมชนทรัพยากรทางปัญญา ตลอดจนเป็นที่สืบปรีชาญาณ และเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าสูงแห่งใหญ่

เมื่อรับรู้หรือสืบความเข้าใจกันไว้อย่างนี้ คนรุ่นรองที่เป็นแกนกำลังหรือเป็นแรงงานหลักของสังคม พึงมองเห็นคุณค่าของผู้สูงอายุ และรู้จักใช้รู้จักถือเอาประโยชน์จากชุมชนกำลังหรือแหล่งทรัพยากรนี้ให้คุ้มค่า โดยใฝ่ใจที่จะฝึกศึกษาเรียนรู้ อย่างน้อยให้การต่อทอดสืบสานวัฒนธรรมและอารยธรรมดำเนินไปได้

ด้วยการปฏิบัติเช่นนี้ การเป็นส่วนร่วมและให้ส่วนร่วมแก่กันในสังคม ก็จะเป็นจริงขึ้นมา

ว่าตามหลักสังคหวัตถุ ผู้สูงอายุมีบทบาทใหญ่ในข้อ “ปิยวาจา” บอกเล่าเรื่องราว ถ่ายทอดประสบการณ์ แนะนำสั่งสอน เป็นที่ปรึกษา ตลอดจนผลิตปรีชาญาณให้แก่อารยธรรม

ในขณะเดียวกัน คนรุ่นกลางรองลงมาที่เป็นกำลังแรงงานของสังคม เป็นเจ้าบทบาทในข้อ “อัตถจริยา” จัดดำเนินการแผ่ขยายให้สังคมเข้าถึงประโยชน์ทั่วทั้งหมด

ในที่สุด ทุกคนมีความเสมอสมานกันตามหลักในข้อ “สมานัตตตา” (‘สมาน’ ในภาษาบาลี แปลว่า เสมอกัน เท่ากัน โดยมีนัยแก่เข้ากันร่วมกันด้วย)

ที่ว่าเสมอกันหรือเสมอภาค คือมีความเท่ากันเสมอกันต่อหน้าธรรม ทั้งธรรมที่เป็นกฎหมายกฎเกณฑ์กติกาของสังคมมนุษย์ (นิติธรรม) และธรรมที่เป็นกฎธรรมดาแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของธรรมชาติ (ธรรมนิยาม)

พร้อมกันนั้น ก็เป็นความเสมอภาคกันเท่ากันแบบเข้ากันร่วมกัน ซึ่งในแง่หนึ่งคล้ายกับหลักการมีส่วนร่วม

แต่น่าสังเกตว่า ในสังคมของเราที่เป็นมา คนส่วนมากหรือมากมายใช้หลักการมีส่วนร่วม^๑ ในความหมายที่มุ่งเอาความมีส่วนร่วมในการได้ ทำให้ความเสมอภาคและการมีส่วนร่วม มักเป็นเหตุให้เกิดความแก่งแย่งและแตกแยก โดยที่ว่าคนเหล่านั้น ทั้งรอการที่จะได้ และพึงใจองการที่จะได้เท่ากันกับเขา อยู่กันแค่นั้น ไม่ก้าวไปให้ถึงการร่วมกันสร้างสรรค์

ดังนั้น จึงควรเน้นไว้ว่า ถ้าถือตามหลักสมานัตตตานิ^๒ ต้องมองการมีส่วนร่วมในแง่ของการมีส่วนร่วมในการให้ด้วย

แทนที่จะพูดว่า การ “มีส่วนร่วม” อาจเปลี่ยนพูดใหม่ว่า การ “ให้มีส่วนร่วม”

ที่ว่านี้ พูดอย่างรวบรัด ความเสมอภาคตามหลักสมานัตตตานิ^๓ ต้องมีทั้ง เสมอภาคกัน เท่ากัน และเข้าร่วมกัน (สมานัตตตานิ) ทำการทำงานอย่างสมเสมอเข้ากัน (สมานกิจจ) และร่วมสุขร่วมทุกข์กัน (สมานสุขทุกข์)

เป็นอันว่าได้พูดมาพอสมควรแล้ว ในเรื่องของการทำงานที่ทุกคนจะต้องร่วมด้วยช่วยกันสร้างสรรค์อภิบาลสังคม

สงกรานต์ เป็นมงคลวาร ที่ผู้สูงอายุปฏิบัติการสมานสังคม

ดังได้พูดแต่ต้นว่า โดยทั่วไป สังคมทั้งหลายมีวัฒนธรรมนับถือผู้สูงอายุ โดยเฉพาะเมืองไทยนี้เป็นสังคมหนึ่ง ที่มีวัฒนธรรมในการเคารพนับถือผู้สูงอายุเด่นชัด โดยได้ปฏิบัติเป็นประเพณีสืบทอดกันมาอย่างหนักแน่นจริงจัง ดังมีการแสดงออกเป็นกิจกรรมหลักในประเพณีวันสงกรานต์ ซึ่งเป็นวันสำคัญของทุกปี เป็นวันเริ่มต้นปีของสังคมนี้สืบมานาน ดังที่บัดนี้เรียกกันว่าปีใหม่ไทย มีความสำคัญมากถึงกับในปัจจุบันได้ยอมรับให้ถือเป็นทางการว่าวันที่ ๑๓ เมษายน ซึ่งเป็นวันมหาสงกรานต์ อันเป็นวันหลักวันแกนของเทศกาลสงกรานต์ เป็น “วันผู้สูงอายุแห่งชาติ”^{*}

* มติ ค.ร.ม. ๑๔ ธ.ค. ๒๕๒๕ (ต่อมา มติ ค.ร.ม. ๓๑ ต.ค. ๒๕๓๒ ให้วันที่ ๑๔ เมษายน ของทุกปี เป็นวันครอบครัว) - ขออนุโมทนาพระพวงศธรณี เกตุภาโณ ที่ช่วยสืบค้นหลักฐานที่แสดงนี้

เมื่อถึงวันสำคัญ คนไทยถือกันมาว่าต้องทำบุญ ยิ่งในวันสงกรานต์ ก็เป็นการทำบุญใหญ่ เรียกว่า “ทำบุญรวมญาติ” คนทั้งหมู่บ้าน ทั้งถิ่น ทั้งชุมชน มาชุมนุมทำบุญร่วมกันที่วัด เพื่ออุทิศกุศลกรวดน้ำให้แก่ประดาญาติ มีบรรพบุรุษ คือผู้ใหญ่ผู้สูงวัยรุ่นก่อนที่สิ้นชีพจากไปแล้ว เป็นหลัก เป็นจุดรวมให้ชุมชนทั้งหมดมาสามัคคีทำบุญร่วมกัน เชื่อมคนที่ยังอยู่และผู้ที่ย้ายไปแล้วให้ถึงกัน

เมื่อไปวัดทำบุญด้วยน้ำใจระลึกถึงให้มีความสุขแก่ผู้ใหญ่ผู้ญาติทั้งหลายในอดีตแล้ว เพื่อความสะดวกก็อาจจัดพิธีสงฆ์พระ ซึ่งเป็นผู้ใหญ่โดยคุณธรรม (คุณวุฒิ) ให้เสร็จก่อนกลับบ้าน

ต่อจากทำบุญให้แก่พ่อแม่ปู่ย่าตายายผู้ใหญ่รุ่นเก่าตอนต้นวันเสร็จแล้ว ที่นี้ก็ถึงเวลาไปเคารพกราบไหว้ผู้ใหญ่รุ่นปัจจุบันที่ยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งเป็นผู้สูงอายุ เป็นผู้ใหญ่โดยวัย (วัยวุฒิ) หรือทั้งโดยวัยและโดยคุณธรรม ซึ่งอาจจะสะดวกจะพร้อมในตอนบ่าย ด้วยวิธีปฏิบัติเป็นกิจกรรมที่เรียกว่ารดน้ำขอพร หรือทางภาคเหนือเรียกว่ารดน้ำดำหัว (นำสิ่งของไปให้ด้วย อาจนำเสื้อผ้าใหม่ไปให้เพื่อเปลี่ยนเมื่อรดน้ำให้เปียกไปแล้ว)

ต่อจากรดน้ำผู้ใหญ่ ก็รดน้ำ อาบน้ำ สาดน้ำกันเองไปทั่วทั้งหมด ให้ชุ่มฉ่ำสดชื่นเป็นสุขกันทั่วทุกคน

“น้ำ” ที่เป็นเนื้อตัวของกิจกรรมในวันสงกรานต์นั้น ในชั้นมองเห็นรู้สึก มีความหมายเป็นสิ่งซึ่งให้ความชุ่มชื้นสดชื่นฉ่ำเย็นสุขสบาย หายร้อน และในชั้นลึก เป็นส่วนประกอบสำคัญยิ่งอันจำเป็นของชีวิต เป็นเครื่องบำรุงหล่อเลี้ยงชีวิต ทำให้ดำรงอยู่และดำเนินไปได้ อำนวยให้เกิดมีความเจริญเติบโตงอกงาม

ยิ่งเมื่อเทศกาลสงกรานต์นี้ เป็นช่วงเวลาของฤดูที่มีอากาศร้อนจัด ความหมายของน้ำดังว่านั้น ก็ยิ่งสำคัญ ยิ่งเด่นชัดในความรู้สึกที่ขบใจชื่นใจ การรดน้ำ อาบน้ำ สาดน้ำให้ จึงสื่อความหมายว่าเป็นการให้ความสุขความสดชื่นเกิดกำลังมีชีวิตชีวา

แต่ความหมายดีงามที่ว่านั้นจะเป็นจริงได้ ก็ต้องตั้งต้นจากในใจของคนที่รด อาบสาดน้ำให้ นั่นคือเขามีเจตนาดีงาม ทำอย่างนั้น รดอาบสาดน้ำให้ด้วยเจตนาซึ่งมาจากน้ำใจที่ปรารถนาดีอยากให้เห็นที่ได้น้ำหรือถูกน้ำนั้น ได้มีชีวิตชีวาเป็นสุขสดชื่น

ถ้าคนที่รดอาบสาดน้ำให้นั้นไม่มีน้ำใจมุ่งหมายดีอย่างที่ว่า เขาอาจรดอาบสาดน้ำให้ด้วยเจตนาแกล้ง คุกคาม ทำร้าย เย้ยหยัน หรือเอาแต่สนุกของตัวเอง แล้วแทนที่ผู้ได้รับน้ำนั้นจะเป็นสุขสดชื่น ก็จะกลายเป็นบาดเจ็บ เดือดร้อน เจ็บแค้น ได้ทุกข์

ดังนั้น สงกรานต์จึงไม่จบแค่น้ำที่เป็นวัตถุภายนอก แต่สงกรานต์จะตรงและเต็มความหมายได้ ต่อเมื่อน้ำข้างนอก ที่รดอาบสาดให้กันนั้น สื่อความ เป็นคู่ และออกมาจากน้ำข้างใน คือน้ำใจปรารถนาดี ที่อยากให้ผู้อื่นมีกำลังเป็นสุขสดชื่น และน้ำใจปรารถนาดีอันนี้ ก็คือที่เรียกสั้นๆ ว่า “เมตตา” หรือ “ไมตรี” นี้เอง

เมื่อรดอาบสาดน้ำให้กัน ในมือมีน้ำ ชันน้ำ ถังน้ำ ท่อพร้อมจะใช้ ในใจก็ต้องมีน้ำใจแห่งไมตรีหรือเมตตาเป็นฐานส่งเจตนาที่ดีอยู่พร้อมกันด้วย จึงจะเป็นสงกรานต์ที่มาในวัฒนธรรมไทย

การรดน้ำอาบน้ำให้กัน เริ่มด้วยโปรดน้ำผู้ใหญ่ผู้สูงอายุก่อน เหมือนบอกว่า โดยวัฒนธรรมประเพณี สังคมนี้มีผู้ใหญ่ผู้สูงอายุเป็นหลักเป็นประธาน คนที่ไปมีไรรดน้ำท่านท่านนั้น แต่ขอพรจากท่านด้วย แสดงความมีใจเคารพยอมรับคุณค่าและน้อมรับน้ำคำน้ำวจี คือใจพร้อมที่จะฟังและรอที่จะรับจะถือเอา

สงกรานต์จึงเริ่มต้นเหมือนเปิดปีใหม่ด้วยกิจกรรมเริ่มแรก คือการที่อนุชนคนรุ่นที่ตามมาหรือรุ่นหลังแสดงความเคารพก้มบ้นถือและขอรับพรคืออวสารจากผู้สูงอายุซึ่งเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ ผู้ทรงวิญญูติและคุณวุฒิ หมายความว่า สงกรานต์เริ่มปีใหม่ด้วยกิจกรรมที่เป็นสัญลักษณ์แห่งการที่สังคมแสดงความพร้อมใจรับคำสื่อสารอันดีงาม ประเสริฐจากบรรดาท่านผู้สูงอายุ

เมื่อคนรุ่นน้องรุ่นหลังเหล่าอนุชนมาเคารพนบไหว้ นำ น้ำขันน้ำทำน้ำวาริมาอาบมารดให้ แสดงน้ำใจปรารถนาดีไมตรีนอบนบนับถือ และรอขอรับน้ำคำน้ำวจีที่จะอวยชัยให้พรอย่างนี้แล้ว ก็เป็นวาระที่ผู้สูงอายุซึ่งเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ นั้น จะเริ่มสงกรานต์เปิดศักราชใหม่ ด้วยการให้น้ำคำ อวยน้ำวจีแห่งเมตตา ถ่ายทอดออกมาเป็นคำบอกเล่าเรื่องราวประสบการณ์ ชี้นะนำทาง และคำอวยพรส่งท้าย นี่คือสงกรานต์มาย้าทวนให้คนต่างรุ่นต่างวัยได้สื่อสารสมานร่วมกันสืบประสานสังคมไว้ให้ดี

บทบาทและส่วนร่วมที่ผู้สูงอายุ ผู้หลักผู้ใหญ่ ผู้สูงธรรมสูงปัญญา ทั้งสูงวัยและสูงคุณความดี จะแสดงออกมา และมอบให้แก่สังคม เริ่มตั้งแต่วันมหาสงกรานต์นี้ ก็เป็นไปตามสูตรพระพรหม และสูตรพระราชา ที่ว่าแล้วข้างต้น

ตาม *สูตรพระพรหม* ในยามสงกรานต์ที่คนทั้งหลายอยู่ในสถานการณที่สบายดี เป็นปกติ ผู้ใหญ่ในฐานะแห่งพรหม จึงทรงไว้ซึ่ง “เมตตา” คือในใจมีความรักความปรารถนาดีต่อทุกผู้ทุกคน อยากให้เขาเป็นอยู่ดี มีความสุขทั่วกัน

จากนั้น ตาม *สูตรพระราชา* ด้วยน้ำใจที่มีเมตตา นั่น ก็แสดงออกมาโดยกล่าว ถ้อยคำเป็นน้ำวจีที่เป็น “ปิยวาจา” คือ คำที่พูดด้วยใจรักปรารถนาดี ชวนใจผู้ฟังให้อยาก ถืออยากทำ อยากเข้ามาพบปะสื่อสาร มาพูดจาด้วยช่วยกันชวนกันแก้ปัญหาและทำ การสร้างสรรค์ทั้งหลาย

ลงท้ายด้วยคำแสดงจุดหมายของเมตตา คือคำอวยพรให้ทุกคนเจริญพรุ่ง พร้อมด้วยจตุรพิธพร และให้สังคมหมู่ชนเจริญออกงามสุขสันต์มั่นคงยั่งยืนตราบจิรกาล

สงกรานต์ที่ฉลอง-รับ-เริ่มศักราชใหม่ได้เต็มความหมายอย่างนี้ จะไม่มี ความหมายเป็นเพียงการก้าวไปของกาลเวลา ตามการก้าวย้าย (สงกรานต์; สงกฺ + กฺ = ถู + กฺ) ของดวงสุริยา จากราศีมีน ไปเข้าราศีเมษเท่านั้น

แต่จะได้ความหมายดีงามสำหรับชีวิตและสังคม ตามคำแปลที่ยกเยื้องไปได้ ตามรูปศัพท์ของสงกรานต์นั้นว่า จะได้มีชีวิตที่ก้าวไปดี ในสังคมที่ก้าวไปด้วยกัน ให้ เป็นการก้าวไปด้วยกันทั้งสังคม ของทุกชีวิตที่ก้าวไปด้วยดี

ลงท้าย การที่สังคมไทยได้ชื่อว่าเป็น “สังคมผู้สูงอายุ” นี้ ถู้อได้ว่าเป็นการ บอกกล่าวนัดหมายให้เหล่าอนุชน คือบรรดาคนรุ่นหลังที่ตามมา ต่อจากผู้สูงอายุ เหล่านั้น ได้ร่วมใจช่วยค้ำชูผู้สูงอายุไว้ให้ดำรงอยู่ในฐานะเป็นบุคคลมีคุณค่า น่านับถือ อย่างที่เรียกว่าเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ ผู้เป็นอยู่ดี งาม มีความสุข ที่มวลอนุชนรู้สึกอบอุ่น ร่วมเย็น พวกกันมารวมกำลังร่วมในการสร้างสรรค์อภิบาลสังคมนี้ให้เจริญออกงามอยู่ใน ความสุขสันต์มั่นคงอย่างยั่งยืน ตลอดกาลยาวนานสืบไป

หลัก “อนัตตา”

มากับปัญญาที่รู้เข้าใจและทำการตามเหตุปัจจัย

หลักอนัตตา ปฏิเสธอัตตา ที่ภาษาพราหมณ์เรียกว่า “อาตมัน”

หลักอนัตตา คือพระพุทธเจ้าทรงสอนหลักธรรมความจริงว่า สิ่งทั้งปวง ไม่มีอะไรๆ ทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นอนัตตา คือไม่เป็นไม่มีอัตตา ที่นี้ อัตตานั้นแปลว่าตัวตน อนัตตาจึงแปลว่าไม่เป็นไม่มีตัวตน

หลายคนพอได้ยินว่าไม่เป็นไม่มีตัวตน ก็นึกเอาว่าไม่มีไม่เป็นจริง แล้วก็นึกว่า พระพุทธศาสนาสอนว่า สิ่งทั้งหลายไม่มีจริง อะไรๆ ก็ไม่มีจริง แต่นั่นเป็นความเข้าใจผิด ที่แท้ตรงข้ามเลย

ตรงข้ามอย่างไร ที่ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงหรือทุกสิ่งทุกอย่างไม่เป็นไม่มีอัตตาไม่เป็นไม่มีตัวตนนั้น ก็คือ สิ่งทั้งหลายทั้งปวงหรือทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่นั้น เป็นสภาวะธรรม จะพูดสั้นๆ ว่าเป็นสภาวะ ก็ได้*

ที่ว่าเป็นสภาวะ คือเป็นสิ่งที่มีความหมายของมันเป็นเอง หมายความว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ทุกสิ่งทุกอย่างมีความหมายของมัน เช่นสังขารทั้งหลาย ที่เป็นไปต่างๆ เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ ก็เกิดจากองค์ประกอบ มีปัจจัยต่างๆ สืบต่อสัมพันธ์ปรุงแปลงสรรค์แต่งขึ้นมา ไม่ต้องและไม่อาจจะมีอัตตาตัวตนอะไรสิ่งซ่อนเป็นเจ้าของครอบครองบงการบัญชาให้มันเป็นไปอย่างนั้นอย่างนี้ตามอยากตามปรารถนาของตัวตนแทรกซ้อนเข้าไปได้

คำว่าตัวตน ตัวกู ตัวข้า ตัวเขา ฯลฯ เป็นข้อยึดถือหรือสมมติทางภาษาเพื่อความสะดวกที่จะรับสมอ้างในการสื่อสารเป็นต้นเท่านั้น

* คำที่มีความหมายกว้างที่สุดคือ “ธรรม” ซึ่งไม่มีคำไทยที่จะแปลให้ตรงกัน (คำที่ใกล้เคียงที่สุดคือ “สิ่ง”) ใช้ได้กับทุกสิ่งทุกอย่าง และคำว่า “ธรรม” นั้นมีความหมายมากมายหลายนัยในภาษาไทย คนไทยมักจับเอาความหมายแง่หนึ่งแง่นี้มาปะปนกัน ทำให้เข้าใจผิดพลาดสับสน, “ธรรม” จัดแยกจำพวกได้หลายแบบ เช่นเป็นรูปธรรม กับนามธรรม ฯลฯ, ในที่นี้ก็แยกได้เป็น **สภาวะธรรม** (สิ่งที่มีภาวะของมัน) กับ **บัญญัติธรรม** (บัญญัติตีความ, สิ่งที่เป็นบัญญัติ คือสิ่งที่มนุษย์บัญญัติขึ้นตามสมมติ ไม่มีจริง)

เพื่อช่วยให้เข้าใจง่ายขึ้นอีก ขอยกคำอธิบาย “อนัตตา” ในพจนานุกรม (พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พ.ศ. ๒๕๖๑) มาให้ดู ตอนหนึ่งว่า

อนัตตา ไม่ใช่อัตตา, ไม่ใช่ตัวตัวตน, ไม่เป็นไม่มีตัวตน; สิ่งทั้งหลาย ทั้งปวง ไม่เป็นไม่มีอัตตา แต่เป็นสภาวะ ซึ่งมีภาวะของมันเอง ที่เป็นอยู่ เป็นไปตามธรรมดาของมัน ไม่มีตัวตนอะไรที่จะเป็นเจ้าของ ครอบครอง หรือสั่งการบัญชา ให้เป็นไปอย่างใดๆ ตามความปรารถนาของใครๆ...

ตัวอย่างในจำพวกสังขตธรรม เช่น คนพูดว่าแขนของตน หรือว่า แขนของตัวเอง ดังที่เขาสั่งบังคับแขนนั้นให้หยิบ ให้ยก ให้ทำอะไรๆ ได้ ตามปรารถนา แต่แท้จริงนั้น แขนนั้นเคลื่อนไหวเป็นไปต่างๆ อย่างนั้นๆ ได้ ตามเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กัน ถ้าเหตุปัจจัยขาดหายหรือเป็นไปอย่างอื่น เช่น เส้นประสาทหรือกล้ามเนื้อเอ็นเสียหาย แม้เขาจะรู้ว่า “แขนของฉัน แขนของข้า” เขาก็สั่งบังคับแขนนั้นไม่ได้ มัน是他的 ตามที่ถือกันหรือยึดถือเท่านั้น ไม่เป็นของเขาจริง

ใครๆ ก็ไม่ได้ตามใจปรารถนาต่อสิ่งทั้งหลายที่เขาคิดยึดถือว่าเป็น ตัวเขาเป็นของตัวเอง ว่ามันจงเป็นอย่างนี้ มันจงอย่าเป็นอย่างนั้น เพราะมันเป็นตัวเอง เป็นของตัวเอง ตามที่ยึดถือหรือตกลงยอมรับกัน เท่านั้น แต่เมื่อเขาต้องการให้อะไรเป็นอย่างไร เขาต้องเรียนรู้เข้าใจเหตุปัจจัยที่จะให้เป็นอย่างนั้น แล้วปฏิบัติจัดทำที่เหตุปัจจัย

เมื่อรู้ความจริงว่ามันเป็นอนัตตา ว่ามันมีภาวะของมันเองแล้ว ก็จะไม่ทุกข์เมื่อสิ่งนั้นๆ ไม่เป็นไปตามต้นเหตุที่อยากที่ปรารถนา แต่รู้ตรงไปที่เหตุปัจจัยว่าแก้ไขได้หรือไม่ได้ และแก้ไขจัดการที่เหตุปัจจัยนั้นๆ

เป็นธรรมดาว่ามนุษย์ทั้งหลาย เมื่อยังไม่มีปัญญารู้แจ้งความจริง ก็ยึดถืออัตตาหรือตัวตนนี้ ถ้าเขาเอาแต่ยึดถืออัตตา เอาแต่ความอยากความปรารถนาของตัวเองนี้ไปเรียกร้องสั่งการบัญชาให้สิ่งทั้งหลาย แม้แต่ร่างกายที่ถือว่าเป็นตัวตนเป็นของตนเองนี้ ให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ต้องการ ก็จะไม่ได้ตามที่อยากที่ปรารถนา นั้น ก็คืออยู่ด้วยวิซชาตต้นเหตุ ก็จะต้องผิดหวังจมอยู่ในความทุกข์

ส่วนคนมีปัญญารู้ความจริง ไม่ติดต้นอยู่กับความยึดตัวตน ย่อมศึกษาสืบค้นกระบวนการสัมพันธ์สืบต่อให้รู้เท่าทันเหตุปัจจัย และแก้ไขจัดการที่เหตุปัจจัย ในระบบสัมพันธ์นั้น จึงพ้นหายไร้ทุกข์ได้

ลัทธิอัตตา ลงท้ายพาคนมุ่งไปหาพรหมัน ให้อัตมันไปรวมเข้าในบรมอัตตา

คำ “อัตตา” ที่ว่าตัวตนนี้ เราเรียกตามภาษาบาลีที่ใช้ในพระพุทธศาสนา แต่ก่อนเกิดมีพระพุทธศาสนา ศาสนาเก่าพื้นเดิมในชมพูทวีป คือศาสนาพราหมณ์ ซึ่งใช้ภาษาสันสกฤต เรียกอัตตานั้นว่า “อัตมัน” และเขาได้พัฒนาความคิดในเรื่องอัตตา/อัตมันนี้อย่างเอาจริงเอาจัง

เป็นธรรมชาติของมนุษย์ปุถุชน คนทั่วไปแต่ไหนแต่ไรมา เมื่อยังไม่มีปัญญา รู้เข้าใจพอที่จะแยกแยะองค์ประกอบอันละเอียดซับซ้อนและกระแสนัมพันธ์ซับซ้อนของเหตุปัจจัย ก็ยึดถือทั้งชีวิตเป็นต้นเหมารวมเอาเป็นก้อนเป็นตัวยืนยงคงที่ ตกลงกันเรียกว่าเป็นตัวตน-อัตตา-อาตมาชื่อนั้นชื่อนี้ ตัวตนนั้นๆ ต้องการอย่างนั้น ทำหรือไม่ทำอย่างนี้ ได้และเป็นหรือไม่ได้ไม่เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ มีสุขมีทุกข์อย่างนั้นอย่างนี้ อยู่ด้วยความยึดถือ โดยไม่รู้เท่าทัน

พวกพราหมณ์คิดลึกลงละเอียดลงไปแล้วสอนว่า ตัวตน-อัตตา-อาตมา-อัตมัน นั้น เป็นตัวแท้ตัวจริง มีอยู่ต่างหากแต่สิ่งซ้อนซ้อนชานอยู่กับชีวิตกายจิตตัวคนนี้ โดยเป็นเจ้าของครอบครองสั่งการบัญชาภายในองคัพพรูปร่างนี้ให้เคลื่อนไหวเป็นไปต่างๆ ตามปรารถนาของตัวมัน และเพื่อตัวมัน เป็นตัวแท้ที่กระทำการ และเป็นตัวจริงที่เสพเสวย เป็นตัวยืนอันคงที่เที่ยงแท้ถาวรไม่มีความเปลี่ยนแปลง เมื่อคนตาย ตัวตน-อัตตา-อาตมา-อัตมันนี้ก็ย้ายออกไปเข้าอยู่ในร่างใหม่ต่อๆ เรื่อยไป

มองกว้างไกลออกไปอีก ตัวตน-อัตมันนี้มาจากไหนอย่างไร แต่ก่อนนานมาแล้ว พราหมณ์สอนว่าทุกสิ่งทุกอย่างบรรดามี หมดทั้งสากลจักรวาล รวมทั้งมวลมนุษย์ที่จำแนกเป็นวรรณะสี่นั้น พระพรหม เทพเจ้าสูงสุด ได้ทรงสร้างและจัดสรรบันดาล

ต่อมา ลัทธิในสายพราหมณ์นั้นได้พัฒนาความคิดนี้ละเอียดลึกซึ้งลงไปอีก จนในที่สุดเขาบอกว่า มีตัวตน-อัตมันใหญ่ยิ่งอันหนึ่งเดียวครอบคลุมทั่วทั้งสากลพิภพจบสิ้นจักรวาล คือพรหมัน เป็นปรมาตมัน หรือบรมอัตมัน คืออัตมันสูงสุด อันเป็นต้นกำเนิดที่เกิดปรากฏออกมาของทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นที่มาของชีวาตมัน คือตัวตน-อัตมัน ในบุคคลหรือแต่ละคนนี้ และเป็นจุดหมาย ซึ่งในที่สุด ชีวาตมัน คือตัวตน-อัตมันหน่วยย่อยจะไปรวมกลืนเข้าด้วยเป็นหนึ่งเดียว

พระพุทธศาสนาปฏิเสธอัตตานี้ แต่บอกว่าความจริงเป็นอย่างที่กล่าวแล้วข้างต้น คือ สิ่งทั้งหลายเป็นสภาวะธรรม มันมีภาวะของมันเองที่เป็นธรรมดาอย่างนั้น คือเป็นไปในอาการที่เกิดขึ้นแล้วดับหายๆ โดยสัมพันธ์เป็นปัจจัยแก่กัน กลายเป็นการต่อเนื่อง สืบทอดที่ปรากฏออกมาเป็นต่างๆ เป็นกระแสธารแห่งปัจจัย หรือปัจจัยอาการ พูดสั้นๆ ว่าเป็นไปตามเหตุปัจจัย พูดรวมๆ ว่าเป็นสิ่งที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง พูดตามคำบาลีว่าเป็น “สังขตธรรม” หรือพูดให้สั้นลงไปอีกว่าเป็น “สังขาร”

เมื่อสิ่งทั้งหลายเกิดมีและเป็นไปตามปัจจัยที่สัมพันธ์กันอย่างนี้ จึงไม่มีและไม่อาจจะมีอะไรๆ นอกเหนือสภาวะธรรมเหล่านั้น ที่จะมาเป็นตัวเป็นตนเป็นอัตตา-อาตมา-อาตมัน เป็นแก่นเป็นแก่นยืนยงคงที่เที่ยงแท้ตายตัว ที่จะเป็นเจ้าของครอบครองสั่งการบัญชาสภาวะธรรมอันเป็นสังขตะ เป็นสังขารนั้น ให้เป็นไปหรือไม่เป็นไปตามปรารถนาของมัน ซึ่งก็คือให้ไม่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันได้ แต่สรรพสิ่งสรรพสังขารก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยตามสภาวะของมันอย่างนั้นเอง ไม่ขึ้นต่อ ไม่เป็นไปตามความอยากความปรารถนาหรือการบังคับสั่งการบัญชาของใครๆ หรืออะไรๆ

ลักษณะหรืออาการที่เกิดขึ้นแล้วดับหาย มีแล้วไม่มีนั้น พูดสั้นๆ ว่า ไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่ยั่งยืน (**อนิจจัง**) เมื่อทุกสิ่ง แต่ละอย่างๆ เกิดแล้วดับหาย ก็คุมกันคงตัวอยู่ไม่ได้ คงอยู่ในภาวะเดิมไม่ได้ มีความขัดแย้ง ถูกบีบคั้น กดดัน ไม่คงทน เป็นลักษณะที่ทนอยู่ไม่ได้ ไม่คงตัว (**ทุกขัง**) จึงผันแปรเปลี่ยนแปลงไป กลายเป็น อย่างอื่นไป ซึ่งก็เนื่องมาจากการที่มันเป็นสิ่งที่มีขึ้นจากปัจจัยซึ่งสัมพันธ์กัน ขึ้นต่อบรรดาปัจจัย ไม่มีไม่เป็นตัวเป็นตนอันเที่ยงแท้ที่จะเป็นเจ้าของครอบครองบังคับสั่งการบัญชาตามความอยากความต้องการของตัวเองนั้นได้ (**อนัตตา-อนาตมัน**)

เรื่องความไม่เที่ยง-อนิจจัง และเป็นทุกขังนั้น คนรู้จักกันมานานักแล้ว อย่างน้อยในชั้นหยาบๆ ที่มองเห็นชัดๆ ซึ่งกระทบตัวกระทบใจคนอยู่ตลอดเวลา ตั้งแต่การเกิดแก่เจ็บตาย การพลัดพรากจากกัน ความกระทบกระทั่งขัดแย้งบีบคั้น กดดันไม่คงทนและเปลี่ยนแปลงไปของสิ่งทั้งหลายข้างนอก ก็กระทบกระทั่งบีบคั้นเข้ามาที่ใจของคน ทุกข์ที่เป็นธรรมดาตามเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ก็มาเป็นทุกข์ปรุงแต่งของเหตุปัจจัยในใจของคน

ขอเล่าซ้ำว่า ที่นี่ พวกนักคิดนักปราชญ์ ซึ่งในอดีตกาลนานไกลนั้น ได้แก่คนที่เรียกกันว่านักบวชนักศาสนาอย่างพวกพราหมณ์ ก็สนใจพยายามศึกษาให้รู้เข้าใจ เบื้องหน้าเบื้องหลังของสภาพที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ แปรผันเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ พยายามหาทางพ้นมันไป และช่วยคนอื่นให้พ้นด้วย

บรรดานักคิดนักปราชญ์เหล่านั้น หลายคนคิดค้นก้าวหน้าไปบอกว่า นอกเหนือทุกสิ่งทุกอย่างที่คนรู้จัก ที่ไม่เที่ยงแท้ไม่คงทน เป็นอนิจจังทุกขังเหล่านี้ ที่จริงนั้นมีสิ่งหนึ่ง มีภาวะอันหนึ่ง ที่เที่ยงแท้คงอยู่ตลอดไป เป็นอมตะ เป็นนิรันดร์ อันไร้ทุกข์ มีแต่ความสุข ตอนแรกถึงเที่ยงแท้มีแต่สุขนี้ คิดออกมาในเชิงรูปธรรม ก็เป็นตัวตนที่เที่ยงแท้ นิรันดร์เป็นอนันต์ อยู่ในภาวะเป็นเทพเจ้า อย่างที่เรียกว่าพระพรหม ซึ่งเที่ยงแท้ อมตะ ปราศจากความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นต้นกำเนิดของสิ่งทั้งปวง เป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง และสรรพสัตว์ ผู้ใดต้องการหลุดพ้นจากความไม่เที่ยงมีทุกข์ ก็ต้องกลับไปรวมเข้ากับพระพรหมที่เป็นต้นกำเนิดอันเที่ยงแท้ อมตะนั้น แล้วนักคิดนักบวชเหล่านั้นก็สอนข้อปฏิบัติอันเป็นวิธีการหรือหนทางที่จะไปรวมเข้ากับพระพรหม (“พรหมสัพพตา”)

ต่อมาก็มีพวกที่คิดลึกลงไปอีก บอกว่า สิ่งที่เที่ยงแท้ อมตะ เป็นต้นกำเนิดที่แยกออกมาของสรรพสิ่งสรรพสัตว์นั้น เป็นภาวะเดิมแท้อันสมบูรณ์คงอยู่ตลอดไป เรียกว่าพรหมัน เป็นที่มาของทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นอาตมอันใหญ่ยิ่งสูงสุด เป็นบรมอัตตา คือปรมาตมอัน เป็นแหล่งที่มาของอัตตา/อาตมอันย่อยๆ หรือเฉพาะตัวๆ คือชีวตมอัน ในทุกบุคคล อัตตาหรืออาตมอันนี้เป็นตัวแท้ตัวจริงที่เที่ยงแท้ยั่งยืน เป็นแก่นในตัวจริงที่จัดสรรสังการบัญชาการเคลื่อนไหวทำการของบุคคล เหมือนกับที่พรหมันหรือปรมาตมอันเป็นตัวแท้ตัวจริงที่จัดสรรสังการบัญชาทุกสิ่งทุกอย่างในสากลจักรวาล และที่แท้นั้น อัตตา/อาตมอันในบุคคลนี้ ก็ออกมาจากและก็คืออันเดียวกับพรหมันหรือปรมาตมอันนั่นเอง

เมื่อใดบุคคลหายแปลกแยก รู้ถึงอัตตา/อาตมอันในตัวบุคคลของเขา ที่เป็นอย่างเดียวกันเดียวกับปรมาตมอันที่เป็นอาตมอันสากลแล้ว อัตตา/อาตมอันก็จะรวมคืนกลืนเข้าเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมัน นี่คือจุดหมายสุดท้ายที่จะต้องทำให้สำเร็จ

การที่จะเข้าถึงอัตตา/อาตมอันนั้น ก็ต้องอาศัยจิตที่มันแน่วรวมจุดหลุดพ้นไปจากเรื่องราวสิ่งทั้งหลายที่จะติดข้องพันพัวหรือทำให้สับสนชานส่ายเหวหวามัว จึงต้องทำจิตให้เป็นสมาธิ แล้วก็พัฒนาวิปัสสิบัติในการทำจิตให้เป็นสมาธิ ซึ่งแน่วดิ่งลึกดึ่มด้ายิ่งขึ้นๆ ในที่สุดคือพ้นไปได้จากบรรดาทุกสิ่งอื่น มาเข้าถึงรวมเป็นหนึ่งเดียวกับภาวะยิ่งใหญ่สมบูรณ์สูงสุดคือพรหมันนั้น

ปัญญาให้เห็นกระแสธารแห่งปัจจัย

อตฺตาทายไป ไม่มีอาตมมัน ไม่ติดตันอยู่กับอตฺตาท

พระพุทธเจ้า ก่อนตรัสรู้ คือยังเป็นพระโพธิสัตว์ ก็ได้ทรงศึกษาลัทธิอตฺตาท-อาตมมัน และลัทธิทั้งหลาย ที่มีในเวลานั้น ทรงปฏิบัติได้ทำได้ดีจนจบหลักลัทธิของสำนัก ทรงมองเห็นว่าเป็นความสำเร็จทางสมาธิจิตอย่างสูงเยี่ยมยอด แต่ไม่ทรงยอมรับว่าเป็นความจริง มิใช่เป็นการลูถึงจุดหมายที่แท้ มิใช่ความเป็นอิสระหลุดพ้นจริงแท้ แต่กลายเป็นความพ้นจากสิ่งเกาะเกี่ยวทั้งหลายอื่น เพื่อไปติดแน่นกับสิ่งหนึ่ง พ้นไปได้ในระดับหนึ่ง แล้วไปติดหนับในอีกระดับหนึ่ง

ต่อมา เมื่อเสด็จออกประกาศธรรม ได้ตรัสสอนว่าทิฏฐิหรือลัทธิเหล่านี้เป็นพรหมชาละ คือเป็นตาข่ายหรือแห่ขึ้นสูงที่ดักเหล่าสมณพราหมณ์นักคิดนักปราชญ์ ให้ติดพันตัว ไม่อาจพ้นไปได้

พระโพธิสัตว์ เมื่อทรงจบลัทธิที่ชัดเจนทางจิตได้สมาธิสูงส่งถึงจบอุปสมบาติ และทรงทราบตระหนักรู้ว่ามีใช่ทางมิใช่จุดหมายแล้ว จึงเสด็จออกไปทรงค้นคว้าในทางของพระองค์เอง ที่ต่างที่ใหม่ ทรงใช้สมาธิตามประโยชน์ที่ถูกต้องของมัน คือในฐานะที่สมาธิยังมีใช่เป็นจุดหมาย และมีใช่ตัวทำการให้สำเร็จจุดหมาย แต่บนฐานของสมาธิซึ่งเป็นภาวะจิตที่ดีพร้อมเต็มทีของมัน ที่ท่านเรียกว่าเป็นภาวะที่เหมาะสมแก่การ หรือพร้อมที่จะใช้งาน (กัมมัฏญ์, กัมมณีย์ หรือกรรมณีย์) ก็ทรงใช้สมาธิจิตนั้นเป็นที่ทำงานของปัญญา และในที่สุดด้วยปัญญาที่เป็นโพธิ ก็ได้ตรัสรู้ที่ว่าเป็นพุทธะ

หลังตรัสรู้ เมื่อเสวยวิมุตติสุข ๑ สัปดาห์แล้ว ออกจากสมาธิแล้ว ได้ตรัสปฐมพุทธพจน์ คือพระดำรัสครั้งแรกของพระพุทธเจ้า* โดยทรงมนสิการปฏิจจสมุปปาท คือความจริงของการที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันๆ เกิดขึ้น ปรากฎมีเป็นไปขึ้นต่อบัจฉัย และทรงเปล่งพุทธอุทานเป็นข้อความ ๓ คาถา ซึ่งทรงบอกเล่าว่าพระองค์ตรัสรู้อะไร คือ

* สามคาถา ว่า “ยทา ทเว...” นี้ เป็นจุดเริ่มของมหาขันธกะ แห่งวินัยปิฎก (วินย.๔/๑/๒) เป็นที่ตั้งต้นของการประกาศพระศาสนา และการตั้งสังฆะ, และเป็นอุทานเริ่มแรกของคัมภีร์อุทาน (ขุ.๒.๒๕/๓๔/๗๓); แต่มีมติฝ่ายผู้สืบคัมภีร์ธรรมบทว่า ปฐมพุทธพจน์ได้แก่คาถาว่า “อเนกชาติสัสสาร...” อย่างไรก็ตาม มีคำอธิบายให้ได้ข้อยุติว่า คาถา “อเนกชาติสัสสาร...” เป็นความที่ตรัสกะพระองค์เองในพระทัย และตรัสเล่าแก่พระอานนทภายหลัง ส่วนสามคาถาว่า “ยทา ทเว...” นี้ ตรัสโดยเปล่งออกมาเป็นพระวาจา

ทรงมนสิการปฏิจัสมุปบาท ทั้งอนุโลมและปฏิโลมแล้ว ตรัสอุทานคาถาที่ ๑ ว่า เมื่อธรรมปรากฏ ก็หมดสิ้นความสงสัย เพราะรู้ชัดสเหตุธรรม (ธรรมพร้อมทั้งเหตุปัจจัย, สิ่งทั้งหลายซึ่งปรากฏมีตามเหตุปัจจัย = ปัจจัยการ)

ทรงมนสิการปฏิจัสมุปบาท ทั้งอนุโลมและปฏิโลมแล้ว ตรัสอุทานคาถาที่ ๒ ว่า เมื่อธรรมปรากฏ ก็หมดสิ้นความสงสัย เพราะทราบปัจจัยกัซัย (สภาวะที่หมดสิ้นปัจจัย = นิพพาน)

ทรงมนสิการปฏิจัสมุปบาท ทั้งอนุโลมและปฏิโลมแล้ว ตรัสอุทานคาถาที่ ๓ ว่า เมื่อธรรมปรากฏ ก็กำจัดมารและเสนาได้ดุจดวงสุรียากำจัดมืดสองสว่างกลางท้องฟ้า (ข้อนี้อธิบายว่า = มรรค)

ต่อจากนั้น เมื่อทรงปรารภการที่จะประกาศธรรมสั่งสอนประชาชน ก็ตรัสชัดเจนว่าธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ (ดู วินย. ๔/๗/๘) เป็นเรื่องที่หมู่ประชายากจะรู้เข้าใจ คือ ปฏิจัสมุปบาท (ปัจเจกการ) และนิพพาน (ปัจเจกภัย)

รวมความว่า พระพุทธเจ้าทรงประกาศธรรมคำสั่งสอนใหม่ ให้คนดับทุกข์แก้ปัญหาด้วยการใช้ปัญญาพัฒนาปัญญาให้รู้เข้าใจเหตุปัจจัยและจัดการทำการที่เหตุปัจจัย มีใช้อยู่แค่กับจิตใจที่จะเอาก็ให้อะไรๆ เป็นไปตามความอยากความปรารถนาของตน แม้กระทั่งจะให้ตัวตนไปเข้าไปรวมกับพรหมันปรมาตมันหรือภาวะจิตแฉ่งหนึ่งด้าที่จะให้ตัวตนได้พ้นไปจากสภาพที่ไม่พอใจ

หลักความจริงที่ว่า สิ่งทั้งหลายเป็นสภาวะธรรม คือมีภาวะของมันเอง เกิดมีแล้วก็ดับหาย คงอยู่ไม่ได้ เปลี่ยนแปลงแปรผันเป็นไปตามปัจจัยนี้ บอกอยู่เองว่าไม่มีและไม่อาจจะมีตัวตน/อิตตา/อาตมันที่จริงแท้คงที่ที่จะเป็นเจ้าของครอบครองบังคับสั่งการบัญชาให้สิ่งทั้งหลายเป็นอย่งนั้นอย่งนี้ตามที่มันต้องการปรารถนาได้ เพราะสิ่งทั้งหลายก็มีก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ชัดต่อความอยากความปรารถนา ไม่อาจเป็นไปตามความต้องการหรือสั่งการของอิตตาได้ ซึ่งที่แท้ก็คืออิตตาไม่มีนั่นเอง หลักปฏิจัสมุปบาทหรือปัจเจกการนี้จึงบอกอยู่ในตัวถึงความเป็นอนัตตา/อนาตมัน และช่วยอธิบายให้รู้เข้าใจความเป็นอนัตตา/อนาตมันนั้น

ถ้าใครอ้างว่าสิ่งทั้งหลายจะเกิดมีขึ้นได้ ต้องมีผู้สร้าง ต้องมีต้นกำเนิด จึงต้องมีพระพรหม หรือมีพรหมันมีบรมอิตตา/ปรมาตมัน ก็คิดได้ง่ายๆ ว่า พระพรหม หรือพรหมัน/บรมอิตตา/ปรมาตมันที่ว่าเป็นผู้สร้าง เป็นต้นกำเนิดนั้น เกิดมีขึ้นมาได้อย่างไร ใครหรืออะไรสร้างพระพรหม สร้างพรหมัน/บรมอิตตา/ปรมาตมันนั้นขึ้นมา

ถ้าจะว่าพระพรหม หรือพรหมัน/บรมอิตตา/ปรมาตมน์มีอยู่เอง ไม่มีใครสร้าง ไม่มีต้นกำเนิด ก็ตอบได้ว่า สิ่งทั้งหลายเป็นสภาวะธรรม มีภาวะของมันเองตาม ธรรมชาติของมันอย่างนั้น ย่อมไม่ต้องมีใครสร้าง ไม่ต้องมีใครมาบันดาล

อีกอย่างหนึ่ง แม้จะพูดเป็นสำนวนภาษาว่าสิ่งทั้งหลายถูกสร้างขึ้นมาก็ได้ อย่างที่พูดแล้วว่าสิ่งทั้งหลายเป็นสังขารหรือสังขตธรรม ก็คือถูกปัจจัยสร้างขึ้นมา [สังขาร และสังขต ก็มาจาก “การ” และ “กต” ที่แปลว่าทำหรือสร้างนั่นเอง ดัง วิเคราะห์ศัพท์ว่า “ปัจเจยหิ สงคมม กริยนตีติ สังขารา.” และ “ปัจเจยหิ สงคมม กตตตา สงขตา.” (เพราะถูกปัจจัยทั้งหลายประสมกันทำขึ้น จึงชื่อว่าสังขาร, ...จึงชื่อว่าสังขตะ)] แต่ที่ว่าถูกปัจจัยสร้างขึ้น ก็คือไม่มีผู้สร้างนั่นเอง คือมันเกิดมีเป็นไปขึ้นต่อปัจจัย

เป็นอันว่า ความรู้เข้าใจความเป็นอนัตตา มาด้วยกันกับความรู้เข้าใจความ เกิดมีเป็นไปตามเหตุปัจจัย และก็จึงเป็นเรื่องของปัญญาและการที่ต้องใช้ปัญญา เป็นหลักความจริงที่สอนให้เราดำเนินชีวิต ตั้งแต่มองดู มีท่าที และปฏิบัติ จัดการ ทำ การ และแก้ไขปัญหาทั้งหลาย ด้วยการศึกษารู้ทั่วทันเหตุปัจจัย และทำการ ทั้งหลายให้ตรงให้ทั่วถึงเหตุปัจจัย ไม่ใช่มัวตั้งต้นจะให้อะไรๆ เป็นไปตามใจอยาก ของอิตตา (ที่ยึดถือไว้ ซึ่งไม่มีจริง)

อนัตตา มากับความรู้เหตุปัจจัย ที่คนจะได้ประโยชน์จริงแท้จากการมีปัญญา

ความรู้เข้าใจอนัตตา ซึ่งมาด้วยกันกับความรู้เข้าใจเหตุปัจจัยนี้ ต่อเนื่องกัน ตลอดตั้งแต่รู้อนิจจัง และทุกขัง เช่นที่ว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงแท้ถาวร เกิดขึ้นแล้วก็ดับหายๆ เปลี่ยนแปลงไปนั้น มิใช่ว่ามันดับมันหายไปอย่างเลื่อนลอย หรือเปลี่ยนแปลงเรื่อยเปื่อยไป การเกิดมีแล้วดับหายนั้นๆ แผละเป็นปัจจัยของการเกิดมี แล้วดับหายๆ ที่เป็นการต่อเนื่องสืบทอดและเป็นความเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นกระบวนการธรรม เป็นกระแสธาร

เมื่อมีปัญญารู้เข้าใจความจริงนี้ รู้ทันกระบวนการหรือกระแสเหตุปัจจัยแล้ว คนมี ปัญญาจึงสามารถปฏิบัติจัดการ เช่นเอาปัญญาเข้าไปเป็นปัจจัยร่วมในกระบวนการ แสเหตุปัจจัยนั้น รู้เข้าใจแล้วทำการที่จะให้มีผลเป็นการป้องกัน แก้ไข ตลอดจน ให้ความเปลี่ยนแปลงเป็นไปในลักษณะการอันพึงประสงค์ได้ เป็นต้น การรู้อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แท้จริง จึงทำให้ไม่เป็นคนที่ใช้ชีวิตเป็นอยู่อย่างเลื่อนลอย ปล่อยตัวไป ตามน้ำตามลม หรือแค่อยู่ว่างๆ แต่จะเป็นอยู่อย่างไม่ประมาท

หลักความจริงแห่งไตรลักษณ์ เริ่มด้วยอนิจจัง ที่ว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง คงอยู่เรื่อยไปไม่ได้ จะต้องเปลี่ยนแปลงไปนี้ คอยเร่งเร้ากระตุ้นเตือนให้เรามีชีวิตอยู่ด้วยสติปัญญา ที่จะศึกษาสืบค้นให้รู้เท่าทันเหตุปัจจัยในกระแสธารของปัจจัยการ แล้วเร่งรัดทำการที่ควรทำให้ทันการด้วยความไม่ประมาท ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเตือนไว้เป็นพระดำรัสสุดท้ายก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน เรียกว่าปัจฉิมวาจา ซึ่งฟังถือว่าสำคัญอย่างยิ่งว่า “วชฺชมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมปาเทถ” (สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา จงทำกิจทั้งปวงให้ถึงพร้อม ด้วยความไม่ประมาท)

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่เรียกว่าไตรลักษณ์ ก็คือเป็นแค่ลักษณะเป็นอาการที่ปรากฏให้กำหนดหมาย แต่ตัวแสดงที่แท้ ได้แก่สภาวะธรรม อันเป็นสิ่งขารหรือสังขตะ ซึ่งเกิดมีแล้วดับหายเป็นไปตามเหตุปัจจัย ทำให้สืบทอดต่อเนื่องเป็นกระแสธารแห่งปัจจัยการที่ผันแปรเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามปัจจัยที่สัมพันธ์

ความเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัยนี้ เมื่อมองในแง่ของคน ก็เห็นความเปลี่ยนแปลงว่าอย่างนี้เป็นโทษภัย ว่าอย่างนั้นเป็นคุณประโยชน์ ความเป็นไปอย่างนี้คือเสื่อม ความเป็นไปอย่างนั้นคือเจริญ คนเรานี้มีปัญญาและคุณสมบัติมากมาย ซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่สามารถเป็นปัจจัยให้ความเปลี่ยนแปลงไม่เป็นไปในทางที่เป็นโทษภัย หรือที่เรียกว่าเสื่อม แต่ให้เป็นความเปลี่ยนแปลงในทางที่เป็นคุณประโยชน์ หรือที่เรียกว่าเจริญ

ถึงตอนนี้พูดด้วยภาษาแบบตัวตนว่า คนก็เอาปัญญา เอาฉันทะ เอาสติ เอาวิริยะคือความเพียร เป็นต้น เข้าไปทำการเป็นปัจจัยให้ความเปลี่ยนแปลงไม่เป็นไปในทางที่เป็นโทษเป็นความเสื่อม แต่ให้เป็นไปในทางที่เป็นคุณประโยชน์ เป็นความเจริญ

ความรู้เข้าใจอนัตตาคกรอบคลุมอนิจจังทุกขัง หยั่งลงไปถึงปัจจัยการ สอนคนให้รู้จักและใส่ใจทำการที่จะหลีกเลี่ยงความเสื่อมความชั่วร้าย และสร้างสรรค์ความดีงามความเจริญ ตามหลักความไม่ประมาท มิใช่มีชีวิตเป็นอยู่อย่างปล่อยตัวเรื่อยเปื่อย รอโชคชะตา

ขอให้ระลึกว่าพระพุทธเจ้าตรัสหลายครั้งหลายคราว ถึงหลักธรรมที่พระบิณฑูรบ้านชาวเมืองบ้าง จะพึงปฏิบัติอย่างจริงจังเป็นประจำ เรียกว่าเป็นอธิการนิยธรรม คือธรรมที่ทำให้ไม่เสื่อม ตรัสไว้เป็นหมวดๆ ๗ ข้อบ้าง ๖ ข้อบ้าง พระองค์ตรัสว่า ถ้าปฏิบัติตามหลักนั้นๆ “วุฑฺฒิเยว...ปาฏิกฺงฺขา โน ปริหานิ” – จะหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อม (เช่น ธง.สตตก.๒๓/๑๙/๑๕)

ที่พระพุทธเจ้าตรัสนี้ไม่ได้ขัดหลักอนิจจังอย่างใดเลย แต่ตรัสตามความจริงของความเป็นอนิจจัง ที่ไม่เที่ยง แล้วก็เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย จะว่าให้รู้จักใช้ความรู้อนิจจังให้เป็นประโยชน์ ก็ได้

รวมความว่า เรื่องความไม่เที่ยง ผันแปรเปลี่ยนแปลงไปต่างๆ นี้ เมื่อรู้เข้าใจไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งบ่งชี้ไปยังสภาวธรรมอันเป็นไปตามเหตุปัจจัยแล้ว การปฏิบัติของคนก็ทำด้วยปัญญาโดยมุ่งไปที่เหตุปัจจัย เช่น เมื่อมีความเปลี่ยนแปลงในทางสูญเสียเสื่อมสลายซึ่งไม่น่าชอบใจเกิดขึ้น การปฏิบัติด้วยปัญญาอาจทำในเชิงเป็นขั้นตอน คือ

๑. ตระหนักรู้ตามความเป็นจริงว่าสิ่งทั้งหลายเป็นอนิจจัง เป็นไปตามเหตุปัจจัยที่เป็นธรรมดาของมัน มันไม่เป็นไปตามความอยากความต้องการของใคร จะมัวตั้งต้นเอาแต่ใจจะให้ เป็นไปตามใจอยากใจปรารถนาของตัวตนของอัตตาที่ยึดไว้ไม่ได้ ให้วางใจตามความรู้เข้าใจความจริงที่เป็นธรรมดานั้น อย่างที่พูดกันสั้นๆ ว่า รู้ทันธรรมดา มีใจสงบเบาอยู่กับความจริง พูดอีกอย่างหนึ่งว่าไม่จับไม่รับเอาเรื่องราวเข้ามากระทบกระทบใจ แต่ยกเรื่องนั้นให้ปัญญาเอาไปจัดการ
๒. ปัญญามองดูว่าในความเปลี่ยนแปลงที่ไม่น่าปรารถนานั้น เหตุปัจจัยของมันอยู่ในวิสัยที่เราจะทำการอย่างใดที่จะเป็นเหตุปัจจัยในทางแก้ไข ผ่อนเบา หรือให้เกิดผลกลับในทางตรงข้าม ได้หรือไม่ หรือพ้นวิสัย หรือได้แค่ไหนเพียงใด
๓. เมื่อรู้ความเป็นไปได้หรือเป็นไปไม่ได้ มองเห็นวิสัยของเหตุปัจจัยที่จะทำ ให้เป็นไปได้แค่ไหนแล้ว ก็ศึกษาให้รู้ทั่วชัดเหตุปัจจัย และปฏิบัติจัดการทำการให้ตรงทั่วถึงเหตุปัจจัยทั้งนั้น

การมีชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญาที่ตระหนักถึงความ เป็นอนัตตา รู้เท่าทันกระบวนการกระแสธารของปัจจุอาการ และปฏิบัติจัดการทำการตรงต่อเหตุปัจจัยนี้ คือความเป็นอยู่ที่พอดีตามความเป็นจริงโดยมีใจเป็นสุขอย่างอิสระ นอกจากหลุดพ้นจากการมีชีวิตที่ขึ้นต่อต้นเหตุซึ่งได้แค่แล้วแต่ความอยากความปรารถนาของ ความยึดถือตัวตนจะบัญญัติหรือพาไปแล้ว และนอกจากขึ้นไปเหนือการติดคาความ ลึกล้ำทางจิตที่เข้าถึงภาวะดูดดื่มดำดิ่งรวมเข้าไปกลืนหายแล้ว ก็จะไม่พ้นไปได้จากการที่จะตกไปในลัทธิเดิวยริย์ ๓ พวก (อง.ตัก.๒๐/๕๐๑/๒๒๒)

ลัทธิอะไรบ้าง คือ ลัทธิกรรมเก่า ที่ถือหักเหไปว่าอะไรๆ จะเป็นไปอย่างไรๆ คนจะได้สุขเจอทุกข้ออย่างไร ก็เป็นเพราะกรรมที่ทำไว้ในปางก่อน (บุพเพกตเหตุวาท) ลัทธิเทพเจ้าดลบันดาล ที่ถือเลยเถิดไปว่าอะไรๆ จะเป็นไปอย่างไรๆ คนจะได้สุขเจอทุกข้ออย่างไร ก็เป็นเพราะเทพผู้เป็นใหญ่ดลบันดาล (อิศวรรนิรมิตวาท) และลัทธิแล้วแต่โชค ที่ถือเลื่อนลอยไปว่าอะไรๆ จะเป็นไปอย่างไรๆ คนจะได้สุขเจอทุกข้ออย่างไร ก็แล้วแต่คราวโชคคราวเคราะห์ ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย (อเหตุอปัจจัยวาท)

หลักอนัตตา ซึ่งมากับปัญญาที่รู้และทำที่เหตุปัจจัย อันเป็นหลักธรรมสำคัญที่จำเป็นต่อการเข้าถึงพระพุทธศาสนาเนี่ย คงต้องยอมรับว่า เป็นธรรมระดับปัญญาที่คนไทยยังห่างเหินไม่คุ้นใจ จะว่าค่อนข้างแปลกแยกก็ได้

ถ้าจะให้สมกับการได้ชื่อว่ำนับถือพระพุทธศาสนา และได้ประโยชน์จากพระพุทธศาสนาสมกับการเอ่ยอ้างว่ำนับถือเนี่ย คนไทยควรจะต้องหันมาสนใจและเอาจริงจังในสิ่งที่จะทำให้ความคุ้นเคยคุ้นปัญญา กับอนัตตา ให้พอที่จะพูดถึงได้อย่างสะดวกปากสะดวกใจ

สรรพสังขาร ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

นิพพานและปัญญา เป็นอนัตตา

หันกลับมาทวนความตามหลัก เริ่มตั้งแต่ศัพท์แสงหรือถ้อยคำ เรามีคำใหญ่ที่สุด ซึ่งมีความหมายครอบคลุมทุกอย่างสุดบรรยาย คือคำว่า “ธรรม” ได้แก่ทุกสิ่งทุกอย่างที่คนจะรู้จักและรู้สึกนึกคิดถึงได้

ที่นี่ เมื่อธรรมคืออะไร ในบรรดาทุกสิ่งทุกอย่าง เราก็จัดแยกธรรมเป็นประเภทเป็นจำพวกต่างๆ และท่านผู้รู้ก็ได้จัดแยกไว้เป็น ๒ พวกบ้าง เป็น ๓ พวกบ้าง โดยเฉพาะที่แบ่งเป็น ๒ พวกนั้น จัดแยกได้หลายแบบ ในที่นี้ ที่ตรงตามที่เราจะศึกษา คือ ธรรม แยกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๑. **สังขตธรรม** คือ สิ่งที่ถูกปัจจัยสร้างหรือปรุงแต่งขึ้น เรียกสั้นๆ ได้ว่า **สังขาร** (เรียกว่า ปัจจุปปันนธรรม หรือ ปฏิจตมุปันนธรรม หรือ สเหตุธรรม ก็ได้)
๒. **อสังขตธรรม** คือ สิ่งที่ไม่ถูกปัจจัยสร้างหรือปรุงแต่งขึ้น เรียกสั้นๆ ว่า **วิสังขาร** (เรียก อปัจจัยธรรม ก็ได้, ถ้าเรียก ปัจจัยกษัย หมายถึง นิพพาน ตรงกับ วิสังขาร)

ที่ได้พูดมาข้างต้นมากมายยืดยาวในเรื่องสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น ก็คือเรื่องของสังขตธรรม หรือสังขาร ในข้อ ๑ และได้พูดแล้วว่าสังขตธรรม หรือสังขารเหล่านั้น เป็น**อนิจจัง**-ไม่เที่ยง **ทุกขัง**-คงทนอยู่ไม่ได้ และเป็น**อนัตตา**-ไม่เป็นไม่มีตัวตน/อัตตา/อาตมัน

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้นเรียกรวมๆ ว่า **ไตรลักษณ์** คือ เป็นลักษณะของธรรมหรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่นี้ก็ควรดูหลักไตรลักษณ์ นี้ให้ชัด จะได้รู้ว่าลักษณะไหนข้อไหน มีขอบเขตกว้างขวางครอบคลุมแค่ไหนเพียงใด

ไตรลักษณ์ คือลักษณะ ๓ อย่างนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

๑. **สพฺเพ สงฺขาราน อนิจฺจา** – สังขาร/สังขตธรรมทั้งปวง ไม่เที่ยง
๒. **สพฺเพ สงฺขาราน ทุกฺขา** – สังขาร/สังขตธรรมทั้งปวง คงทนอยู่ไม่ได้
๓. **สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา** – ธรรมทั้งปวง ไม่เป็นไม่มีตัวตน/อัตตา/อาตมัน

พอดูหลักตามคำตรัสอย่างนี้ ก็เห็นชัดว่า ในข้อ ๑ และข้อ ๒ ที่ว่า**ไม่เที่ยง เป็นทุกข์**นั้น หมายเอาเฉพาะธรรมพวกแรก คือ**สังขตธรรม** ที่เรียกสั้นๆ ว่า **สังขาร** แต่ในข้อ ๓ ที่ว่า**อนัตตา/ไม่มีไม่เป็นอัตตานี้** ครอบคลุมธรรมหมดทุกอย่าง ก็คือ ทั้ง**สังขตธรรม (สังขาร)** และ **อสังขตธรรม (วิสังขาร)**

พูดอีกอย่างหนึ่งก็คือบอกว่า

ก. **สังขตธรรม (สังขาร/ปัจจุပ္ปันนธรรม)** ทั้งปวง เป็นทั้ง**อนิจจัง ทุกขัง** และ**อนัตตา** (ทั้งไม่เที่ยง คงทนอยู่ไม่ได้ และไม่มีไม่เป็นอัตตา) คือมีลักษณะทั้ง ๓ ครบ**ไตรลักษณ์** แต่

ข. **อสังขตธรรม (วิสังขาร/อปัจจุยธรรม/ปัจจุยักขัย)** ทั้งปวง เป็นแค่**อนัตตา** พ้นจากเป็น**อนิจจัง**และ**ทุกขัง** (จึงเที่ยง คงแท้ แต่ไม่มีไม่เป็นอัตตา)

ในข้อแรก คือ ก. ที่ว่า **สังขาร (สังขตธรรม/ปัจจุပ္ปันนธรรม)** ทั้งปวง เป็น**อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** ครบ**ไตรลักษณ์**นั้น เป็นอันว่าได้อธิบายมากมายครบพอแล้ว

ได้บอกแล้วด้วยว่า **สังขาร/สังขตธรรม**ทั้งหมดนั้น เป็นสภาวะธรรม คือเป็นสิ่งที่มิภาวะของมันเอง ที่ว่าเกิดขึ้นเป็นไปตามปัจจัย (จะพูดให้ยาวหน่อยสะดวงปากว่าตามเหตุปัจจัย ก็ได้)

เมื่อมันเป็นไปตามเหตุปัจจัย มันก็เป็นก็มีอัตโนมัติ เพราะถ้ามันมีมันเป็นอัตโนมัติ มันก็ต้องเป็นไปตามความต้องการตามอยากตามปรารถนาตามคำสั่งการบัญชาของอัตโนมัติ มันก็ไม่เป็นไปตามเหตุปัจจัย แล้วที่จริงก็คือมันเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีอัตโนมัติไหนมาสั่งการบัญชามันได้ (นอกจากคนไม่รู้ความจริงมองไม่ถึงแล้วหลงเข้าใจผิดไป)

เมื่อเข้าใจเรื่องราวในข้อ ก. ชัดเจนพอแล้ว ทีนี้ก็มาพูดกันได้ง่ายในข้อ ข. ที่ว่า **อสังขตธรรม (วิสังขาร/อปัจจัยธรรม/ปัจจัยกษัย)** ทั้งปวง พ้นจากเป็นอนิจจัง และทุกขัง แต่ก็ยังเป็นอนัตตา คือไม่มีไม่เป็นอัตโนมัติ

พูดกันสั้นๆ ให้ง่ายๆ ว่า อัตตา/อาตมันนั้นไม่มีไม่เป็นอยู่แล้วตั้งแต่ที่เป็นสังขารเป็นสังขตธรรม หมดเรื่องแล้ว คือมีแต่สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นเป็นไปตามปัจจัย ไม่มีอะไรจะต้องพูดถึงอัตตา/อาตมันแล้ว เป็นอันว่ามีแต่เรื่องสภาวะธรรม กับปัจจัย

ต่อไปอีก สังขาร/สังขตธรรมเป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นเป็นไปตามปัจจัย (ปัจจัยก็คืออาการที่สัมพันธ์กันของสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นดับหายไป) และเมื่อมันเกิดขึ้นเป็นไปตามปัจจัย มันก็จึงต้องเป็นอนิจจัง เป็นทุกขัง คือไม่เที่ยง คงทนอยู่ไม่ได้

ที่นี่ ถ้ามีสภาวะธรรมที่ไม่เกิดขึ้นจากปัจจัย มันก็ไม่เป็นสังขตธรรม (คือเป็นอสังขตธรรม) ไม่เป็นสังขาร (คือเป็นวิสังขาร) และมันก็พ้นจากเป็นอนิจจังทุกขัง แต่ก็เป็นอนัตตาตามธรรมดา

ถามว่ามีไหม สภาวะธรรมที่ไม่เกิดขึ้นจากปัจจัย ก็ตอบว่ามี ได้แก่ **นิพพาน**

เป็นอันว่า นิพพานเป็นอสังขตธรรม เป็นวิสังขาร ไม่เกิดขึ้นจากปัจจัย ไม่ขึ้นต่อบุคคล เป็นปัจจัยกษัย คือภาวะหมดสิ้นปัจจัย พ้นจากอนิจจังทุกขัง แต่ย่อมเป็นอนัตตา คือไม่มีไม่เป็นอัตโนมัติตามธรรมดาแห่งลักษณะสามัญของบรรดาสภาวะธรรม นิพพานไม่ใช่เป็นเรื่องของความมีใจอยากใจปรารถนาเป็นปัจจัย ไม่ใช่เป็นภาวะที่จะไปเข้าร่วมเข้าไปติดหรือติดต่อดูดกลิ่นในอะไรๆ ด้วยวิธีการทางจิตโดยสมาธิ แม้จะอาศัยสมาธิจิตเป็นบาทฐาน แต่เป็นเรื่องของปัญญาที่สว่างรู้แจ่มแจ้งชัดปัจจัยในกระบวนการ แล้วปัจจัยสิ้นหายด้วยวิชาความรู้แจ่มแจ้งโล่งสว่างพ้นไปได้

ในวิถีแห่งนิพพาน ภาวะนี้ในทางปฏิบัติก็เห็นได้ เมื่อไม่ให้ความอยากความปรารถนาของอัตตาตัวตน (ตณฺหา) ที่เกาะกุมจิต เป็นปัจจัยในการทำการทั้งหลาย แต่เปลี่ยนเป็นทำการด้วยปัญญา

ที่ว่าทำการด้วยปัญญาคือ เมื่อมีปัญญารู้ชัดว่าภาวะที่ปลอดภัยพ้นปัญหา ที่ดีงามเต็มสมบูรณ์ คืออย่างไร และจะเป็นอย่างนั้นด้วยปัจจัยใดๆ ก็ทำให้เกิดมีฉันทะที่จะปฏิบัติจัดทำกรนั้นๆ อันจะเป็นปัจจัยให้เกิดเป็นผลที่พึงมีพึงเป็นไป โดยไม่ต้องเกิดมีอึดตาตัวตนเจ้าของต้นเหตุอุปาทาน แต่เป็นไปด้วยปัญญาที่ปลอดภัยเป็นอิสระ ที่ให้ทำการเพื่อความดีงามสมบูรณ์เต็มสภาวะของเรื่องนั้นสิ่งนั้นเอง

อึดตาตัวตนนั้นถูกยึดถือขึ้นไว้ด้วยอุปาทาน ให้เป็นเจ้าของความอยากความปรารถนาที่เรียกว่าต้นเหตุ อยากหรือปรารถนาอะไร ก็คืออยากเสพความรู้สึกสุข เฮอร์ดอรรอยทางตาหูจมูกลิ้นกายและในความคิดเป็นนั่นเป็นนี่เป็นต้น คนไม่มีปัญญา ไม่มีความรู้ อยู่ในวิชา ทำอะไรๆ เพียงด้วยความอยาก ก็ทำไม่ค่อยสำเร็จ ต่อเมื่อมีปัญญาใช้ปัญญามากขึ้น ก็สำเร็จได้มากขึ้น แต่เมื่อไม่สำเร็จไม่ได้ตามอยากตามปรารถนา อึดตาตัวตนนั้นก็ถูกบีบคั้นกดดันเป็นทุกข์

ส่วนปัญญาเป็นความรู้จักรู้ความจริงของสิ่งทั้งหลาย ที่เป็นอย่างนั้นๆ โดยไม่ขึ้นต่อความอยากความปรารถนาของตัวตนของใคร เมื่อรู้ว่าอะไรเป็นอะไร สภาวะที่แท้ที่สมบูรณ์ที่เป็นไปอย่างดีของมันคืออย่างไร ถ้ามันยังไม่เป็นอย่างนั้น ก็เกิดมีฉันทะ (ความอยากความปรารถนาตามธรรมดาของเหตุปัจจัย ไม่ใช่ความอยากของอึดตาตัวตน) ที่จะทำให้มันดีมันเต็มมันสมบูรณ์อย่างนั้น

เมื่อรู้ทั่วถ้วนเหตุปัจจัยที่จะให้มันเป็นอย่างนั้น แล้วทำเหตุปัจจัยให้ทั่วพร้อม ผลก็สำเร็จขึ้นมาอย่างนั้นเอง โดยไม่ต้องอยากไม่ต้องปรารถนา ไม่ต้องมีตัวตนที่อยากที่ปรารถนา ถ้าทำเหตุปัจจัยไม่ทั่วพร้อม ผลไม่เกิดอย่างนั้น ก็รู้แล้วแก้ไขให้ทั่วพร้อมที่เหตุปัจจัย นี่คือไม่ต้องมีตัวตนอึดตาที่ยึดที่อยากซึ่งจะทำให้เกิดเป็นทุกข์ จึงอยู่ดีพ้นเป็นอิสระไปไม่มีทุกข์

เรื่องว่าสังขาร/สังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา/ไม่เป็นไม่มีอึดตา ธรรมทั้งปวงทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรมไม่เป็นไม่มีอึดตา โดยรวมทั้งอสังขตธรรมหรือวิสังขารไม่เป็นไม่มีอึดตานั่น ก็มีความหมายอย่างที่ได้พูดมานี้

ก่อนผ่านเรื่องนี้ไป ขอย้ำความเพื่อให้ชัดให้ตรงพอดีว่า ตามหลักที่ตรัสไว้ว่า **สรรพสังขาร/สังขตธรรม/เป็นอนิจจังทุกขังอนัตตา** และ**สรรพธรรมทั้งสังขตและอสังขตคือตลอดถึงนิพพานเป็นอนัตตานี้** เป็นเรื่องของ**สภาวะธรรม** คือตรัสถึงสิ่งที่มีภาวะของมันอยู่จริง ดังที่กล่าวแล้ว

อย่างไรก็ดี ในหมู่มนุษย์ทั่วไปนี้ สิ่งที่เขาเรียกขานพูดจาเอามาบอกเล่ากัน นั้น มีทั้งเป็นของมีจริง และของที่ไม่มีจริง คือเป็นสภาวะธรรมก็มี ไม่เป็นสภาวะธรรมก็มี อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า (ส.ส.๑๕/๒๑๐/๕๙)

“รูป ชีวติ มจฺจานิ นามโคตฺตํ น ชีวติ”

“รูปกายของสัตว์ทั้งหลายย่อมแก่โทรมไป แต่ชื่อแช่หาแก่โทรมไปไม่”

รูปกายของคน ย่อมแก่เฒ่าเสื่อมโทรมไป ดังที่ว่าเป็นอนิจจังทุกขัง แต่นาม และโคตรชื่อแช่ของเขา หาได้แก่เฒ่าเสื่อมโทรมไปไม่ คือไม่เป็นอนิจจังทุกขัง ทำไมเป็นอย่างนั้น

ตอบว่า รูปกายนั้นเป็นสภาวะธรรม เป็นสิ่งที่มีภาวะของมัน เข้าในหลักความจริงที่ว่าสังขารอันเกิดมีเป็นไปตามปัจจัย ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ดังว่าข้างต้น แต่นามโคตรชื่อแช่มิใช่เป็นสภาวะธรรม คือไม่มีจริง ไม่มีปัจจัยที่จะให้เป็นอย่างนั้น แล้วจะเอาอะไรมาเป็นอนิจจังทุกขัง ชื่อแช่อะไรก็เป็นอยู่อย่างนั้น รูปกายแก่แล้วตายไป แต่ชื่อแช่ก็อยู่อย่างนั้น ไม่แก่ไม่ตายไม่แตกสลาย

เพราะฉะนั้นจึงต้องรู้เข้าใจแยกได้ รูปกายนั้นเป็นสภาวะธรรม มีจริง แต่ชื่อแช่ไม่เป็นสภาวะธรรม ไม่มีจริง เพื่อให้สะดวกต่อความรู้เข้าใจ ท่านให้เรียกชื่อแช่ นามโคตรอะไรๆ เหล่านี้เป็นบัญญัติ เรียกเข้ากับสภาวะธรรม ว่าเป็นบัญญัติธรรม (ปณฺณตฺติธมฺม/ปณฺณตฺติธมฺม) คือไม่เป็นสิ่งที่มีที่เป็นจริง เป็นสิ่งที่มนุษย์ตั้งให้เพื่อใช้เรียกกันไปตามสมมติ คือตามที่ตกลงรู้ร่วมกัน

บอกแล้วว่า ที่พระพุทธเจ้าตรัสหลักทั่วไปว่าสังขารทั้งปวงเป็นอนิจจังทุกขัง อนัตตา ว่าธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตานั้น เป็นการตรัสถึงสภาวะธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่มีดังกล่าวแล้ว

ที่นี่ พวกมนุษย์นี้เมื่อพูดจาสื่อสารกันโดยใช้ชื่อเรียกต่างๆ ก็อาจจะสับสนแยกไม่ออกว่าอะไรเป็นสภาวะธรรมมีจริง อะไรเป็นเพียงบัญญัติธรรมไม่มีจริง ในบางโอกาส ท่านจึงกล่าวหลักไตรลักษณ์ โดยกล่าวถึงบัญญัติธรรมนี้ไว้ด้วย

ดังที่กล่าวแล้ว บัญญัติธรรมไม่มี มันจึงพ้นจากการที่จะเป็นอนิจจังทุกขัง แต่เมื่อมันไม่มีจริง มันก็ไม่ปัจจัยไม่ขึ้นต่อบุคคล เป็นอสังขตะ และมันก็จึงเป็นอนัตตา ไม่มีไม่เป็นตัวตนอิตตาอาตมัน

ถึงตอนนี้ ก็เป็นอันว่า นิพพานก็พ้นจากไม่เที่ยงเป็นทุกข์ บัญญัติก็พ้นจากไม่เที่ยงเป็นทุกข์ นิพพานเป็นอนัตตา บัญญัติก็เป็นอนัตตา ต่างกันที่ว่านิพพานเป็นสภาวะธรรมมีจริง ส่วนบัญญัติไม่มีจริง ไม่เป็นสภาวะ ขอให้ดูความที่ท่านสรุปครอบคลุมนไว้ในพระวินัยปิฎก (วินย.๘/๘๒๖/๒๒๔) ดังนี้

“อนิจจา สัพพสงขารว ทุกขานตตา จ สงขตา
นิพพานญเจว ปณฺณตติ อนตตา อิติ นิจฺจยา.”

“สังขารทั้งปวง อันปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
นิพพาน และบัญญัติ เป็นอนัตตา วินิจฉัยมีดังนี้”

ย้ำความสรุปท้ายไว้อีกครั้งหนึ่งว่า:

นิพพาน เป็นสภาวะธรรม มีจริง เป็น**ปัจจัยกษัย** คือภาวะสิ้นปัจจัย จึงเป็น**อสังขตะ** ไม่เป็นไม่มีตัวตน/อัตตา/อาตมัน (เป็นอนัตตา)

ชื่อนามคำเรียกขาน เป็น**บัญญัติธรรม** ไม่มีจริง เป็น**อปัจจัย** คือไม่มีปัจจัย จึงเป็น**อสังขตะ** ไม่เป็นไม่มีตัวตน/อัตตา/อาตมัน (เป็นอนัตตา)

ความจริงของสิ่งทั้งหลายเป็นอย่างที่ว่ามา การรู้เข้าใจความจริงนี้เป็นงานของปัญญา เมื่อมีปัญญารู้เข้าใจแล้ว ก็พึงมีชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญาที่จะปฏิบัติจัดทำกรทั้งหลายให้เป็นไปด้วยดี

ดังเช่นว่ เป็นปัญญาชาลฺลคาดอย่างสำคัญที่มนุษย์สามารถพุดจาใช้ ถ้อยคำสื่อสาร โดยรู้จัก**สมมติ** คือสมรู้มิตร่วมกันตกลง**บัญญัติ**ว่าให้ถือให้ทำ ให้เรียกขานอะไรๆ อย่างนั้นอย่างนี้ แล้วก็ปฏิบัติให้เป็นไปตามนั้น ท่านยอมรับว่เป็น**สมมติสัจจะ** คือจริงตามที่ตกลงยอมรับร่วมกัน

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้รู้จักใช้รู้จักสื่อสารสัมพันธ์ไปตามโลกสมัญญา โลกนิรุตติ โลกโวหาร โลกบัญญัติของสังคมดินแคว้นอย่างรู้เท่าทันถึงความจริง ให้สำเร็จประโยชน์ โดยไม่ยึดถือเลยเถิดไป (เช่น ที.สี.๘/๓๑๒/๒๔๘; ม.ม.๑๓/๒๗๓/๒๖๗; ม.ช.๑๔/๖๖๒/๔๓๐) คือว่ไปตามสมมติสัจจะอย่างรู้ทัน ไม่ยึดเอาเป็นความจริงของสภาวะ

ดังตัวอย่างคนพูดว่า ฉันเจ็บแขน แขนของฉันเจ็บ อย่างนี้คือโลกโหวง และ เป็นสมมติสัจจะ ผู้มีปัญญาอย่าอ้อมไม่มัวยึดถือว่าเป็นแขนของตัวเองแล้วตั้งต้นจะเอา ความอยากความปรารถนาของอดีตที่ยึดถือไว้ไปสั่งบังคับว่า แขนของข้าจงอย่า เจ็บ แขนของข้าจงหายเจ็บ จงเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งเป็นไปไม่ได้

แต่ด้วยความรู้เข้าใจความจริงของอนัตตาที่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัย ก็ใช้ ปัญญาตรวจสอบสืบค้นปัจจัยการของอาการเจ็บแขนนั้น จนรู้ว่าแก้ได้หรือไม่ แก้ อะไร ที่ตรงไหน อย่างไร แล้วจัดการแก้ไขให้ตรงเหตุปัจจัย

เมื่อแก้ไขจัดการทำการที่เหตุปัจจัยทั่วพร้อมแล้ว ผลก็เกิดมีเป็นไปอย่างนั้นของ มันเอง ไม่ขึ้นต่อความอยากความปรารถนาของตัวเองอนัตตาไหนๆ ไม่ว่าจะมัวยึดถือ ตัวตนขึ้นมาอยากมาปรารถนา หรือไม่อยากไม่ปรารถนา ผลก็เกิดมีเป็นไปของมันอย่าง นั้น ไม่มีตัวตนอนัตตาบรมอนัตตาที่ไหนจะมาขัดขึ้นฝืนหรือสั่งการให้เป็นไปอย่างอื่นได้ มี แต่ว่าตัวตนอนัตตาที่ยึดไว้ซึ่งถูกขัดความปรารถนาจะเกิดเป็นทุกข์ที่ทำให้แก่ตัวเอง

ไม่ว่าจะเป็นเรื่องรูปธรรมหรือนามธรรม ไม่ว่าจะเป็นการทำงานทางวัตถุหรือ การปฏิบัติทางจิตใจ เมื่อปัจจัยพร้อมถึงที่ ผลก็เกิดมีตามปัจจัยนั้น ดังความตาม พุทธพจน์ว่า ภิกษุไม่เจริญโพธิปักขิยธรรม ถึงจะปรารถนาให้จิตหลุดพ้น จิตก็ไม่หลุด พ้นไปได้ แต่เมื่อเธอเจริญโพธิปักขิยธรรม ถึงแม้ไม่ตั้งจิตปรารถนา จิตก็หลุดพ้นไป

เหมือนแม่ไก่ไม่ขึ้นกก ไม่ฟักไข่ ถึงจะอ่อนนอนปรารถนาขอให้เกิดลูกไก่ ออกมาจากไข่ ก็ไม่มีลูกไก่กะเทาะเปลือกไข่ออกมา แต่ถ้าแม่ไก่ขึ้นกกขึ้นฟักไข่ให้ พร้อมได้ที่ ถึงจะไม่อ่อนนอนปรารถนาขอให้เกิดลูกไก่ออกมาจากไข่ ก็มีลูกไก่ กะเทาะเปลือกไข่ออกมา (ดู เช่น ส.ช. ๑๗/๒๖๑/๑๘๕) ดังได้ว่ามาฉะนี้

หนังสือที่มาของบทตอนเลือกสรร

ใน

รู้แค่เล่มนี้ ก็พอที่จะพูดว่า รู้จักพระพุทธศาสนา

๑. ถิ่นรมณีย์ คือที่ตั้งต้นของพระพุทธศาสนา

ก) บทนำสู่พุทธธรรม, พ.ศ. ๒๕๕๙ (หน้า ๑ - ๙)

ข) มีวัตรมณีย์ มีกฎเป็นที่สืบทอด, พ.ศ. ๒๕๖๐ (หน้า ๒๓ - ๓๐)

๒. ทำบุญขึ้นพื้นฐาน คือชาวบ้านช่วยกันทำชุมชนให้อยู่กันดี

- บทนำสู่พุทธธรรม, พ.ศ. ๒๕๕๙ (หน้า ๑๔ - ๒๙)

๓. จะทำชั่ว หรือทำดี ก็เริ่มที่อยาก (ฉันทะ กับตัณหา)

- ตามพระใหม่ไปเรียนธรรม, พ.ศ. ๒๕๕๗ - ๒๕๖๐ (หน้า ๓๘๙ - ๔๐๒, ๔๓๓ - ๔๔๔ เป็นต้น)

๔. เมตตาการุณา ขยับแค่คล้องปาก ต้องชัดให้ถึงอุเบกขา (พรหมวิหาร ๔)

- ตามพระใหม่ไปเรียนธรรม, พ.ศ. ๒๕๕๗ - ๒๕๖๐ (หน้า ๕๒๙ - ๕๔๖)

๕. คุณธรรมในใจออกสู่ปฏิบัติการในสังคม (สังคหวัตถุ ๔)

- ตามพระใหม่ไปเรียนธรรม, พ.ศ. ๒๕๕๗ - ๒๕๖๐ (หน้า ๕๒๙ - ๕๔๖)

๖. จิตใจอย่างนี้ดี มีความสุขแน่ แม้แต่สมาธิก็ตามมาด้วย

- สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ, พ.ศ. ๒๕๕๗ (หน้า ๑๒๕ - ๑๓๓)

- มองธรรมถูกทาง มีสุขทุกที, พ.ศ. ๒๕๕๗ (หน้า ๑๑ - ๑๔)

๗. จากสุขุขทัย ผ่านอุยฺชยา สังคมไทยก้าวหน้า หรือว่าถอย

- ตามพระใหม่ไปเรียนธรรม, พ.ศ. ๒๕๕๗ - ๒๕๖๑ (หน้า ๕๗๕ - ๖๐๕)

๘. ถ้าสูงอายุเป็น ก็น่าเป็นผู้สูงอายุ

- ถ้าสูงอายุเป็น ก็น่าเป็นผู้สูงอายุ, พ.ศ. ๒๕๖๐ (หน้า ๑ - ๔๔ คือทั้งเล่ม)

๙. หลักรู้ "อนัตตา" มาแก้ปัญหาที่รู้เข้าใจและทำการตามเหตุปัจจัย

- (หนังสือใหม่, มี.ค. ๒๕๖๑)

[รู้แค่เล่มนี้ ก็พอที่จะพูดว่า รู้จักพระพุทธศาสนา เป็นหนังสือรวมบทบรรยายจำนวนหนึ่ง ซึ่งเป็นการเก็บข้อความคัดสรรจากหนังสือที่มีอยู่ก่อนประมาณ ๗ เล่ม โดยจัดปรับตามควร]